

Роднае слова

2008/5

(245)

май

ЗАСНАВАЛЬНІК:
МІНІСТЭРСТВА
АДУКАЦЫІ
РЭСПУБЛІКІ
БЕЛАРУСЬ

УСТАНОВА
«РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
“РОДНАЕ СЛОВА”»

Часопіс выходзіць
з 1988 года
(у 1988 – 1991,
№№ 1 – 48,
выдаваўся пад назвай
“Беларуская мова
і літаратура ў школе”)

Галоўны рэдактар
кандыдат
філалагічных навук,
дацэнт
Уладзімір КУЛІКОВІЧ

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
доктар філалагічных навук В. Максімовіч (намеснік)
доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
доктар філалагічных навук У. Гніламёдаў
доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры А. Лакотка
доктар філалагічных навук А. Ліс
доктар філалагічных навук А. Лукашанец
доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
доктар філалагічных навук І. Казакова

доктар філалагічных навук А. Ненадавец
доктар філалагічных навук В. Новак
доктар мастацтвазнаўства В. Нячай
доктар філалагічных навук В. Рагойша
доктар філалагічных навук І. Роўда
доктар філалагічных навук І. Саверчанка
доктар філалагічных навук В. Старычонок
доктар філалагічных навук М. Тычына
доктар філалагічных навук І. Чарота
доктар філалагічных навук Т. Шамякіна
доктар педагагічных навук М. Яленскі

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
Т. Казакова, В. Карамазуў, У. Каля,
В. Лемцюгова, І. Лепешаў, А. Лойка,
Е. Лявонава, В. Ляшук, В. Ляшчынская,

А. Макарэвіч, У. Мархель, З. Мельнікава,
П. Міхайлаў, М. Мішчанчук, А. Міхневіч,
М. Мушынскі, М. Новік, В. Рагаўцоў, В. Русілка,
У. Рынкевіч, У. Сенькавец, А. Солахаў, А. Станкевіч,
П. Сцяцко, Т. Тамашэвіч, Н. Усава, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, М. Жуковіч,
Р. Ільіна, В. Кажура, Л. Лазарчык,

Н. Левічэва, З. Падліпская, А. Панфіленка,
Т. Прадзед, А. Тарайковіч, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Людміла Бохан (*Падзея*: Нататкі з Рэспубліканскай алімпіяды, Сярод аднадумцаў),

Віктар Жыбуль (*Літаратура і час*: Лабараторыя пэзта, Пошукі імя; *Нацыянальная і сусветная культура*: 3 гісторыі сусветнага кінамастацтва),

Ірына Казакова (*Нацыянальная і сусветная культура*: Сусветная культура ў праекцыі на Беларусь),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Постаці, Твор у школьнай праграме; *Нацыянальная і сусветная культура*: Першавера продкаў, Дрэвы-вобразы; *Наш каляндар*; *Крыжаванка*; *Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён*),

Аляксандр Радзевіч (*Алімпіяды. Конкурсы. Іспыты*: Рыхтуемса да тэсціравання, Рыхтуемса да вуснага выказвання),

намеснік галоўнага рэдактара
адказны сакратар
дзяжурныя рэдактары
літаратурныя рэдактары
камп'ютэрны набор
тэхнічны рэдактар
галоўны бухгалтар
вядучы бухгалтар
загандчык рэдакцыі

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*: Мова мастацкіх твораў, Культура мовы, Актуальная тэма, Кірунак сказаў, Да Свята пісьменства і друку; *Алімпіяды. Конкурсы. Іспыты*: У дапамогу абітурыенту),

Тамара Саўчук (*Літаратура і час*: Педмайстэрня, Настаўнік прапануе; *Мовы рысы непаўторныя*: Настаўнік прапануе, Лінгвістычнае даследаванне; *Калі закончыўся ўрок*: Беларусь – мая Радзіма),

Мікола Трус (*Літаратура і час*: Светлыя імёны Беларусі, Крытыка і бібліяграфія, Класікі зблізку, Літаратурная гасцёўня; *Нацыянальная і сусветная культура*: Гісторыя музейнага экспаната, Да Міжнароднага дня музеяў),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная культура*: Галасы мінулай вайны, Рупліўцы, Дыялог з карцінай, Нацыянальны вобраз свету)

Людміла Бохан,
Дзмітрый Літвіненка,
Наталля Шапран, Мікола Трус,
Алена Высоцкая, Ганна Раднова,
Надзеі Бышкі,
Канстанцін Лісецкі,
Святлана Яфімчык,
Вікторыя Вальковіч,
Галіна Сташэўская.

Змест

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Яфімава Маргарыта. Дзіцячых сэрцаў уладар... Да 125-годдзя Янкі Маўра.....	3
Кузьміч Наталля. Усе мы – дзеці прыроды: Апавяданне “Багіра” Янкі Маўра.....	5
Мартысевіч Марыя. “Антычны код” сучаснага беларускага верша.....	7
Саламевіч Янка. Містыфікуючы чытачоў прозвішчамі мужчын.....	11
Кніга Алена. Нястомны летапісец класікі: Ніна Ватацы.....	13
Міцкевіч Вера. Урывак з дзённіка Якуба Коласа ва ўспамінах сына Данілы.....	16
Валасюк Вольга. Максім Багдановіч. “Раманс”: Урок у VIII класе.....	18
Смыкоўская Валянціна. “Жыве паміж намі дудар наш...”: Урок, прысвечаны жыццю і творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча. XI клас.....	20
Драбеня Фёдар. Урок-абагульненне па нарысе Уладзіміра Караткевіча “Зямля пад белымі крыламі”. VII клас.....	24

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Жаўняровіч Пятро. Лексема <i>прыўкрасны</i> : семантычная неабходнасць або неабгрунтаваная празмернасць.....	26
Шунейка Вольга. Экспрэсіўнае слова і кантэкст.....	28
Каўрус Алесь. Выбар слова.....	31
Гапоненка Ірына. Пытанні гісторыі арфаграфіі пры вывучэнні сучаснага правапісу.....	39
Важнік Сяргей. Наш адказ Чэмберлену, або Як навучыцца ветліва пагаджацца і адмаўляць.....	42
Сімаковіч Наталля. Выкарыстанне элементаў тэхналогіі поўнага засваення ведаў на ўроках беларускай мовы.....	47
Сімаковіч Наталля. Урок практыкі на тэму “Сказы з аднароднымі членамі”. IX клас.....	49
Барысаў: Дыдактычны матэрыял (<i>заканчэнне</i>).....	52

АЛІМПІЯДЫ. КОНКУРСЫ. ІСПЫТЫ

Дзіско Уладзімір. Кантрольны тэст № 2 для падрыхтоўкі да цэнтралізаванага тэсціравання ў 2007/2008 навучальным годзе.....	54
Саламевіч Алена. Складаназалежныя сказы з некалькімі даданымі.....	57
Яроменка Алесь. “Чалавек не знікае так...”: Вуснае выказванне.....	67

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Луста Таццяна. “Новыя падарожжы дылетанта”: Вопыт прэзентацыі творчага праекта ў форме “адкрытай кафедры”.....	68
---	----

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Кекелева Таццяна. “Вашы лісты саграваюць мяне...”: З перапіскі Сяргея Дрэўзіна з бацькам Юльянам Мікалаевічам і роднымі (1941 – 1943).....	76
Канаплянікаў Дзмітрый. Нябачныя гаспадары ў светапоглядзе беларусаў.....	82
Гулак Анастасія. Тыпалагічныя рысы міфалагізму ў навукова-публіцыстычных тэкстах Адама Кіркора.....	84
Шамякіна Таццяна. Беларусь – сакральны цэнтр Еўропы: Гіпотэза: Культуралагічнае эсэ.....	88
Швед Іна. Вішня ў славянскай народнай культуры.....	92
Карамзаў Віктар. Краса і воля: Эсэ.....	95
Казакова Ірына. Жанчына ў беларускай сямейнай абраднасці.....	97
Нячай Вольга. Пасляваеннае еўрапейскае кіно: Майстры “новай хвалі” і вялікага стылю.....	99
Мышкавец Ірына. “Больш за ўсё на свеце жадаю я...”: Сямейная рэліквія Багдановічаў.....	102

ПАДЗЕЯ

Куліковіч Уладзімір, Радзевіч Аляксандр. Пінск сустракаў найлепшых: Вынікі заключнага этапу Рэспубліканскай алімпіяды па беларускай мове і літаратуры.....	105
Старасценка Таццяна. Сустрэча, натхнёная словам.....	110

Крытыка і бібліяграфія. Аўсяннікава Т. “Мне столькі хочацца табе сказаць...”: Пра кнігу “Добры анёл беларускасці” Н. Плевіча (14).

Наш каляндар. Юрась Свірка (81). Міхась Стрыгалёў (103).

Паэтычная старонка. Багдановіч М. Пентаметры. Непагодаю маёвай (9). *Танк М.* Венера Мілоская. “Калі я адплыву...”. Гекзаметр. Карыньская ваза (9). *Пацюпа Ю.* Аб гуманізме. Банальныя праўды (10). *Джэці.* Пан грае на барабане, бо Сірынга засталася Сірынгай (10). *Курбека І.* Споведзь літмузейца (104).

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2008 год: Ліпень (96, 101).

У кніжніцу “Роднага слова” (51).

Крыжаванка. Целеш Л.: Янка Маўр (111).

“Роднае слова” прапануе. У планах рэдакцыі на II паўгоддзе (112).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве і культуралогіі.

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Маргарыта ЯФІМАВА

ДЗІЦЯЧЫХ СЭРЦАЎ УЛАДАР...

ДА 125-ГОДДЗЯ ЯНКІ МАЎРА

125

Сусветна вядомы класік беларускай дзіцячай літаратуры, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі, заслужаны дзеяч культуры Беларусі Янка Маўр (Іван Міхайлавіч Фёдараў; 10.05.1983, г. Ліепая, Латвія – 3.08.1971) валодаў універсальнай эрудыцыяй, шчыра любіў дзяцей, меў прыроджанае адчуванне дзіцячай душы. Верыў, што дзеці ўсё зразумеюць, на ўсё шчыра адгукнуцца, калі іх усхваляваць, зацікавіць.

“Дзеці вельмі назіральныя чытачы, – казаў Янка Маўр, – нават нюансы адчуваюць. Адсюль і абавязак аўтара, які піша для дзяцей: ведай добра, дасканала тое, пра што пішаш, вывярай усе словы, учынкi і пачуццi сваіх герояў, будзь з дзецьмі шчыры”. У гэтым Івана Міхайлавіча пераканала і педагогічная дзейнасць, больш як дваццацігадовы вопыт працы ў школе, дзе ён выкладаў гісторыю і геаграфію.

Янка Маўр быў вельмі таленавітым педагогам. Яго былы вучань пісьменнік Аляксандр Міронаў у кнізе “Дзед Маўр” узгадваў, што на ўроках іх любімага настаўніка нібы ажывалі старонкі гісторыі. Падобнае адбывалася і на яго занятках геаграфіі: “Не геаграфічную карту бачылі мы ў твая незабыўныя хвіліны ўрокаў, – пісаў Аляксандр Міронаў, – а

ўвесь зямны шар: мацерыкі, акіяны, моры. Мы былі ўпэўнены, што наш настаўнік геаграфіі І. М. Фёдараў усё, пра што расказваў нам, сам калісьці перажыў і ўбачыў”. Ён клапаціўся і пра тое, каб узбагаціць веды сваіх вучняў, і пра тое, каб выклікаць у іх устойлівую цікавасць да спазнання. Спецыяльна для гістарычнага гуртка Іван Міхайлавіч напісаў навукова-фантастычныя нарысы пра паходжанне чалавека і чытаў іх вучням.

Пра тое выпадкова даведаўся рэдактар часопіса “Беларускі піянер” Алесь Якімовіч, які шукаў аўтараў, здольных пісаць для дзяцей. Калі прачытаў нарысы настаўніка, зразумеў, што перад ім таленавітая навукова-фантастычная аповесць, патрэбная дзецям. З адзінаццатага нумара “Беларускага піянера” за 1926 г. гэты твор пачаў друкавацца пад прыгожай і шматзначнай назвай “**Чалавек ідзе!**”. Юныя чытачы сустрэлі аповесць з прыхільнасцю і ўдзячнасцю, прасілі хутчэй друкаваць працяг.

Асобным выданнем аповесць “Чалавек ідзе!” выйшла ў 1927 г. – больш як 80 гадоў таму, але і сёння яна захапляе юных чытачоў смелым узлётам фантазіі, багаццем звестак пра клімат, расліны і жывёльны свет далёкіх дагістарычных часоў, усведамленнем вялікіх магчымасцей чалавека, выклікае ў дзяцей гонар і пачуццё адказнасці за шчасце быць на зямлі чалавекам.

Аповесць “Чалавек ідзе!” І. Фёдараў меркаваў выдаць пад уласным прозвішчам і імем, але не зрабіў гэтага, каб не дубліраваць імя і прозвішча вядомага рускага першадрукара Івана Фёдарова. Давялося шукаць псеўданім. Іван Міхайлавіч казаў, што зрабіць гэта было вельмі няпроста: першае слова *Янка* нібы само на вусны папрасілася, а вось другое... Прышлося перабраць дзесяткі варыянтаў – і нечакана прыгадалася вядомая фраза Шылера, у якой было слова *маўр*^{*}, на ім міжволі сканцэнтравалася ўвага. Паўтараючы слова *маўр*, Іван Міхайлавіч раптам адчуў, як жа суладна, загадкава-рамантычна загучаць яны разам – гэтае блізкае нам іскрыста-светлае імя Янка і далёкае экзатычнае Маўр: Янка Маўр!

Іншага псеўданіма цяпер не ўяўляеш, да таго ж у ім аказаліся нібы запраграміраванымі дзве асноўныя тэматычныя плыні будучай творчасці Янкі

^{*} Янка Маўр тлумачыў, што ў даўніну маўрамі называлі насельнікаў Паўночнай Афрыкі.

З жонкай Стэфанідай Аляксандраўнай. 1960-я гг.

Маўра: *родная Беларусь і жыццё ў далёкіх краінах свету*, у асноўным каланіяльных і залежных, дзе існавалі эксплуатацыя і расавая дыскрымінацыя.

Янка Маўр не мог застацца абыякавым да прыгнёту, пакут і прыніжэння любых, нават самых далёкіх плямёнаў. Гэты агульначалавечы клопат пісьменніка робіць яго асобу яшчэ больш прывабнай і велічнай.

У 1920-я гг. Янка Маўр стварыў цыкл твораў, у якіх упершыню ў беларускай літаратуры паказаў дзецям цэлы свет. Цікавасць яго да жыцця ў іншых краінах у значнай ступені стымулявалася і тым, што яшчэ ў 1903 г. студэнт Панявежскай настаўніцкай семінарыі, а потым настаўнік І. Фёдараў сур’ёзна зацікавіўся штучнай міжнароднай мовай эсперанта, а пасля і дасканалы авалодаў ёй. Ён вёў перапіску з эсперантыстамі (у асноўным таксама настаўнікамі) Новай Зеландыі, Інданезіі, Галандыі, Явы, Новай Гвінеі, Амерыкі, Румыніі, Францыі і інш. Іван Міхайлавіч таксама выпісаў часопісы і кнігі на мове эсперанта. У той разнастайнай карэспандэнцыі было нямаля канкрэтных фактаў пра міжнародныя падзеі, парушэнні правоў чалавека, трагічныя лёсы дарослых і дзяцей у жорсткіх умовах прыніжэння і эксплуатацыі. Некаторыя з тых матэрыялаў Янка Маўр выкарыстаў у сваіх творах, напрыклад ва ўступным слове да першага выдання першага ва ўсёй савецкай дзіцячай літаратуры рамана для юных

Янка Маўр і Якуб Колас з агульным унукам Сяргеем. 1950-я гг.

чытачоў **“Амок”** (1929). У аснову сюжэта яго пакладзены сапраўдныя гістарычныя падзеі – паўстанне яванскага народа супраць галандскіх каланізатараў у 1926 г. Янка Маўр пісаў, што асноўныя факты, на якіх пабудавана кніга, атрыманы ім непасрэдна з Явы і Галандыі ад эсперантыстаў.

Апавяданні на тэму жыцця ў іншых краінах **“Слёзы Тубі”** (1926), **“Незвычайная прынада”** (1927), **“Лацароні”** (1927), **“Звяры на караблі”** [цяперашняя назва **“Бунт звяроў”** (1927)], аповесці **“У краіне райскай птушкі”** (1928), **“Сын вады”** (1928), раман **“Амок”** (1929) і іншыя ўвайшлі ў залаты фонд нашай літаратуры, назаўсёды замацавалі за Янкам Маўрам сусветную славу таленавітага майстра прыгодніцкага жанру. Гэтыя творы выдадзены на дзесятках моў свету, аўтар іх, як з павагай пісаў паэт Станіслаў Шушкевіч, “чытачоў знайшоў мільёны”. У названым цыкле твораў пра замежжа нямаля трагічнага (гіне з-за сквапнасці гаспадароў-каланізатараў “маленькі слаўны Тубі” з вострава Цэйлона, на ўсё жыццё застаецца інвалідам малы хлопчык Сідры, якога выкарысталі ў якасці прынады для кракадзілаў англійскія каланізатары). Але выразна гучыць і аптымістычная вера пісьменніка ў сілы Добра, Справядлівасці, Чалавечнасці.

Янка Маўр разбіў выгоды для каланізатараў міф пра нібыта няздольнасць так званых дзікуноў да прагрэсу. У сувязі з гэтым варта прыгадаць вобразы місіянера-папуаса Саку (апавесць **“У краіне райскай птушкі”**), дапытлівага, смелага, абаяльнага дзевятнаццацігадовага юнака-фуіджынца Манга (**“Сын вады”**), вольналюбных, адважных герояў-паўстанцаў з вострава Ява (раман **“Амок”**) і інш.

Гуманістычным пафасам творы Янкі Маўра пра далёкія краіны сугучны з нашым часам. Хоць, здаецца, і няма зараз каланіяльных краін, але праблема правоў чалавека, чалавечнасці, паважлівых, дружалюбных адносін паміж народамі і краінамі ў наш час выключна актуальная, як і праблема дзяцінства. Шчасце дзяцей – найпершы, самы галоўны клопат чалавецтва, лічыў наш Маўр, і гэтая яго думка гучыць трывожным напамінам: хіба мала сёння дзяцей-пакутнікаў? І не толькі ў далёкай Афрыцы.

“Калі пісьменнік сумленны і праўдзівы, ён будзе служыць сваім талентам не нейкаму пэўнаму класу, а ўсім сумленным людзям”, – пісаў А. Міронаў у кнізе **“Дзед Маўр”**. Варта звярнуць увагу вучняў на гэтую істотна важную асаблівасць пісьменніцкай індывідуальнасці Янкі Маўра.

З канца 1920-х гг. Янка Маўр амаль цалкам пераклучыўся на тэму жыцця роднай Беларусі. У яго творах раскрыліся новыя магчымасці шматлучнага таленту гэтага натхнёнага пісьменніка. У адным з наступных нумароў мы распавядзем пра выдатныя аповесці **“Палескія рабінзоны”** (1930), **“ГВТ”** (1934), аўтабіяграфічную трылогію **“Шлях з цемры”**, а таксама пра апавяданні, у якіх выявілася тонкае псіхалагічнае майстэрства, наватарства, адчуванне асаблівасцей успрымання дзяцей, уменне паглядзець на свет нібы іх дапытлівымі вачыма.

Наталля КУЗЬМІЧ

УСЕ МЫ – ДЗЕЦІ ПРЫРОДЫ

АПАВЯДАННЕ “БАГІРА” ЯНКІ МАЎРА

У аснову апавядання “Багіра” Янка Маўр паклаў звычайны жыццёвы выпадак. Такія або падобныя да яго здараюцца і ў вёсцы, і ў вялікім горадзе, дзе трапляюцца бадзяжныя каткі, выкінутыя на вуліцу нядбалымі і чэрствымі гаспадарамі, якім для сябе або дзяцей у сучаснай кватэры была патрэбна жывая цацка-забава. Асабліва часта мы бачым гэта апошнім часам, калі з’явілася мода заводзіць катоў і сабак, а то і экзатычных істот з далёкіх паўднёвых краін, каб потым, нацешыўшыся, выгнаць на чужы і халодны гарадскі асфальт.

Як пісьменнік, чуйны да любой праявы жыцця, Янка Маўр здолеў па-свойму глянуць на звычайны, будзённы выпадак. Пад пяром майстра ён стаў мастацкай з’явай, якая нясе ў сабе філасофска-эстэтычныя абагульненні. За імі – свет чалавечай дабрывы і любові да прыроды, да ўсяго жывога, што яднае нас у бясконцай плыні прасторы і часу.

Сюжэтная дзея апавядання простая, як і сам выпадак. Яна разгортваецца няспешна, у ёй няма інтрыг і раптоўных паваротаў. Аднак чытач перажывае ўнутранае напружанне, ён у пастаянным чаканні: а што будзе далей? Такая загадкаваць заключаецца ў тым, што пісьменнік не імкнецца хутчэй “падняць заслону” – вось вам развязка! Ён хоча, каб мы пільна ўгледзеліся ў Багіру, зразумелі яе ўпартую настойлівасць, асэнсавалі матывацыю паводзін; ён хоча, каб мы ўсвядомілі: побач жывая істота, у прыродзе роўная нам, але мы крыху вышэй за яе толькі таму, што надзелены розумам, які дае магчымасць спазнаваць навакольны свет, каб уздзейнічаць на яго дзеля сваёй карысці. У кошкі Багіры ж – інстынкт, які праграмуе паводзіны на ўласнае выжыванне і захаванне нашчадкаў. У астатнім мы як дзеці прыроды – роўныя!

Пра слыннага дзіцячага пісьменніка “Роднае слова” пісала неаднойчы. Змешчаныя артыкулы “Нараджэнне смеху: Гумар і сатыра: агульнае і рознае [К. Крапіва, Я. Маўр]” П. Ваішко (1995, № 12), “Добры і мудры настаўнік. Творчасць Янкі Маўра” (1993, № 5) і ““Чую біццё чалавечага сэрца”: Згадкі пра Янку Маўра” (2003, № 5) М. Яфімавай, метадычныя матэрыялы «Багаты і прыгожы свет: Урок назакаснага чытання ў VI класе па апавесці Янкі Маўра “Палескія рабінзоны”» С. Грыцкевіч (1996, № 7), “Тэставае апытанне як сродак аператыўнага кантролю на ўроках беларускай мовы і літаратуры [Я. Маўр. Апавесць “Сын вады”, К. Чорны “Насцечка”]» І. Босага (1998, № 9), «Урок па апавяданні “Шчасце” Янкі Маўра: Тэхналагічная карта. V клас» Я. Мацвеевай (2006, № 2).

Са сваякамі: злева і справа ад Янкі Маўра дочки Аляксандра і Наталля, у 3-м шэрагу зяць Міхась Міцкевіч (сын Якуба Коласа), сыны Арсень і Фёдар. 1968 г.

Як майстар слова, які ведае псіхалогію дзяцей, Янка Маўр не зрабіў Багіру палонніцай сляпых інстынктаў. Тут, магчыма, у дапушчальнай меры ён пайшоў супраць жыццёвай праўды, але гэта абгрунтавана выхаваўча-эстэтычнай мэтазгоднасцю; аўтар прымешвае да праяў рэчаіснасці творчую фантазію, адухаўляе будзённасць, што даспадобы юнаму чытачу, выклікае ў яго станоўчую рэакцыю. Пісьменнік як бы прыўзнямае Багіру над дзікай прыродай, надзяляе здольнасцю адэкватна рэагаваць на розныя сітуацыі, што пагражаюць яе кацянятам. Невыпадкава ўжо ў пачатку апавядання прыгадваецца чорная пантэра, прыяцелька Маўтлі з аповесці-казкі Рэдзьярда Кіплінга. Як вядома, пантэра вырасла сярод людзей, з дзяцінства не ведала джунгляў і іх законаў, толькі праявіўшы незвычайнае імкненне да свабоды, вырвалася з жалезнай клеткі. Таму яна ведала чалавека лепей, чым іншыя звяры, з якімі жыла.

Вось і Янка Маўр надзяляе кошку Багіру здольнасцю своеасаблівым чынам уступаць у сувязі з чалавекам, звяртацца да яго ў крытычных сітуацыях, калі патрэбна неадкладная дапамога. Ускосная адсылка да твора Р. Кіплінга, знаёмага многім дзецям, расоўвае мастацка-эстэтычны абсяг апавядання. Тут няма фармальнай пераймальнасці, каб штучна надаць яму мастацкую значнасць. Наадварот, за кошт твораў падобнай тэматыкі пашыраецца спазнавальны кантэкст апавядання, яно ўзбагачаецца дадатковымі фарбамі, галоўнаму вобразу даецца пераканальнасці.

Наталля Васілеўна Кузьміч – даследчык літаратуры. Кандыдат філалагічных навук (2000), дацэнт (2006). Закончыла філалагічны факультэт (1997) і аспірантуру (2000) Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Працавала ў часопісе “Першацвет” (1996 – 2001), газеце “Переходный возраст” (2001 – 2003). З 2003 г. – дацэнт кафедры літаратурна-мастацкай крытыкі факультэта журналістыкі БДУ. Мае публікацыі ў друку.

Вобраз кошкі Багіры выведзены са шчырым захапленнем яе кемлівасцю і здагадлівасцю. Падаецца ён і ў абставінах, што вымагаюць рашучасці, каб абараніцца, і ў спакойнай плыні падзей, калі кошка – клапатлівая маці, на якой ляжыць цяжар турбот. Два эпізоды найбольш уражваюць. У іх праглядаецца ўся звярыная істота кошкі, што бароніць сябе і патомства, нават чужое, з пэўнай асэнсаванасцю, як і сваё. У такіх моманты яе перцэпцыі быццам набываюць некаторую ўсвядомленасць, бо Багіра мае высакародную мэту.

Першы эпізод – калі Багіра, рызкуючы сабой, не саступае сабаку, які паспрабаваў перашкодзіць ёй ратаваць кацянят. Яна тут агрэсіўная, гатовая біцца насмерць. Другі эпізод – калі Багіра, спачатку адкінуўшы чужое хворае кацяня, усё-ткі прымае яго ў сваю сямейку. Тут яна – самая пяшчотная маці, здольная на самаахвярнасць, каб захаваць жыццё безабароннай істоце, выкінутай на вуліцу на волю лёсу.

Цікава і запамінальна – праз побытавыя дэталі і кароткія, але насычаныя роздумама апісанні – малюе Янка Маўр вобраз кошкі Багіры. У павольнай апавядальнай манеры, дзеля таго, каб лепей угледзецца, перадаюцца яе клопаты пра кацянят. Письменнік, каб не аслабіць інтарэсу, падае розныя праявы ласкі і пяшчоты ў паводзінах Багіры, якія раскрываюць яе мацярынскую сутнасць. Яна даглядае-аблізвае кацянят, дбайна корміць іх, прыносіць мышэй. Лепшай маці на ўсім свеце не адшукаць. У той самы час аўтар не забывае, што гэта звер са звярынымі звычкамі, часам непрадказальнымі. Каб не збіцца на суцэльную ідэалізацыю, якая можа засланіць праўду вобраза, аўтар уключае ў мастацкую тканіну апавядання момант, калі выяўляецца, што адно кацяня Багіра ўсё-ткі недагледзела: яго на другі дзень знайшлі мёртвым дзеці падчас гульні ў двары дома. Значыць, Багіра – гэта рэальная істота, яна, як і ўсякі звер (і не толькі звер, а ўсё жывое), можа памыляцца нават тады, калі моцна дбае пра сваіх маленькіх дзетак. Як тут не паверыць, што гэта – праўда? Як тут не паспачуваць?

Пакуль Багіра была маці, на якой ляжаў цяжар адказнасці, мы бачылі яе ў пастаянным руху і клопаце. Яна то мые, песціць сваіх дзетак, то здабывае ім ежу – адным словам, узор самаахвярнасці. Інстынкт маці спрацоўвае бездакорна, бо фарміраваўся і адточваўся на працягу тысячагоддзяў.

Усе сімпатыі – на баку Багіры-маці. Яна і здзіўляе, і захапляе. Можна толькі пазайздросціць яе стараннасці і акуратнасці. Аднак калі кацяняты, якія падраслі, аддзяліліся ад яе, каб самастойна жыць у суседзях, нешта памянлася ў паводзінах кошкі, быццам іншай стала яна, нават не пазнаць колішнюю Багіру: кошка пачала самымі рознымі спосабамі шкодзіць гаспадарам, нібы помсціць. Відаць, здагадалася інтуітыўна – яны аддалі кацянят.

У падтэксте відавочная думка, што такая перамена вынікае з сутнасці інстынктаў: мацярынскі ўжо часова вычарпаў свае функцыі,

бо цяпер дзеці могуць жыць без дапамогі. У пэўнай меры ўключаецца інстынкт проста дзікага зверу, які рэалізуе сябе ў суполцы з суродзічамі на волі. Ён, гэты інстынкт, узмацняецца тым, што няма ўжо матчынага абавязку, які рабіў Багіру высакароднай істотай з праясненымі перцэпцыямі, што горнецца да чалавека.

Неабходна падкрэсліць: ва ўсіх эпізодах апавядання відаць мудрая роля аўтара. Адчуваецца: ён, як адмысловы чараўнік, любіць усё жывое, ведае яму цану, шчыра хоча, каб яго зразумелі і падзялілі яго радасць, што жывому – дадзена жыць! Нават бездапаможнаму кацяняці, з якім у нас – непаруўная павязь, бо ўсе мы – і звер, і птушка, і чалавек, як сцвярджаецца ў аповесці “Маўглі”, – адной крыві...

Янка Маўр, арыентуючыся на юнага чытача, закладае ў аснову апавядання не толькі спазнавальную, але і выхаваўчую ідэю. Ён хоча, каб дзеці праз вобраз Багіры зразумелі, што звер, які побач з намі, – гэта жывы і непаўторны свет (частка прыроды), поўны дабрывы і міласэрнасці. Як і свет чалавечы. Заканмерна, што ўзнікаюць рэмінісцэнцыі, звязаныя з аповесцю-казкай пра жыццё хлопчыка Маўглі сярод звяроў. Гэта, як ужо адзначалася, надае пэўную эмацыянальна-псіхалагічную афарбоўку апавядання. У ім праглядаюцца выразныя рысы мастацкай формы прыпавесці, што абумоўлівае дыдактычна-павучальны сэнс і адпавядае мастацка-эстэтычнай задачы письменніка. Тут міжволі ўзгадваецца герой філасофска-алегарычнай казкі “Маленькі прынец” Антуана дэ Сент-Экзюперы Ліс, які казаў, што мы ў адказе за тых, каго прыручылі. Праз прызму гэтай сентэнцыі ў апавяданні ацэньваюцца адносіны чалавека да братоў нашых меншых.

Філасофска-эстэтычная ідэя апавядання “Багіра” аб тым, што ўсе мы – дзеці прыроды, змацоўвае сюжэтна-кампазіцыйную, моўна-выяўленчую і стылёвую структуру твора. Можна сцвярджаць, што Янка Маўр па-майстэрску, на аснове звычайнага выпадку, які мог здарыцца з кожным з нас, даступна і зразумела раскрыў для юнага чытача складаную праблему ўзаемадасягненняў у прыродзе і адзінства ўсяго жывога на нашай планеце. Безумоўна, у дзяцей, светапогляд якіх фарміруецца на такіх літаратурных творах, закладваецца трывалая маральная аснова; яны становяцца дабрэйшымі душой і больш чулымі сэрцам, здольнымі да суперажывання, калі эстэтычныя ўстаноўкі нязмушана ператвараюцца ў этычную норму паводзін на кожны дзень.

Марыя МАРТЫСЕВІЧ

“АНТЫЧНЫ КОД” СУЧАСНАГА БЕЛАРУСКАГА ВЕРША

Антычная літаратура – калыска літаратуры еўрапейскай, гэта агульны падмурак, які злучае міжсобку творчыя набыткі розных народаў. Яе асаблівасць – у наднацыянальным, аб’яднальным характары, і ў той самы час далучанасць да антычных топасу з’яўляецца важным паказнікам развіцця кожнай нацыянальнай літаратуры заходняй цывілізацыі. Таму актуальная задача беларускай літаратуры ўсяго ХХ ст. – засваенне гэтага базавага пласта літаратурнай традыцыі. На жаль, асноўны спосаб такога засваення – мастацкі пераклад – па самых розных прычынах існавання беларускай культуры ў ХХ ст. не атрымаў праграмнага, масавага характару, застаўшыся на перыферыі літаратурнага працэсу, стаўшы клопамат філолагаў-энтузіястаў. Між тым яшчэ **Максім Багдановіч**, аўтар першых перастварэнняў з лацінскай мовы на беларускую (“Памятнік” Гарацыя і ўрывак з “Метамарфозаў” Авідзія), займаўся перакладамі ў межах сваёй устаноўкі на мадэрнізацыю беларускай літаратуры, нібы пазначаючы гэтымі тэкстамі (як практыкаваннямі ў антычнай метрыцы – гекзаметрамі, пентаметрамі, александрыйскім вершам, – так і ўзорамі ўсходніх і заходніх вершаваных формаў – танкамі, санетамі, трыялетами, рубаяі, рандо, верлібрамі...) асноўныя кірункі развіцця новай беларускай паэзіі. Антычныя матывы былі адным з найважнейшых складнікаў творчасці вялікага наватара беларускай паэзіі **Максіма Танка**. У сучасным беларускім вершаванні адбываюцца свайго кшталту кампенсаторныя працэсы, мэта якіх – актуалізацыя антычнай традыцыі ў айчыннай паэзіі. Аднак поруч з “традыцыйным для беларускай літаратуры функцыянальным выкарыстаннем” (У. Верына) антычных матываў у сучаснай лірыцы мае месца больш глыбокае пранікненне антычнага ў нацыянальнае, што дазваляе нам казаць пра своеасаблівы “антычны код” сучаснага беларускага верша. Гэта адбываецца на некалькіх узроўнях: **фармальна-жанравым** (выкарыстанне антычнай метрыкі, стварэнне вершаў у жанрах, якія паходзяць з антычнай літаратуры: ода, элегія, эпістала і г. д.); **стылістычным** (імітацыя “высокага штылю” антычнай паэзіі сродкамі сучаснай беларускай мовы); **сюжэтна-вобразным** (інтэрпрэтацыя вядомых сюжэтаў антычнай міфалогіі ў сучасным беларускім вершы). Апроч таго, мы вылучаем у сучаснай паэзіі такія стратэгіі актуалізацыі антычнага, як **рэканструкцыя**, **травестыя** і **трансфармацыя**. Разгледзім, якім чынам рэалізуюцца гэтыя стратэгіі ў творчасці паэтаў канца ХХ – пачатку ХХІ ст.

Адзін з характэрных прыкладаў рэканструкцыі антычнасці ў сучаснай беларускай паэзіі – цыкл вершаў “Лісты да беларускага сябра” **Міхася Баярына**. Назва і сама форма эпісталы ў метраполію адсылае да паэмы “Лісты да рымскага сябра” Іосіфа Бродскага. “Лісты...” І. Бродскага – антычная стылізацыя, напісаная ад асобы Марцыяла, рымскага паэта I ст. у форме

пасланняў, якія паэт, вярнуўшыся дажываць на радзіму, у правінцыю, адрасуе ў Рым – сталіцу. Лірычны герой І. Бродскага свядома апынаецца на перыферыі імперыі, выбірае край, правінцыю. Міхась Баярын пазычае ў рускага паэта матывы выгнання – безумоўна, варыяцыю антычнага матыву адысеі. Не жаданы на гэтым свеце, лірычны герой М. Баярына сядзе ў карабель, якім кіруе капітан Харон, і выпраўляецца ў тагасветнае плаванне. Адзін з асноўных прыёмаў тэксту – сумяшчэнне ў адным складаным, асацыятыўным вобразе антычнага і беларускага топасу (асацыятыўнасць – увогуле аснова генезісу вершаў М. Баярына): “Ты ашалеў, мой Аргус, і хаты не ўвартаваў. / Зараз жывуць у палацы якіясь людзі чужыя. / Дый калі б я й вярнуўся, ты б мяне не пазнаў. / Згрыз бы сваймі зубамі. / Людзі б цябе хвалілі. / Далі б кавалак мяса, і ты бы стакойна спаў. / Жэк лістоў не чытае з вельмі простаі прычыны. / Я іх не адпраўляю, тут гэта зрабіць няма як” [2, с. 82]. Паэт цытуе адзін з вандроўных сюжэтаў літаратуры, які паходзіць з “Адысеі” Гамера, – сабака Адысея Аргус першы пазнаў гаспадара пасля яго вяртання на Ітаку: “Тут яго Аргас* ляжаў – і скрозь на ім вошы кішэлі. / Ледзь толькі зблізу пачуў ля сябе Адысея, / Вухі абодва стуліў і хвостом завіхляў ён насустрэч” [1, с. 27]. У М. Баярына Аргус раптам ператвараецца ў Жэка – адрасата “Лістоў да сабакі” Язэпа Пушчы: “Вартуй, вартуй лепш хату да рассвету”, “Вартуй, мой дружа, родны ганак”, “Чужыя людзі ходзяць каля склепа. / Пільнуй!” [6, с. 113, 117]. Падобны спачатку да п’янага карабля з верша Арцюра Рэмбо, карабель капітана Харона пакрысе пачынае нагадваць ладдзю Роспачы з аповесці Уладзіміра Караткевіча, а сама форма эпісталы напрыканцы знаходзіць сваю беларускую першакрыніцу: “Гэта спакой памёрлых і пэўнасць уваскрасення, / Тон ліста з-пад шыбеніцы, што разлучае нас” [2, с. 83].

Рытмічная асаблівасць “Лістоў...” М. Баярына ў тым, што вершы напісаны дольнікам, а не дакладным антычным памерам: паэт толькі стылізуе антычную метрыку. Яму важней стварыць сутэстыю старажытнага верша, сінтэзаваць высокі, узнёслы стыль антычнай паэзіі, а не датрымацца правілаў вершавання. Міхась Баярын як бы сінтэзуе адпаведнік антычнай паэзіі па-беларуску, які заснаваны на шырокім спектры культурнага цытавання і ўключае як беларускія, так і агульнакультурныя складнікі. Прыклад падобнага аднаўлення, рэканструкцыі сустракаем таксама ў **Юрася Пацюпы**. Яго напісаная элегічным двувершам “Краіна з ёлак”, прысвечаная Зосьцы Верас, – гэта сінтэз букалічных паэм Вергілія і аднаго з асноўных мета-жанраў беларускай паэзіі ХХ ст. – пейзажнай лірыкі: “Сёння – хмары ад ранку нізюткае неба замглілі, / сыплецца дробны рунец. Толькі – травы акіяна / слаба ўздыхае пад ветрам. Аднак жа заслонаю з марлі / крые

* Так у перакладчыка.

абшары туман, хілячы травы да сну. / Перш – багаткі паснулі; і я сярод іх засынаю – / сёння, напэўна, Марфей дружбу з Зефірам завёў” [4].

У адрозненне ад М. Баярына і Ю. Пацюпы, чые намеры стылізаваць антычнасць маюць сур’ёзны, пафасны характар, Андрэй Хадановіч у ранніх вершах дэманструе трагедычны падыход да спалучэння нацыянальнага і антычнага. Гаворка перш за ўсё пра паэтычны адказ на “Лісты...” М. Баярына – верш “П а с л а н н е д а б е л а р у с к а г а п о ш т - м а д э р н і с т а”. Першаўзор, на які спасылаецца А. Хадановіч (“Пасланне да Пізонаў” Гарацыя), кажа нам, што паэт пачынае не проста творчую палеміку, але і паэтычны “майстар-клас”, навучаючы калегу, а заадно і чытача “мастацтву паэзіі”. Стылізуючы тэкст пад сяброўскі ліст пра ўласныя справы, паэт (а ў “Пасланні...” паводле законаў жанру паэтычнага трактата, гаворка ідзе менавіта ад асобы паэта, а не лірычнага героя) на практыцы дэманструе галоўныя прыцыпы постмадэрнісцкага метаду: макаранічнасць і спалучэнне высокага і нізкага – “*Aere perennius, дык!*” [8, с. 60]; парадзіраванне класічных твораў, напрыклад Гамера: “*З мораку, як мае быць, прыгожая выйшла паненка / З пальцамі, як мае быць. Я ў ёй Аўрору пазнаў / Па характэрнай крыві на яе пурпуровых пазногцях: / Звычайка прывабных дзяўчат – ладзіць сабе манікюр...*” [8, с. 58]; нанізванне цытат – “*Мне засталося дадаць: Carthaginem esse delendam! / I праз чатыры гады тут расцвіце горад-сад!*” [8, с. 60] і інш. “Пасланне...” А. Хадановіча з’яўляецца яшчэ адной (поруч з “Трактатам аб паэзіі” М. Танка) беларускай варыяцыяй Гарацыевага топасу “Ars Poetica”, пастулатам, у дадзеным выпадку, постмадэрнісцкага метаду паэзіі.

Калі ў “Пасланні...” выбар пентаметра абумоўлены спадкаваннем Гарацыю і рамкамі жанру павучання, то ў поліметрычным цыкле “Выбраныя месцы з ліставання Івана Жахлівага і Н. К. Крупскай” антычныя памеры выкарыстаны безадносна да зместу: розныя часткі напісаныя элегічным двувершам, малым асклепіядавым вершам, сапфічнай страфою: «*Дай яму спазнаць і добра, і ліха, / Дай яму сарваць незямное веды / З дрэва каталогаў твае машыны / З назваю “Apple”!*» [8, с. 67]. Адна з асаблівасцяў цыкла – наўмысная анахранічнасць: гістарычныя персанажы розных эпох літуюцца на беларускай мове з дапамогай камп’ютэраў. Антычная метрыка, падкрэсленая рэмінісцэнцыямі як з біблейных міфаў (гл. папярэднюю цытату), так і са знакамітых антычных твораў (напр., “*Богу роўным сталецца той смяротны, / Што будан сямейны з табой раздзельны*” (адсылка да Сапфо; 8, с. 67), робіцца адным са складнікаў іранічнай мазаікі цытат, каламбураў і стыляў.

Антычнасць моцна паўплывала на ўсю наступную традыцыю еўрапейскай культуры. У прыватнасці, міфалогія старажытных грэкаў стала своеасаблівай крыніцай Іпакрэны, з якой творцы розных эпох, нацыянальнасцяў і відаў мастацтва запазычваюць вечныя сюжэты, рэалізуючы з дапамогай распаўсюджаных топасаў уласныя ідэалагічныя і эстэтычныя задачы. Прычым у сучаснай літаратуры дзеля рэалізацыі гэтых задач часцей за ўсё выкарыстоўваецца трансфармацыя топасу. Міф пра Арфея і Эўрыдыку, уведзены ў літаратурны дыскурс рымскім паэтам Авідзіем у “Ме-

Марыя Аляксандраўна Мартысевіч – даследчык літаратуры, перакладчык. Закончыла філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (2004), цяпер – аспірант гэтай навучальнай установы. Сфера літаратуразнаўчых зацікаўленняў – нетрадыцыйныя формы сучаснага верша.

тамарфозах”, – адзін з самых распаўсюджаных топасаў сусветнай літаратуры. Міфічны фракійскі спявак Арфей, поруч з Апалонам, стаў у заходняй культуры ўвасабленнем творцы. Паводле міфалагічнага сюжэта, Арфей спусціўся ў царства Аіда па каханую жонку Эўрыдыку, якая памерла ад укусу гадзюкі. Зачараваныя спевамі, Аід дазволіў Арфею забраць жонку ў свет жывых пры ўмове, што, выходзячы з Аіду, Арфей не азірнецца на каханую. Іх правадніком наверх быў бог Гермес. Арфей не вытрымаў і азірнуўся, страціўшы жонку другі раз [9, с. 656].

Арфічны топас, адзін з асноўных у паэзіі Максіма Танка, знайшоў яркае ўвасабленне ў “Казцы пра Музыку”. У сучаснай беларускай літаратуры ў прозе да гэтага топасу звярталася Людміла Рублеўская (апавяданне “Арфей і Эўрыдыка” з цыкла “Старасвецкія міфы горада Б.”), у паэзіі – Ігар Бабкоў. Але найбольш поўным скарыстаннем арфічнага топасу ў сучаснай паэзіі і найбольш радыкальнай яго трактоўкай вылучаюцца вершы “Арфей, Эўрыдыка, герпес” Андрэя Хадановіча і “Арфей” **Сяргея Прылуцкага**. Культурная аснова абодвух твораў – не толькі антычны сюжэт, але і яго інтэрпрэтацыя Райнерам Марыя Рыльке ў вершы “Арфей, Эўрыдыка і Гермес”. У вершы С. Прылуцкага да Р. М. Рыльке адсылае эпіграф (“*Ты цемра, што мяне радзіла...*”; 5, с. 176) і абраная аўтарам форма беллага верша, у цэлым яго творчасці не ўласцівая. Андрэй Хадановіч спасылаецца на Р. М. Рыльке іранічным каламбурам у назве свайго верлібра. Ад старажытнагрэчаскага міфа паэты пакідаюць агульную канву, накладваючы на яе сучаснасць. У А. Хадановіча Арфей – вулічны музыка: “*Некалі ён іграў на скрыпцы / у падземным пераходзе, / і граў так, што з усіх бакоў збіраліся / бяздомныя коткі і скінхэды, / і першыя клаліся ля другіх, / зачараваныя музыкаю*” [7, с. 129]. Падземным царствам робіцца мінскі метрапалітэн, і папярэджанне, якое дае Арфею Аід, укладаецца ў вусны дыспетчарак: “*Паважаныя пасажыры, / не падыходзьце да краю платформы! / Не заходзьце за абмежавальную лінію! / І не азірайцеся, / напамілы Бог, не азірайцеся!*” [7, с. 129]. Эўрыдыка, якая нечакана пацалавала Арфея ў падземным пераходзе, надзяліўшы яго герпесам, пасля таго, як Арфей парушыў забарону і азірнуўся, “*аслупянела, / зрабіўшыся калонаю з выявай дзяўчыны. / (Цяпер я лёгка знайсці на станцыі метро сярод іншых персанажаў Якуба Коласа)*” [7, с. 130 – 131]. Антычны сюжэт у А. Хадановіча выступае ў адзінстве з біблейнымі матывамі (жонка Лота, леў побач з ягнём і г. д.) і сучаснасцю, увасабленай у энергетыцы мінскага метро.

Сяргей Прылуцкі інакш інтэрпрэтуе канву міфа. “Як і заўжды, на Варшаўскім мосце выходзіш з машыны” [5, с. 176], – беларуска-польская мяжа бачыцца брэсцкаму паэту пераправай Харона праз Стыкс, а падарожныя – гэта “няўяўныя зборышчы душ... каля шапікаў з дрэнным фаст-фудам” [5, с. 176]. Аўтар расказвае пра “метамарфозы лёсаў”. Яго Арфей не творца, ён – герой 1990-х, гандляр-чаўнок: “Знерваваным Арфеем ганяеш да Беластоку, / а твая Эўрыдыка – палонная ў царстве айчыны” [5, с. 176]. Тут мае месца істотнае адступленне ад міфалагічнага сюжэта. Царства Аіда ў С. Прылуцкага – радзіма, Беларусь, а зямны свет – гэта Польшча, “нібыта-свабода”. Арфей – жыхар падземнага свету, дзе яго чакае Эўрыдыка. Яго лёсам кіруе “дзяжурны змены, мытнік Гермес”. Калі наступіць час і ў Арфея скончыцца віза, “дзяжурны Гермес” загадае яму вяртацца, і ён паедзе “назад, каб неяк уладкавацца / качагарам у штольні Аіду, пад бок да сваёй каханай” [5, с. 178].

У цыкле вершаў **Веры Бурлак**, аб’яднаных назвай “Сірынга”, ужыта іншая міфалагема, якая сустракаецца ў “Метамарфозах” Авідзія, – гісторыя ляснога бога Пана і німфы Сірынгі. Рагуючыся ад пераследу юрлівага Пана, німфа ператварылася ў трыснёг, з якога бог зрабіў сабе жалейку [9, с. 439]. Але, падобна да аўтараў арфічных вершаў, паэтка трансфармуе міф, а іменна тыражуе сюжэт, даючы некалькі яго варыянтаў, што і абумоўлівае кампазіцыю твора, часткі якога вельмі разнародныя. У кожнай з іх Сірынга ператвараецца ў штосьці новае і адпаведна стаецца тым ці іншым інструментам: “Пан грае на валынцы, бо Сірынга ператварылася ў авечку”, “Пан грае на горне, бо Сірынга ператварылася ў катушку меднага дроту” і г. д. У частцы “Пан грае на барабане, бо Сірынга засталася Сірынгай і не захацела спяваць” аўтарка ўжыла такі прыём сучаснай паэзіі, як уцелаўленне міфа: “Яна сказала: я лепш памру – / і памерла. / А Пан плакаў. / Пан хадзіў пануры. / А Пан зрабіў барабан з ейнае скуру” [3, с. 23]. На ўзроўні формы ўцелаўленне зместу адцяняецца гука- (ці, хутчэй, рытма-) перайманнем: “Слухайце, як спявае / Сірынга, / Сірынга, / Сірынга, / Найлепшы ў свеце барабан” [3, с. 24].

На пачатку ХХІ ст. “антычны код” беларускай паэзіі зазнаў пэўныя змены. Імкненне ахапіць неахопнае саступіла месца больш цэласнаму, сінтэтычнаму падыходу да складання тэкстаў на аснове антычных матываў. Паэтаў цікавіць непасрэдная праца з антычнымі топасамі: узнаўленне вечных сюжэтаў сродкамі сучаснай паэтыкі – поўным спектрам паэтычных формаў ад сілаба-тонікі да “расхістаных” памераў і верлібра. У сітуацыі нешырокай прадстаўленасці антычнай літаратуры ў беларускіх перакладах выкарыстанне антычных памераў, імітацыя стылю антычнай паэзіі сродкамі сучаснай беларускай мовы нясе ў сабе прыкметы культурнага сінтэзу, мэта якога – мадэрнізацыя беларускага верша і разам з тым – узбагачэнне нацыянальнай паэтычнай традыцыі. А значны травестыйны складнік “антычнага кода” кажа нам пра павязь часоў: травестыя, бурлеск паэмаў другой паловы ХІХ ст. “Энеіда навывараг” і “Тарас на Парнасе” – гэта, як зазначаюць даследчыкі, адзін з падмуркаў, на якіх паўставала беларуская паэзія ХХ ст.

Спіс літаратуры

1. **Антычная літаратура ў беларускіх перакладах**: Старажытная Грэцыя: Хрэстаматыя / уклад., аўт. прадм., біягр. даведак, слоўніка імёнаў і назваў Дз. Лебядзевіч. – Гродна: ГрДУ, 2002.
2. **Баярын, М.** Шалёны вертаградар (Вянок на магілу Ёзэфа Кнехта / М. Баярын – Мінск: БГАКЦ, 1998.
3. **Джэці** За здаровы лад жыцця / В. Бурлак – Мінск: І. П. Логвінаў, 2003.
4. **Пацюпа, Ю.** Краіна зёлак / Ю. Пацюпа // Наша ніва. – 2005. – № 31.
5. **Прылуцкі, С.** Арфэй / С. Прылуцкі // Poetinis Druskininkų ruduo 2006: Almanachas. – Vilnius: Vaga, 2006.
6. **Пушча, Я.** Збор твораў: у 2 т. / Я. Пушча – Мінск: Маст. літ., 1993 – Т. 1.
7. **Хадановіч, А.** From Belarus with love: Збірка поезій / А. Хадановіч – Київ: Факт, 2005.
8. **Хадановіч, А.** Старыя вершы / А. Хадановіч. – Мінск: І. П. Логвінаў, 2003.
9. **Мифы народов мира**: в 2 т. / редкол.: С. Токарев [и др.] – Москва: Сов. Энцикл., 1992. – Т. 2.

Артывул рэкамендваны да друку доктарам філалагічных навук Вячаславам Рагойшам.

“СЛУХАЙЦЕ, ЯК СПЯВАЕ СІРЫНГА...”

Максім БАГДАНОВІЧ

З цыкла “СТАРАЯ СПАДЧЫНА” ПЕНТАМЕТРЫ

Чыстыя слёзы з вачэй пакаціліся нізкай парванай,
Але, упаўшы у пыл, брудам зрабіліся там.

Хіліцца к вечару дзень і даўжэйшымі робяцца цені;
З болем пад захад жыцця ўспомніш пра гэтае ты.

З нізкага берагу дно акіяна вачам не даступна, –
Глуха укрыла яго сіняя цемень вады.
Але ўзбярыся ў гару на вяршыну прыбрэжнай
страмніны, –
Кожны каменьчык на дне, пэўна, пабачыш ты стуль.

НЕПАГОДАЮ МАЁВАЙ

Падаюць вішняў цвяты, і разносіць іх вецер халодны;
Снегам у чорную гразь падаюць вішняў цвяты.
Плачце, галіны, лісты! Загубілі вятры цвет ваш
родны, –
Не к чаму болей вам жыць. Плачце, галіны, лісты!

Максім ТАНК

ВЕНЕРА МІЛОСКАЯ

Як жа знайсці мне яе тут, дзе поўна
Розных Палад, Афродытаў, Медэяў?
Добра, што ты мне, Вергілій, прыпомніў
“Et vera incessu petuit dea”*.

* Сапраўдная багіня пазнаецца па паходцы (лац.).

Бачу: ідзе яна лёгкай хадою.
 Рук няма. Пэўна, маланка скрышыла,
 Каб перад небам і перад зямлёю
 Імі грудзей сваіх не засланіла.
 1956

* * *

Калі я адплыву з Харонам на рыбалку,
 А прыйдзе час сяўбы – бярэцца за плуг,
 Са зборам ураджаю не марудзьце,
 Бясед застольных не перапыняйце,
 Не пакідайце недапітых чарак,
 Губ недацалаваных, недапетых песень
 І брам, адчыненьх начной парою,
 Каб хто каня траянскага не ўвёў.
 1978

ГЕКЗАМЕТР

Доўга струны Гамер,
 Пачынаючы песню, настройваў,
 Браў лады ён у дрэў,
 У вятроў, у сузор'яў.

Ды лады ўсё не тыя.
 Хацеў быў разбіць сваю ліру.
 Раптам мора гекзаметрам хваляў
 Ударыла ў сэрца.
 І, настроіўшы струны,
 Ён з морам запеў “Адысею”,
 Так запеў, што аж, здзіўленыя,
 Ўсе багі анямелі.
 1980

КАРЫНФСКАЯ ВАЗА

Карынфская ваза.
 Малюнак выразны яшчэ.
 Прыўзняўшы хітон свой,
 Красуня абутак купляе.
 Ад ног яе стройных
 Шавец не адводзіць вачэй,
 І, хоць прамінулі вякі, –
 Ўсё сандалі да іх прымярае.
 1993

Юрась ПАЦЮПА

АБ ГУМАНІЗМЕ

Наследаванне Ксенафану

Здаўна дабро гуманізмам людзі завуць між сабою,
 змеі ж, напэўна, змяізмам празвалі б, каб ведалі словы,
 а пацукі – пацучызмам, як павукі – павучызмам.
 Лепей, каб спрэчак пазбыцца, назвалі б яго
 сябелюбствам.

БАНАЛЬНЫЯ ПРАЎДЫ

*

Розум наш – квояля свечка, што цемру быцця
 асвятляе,
 толькі запаліш агонь – цемра гусцее вакол.

*

Чорныя вочы смалою кіпучай мне сэрца спалілі,
 пэўна, што ў гэтай смале буду і ў пекле кіпець.

*

Польмя полымем тушаць пры моцных лясных
 пажарах,
 і на маю, пэўна, жарсць рада адна толькі – ты.

ДЖЭЦІ (Вера БУРЛАК)

ПАН ГРАЕ НА БАРАБАНЕ, БО СІРЫНГА ЗАСТАЛАСЯ СІРЫНГАЙ

Тое, што я граю на барабане,
 Яшчэ не нагода пісаць гукаперайманні.
 (Там-та-да-да-да-да-да-дам!)
 Таму што мой барабан незвычайны.
 Таму што мой барарарабабан
 гучыць не так, як звычайны,
 Не можа ён гучаць, як звычайны,
 Калі ўлічыць, з чаго яго зрабіў Паннн.
 Не, ён яе не забіў.
 Яна проста не захацела спяваць у оперы.
 Для гэтага ў яе проста не было здольнасцяў.
 Яна не захацела пайсці ў рэперы.
 Яна сказала: я лепш памру –
 і памерла.

А Пан плакаў.
 А Пан хадзіў пануры.
 А Пан зрабіў барабан з ейнае скуры.
 І ў яе з'явіліся здольнасці
 Спяваць, як дождж па вясновым лёдзе,
 Як нябесная птушка,
 Як сонца на ўсходзе
 (яно спявае, калі прыслушацца).

Ня ведаю нават, з чым параўнаць гэты барабан.
 Маўчыце, оперныя спявачкі.
 Вы побач з ім – прачкі.
 Маўчыце, нябесныя хоры,
 Гнілыя вам у рот мандрагоры.
 Маўчыце, аркестры,
 Выгнанія з кансерваторыі
 ў мінулым семестры.
 Слухайце, як спявае
 Сірынга
 Сірынга
 Сірынга
 (А я нават не дакранаюся да яе пальцамі).
 Слухайце, як спявае
 Сірынга
 Сірынга
 Сірынга
 Сірынга,
 Калі на ёй грае Пан.
 Слухайце, як спявае
 Сірынга
 Сірынга
 Сірынга
 Сірынга,
 Гэта я вам кажу, сама
 Сірынга.
 Слухайце, як спявае
 Сірынга
 Сірынга
 Сірынга,
 Найлепшы ў свеце
 Барабан.

Янка САЛАМЕВІЧ

МІСТЫФІКУЮЧЫ ЧЫТАЧОЎ ПРОЗВІШЧАМІ МУЖЧЫН

Самыя розныя прычыны былі ў жанчын, каб хаваць сваё аўтарства. Многія баяліся, што выдавец не возьме рукапісу, калі даведаецца, што яго аўтар – жанчына. У даўнія часы былі важкія прычыны для такой боязі: да творчасці жанчын ставіліся адмоўна, калі не варожа. І пераадолець такія адносіны гадоў 150 таму было нялёгка, калі ўвогуле магчыма. Таму жанчыны-літаратары падпісвалі свае творы мужчынскімі імёнамі і прозвішчамі (псеўдаандронімы ад грэч. *pseudos* – ілжывы і *aner, andros* – мужчына).

Так, напрыклад, аўтарка рамана “Джэн Эйр” Шарлота Бронтэ карысталася мужчынскім псеўданімам *Карэр Бэл*. Яе сёстры Эмілі і Эн падпісваліся тым самым прозвішчам, але імёнамі іншымі. Так, замест твораў трох сяцёр Бронтэ публікаваліся творы трох братоў: *Карэра, Эліса і Антона Белаў*.

Французская раманістка Аўрора Дзюпэн (па мужу Дзюдзеван) усім вядома як *Жорж Санд*. Для гэтага яна выкарыстала частку прозвішча свайго сябра Жуля Сандо. З ім яна напісала свой першы раман “Ружа і Бланш” (1831), падпісаны *Жуль Санд*. Пасля яна змяніла імя Жуль на Жорж, а раней карысталася псеўданімам *Блез Бонэн* (ад імя і прозвішча сталяра, з якім яна сябравала ў маленстве). Хоць усе ведалі ўжо, што аўтар “Індыяны” і “Кансуэла” – жанчына, прэса паведамляла пра выхад новых кніг пана Жоржа Санда.

Луіза Мішэль, якая з *Жанам Гетрэ* (папраўдзе з мадам Цінэр) напісала раманы “Жабрацтва” і “Паргарджанья”, успамінала: “У мяне не раз быў выпадак заўважыць, што калі я адпраўляла ў нейкую газетку лісткі, падпісаныя *Луіза Мішэль*, – можна было спрачацца – сто шанцаў супраць аднаго, – што надрукавана не будзе; калі ж я падпісвалася *Луі Мішэль* – шанцаў было болей”.

Французская пісьменніца Эльза Трыяле (жонка Луі Арагона) у гады Супраціўлення карысталася псеўданімам *Даніэль Ларан*. Яна падпісала ім, напрыклад, навелу “Авіньёнскія палубоўнікі”. У творы расказвалася пра невядомую герайню, якая змагалася з гітлераўскімі акупантамі.

Шведская пісьменніца Вікторыя Бенядзіктсан выбрала сабе літаратурнае імя *Эрнст Альгрэн*, а фінская, Хэлі Вуаліёкі, друкавалася як *Фелікс Тулі* (палымяны Фелікс) і *Юхані Тэрваня* (Іван-смалакур).

Майстар польскай рэалістычнай літаратуры пэтка і прэзаік Марыя Канапніцкая (1842 – 1910; яе блізкія да фальклору вершы, у якіх яна паказвала сялянскую нядолю, на беларускую мову перакладалі Гальяш Леўчык, Янка Купала, Зоська Верас, Анатоль Вялюгін, Сяргей Дзяргай і іншыя, прозу – Янка Брыль, Васіль Каваль) спачатку карысталася мужчынскім псеўданімам *Ян Сава*. Яе суайчынніца Г. Яноўская, аўтар камедыі “Мараль пані Дульскай”,

перш чым стала падпісвацца *Запольская*, друкавалася як *Юзаф Маскоф*.

У рускай літаратуры такіх прыкладаў таксама многа. Так, Кацярына ІІ друкавалася ў сатырычных часопісах як *Патрыкей Прадамыслаў*, *Пётр Угадаеў*, *Любамудраў з Яраслаўля*, *Разносчык Рыжы Фролка*.

Руская пісьменніца Аўдоцця Якаўлеўна Панаева (1820 – 1893; у 1846 – 1862 гг. грамадзянская жонка Мікалая Някрасава), якая ў 1847 – 1862 гг. актыўна ўдзельнічала ў працы рэдакцыі часопіса “Современник”, пад псеўданімам *Н. Станіцкі* выдала (з М. Някрасавым) раманы “Тры краіны свету” (1848 – 1849) і “Мёртвае возера” (1851). Пад гэтым імем яна выступала і самастойна (раманы “Дробязі жыцця”, 1854; “Жаночая доля”, 1862).

Паэтка і перакладчыца Караліна Карлаўна Паўлава (1807 – 1893), якая ледзь не стала жонкаю Адама Міцкевіча, у “Современнике” падпісвалася *Новаадкрыты паэт*, хаваючы ад шырокага чытача, што яна жанчына.

Сярод рускіх белетрыстаў XIX – XX стст. даследчыкі налічваюць добрыя тры дзесяткі ўяўных мужчын. Больш дасведчаныя крытыкі іх не шкадавалі, падкрэсліваючы мастацкую слабасць раманаў і апавесцяў.

Марыя Аляксандраўна Вілінская (Марковіч; 1834 – 1907) пісала пад імёнамі *Марка Ваўчок* (Ваўчок – назва сяла пад Няміравым, дзе яна жыла) і *Я. Канонін*. Иван Тургенеў, насуперак сваім выказванням пра аўтараў-жанчын, так высока цаніў яе “Народныя апавяданні” (1857), што пераклаў іх з украінскай на рускую мову.

Псеўданім *Карэнін*, які нагадваў пра “Ганну Карэніну” Льва Талстога, выбралі сабе адразу дзве пісьменніцы: В. Камарова і вядомая рэвалюцыянерка Вера Засуліч. Першая падпісвалася *Уладзімір Карэнін* і за манаграфію пра Жорж Санд (1899) атрымала ад французскага ўрада ордэн Ганаровага легіяна, што на той час было рэдкай з’яваю. Другая пад імем *І. М. Карэнін* апублікавала біяграфію Вальтэра. Кніжку пра Жана-Жака Русо (1898) яна падпісала *Н. Карэнін*.

Ларыса Рэйснер свае першыя кнігі пра жаночыя тыпы ва Уільяма Шэкспіра (1913) выдала ад імя *Леа Рынуса*. У часопісе “Рудин” (1915 – 1916) яна сваім прозвішчам падпісвала вершы, а пад памфлетами і артыкуламі ставіла мужчынскія псеўданімы: *М. Ларын*, *Л. Храпавіцкі*, *І. Смірноў*.

Вера Міхайлаўна Інбер (1890 – 1972) артыкулы пра тэатр у “Новым зрителе” падпісвала *Стары Джон*. А Марыэта Сяргееўна Шагінян (1888 – 1982) у “Жизни искусства” – *П. Самойлаў*. Згадаем тут, што прыгодніцкі раман “Мес-Мэнд” (1924) яна выдала ад імя *Джыма Долара*. У кнізе быў надрукаваны

ўступны артыкул “Джым Долар, яго жыццё і творчасць”, падпісаны *М. Ш.* Падтрымліваючы гульню, дырэктар Дзяржлітвыдата напісаў прадмову, у якой пісаў, што такі аўтар сапраўды існаваў: “Імя Джона Долара абсалютна незнаёма рускім чытачам. Мяркуючы па біяграфіі, ён – амерыканскі рабочы”. У часопісе “Красная панорама” з’явіўся, як некалі “падабізна” Казьмы Пруткава, нават “партрэт” Джыма Долара, які, пры больш пільным разглядзе, вельмі нагадваў Марыэту Шагінян.

Працягваючы містыфікацыю, яна ў 1925 г. ад імя Джыма Долара выдала яшчэ адзін прыгодніцкі роман “Лоры Лэн – металіст”. У канцы быў змешчаны “Артыкул, які пралівае святло на асобу Джыма Долара”. Нейкі Містэр Ціцькінс не дапушчаў, што “Мес-Мэнд” “напісаны бабаю”. Пераконваў, што ён асабіста знаёмы з Джымам Доларам.

Неўзабаве *М. Шагінян*, незадаволеная тым, што даследчыкі, гадаючы, але папраўдзе не ведаючы, хто хаваецца за псеўданімам Джым Долар, прызналася, што аўтар – яна. Письменніца выдала брашуру, прысвечаную з’яўленню “Мес-Мэнд” на кінаэкране ў 1926 г. Пазней яна распавядала гісторыю містыфікацыі ў спецыяльным артыкуле «Як я пісала “Мес-Мэнд”».

Паэтка і перакладчыца Зоф’я Адамаўна Тшашкоўская (1847 – 1911), якая пісала на польскай і беларускай мовах, падпісвала свае творы *Adam M-ski* (ад скарачанага прозвішча бацькі Адам Манькоўскі).

Паэтка, прэзаік, драматург, перакладчык, педагог Ядвіга Уладзіславаўна Машынская-Гельтман (1886 – 1946) карысталася мужчынскімі псеўданімамі *Ian Rogala, Tomasz Zieliński*. У 1904 – 1907 гг. яна вучылася ў Ягелонскім універсітэце ў Кракаве, у 1924 – 1931 гг. выкладала ў Мінскім польскім педтэхнікуме, Камуністычным універсітэце Беларусі імя У. І. Леніна. У 1932 – 1937 гг., да самага арышту, працавала ў Ваеннай акадэміі імя Фрунзе ў Маскве. Яна аўтар падручнікаў для польскіх школ на Беларусі “Першая кніжка для чытання” і “Другая частка лемантара” (абодва 1926), “Другая кніжка для чытання” (1928). Я. У. Машынская-Гельтман пераклала на польскую мову паэму “Над ракою Арэсай” Янкі Купалы (1935), аповесць “Дрыгва” Якуба Коласа (1936), урыўкі з яго паэмы “Сымон-музыка” (1936), “Выбраныя апавяданні” Цішкі Гартнага (1929), аповесць “Салавей” Змітрака Бядулі (1931), “Выбраныя творы” Андрэя Александровіча (1936) і інш.

У беларускай літаратуры і перыёдыцы таксама сустракаюцца выпадкі падобных псеўданімаў-містыфікацый. Тут найперш на памяць прыходзіць імя Цёткі – Алаізы Сцяпанаўны Пашкевіч. Яна падпісвала свае творы і нават зборнікі мужчынскімі псеўданімамі. Верш “Мужыцкая доля” пад псеўданімам *Банадысь Асака* ўпершыню надрукаваны ў гектаграфічным зборніку-альманаху “Калядная пісанка на 1904 год” (Пецяярбург, 1903). Пад імем *Гаўрыла* ў зборніку “Велікодная пісанка” (Пецяярбург, 1904) апублікаваны яе вершы “Нямаш, але будзе”, “Музыкант беларускі”.

Зборнік Цёткі “Хрэст на свабоду” (1906), як і зборнік “Скрыпка беларуская”, выдадзены лацінкай і кірыліцай. Кірылічнае выданне першага з іх выйшла пад псеўданімам *Гаўрыла*. Набраны кірыліцай зборнік “Скрыпка беларуская” (1906, г. Жоўква, цяпер г. Несцераў каля Львова) надрукаваны пад псеўданімам *Гаўрыла з Полацка*.

Часта карысталася Цётка псеўданімамі *Краніўка*, *М. Краніўка*, *Мацей Краніўка*. У газеце “Наша доля” (1906, №№ 1, 4) пад гэтым прозвішчам змешчаны яе верш “Наш палетак”, апавяданні “Прысяга над крывавымі разорамі”, “Разумныя ды на дурню напалі”. У газеце “Наша Ніва” пад псеўданімам *Мацей Краніўка* змешчаны яе артыкулы “Як нам вучыцца” (1906, № 1), “Беларуская вечарынка ў Пецяярбурзе” (1910, № 10), вершы “Гаданне” (1910, № 46), “Арлы-брацця дайце скрыдлы...” (1914, № 49).

У “Нашай Ніве” паэтка апублікавала вершы “Скора прыйдзе вясна...” (1908, № 5), “Грайка” (1909, № 5) таксама пад мужчынскімі псеўданімамі *Мацей Краніва*.

Будучы літаратурным рэдактарам часопіса для дзяцей і моладзі “Лучынка” (1914), Цётка ў ім вельмі шмат друкавала апавяданняў (“Газа”, “Зваротлівы”, “Пералётныя птушкі”), змясціла, адукоўваючы малодое пакаленне, навукова-папулярныя артыкулы “Наша народная беларуская песня”, артыкул пра купальскую абрадаваць беларусаў “Папараць-кветка”, падпісаныя мужчынскімі псеўданімамі *М. Краніўка*, *Мацей Краніўка*. Чытачы і думалі, што аўтар – мужчына, раз нейкі Мацей.

У наш час мужчынскімі імёнамі і прозвішчамі падпісваюцца крытыкі, паэты, публіцысты, супрацоўнікі газет і часопісаў. Так, крытык Альбіна Іванаўна Сямёнава (*Ала Сямёнава*), містыфікуючы чытачоў, карысталася мужчынскімі псеўданімамі *Зміцер Ластавец* і *Юстын Рокаш*. А журналістка Ірына Халіп падпісвала свае публікацыі *Матвей Злобин*, *Федор Протасов*.

Паэтка, прэзаік, драматург, крытык і літаратуразнавец, актыўны публіцыст Людміла Іванаўна Шніп (*Людміла Рублёўская*) падпісвалася ў “Нашым слове” псеўданімам *Літаратнік*.

Этнамузыкалаг і фалькларыстка Зінаіда Якаўлеўна Мажэйка, удаючы сябе за мужчыну, пад некаторымі сваімі творами часам ставіла подпіс *Ахрэм Ахрапкін*.

Паэтка і публіцыстка Людміла Данілаўна Сільнова (*Людка Сільнова*) у газеце “Народная воля” (1997), як сама прызналася, выкарыстоўвала прозвішча і імя свайго сябра-письменніка *Зміцер Вішнёў*, а таксама подпіс *Юльян Грыгаровіч*.

У газеце “Сафійская крыніца” (Наваполацк, 2000) мужчынскімі прозвішчамі *С. Красоўскі*, *С. Краскоўскі*, *С. Рыбін* карысталася письменніца Алена Уладзіміраўна Сом (*Лера Сом*).

За мужчынскія псеўданімы, як бачым, хаваліся многія нашы беларускія жанчыны-літаратаркі. Гэта найперш для таго, каб шырокі чытач, нічога не падазраючы, прымаў іх за мужчын, а не за таго, кім яны з’яўляюцца, або спрабаваў адгадаць, што ж гэта за такія аўтары.

НЯСТОМНЫ ЛЕТАПІСЕЦ КЛАСІКІ

Сёлета 14 мая спаўняецца 100 гадоў з дня нараджэння Ніны Барысаўны Ватацы (1908 – 1997). Для аматараў літаратуры Ніна Барысаўна вядомая як аўтар шматлікіх бібліяграфічных даведнікаў і артыкулаў, прысвечаных творчасці беларускіх пісьменнікаў, адзін з лепшых даследчыкаў жыцця і творчай спадчыны Максіма Багдановіча. Жыццёпіс “песняра чыстай красы” – толькі адзін са шматлікіх накірункаў навуковай дзейнасці Н. Б. Ватацы. Але менавіта ў гэтым рэчышчы Ніна Барысаўна рэалізавалася найбольш поўна, стала прызнаным класікам багдановічазнаўства.

Больш за сорок гадоў Ніна Барысаўна аддала даследаванню біяграфіі Максіма Багдановіча, яго творчасць яна лічыла самым вялікім захапленнем свайго жыцця. Прачытаўшы ў 1947 г. у артыкуле “Выдатны паэт і крытык” словы Якуба Коласа: “*Мы павінны сабраць і выпусціць у свет усю літаратурную спадчыну Максіма Багдановіча, каб на ёй раслі і гадаваліся нашы маладыя кадры літаратараў*”, – Ніна Барысаўна абрала іх дэвізам свайго жыцця. Гэтыя словы акрэсліваюць працу кожнага літаратуразнаўцы, кожнага чалавека, які дбае аб захаванні нацыянальнай спадчыны для нашчадкаў. Яшчэ ў сярэдзіне 1950-х гг. Ніна Барысаўна паставіла перад сабой задачу – адшукаць невядомыя аўтографы Максіма Багдановіча, папоўніць скарбонку звестак пра яго жыццё. Пачалася руплівая праца. Даследчыца па кроплях збірала невядомае пра паэта. Перш за ўсё яна вырашыла адшукаць яго родных і сваякоў, а таксама людзей, якія складалі кола знаёмых паэта.

Адным з першых адрасатаў Ніны Барысаўны стала стрыечная пляменніца Максіма Багдановіча Натал-

ля Глебаўна Кунцэвіч, якая жыла ў Ніжнім Ноўгарадзе. Паміж імі завязалася перапіска. Ніна Барысаўна атрымала запрашэнне наведаць Ніжні Ноўгарад. Не раздумваючы, яна паехала на сустрэчу са сваячкай паэта. Наталля Глебаўна перадала даследчыцы шмат каштоўных матэрыялаў, якія беражліва захоўвала ўсё жыццё.

Адным з самых дарагіх падарункаў можна лічыць рукапісны зборнік паэта “Зеленя”, які Ніна Барысаўна шукала многія гады па архівах і бібліятэках усяго Савецкага Саюза. Гэты звычайны вучнёўскі сшытак стаў сапраўдным адкрыццём. У ім Максім Багдановіч зрабіў пераклад на рускую мову 22 сваіх беларускіх вершаў для стрыечнай сястры Ганны Іванаўны Гапановіч. Атрыманыя два прыжыццёвыя зборнікі вершаў паэта “Вянок” таксама маюць выключную каштоўнасць. На тытульным лісце кожнай кнігі рукой аўтара быў зроблены дароўны надпіс цёткам Магдаліне Ягораўне і Марыі Ягораўне Багдановіч. Наталля Глебаўна таксама перадала Ніне Барысаўне асобна выдадзены адбітак артыкула “Краса и сила” з аўтографам паэта, 7 раней невядомых фотаздымкаў Максіма Багдановіча, 19 фотаздымкаў яго родных і сваякоў, 110 лістоў сваякоў паэта. Шмат новых і цікавых звестак аб жыцці сям’і Багдановічаў паведаміла падчас сустрэчы Наталля Глебаўна Кунцэвіч. Яна ўдакладніла некаторыя даты, пазнаёміла са сваімі сёстрамі Таццянай Глебаўнай і Настассяй Глебаўнай, а таксама са стрыечнай сястрой Максіма Багдановіча Ганнай Кіпрыянаўнай Валасовіч-Гразновой. Ганна Кіпрыянаўна расказала многа новага пра мінскі перыяд жыцця сям’і Багдановічаў, пра паэтаву і яе бабুলю Таццяну Восіпаўну Малевіч і род маці песняра. Г. К. Валасовіч-Гразнова напісала свае ўспаміны пра аўтара “Вянка”, якія пазней былі надрукаваны ў кнізе Н. Б. Ватацы “Шлях паэта”.

Затым пошукі нястомнай руплівіцы накіраваліся ў Яраслаўль, дзе жыве зводны брат паэта Павел Адамавіч Багдановіч. Павел Адамавіч быў адным з апошніх захавальнікаў спадчыны сям’і Багдановічаў. Ён вёў шырокую перапіску з даследчыкамі, якія цікавіліся дзейнасцю яго брата і бацькі. Лісты Паўла Адамавіча да Ніны Барысаўны паказалі, як мала было вядома да гэтага часу пра сям’ю Багдановічаў, пра жыццё і звычкі паэта, пра ўмовы, у якіх ён жыве і працаваў. Лісты каштоўныя перш за ўсё тым, што гэта жывое слова блізкага да паэта чалавека, які выходзіўся разам з ім у адной сям’і.

Акрамя родных Максіма Багдановіча, Ніна Барысаўна вяла перапіску з Ціханам Мікалаевічам Годневым (гімназічным сябрам Максіма Багдановіча), Людвікай Антонаўнай Войцік (Зоськай Верас, з якой паэт пазнаёміўся ў апошні прыезд у Мінск),

Васілём Савічам Гарбацэвічам (яраслаўскім знаёмым Багдановіча), Мікалаем Іванавічам Лілеевым (сынам Ганны Рафаілаўны Какуевай, каханай паэта) і іншымі. Кожны з іх дадаў нешта новае, напісаў свае ўспаміны пра паэта і яго акружэнне.

Адначасова Ніна Барысаўна вяла пошукавую працу ў архівах і бібліятэках Беларусі, Расіі, Літвы і іншых рэспублік былога Савецкага Саюза. Перш за ўсё яна стала пераглядаць рускія, беларускія і ўкраінскія выданні, у якіх мог друкавацца Максім Багдановіч. У выніку гэтай руплівай працы былі знойдзены і апублікаваны невядомыя раней творы паэта: артыкулы “Іван Франко” і “Новая інтэлігенцыя”, якія друкаваліся ў часопісе “Жизнь для всех” за 1914 і 1916 гг.; брашура “Братыя-чехи”, выдадзеная ў Маскве ў 1914 г.; вершы “Не бядуй, што хмары...”, “Да дзяўчыны”, “Эпіграф да верша”, “Жывая лялечка”, “Цяжарнай”; беларускія арыгіналы вершаў “Белым кветам адзета каліна”, “Смех і гоман”; варыянты паэмы “Мушка-зялянуска і камарык-насаты тварык”; пераклад на рускую мову верша Янкі Купалы “Для зямлі маіх прадзедаў”.

Аб усіх сваіх пошуках, знаходках, цікавых сустрэчах Ніна Барысаўна расказала ў фундаментальных працах: даведніку “Максім Багдановіч” (1961), “Шлях паэта” (1975), “Максім Багдановіч. Паказальнік твораў,

аўтографу і крытычнай літаратуры” (1977), “Песня Максіма” (1981), “Шляхі” (1986) і іншых.

Калі ў 1980 г. на пасяджэнні ЦК КПБ была прынята пастанова аб стварэнні Літаратурнага музея М. Багдановіча ў Мінску, Ніна Барысаўна Ватацы стала адным з самых актыўных стваральнікаў яго фондаў. Разам з пісьменнікамі і навукоўцамі яна клапацілася пра будынак музея ў Траецкім прадмесці, які знаходзіўся побач з тым месцам, дзе нарадзіўся паэт. А калі месца было вызначана і пачаліся зборы музейных экспанатаў, то Ніна Барысаўна адна з першых перадала звыш 150 найкаштоўнейшых архіўных адзінак, многія з якіх леглі ў аснову экспазіцыі Літаратурнага музея М. Багдановіча.

Да канца сваіх дзён Ніна Барысаўна Ватацы з’яўлялася пазаштатным ганаровым супрацоўнікам музея. І хоць ужо 10 гадоў як няма на гэтым свеце Ніны Барысаўны, у сэрцах музейшчыкаў яна застаецца руплівым працаўніком на глебе багдановічазнаўства, анёлам-ахоўнікам спадчыны паэта...

Алена КНІГА,
вядучы навуковы супрацоўнік
Літаратурнага музея М. Багдановіча.

Крытыка і бібліяграфія

“МНЕ СТОЛЬКІ ХОЧАЦЦА ТАБЕ СКАЗАЦЬ...”

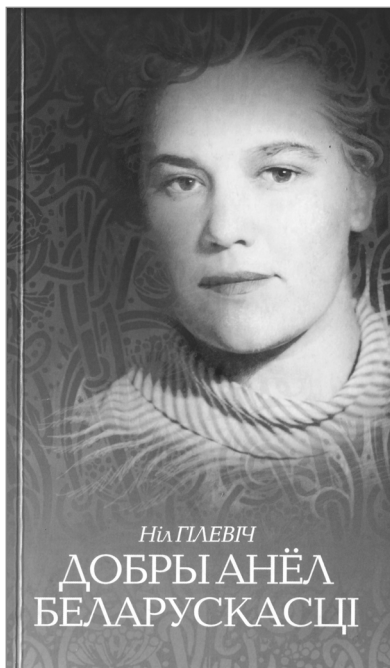
*Мне столькі хочацца табе сказаць,
Як бы яшчэ я не казаў нічога –
І слоўца нават аднаго другога
Не вымавіў, каб споведзь распачаць.
Ніл Гілевіч.*

У часопісе “Роднае слова” за 2006 г. (№№ 6, 7, 9) былі надрукаваны штрыхі да партрэта Ніны Іванаўны Гілевіч пад назвай “Добры анёл беларускасці”. У канцы 2007 г. свет убачыла кніга з такой жа назвай, дапоўненая Нілам Гілевічам яшчэ чатырма аповедамі: “Яе разуменне сяброўства”, «Кнігі “пад рукою”», “Што шукала і знаходзіла ў часопісах?”, “Яе любімыя пісьменнікі”. Замест прадмовы пададзены ўспаміны калеж, сяброў, вучняў.

Прыцягвае ўвагу ўжо сама назва кнігі “Добры анёл беларускасці”, якая прадставіла асноўныя рысы характару Ніны Іванаўны і значныя кірункі яе дзейнасці. Словы Васіля Быкава, узятыя з яго аўтографу, вельмі трапныя: “*Мілай Ніне Іванаўне Гілевіч, добраму ангелу беларускасці, са шчырасцю і павагай В. Быкаў. 4. V. 85*”.

Мне пашчасціла атрымаць у падарунак гэтую кнігу ад самога аўтара, я прачытала яе з вялікім хваляваннем. Нахлынулі ўспаміны пра студэнцкія гады (1966 – 1971). На філфаку БДУ ў той час хадзіла легенда аб нейкай аднакурсніцы Ніла Гілевіча (імя і прозвішча ніхто дакладна не ведаў), якая працуе настаўніцай недзе на Віцебшчыне і якую паэт моцна кахае. Значна пазней я даведалася, што Ніна Іванаўна і настаўніца з Віцебшчыны – гэта адна і тая ж асоба. Мне, вясковай дзяўчыне, да вучобы ва ўніверсітэце не даводзілася бачыць ні паэтаў, ні пісьменнікаў, ні тым больш іх жонак. Міжволі я іх абагаўляла, нават не магла ўявіць, якой жа павінна быць жанчына, што стане Музай і жонкай паэта.

Блізкіх стасункаў у час вучобы ў мяне з Нінай Іванаўнай не было, але я ўжо слухала лекцыі Ніла

Сымонавіча Гілевіча, які ўразіў мяне сваёй маналітнасцю, тэмбрам голасу, манерай гаворыць і смеласцю ў выказванні думак: ад яго мы чулі тое, чаго не маглі нідзе прачытаць. Ён быў адкрытым і духоўна багатым чалавекам, з павагай ставіўся да кожнага студэнта, звяртаючыся на “Вы”. Усё гэта рабіла яго яшчэ больш загадкавым і недасягальным, а патрабаванні да Музы больш высокімі.

На першы прыдзірлівы погляд Ніну Іванаўну нельга было назваць красуняй: звычайнае аблічча, сярэдняга росту. Вось толькі падкрэслена акуратна і з вялікім густам яна апрадалася і прычэсвала свае светлыя валасы, ды ў манеры трымацца адчувалася пачуццё асабістай годнасці. Гэтым яна выгадна выдзялялася сярод жанчын-выкладчыц. На наша здзіўленне, былі і такія, што, як кажа народная мудрасць, “апусціліся, як панчохі без падвязкі”. Ніна Іванаўна ніколі за час сямейнага жыцця нават ценю не кінула на свайго мужа. Таму што яна адпавядала яму, была вартай яго, разумела, хто з ёю побач, і таму што ўмела кахаць так, як не кожнаму дадзена.

Старонка за старонкай – і знешні воблік Ніны Іванаўны пачаў ажываць. Вось яна выпускніца Шумілінскай сярэдняй школы і абітурыентка БДУ. Вось ужо студэнтка і аднакурсніца маладога паэта, чыю ўвагу да сябе прыцягнула адносінамі да вучобы, “дробным хуліганствам”, своеасаблівым смехам і акцёрскай імправізацыяй. Аўтар адзначае, што “яна высокая цаніла ў людзях пачуццё гумару і шкадавала тых, каго Бог абдзяліў гэтай цудоўнай чалавечай якасцю”. Тут погляды маладых людзей супадаюць. У вершы Ніла Сымонавіча “Дарыце сонца” ёсць такія радкі:

*Шкадую людзей,
што не ўмеюць смяяцца,*

*Што ў сэрцы
не маюць такога багацця.
Баюся людзей,
што смяяцца не любяць
І ўсмешку чужую,
спаткаўшы, загубяць.*

Вельмі хвалююць старонкі, дзе аўтар распавядае пра адносіны Ніны Іванаўны да роднага слова: «Трэба было бачыць, як яна радавалася “знаходцы” – лексічнай, ці фразеалагічнай, ці сінтаксічнай “моўнай жывіны” ў тэкстах, запісаных студэнтамі. Многія з іх яна адразу ж уключала ў свой актыўны слоўнік. Гэтак жа і ў дачыненні да тэкстаў беларускай мастацкай літаратуры». “Таму і чытала, – гаворыць аўтар, – толькі з алоўкам у руцэ”.

Яе любімымі творамі былі “Мёртвыя душы” і “Рэвізор” М. Гоголя, “Яўгеній Анегін” А. Пушкіна, “Тора ад розуму” А. Грыбаедава, апавесці і апавяданні А. Чэхава. Любіла творы В. Шукшына, Ю. Казакова, В. Астаф’ева, У. Салаухіна, В. Распуціна, В. Бялова, Я. Носава, А. Твардоўскага, А. Ахматавай. “Зразумела, што першым і галоўным прадметам яе чытацкай і прафесійнай цікавасці, – піша Н. С. Гілевіч, – была родная беларуская літаратура. І класіка, і сучасная”. Ніна Іванаўна перачытвала Коласа, Купалу, Чорнага, Гарэцкага. Любіла раманы Мележа, Караткевіча, Адамчыка, апавяданні Лынькова, Пташнікава, Брыля. Любіла «за тое, што “купалася”, як у чыстай крынічнай вадзе, у іх мове».

Набягалі слёзы пры чытанні аповедаў “Настаўнік”, “Роднае слова”, “Покліч крэўнасці”, “Культ сям’і”, “Яе разуменне сяброўства”, асабліва “Дарагі мой Ніл!”.

Адносіны да Ніны Іванаўны Васіля Быкава, Міхася Забэіды-Суміцкага, самога аўтара дапамагаюць убачыць і таленавітага выкладчыка, і вучонага, і Мадонну з дзіцём, і “добрага ангела беларускасці”, і не толькі Музу, але і дарадчыка. Яе стрыманасць і немнагаслоўнасць гавораць пра сапраўдныя пачуцці, сапраўднае каханне. Ніна Іванаўна была непадзельнай палавінай паэта.

Гэтай кнігай паэт выказаў павагу і любоў да сваёй спадарожніцы і дарадчыцы, да аднадумцы ў справе змагання за беларускасць і нацыянальную годнасць.

Гэтая кніга – пакаянне за няўважлівасць да каханага чалавека ў мітусны час, за жыццёвыя памылкі, якія ёсць у кожнага.

Гэтая кніга – помнік усім тым высакародным жанчынам, якім не паспелі сказаць словы ўдзячнасці і словы прабачэння.

Гэтая кніга – залатая кіфара Арфея, з якой льецца шчырая песня. Душа Эўрыдыкі пачуе, не можа не пачуць свайго Арфея.

Тамара АЎСЯННІКАВА.

Вера МІЦКЕВІЧ

УРЫВАК З ДЗЁННІКА ЯКУБА КОЛАСА ВА ЎСПАМІНАХ СЫНА ДАНЫЛЫ

У літаратурнай спадчыне Якуба Коласа асобнае месца займаюць дзённікі, якія пісьменнік распачаў весці падчас Вялікай Айчыннай вайны ў 1943 г. Гэта вядомыя чытачам і даследчыкам “Кніга Ташкенцкага быцця. Дзень у дзень”, “Гаворыць Клязьма” і “На схіле дзён”. Да іх трэба далучыць і блакнотныя дарожныя запісы 1942 – 1943 гг., упершыню надрукаваныя ў часопісе “Роднае слова” ў № 8 за 2006 г. (Міцкевіч В. Невядомыя блакнотныя запісы Якуба Коласа).

Калі запісы Ташкенцкага дзённіка датуюцца з сакавіка да лістапада 1943 г., Клязьменскага дзённіка – з лютага да лістапада 1944 г., то запісы апошняга дзённіка “На схіле дзён” вяліся нерэгулярна з лістапада 1945 да снежня 1951 г. Вялікія перапынкі ў запісах апошняга дзённіка былі абумоўлены і станам здароўя пісьменніка, і душэўнымі пакутамі, і недахопам часу, і тым, што “*усяго нават і ў дзённік не запішаеш*” (Якуб Колас. Збор твораў у 14 т., т. 14, с. 225).

Дзённікавыя запісы Якуба Коласа храналагічна і пры гэтым амаль стэнаграфічна паведамляюць пра розныя падзеі ў краіне, закранаюць асабістае жыццё паэта, яго думкі і разважанні. Тут чытаем і пра творчыя задумкі, і пра паездкі пісьменніка, і пра прыроду і надвор’е, і пра сны.

На старонках дзённікаў Якуба Коласа сустракаецца шмат імёнаў, прозвішчаў. Такім чынам праглядаюцца акружэнне паэта і яго адносіны да людзей. І нават пры тым, што, як пісаў Якуб Колас, “*гэтыя запісы 1/100 000-я таго, чым жыве чалавек*” (т. 14, с. 318), яны яскрава дапаўняюць партрэт пісьменніка, тую эпоху, у якой ён жыў і тварыў.

Пры падрыхтоўцы Збору твораў Якуба Коласа ў 20 тамах (першыя тамы летась выйшлі ў выдавецтве “Беларуская навука”) з’явілася неабходнасць паглыбленага каменціравання як эпісталаярнай спадчыны паэта, так і яго дзённікаў.

У 1995 – 1996 гг. старэйшы сын Якуба Коласа Даніла Канстанцінавіч Міцкевіч уважліва праглядаў-перачытваў папярэдні Збор твораў у 14 тамах, рабіў на палях заўвагі, асобныя запісы. Ён прадбачыў, што гэта будзе калі-небудзь запатрабавана. Шмат тлумачэнняў сёння па асобных пытаннях дае малодшы сын паэта Міхась Канстанцінавіч Міцкевіч. Напрыклад, хто б даведаўся, чаму неаднойчы Якуб Колас акцэнтаваў увагу на лічбе “9”? Падказаў Міхась Канстанцінавіч. Аказваецца, “9” – любімая лічба Якуба Коласа. У сваім па-мастацку напісаным лісце-звароце да сярэдняга брата Юрыя (гл. артыкул: Міцкевіч М. “За вас зямлі я памалюся...”: Ліст наўздагон. – “Польмя”, 2005, № 6, с. 100 – 125) Міхась Канстанцінавіч расказвае пра адзін эпізод з жыцця сям’і.

Летам 1937 г., у Вусці, дзе адпачываў Якуб Колас з Марыяй Дзмітрыеўнай, Юркамі і Міхасём, завітала

вясельная кампанія. Міхась Канстанцінавіч піша: “*На вяселле ў Вусце мы прывезлі дастаткова правянтву, але палічылі не лішнім налавіць рыбы. Таптуха была асаджана пад непасрэдным бацькавым кіраўніцтвам. Ён, у сваю чаргу, вучыўся ў дзядзькі Антося Альбуцкага, калі яны рыхтаваліся да лоўлі рыбы ў дзве таптухі на затоках Нёмана. Мы з Сашам Мурачам на таптале добра мелюзгі, трапіў і язь каля кіло. Каб не фотакартка, забылася б тая вясёлая лоўля, дзе дапамагала цэлая брыгада гасцей і дзетвары.*” І далей з гумарам апісвае працяг вясельнага застолля.

Гэтае вяселле выхаванкі сям’і Якуба Коласа, далёкай родзічкі жонкі паэта Яўгеніі Увядзенскай і сябра старэйшага сына Якуба Коласа Данілы – Уладзіміра Петухоўскага, “зашыфравана” Коласам у дзённіку “Кніга Ташкенцкага быцця. Дзень у дзень”. Запіс зроблены 1 кастрычніка 1943 г. Толькі асобнымі штрыхамі ў адным сказе прыгадвае паэт адразу некалькі падзей: “*...Вечарам за чаем прыгадвалі былыя часы, калі мы жылі ў Вусці. Шмат чаго прыпаміналі: і вішнёвыя костачкі, і н’янага шчанюка, і Дорскага, і срэбраны юбілей, і Купалаў юбілей, і літоўскага камісара ў цвёрдых манжэтах, і яго павіншаванне Купалы, і порт...*”

А далей я прапаную ўвазе чытачоў тлумачальныя запісы майго бацькі Данілы Канстанцінавіча Міцкевіча. Звычайна строгі і акадэмічны ў сваіх выказваннях, Даніла Канстанцінавіч гэтым разам па-сямейнаму проста і жартаўліва апісаў адзін эпізод з далёкіх даваенных часоў.

Паколькі для чытача ўсё гэта незразумела, лічу неабходным даць каментарыі.

Маецца на ўвазе лета 1937 года, калі Колас з сям’ёю першы год адпачываў у Вусці. У ліпені адбылося вяселле. Мой даўні прыяцель (з 1929 году, мы разам з ім вучыліся ў 25-й школе-дзесяцігодцы, хутка рэарганізаванай у хімпрафішколу) і равеснік Уладзімір Іванавіч Петухоўскі ажаніўся з Яўгеніяй Пятроўнай Увядзенскай – далёкай родзічкай мамы, выхаванкай нашай сям’і. Вяселле адбылося ў Менску, у нашым доме на Вайсковаму завулку. Яно прайшло весела, з вялікім банкетам у нашым доме. Бацька і маці, Юрка і Міхась у гэты час адпачывалі ў Вусці, і мы паехалі туды на працяг вяселля. Апрача маладажонаў і нас былі сястра маладога Валя Петухоўская, мой і Ул. І. Петухоўскага сябар (яшчэ па 25-й школе) і равеснік Віталь Усцінавіч Філіповіч. І малады, і В. У. Філіповіч былі ў той час студэнтамі Ленінградскіх ВНУ: Петухоўскі – Тэхналагічнага інстытута, Філіповіч – Ленінградскага Індустрыяльнага. У вяселлі прымаў удзел і Фелікс Міхайлавіч Лагута – у той час асістэнт хімфака БДУ, а ў Вусці быў яшчэ і Аляксандр Ігнатавіч Мурач – сябра Юркі, вучыўся разам з ім на геафаку БДУ.

Стаяла цудоўнае летняе надвор'е, было весела, там гулялі дні два ці тры. Той-сёй з кампаніі ўхіляўся ад заклікаў: “Пі да дна!” і ўпотаі зліваў частку чаркі ў слоік. Застолле цягнулася доўга, тостаў было шмат, і такога “зелля” набралася нямала. Праз пару дзён да Коласа прыехаў Іосіф Львовіч Дорскі, у той час загадчык літаратурнай часткі Віцебскага тэатра, БДТ-2 (пазней і цяпер – імя Якуба Коласа). У той час тэатр працаваў над п'есай Коласа “Вайна – вайне”, і артысты нярэдка прыязджалі ў Вусце. Дорскаму падабалася прыгожая маладая, і ён гучна сказаў усім, што сядзелі за сталом: “Хачу быць п'яным”. Ну што ж! Мы пазлівалі ўсе недапіткі і далі госцю (увогуле не вялікаму аматару чаркі), што ў нас было. А калі не хапіла, то паехалі з ім на аўтамашыне ў Пухавічы купіць яшчэ гарэлкі і віна. Па дарозе добра надпіўшы, Дорскі чытаў нам свае вершы і пытаўся:

“Што – не горш, чым у Шэкспіра, праўда?” Усе мы, аматары падпіць, тут жа падхапілі: “Што ты, Іосіф! Гэта куды мацней за Шэкспіра”. Пасля мы шмат гадоў пазней прыгадвалі і рагаталі. Вярнуліся назад, банкет працягваўся, згодна жаданню Дорскага яго падпаівалі – Лагута, як непераўзыходны мастак падпіць любога, а Петухоўскі – з рэўнасці.

Пачаліся танцы. Паспрабаваў паскакаць і Дорскі. Узяў партнёрашу, адну з дзяўчат, – Лору (дачку аднаго з вусцянцаў Ігналі Дзяткі) і тут жа грывнуўся на падлогу, ды яшчэ пры гэтым выдаў непрыстойны гук пад розат вясёлай кампаніі. Пасля кідаўся да нас дужацца. Але дзецюкі былі здаровыя. На ганку дома ён счапіўся з Юркам, на дапамогу яму кінуўся прыяцель. Я гляджу – ломяць Дорскага праз поручні ганка – адзін ухапіўся за галаву і плечы, другі трымае за ногі. Я спалохаўся, адкінуў іх – баяўся, што зламаюць хрыбет. А ён накінуўся на мяне. Давялося мне абараняцца і хапіць яго адным прыёмам – заціскаючы яму шыю сагнутай правай рукою. Ён хутка знямогся, неяк абмяк і ўжо не мог ні стаяць, ні нават сядзець. Вечарэла, і я з Петухоўскім, ухапіўшы Дорскага за рукі, павалаклі ў гумно. Там трэба было падняць яго, ён быў вельмі грузны, цяжкі. Тады мы залезлі на сена і, узяўшы Дорскага за рукі, рыўком ускінулі яго на сена. Пасля гэтага пайшлі. Бацька, шукаючы яго, знайшоў у гумне, узяў кажухок і накрыў, бо ночы ўсё-такі ў нас не цёплыя. Назаўтра раніцаю бачым карціну: ляжыць Дорскі, побач на сене сучка са шчаннямі, непадалёку ўгары на жэрдакх куры, а ўнізе свіння. Мы яго раскатурхалі, павялі мыцца на Балачанку. Ён спалохана спытаў, як сябе паводзіў, бо нічога не памятаў. Казаў, што адчувае сябе так, нібыта яго моцна-моцна пабілі. Але мы яго супакоілі, памыліся, прапанавалі чарку на пахмелле за снаданнем, але ён са страхам адмовіўся.

Злева направа: Юра Дэксбах, Валянціна Петухоўская, Яўгенія Петухоўская (Увядзенская), Уладзімір Петухоўскі, Юрый Міцкевіч (сядзіць наперадзе), Міхась Міцкевіч, Аляксандр Мурач, Лора Дзятка, Віталь Філіповіч.

Што датычыць вішнёвых костчак і п'янага шчання.

Сапраўды, у час адзначэння вяселля ў Вусці нехта з нас выкінуў на двор вішнёвыя костчакі з бутэлькі, дзе на вішнях настойвалася гарэлка. Даволі вялікае шчання з прагнасцю з'ела костчакі, пасля чаго стала ласкавым, вясёлым, але хадзіць не магло – завальвалася то на правы бок, то на левы, што, вядома, смяшыла ўдзельнікаў вяселля, якія і самі былі вясёлыя...

Срэбранае вяселле бацькоў мы адзначалі дома ў Менску, у пачатку чэрвеня 1938 года. Быў разгул яжоўскага тэрору, нядаўна арыштавалі дзядзьку Сашу, члена нашай сям'і, адчувалася, што пагроза вісела і над Коласам, і ўсімі намі. Бацькі не хацелі гучна адзначаць у такіх умовах такую дату. Мы ўсё ж вырашылі адзначыць у вузкім сямейным коле. Прысутнічаў з набочных толькі Віталь Філіповіч з маладой жонкай. Яны на кароткі час прыехалі ў Менск да бацькоў Філіповіча і былі ў нас. Я заказаў у кандытарскай торт з надпісам “Пінск 1913 – Мінск 1938”. Але Пінск у той час знаходзіўся ў панскай Польшчы, і работнікі кандытарскай праявілі большавіцкую пільнасць і назву Пінска не дазволілі зрабіць на торце. Давялося надпіс замяніць.

Увосень 1940 года ўрачыста адзначалася 35-годдзе з пачатку літаратурнай дзейнасці Янкі Купалы. Купалу паднеслі вялікі прыгожы торт. Яго і паставілі на стала, дзе сядзеў юбіляр разам з начальствам і ганаровымі гасцямі. Прадстаўнік Літвы (яна зусім нядаўна стала савецкай) вінішаваў Купалу, пасля падышоў да стала паціснуць руку юбіляру, але пры гэтым зачэпіў цвёрдым манжэтам значную частку крэму з паверхні торта.

Вось што вельмі каротка запісаў Колас у сваім дзённіку.

Вольга ВАЛАСЮК

МАКСІМ БАГДАНОВІЧ. “РАМАНС”

УРОК У VIII КЛАСЕ

Мэты ўрока: дапамагчы вучням спасцігнуць цудоўны свет паэтычнага слова Максіма Багдановіча, далучыцца да яго творчасці; фарміраваць уменне будаваць свае выказванні па тэме самастойна і ў сумесным пошуку; развіваць культуру інтымных пачуццяў, душэўную чуйнасць да лірычных перажыванняў, імкненне да прыгажосці і чысціні чалавечых узаемаадносін.

Абсталяванне: партрэт Максіма Багдановіча, фотаздымак Ганны Какуевай, фоназапісы раманса “Зорка Венера” і “Раманса” Георгія Свірыдава з “Музычных ілюстрацый да аповесці Аляксандра Пушкіна “Метель”.

Эпіграф:

*Калі заблішчыць гэта зорка,
Самая цудоўная, самая далёкая,
Скажыце ёй, што ёй належыць маё каханне,
О, апошнія з чалавечага роду.*

Сюлі-Прудом.

ХОД УРОКА

► **Індукцыя**

• Уступнае слова настаўніка (на фоне “Раманса” Георгія Свірыдава з “Музычных ілюстрацый да аповесці А. Пушкіна “Метель”).

– Самая светлая мелодыя, самая пранікнёная малітва былі створаны закаханым чалавекам. Мы чакаем гэтага пачуцця з хваляваннем і надзеяй, і яно абавязкова прыходзіць да кожнага.

І вельмі важна, як мы зможам сустрэць каханне, ці будзем гатовы зразумець яго.

Няхай дапаможа нам у гэтым паэзія Максіма Багдановіча, шчырая і даверлівая...

– Ціхае, глыбокае захапленне выклікаюць усе творы, якія Максім Багдановіч прысвяціў каханню. Гэта не толькі лірычная споведзь, напоеная маральнай сілай народнага ідэалу, але і тая арганная музыка душы, якая апусцілася на зямлю з вышыні стагоддзяў і робіць нас даверлівымі і прыгожымі, духоўна багатымі і чуйнымі не толькі да радасці, але і да суму, распачы, тугі, усяго таго, што нясе ў сабе магічная праўда кахання. Усё змяняецца, усё мінае, але застаецца ў жыцці святло чалавечага пачуцця. Нават тады, калі трагічны, кароткі лёс прарочыць толькі расстанне...

Я запрашаю вас у творчую майстэрню паэзіі высокага пачуцця верша “Зорка Венера ўзышла над зямлёю...”. Самастойна і ў сумесным пошуку мы паспрабуем спасцігнуць цудоўны свет паэзіі каханя...

► **Самаканструкцыя**

– Вызначце для сябе, што значыць слова “каханне”. Запішыце асацыятыўны рад слоў.

– Падзяліцеся (сацыялізацыя) сваімі асацыяцыямі, папоўніце запісаныя вамі рады.

Гучыць раманс “Зорка Венера”.

Настаўнік.

– Напэўна, няма чалавека, які б не чуў гэтую мелодыю, створаную мала каму вядомым кампазітарам Сымонам Рак-Міхайлоўскім (таму часта яе называюць народнай) на верш Максіма Багдановіча.

Хто ж натхніў Максіма Багдановіча на напісанне верша? Даследчыкі творчасці паэта сыходзяцца на думцы, што, хутчэй за ўсё, верш “Раманс” прысвечаны Ганне Какуевай. Аб гэтым нам раскажа ... (апераджальнае заданне).

Паведамленне вучня.

У Яраслаўлі, дзе з 1908 года жыла сям’я Багдановічаў, быў гасцінны і ўтульны дом Таццяны Рафаілаўны Какуевай. Пастаянныя наведванні какуеўскага дома, магчыма, былі лепшымі часамі не вельмі радаснага юнацтва Максіма. Тут прыйшло да яго каханне.

*Усё жыццё цяпер, як лёгкая завая,
Кнігу разгарнуў – а не магу чытаць.
Як зрабілася, што пакахаў цябе я, –
Хіба знаю я? Ды і нашто мне знаць?*

Гэтыя радкі прысвечаны Ганне Какуевай...

...Аднойчы Максіма запрасіў да сябе ў гасці аднакласнік Рафаіл Какуеў. Там Максім пазнаёміўся з сёстрамі – Верай і Аняй.

Калі цёплая рука Ані апынулася ў халоднай руцэ Максіма, ён адчуў, як яе цяпло напаўняе яго сэрца: ён даўно ўжо, з паўгода назад, звярнуў увагу на гэтую дзяўчыну, калі яна з братам прыходзіла на вечар у гімназію.

Маладыя людзі разгаварыліся. Аня пачула невясёлы аповед пра сям’ю Максіма. На вачах яе з’явіліся слёзы. Яна і сама расла без маці, а бацька рэдка бываў дома. Даглядала дзяцей цётка.

У доме Какуевых чыталіся вершы, гучала музыка... Мелодыі, якія нараджаліся пад тонкімі пальцамі дзяўчыны, апавядалі пра каханне, пра шчаслівыя гады юнацтва. Музыка аказвала незвычайнае ўздзеянне на Максіма... Яна запаўняла ўсю яго душу, клікала ў чароўную краіну шчасця, каханя, прыгажосці...

Зноў і зноў гучалі вершы... Вершы Поля Верлена ў перакладзе Максіма гучалі для Ані...

*Раяль цалуе тонкая рука
У час вячэрні шэра-ружавокі,
І на крылах, цішэй ад вецярка,
Ў наветры мяккім, пекным праплыла ты...*

Поль Верлен быў любімым паэтам Ані, і гэтым вершам юнак вельмі дагадзіў ёй.

Ужо добра сцямнела. Аня выйшла праводзіць Максіма. Вецер прагнаў рэдкія воблакі, і на цёмным небе з’явіліся яркія буйныя зоркі.

– Вам падабаецца глядзець у начное неба? – парушыў маўчанне Максім.

– Вельмі, – шэптам прамовіла Аня. – Я веру ў тое, што кожная зорка – гэта душа чалавека і што чалавек павінен ісці за сваёй зоркай.

З гэтага часу Максім часта бываў у Какуевых. Яны разам гулялі ў двары ў гарадкі, спявалі песні, чыталі вершы. Яму было хораша і ўтульна ў доме гэтых выхаваных, адукаваных людзей. Максім падабаўся Ані. Яна не магла хаваць сваёй радасці, калі яго постаць з’яўлялася ў іх двары. Але цётка, Таццяна Рафаілаўна, ставілася да яго вельмі насцярожана. Ёй даводзілася бачыць, як Максім хавае хустачку пасля кашлю.

Неўзабаве Аня паступіла ў Пецярбургскую кансерваторыю. Цяпер самым шчаслівым для Максіма быў час, калі Аня прыязджала на канікулы. Шчаслівай летняй парой яны былі разам. Вечарамі, глядзячы на ўсыпанае зоркамі неба, любаваліся зоркай Венерай...

Канікулы заканчваліся. Максім зноў праводзіў Аню ў Пецярбург. Пачыналіся заняткі і ў яго ліцці.

А аднойчы Максім даведаўся ад свайго прыяцеля, які прыехаў з Пецярбурга, што Аня сустракаецца з Іванам Лілеевым.

Максім так засмуціўся, што нават не здолеў схаваць гэтага. Увесь вечар ён правёў адзін на прыстані, углядаючыся ў начное неба. Яму здавалася, што Аня ў гэты час таксама шукала іх любімую зорку і не магла не адчуваць, што і ён глядзіць на Венеру. У гэты ж вечар Максім напісаў “Раманс”:

*Зорка Венера ўзышла над зямлёю,
Светлыя згадкі з сабой прывяла...
Помніш, калі я спаткаўся з табою,
Зорка Венера ўзышла.*

Не суджана было ім быць разам... Нешчаслівы лёс не абмінуў Максіма і на гэты раз. Аднойчы ён даведаўся, што прызначана вяселле Ані з Іванам Лілеевым...

► Праца з вучэбным матэрыялам урока

• Чытанне верша ў групах сам сабе, а затым услых.
Настаўнік.

– Вызначце стан лірычнага героя.

– Эпіграфам да свайго верша Багдановіч узяў словы французскага паэта Сюлі-Прудома (*зачытвае з дошкі*).

► Сацыялізацыя

Настаўнік.

– Якім эпітэтам з твора вызначаецца настрой верша? (*Эпітэтам “светлы”.* Чытаючы верш, уяўляеш водбліск святла далёкай зоркі Венеры, якая сімвалізуе каханне.)

– Якую ролю ў вершы маюць паўторы? (*Назваюць асноўныя думкі, ствараюць адчуванне завершанасці.*)

– Якімі сродкамі ствараецца напеўнае гучанне верша? (*Дакладныя рыфмы, вытрыманы трохскладовы памер – дактыль, які надае твору разважлівую, спакойную інтанацыю.*)

– Як вы думаеце, у чым сакрэт папулярнасці раманса “Зорка Венера”? (*У ім прыгожа, шчыра выказана сапраўднае, светлае пачуццё кахання, якое ўзвышае чалавека.*)

– Што называецца рамансам у паэзіі? (*Невялікі лірычны верш пераважна пра каханне.*)

– Работа са “Слоўнікам літаратуразнаўчых тэрмінаў”. (*Выпісаць азначэнне раманса ў шыхці.*)

Вольга Іванаўна Валасюк – метадыст вышэйшай катэгорыі аддзела метадычнага забеспячэння гуманітарнай адукацыі Навукова-метадычнай установы “Нацыянальны інстытут адукацыі”. Закончыла філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1980). Працавала настаўнікам, намеснікам дырэктара па вучэбнай рабоце ва ўстановах адукацыі Віцебскай вобласці, метадыстам і дырэктарам агульнаадукацыйных устаноў – на Міншчыне.

► Афішыраванне

• Настаўнік звяртаецца да выказванняў “Вялікія аб высокім...”.

Ведаць і кахаць іншага чалавека – у гэтым і ёсць корань усялякай мудрасці.

Іўлін Во.

Каханне – гэта кропля нябесная, якую багі ўлілі ў чашу жыцця, каб зменшыць яго горыч.

Рочастар.

Каб бачыць Бога, трэба быць закаханым.

Насімі.

Каханне – душа душы.

Нізамі.

Нішто на зямлі не запаліць агонь сэрца, толькі каханне. Агонь кахання самы дасканалы.

М. Рэрых.

Настаўнік.

– Празрыстая, шчырая паэзія, гімн жыццю, усяму маладому і прыгожаму – вершы Багдановіча пра каханне. Адзін з самых жыццесцвярджальных яго твораў – верш “Маладыя гады”.

Вучань чытае верш.

Маладыя гады,
Маладыя жаданні!
Ні жуды, ні нуды,
Толькі шчасце кахання.

Помніш толькі красу,
Мілы тварык дзявочы,
Залатую касу,
Сіняватыя вочы.

Цёмны сад-вінаград,
Цвет бяленькі вішнёвы, –
І агністы пагляд,
І гарачыя словы.

Будзь жа век малады,
Поўны светлымі днямі!
Пралятайце, гады,
Залатымі агнямі!

Увасабленнем хараства з'ўляецца для паэта жанчына – звычайная, зямная, і ў той жа час недасягальна прыгожая, поўная душэўнага хараства, сапраўдная Мадонна...

Гарачы агонь пачуццяў выплаўляў чароўныя і дасканалыя паэтычныя радкі, споведзь закаханай душы...

► Рэфлексія

Настаўнік.

– Заканчваецца наша сённяшняя сустрэча з непаўторным геніем Багдановіча, заканчваецца сустрэча, а паэт і яго паэзія кахання застаюцца ў нашых сэрцах назаўсёды...

– Якія пачуцці з'явіліся ў вашай душы? Аб чым вы задумаліся? Што вас усхвалявала?

– Паэзія кахання, як і само каханне, робіць чалавека лепшым, чысцейшым, адкрывае ў яго душы пачуццё прыгожага...

Валянціна СМЫКОЎСКАЯ

“ЖЫВЕ ПАМІЖ НАМІ ДУДАР НАШ...”

УРОК, ПРЫСВЕЧАНЫ ЖЫЦЦЮ І ТВОРЧАСЦІ В. ДУНІНА-МАРЦІНКЕВІЧА. ХІ клас

Эпіграфы:

*Пакуль паэты будуць пець –
Не быць радзіме безыменнай,
Зямлі бацькоў – не анямець.*

Ніл Гілевіч.

*Як стораж, стаў смела на варце
Радзімых запушчаных гоняў,
Стаў сеяць па-свойму ўсё тое,
Што мы далей сеем сягоння.*

Янка Купала.

Важнай перадумовай далучэння школьнікаў да жыццёвага і творчага шляху выдатнага прадстаўніка нацыянальнай літаратуры Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, 200-годдзе з дня нараджэння якога сёлета шырока адзначае грамадскасць краіны, з'явіцца правільная арганізацыя іх самастойнай дзейнасці, актывізацыя тых метадычных прыёмаў, якія найлепш адпавядаюць выпрацоўцы ў моладзі навыкаў самакантролю і самаарганізацыі, індывідуалізацыі самога працэсу навучання.

Стварэнню эмацыянальнай, творчай атмасферы на такім уроку будзе спрыяць правядзенне яго ў форме **літаратурнай гасцёўні**, калі ролю пісьменніка выканае загадзя падрыхтаваны вучань, які адкажа на пытанні, што датычаць жыцця і творчасці Дуніна-Марцінкевіча, падзеліцца ад яго імя ўспамінамі пра той складаны час і свой не менш складаны жыццёвы лёс.

Мэты такога ўрока бачацца нам у наступным:

– у ходзе правядзення “гасцёўні” ўзнавіць асноўныя этапы жыццёвага і творчага шляху пісьменніка, складанасць і драматызм часу, эпохі, у якую ён жыў, раскрыць актыўную грамадзянскую пазіцыю В. Дуніна-Марцінкевіча, патрыятычны характар яго дзейнасці на карысць Радзіме і народу;

– сфарміраваць уменні і навыкі самастойнай работы з біяграфічным матэрыялам, яго адборам і сістэматызацыяй, а таксама ўменні і навыкі публіч-

Нахай гарачы агонь пачуццяў зіхаціць у вашых сэрцах, здзіўляючы сваёй глыбінёй, кранаючы чысцінёй і шчырасцю...

• **Дамашняе заданне:** навучыцца выразна чытаць на памяць верш “Раманс”, азнаёміцца з артыкулам падручніка “Інтыменная лірыка”.

Дадатковы матэрыял (раздаецца вучням на асобных картках для дапаўнення і асэнсавання).

Каханне – вялікае сардэчнае пачуццё да пэўнай асобы другога полу (*першае каханне, прызнацца ў каханні*).

Любоў – пачуццё сардэчнай прыхільнасці, адданасці каму-, чаму-небудзь (*любоў да Радзімы, мацярынская любоў, любоў да матулі, любоў да людзей*) або схільнасць, цяга да чаго-небудзь (*любоў да музыкі, любоў да роднай мовы*).

Літаратурная гасцёўня

нага выступлення вучняў, удзелу ў дыялогу з пісьменнікам, культуры звязнага выказвання, абароны падрыхтаваных тэзісаў, модуляў;

– выхаваць паважлівыя адносіны да пісьменніка, яго творчасці, гонар за багатую спадчыну і ягоныя “бацькоўскія запаветы” нашчадкам.

ХОД УРОКА

Святочная, урачыстая атмасфера ў класе. Усе ў чаканні незвычайнага “госця”, запрошанага на сустрэчу.

Вось і стук у дзверы. Уваходзіць шаноўны і такі чаканы В. Дунін-Марцінкевіч. Яго сустракаюць кветкамі.

Дунін-Марцінкевіч (вітаючыся):

*Шлю, браты, вам прывітанне,
Помніце навек спяванне
Дудара, што к вам імкнуўся
Ад цнатлівай Беларусі
Дар прыміце – вершаў ношку...*

І маю споведзь.

Слова настаўніка.

Шаноўны Вінцэнт Іванавіч! Сёння Вы ў нас у гасцях. Вы не проста пісьменнік, а Чалавек з вялікай літары, Грамадзянін, Патрыёт сваёй Бацькаўшчыны, яркая зорка на літаратурным і культурным небасхіле складанай і супярэчлівай эпохі другой паловы XIX ст. Вы – асветнік і грамадскі дзеяч, паэт, пражыццёвы драматург, акцёр-аматар, перакладчык.

На дошцы змешчана карта Вашых жыццёвых дарог. Дазвольце, калі ласка, разам з Вамі прайсціся гэтымі дарогамі, каб адчуць веліч Вашай працы і адметнасць Вашага жыцця і творчасці.

Да сённяшняй сустрэчы вучні падрыхтавалі пытанні.

1-ы вучань.

Шаноўны Вінцэнт Іванавіч, пра што Вы хацелі б найперш расказаць нам? Магчыма, пра Ваш радавод?

Пісьменнік.

Мае бацькі – Ян (Іван) Мікалаевіч Дунін-Марцінкевіч і Марыяна з Нядзведскіх – жылі на Бабруйшчыне, дзе арандавалі маёнтак Панюшкавічы. Продкі іх належалі да служылай, сярэднезаможнай шляхты.

У маім родзе былі людзі ў мінулым знакамітыя. Пра гэта сведчыць і прыдамак Дунін, што азначае “датчанін, выхадзец з Даніі”. Прадстаўнікі роду Марцінкевіча нават мелі свой герб “Лебедзь”, у розныя часы займалі даволі высокія службовыя пасады. Мелі чыны паручнікаў і ротмістраў у войску Рэчы Паспалітай. Адзін з нашага роду быў замкавым намеснікам горада Мінска.

Маці мая таксама належала да знакамітага роду. Яе брат С. Богуш-Сестранцэвіч меў сан магілёўскага арцыбіскупа. Ён пасля пераехаў у Пецярубурж, кіраваў там усімі касцёламі Расійскай Імперыі. Быў членам Пецярубуржскай Акадэміі навук, навукоўцам і пісьменнікам, пісаў драмы, оды, трагедыі, навуковыя працы і наогул быў выбітным дзеячам эпохі Асветніцтва.

Так што ганарыцца мне ёсць і кім, і чым. Усе яны, мае продкі, былі людзьмі сумленнымі, настойлівымі ў выбары свайго жыццёвага шляху.

Таму сёння адзін з маіх заветаў вам, моладзі XXI стагоддзя, – высока несці гордае званне Чалавека, быць вартымі сваіх продкаў, настойлівымі ў выбары сваёй жыццёвай дарогі, свайго лёсу.

2-і вучань.

Як вядома, Вінцэнт Іванавіч, у кожнага з нас ёсць свой мілы сэрцу куток, куток нашага маленства, які з бегам гадоў становіцца ўсё больш памятным, дарагім. Звернемся да незабыўных дзён Вашага дзяцінства, якое прайшло на рацэ Бярэзіне, сярод маляўнічай прыроды. Пазней Вы заўсёды з хваляваннем успаміналі пра гэту раку.

Вы гулялі з сялянскімі дзецьмі. Разам бавілі час. Спацігали вераванні і звычкі народа. Дазвольце нагадаць паэтычныя радкі, напісаныя Вамі ў п’есе “Ідылія”:

Край мой любы, мой родны!

Ты знаеш думак прычыны.

Тут, як у раі, аздобна,

Ціснуцца дзецтва ўспаміны.

Ці згодны Вы, што для кожнага чалавека родны кут, малая радзіма – гэта тое, што заўсёды застаецца самым дарагім, шчымлівым і балючым?

Пісьменнік.

Так, згодны. Бо менавіта тут мае вытокі, тут я рабіў першыя самастойныя крокі ў жыццё, тут сталаў, набіраў сілу мой талент.

Настаўнік.

Шаноўны Вінцэнт Іванавіч! Як патрэбны нам сёння гэтыя Вашыя прызнанні, сагрэтыя цяплом сапраўднага чалавекалюбства, вялікага гонару за свой родны кут, сваю Бацькаўшчыну. Мы сёння ўспрымаем іх як завет быць патрыётамі роднай Беларусі, свайго краю, бо іншага нам не дадзена.

3-і вучань-чытальнік.

Дарагі наш госць! Дазвольце нагадаць радкі з Вашага цудоўнага верша “Што мне пекны Парыж”:

Што мне пекны Парыж, Рым прыгожы і слыжны,

Што швейцарскія горы, старыя Афіны.

Што мне Вена, Мадрыд, што мне Лондан туманны,

Больш за ўсё я бацькоўскаму краю адданы!

Тут прывольна і ўтульна на ўлонні прыроды!

Тут і птушкі спяваюць прыгожа заўсёды!

Тут і сонца на свет весялей паглядае!

І любоў гарачэй тут у сэрцах палае!

4-ы вучань.

Думаецца, што менавіта ад самога гэтага краю, цудоўнай назвы роднага фальварка, дабрыні і спагадлівасці людзей, сярод якіх раслі і жылі, высела ў Вашай душы моцнае і неадольнае жаданне быць карысным людзям, несці ім “агонь сваёй душы і сэрца жар”.

5-ы вучань.

Шаноўны Вінцэнт Іванавіч! Якімі былі Вашы далейшыя шляхі-дарогі? Відаць, былі на іх спады, уздымы, пакручастыя павароты. Нагадайце сёння яшчэ адну з іх, самую адметную. Няхай гэта будзе дарога каханна. Мы ведаем, што Вы, шляхціц па паходжанні, схілялі галаву перад рыцарскімі дабрачыннасцямі староў шляхты, у тым ліку і перад яе поглядамі на каханне. Яно, як вядома, гэтае вялікае і дзіўнае пачуццё, неяк незаўважна запаліста ўспыхвае, але можа лёгка і гэтак жа незаўважна патухнуць. Яно нечым падобнае на дзіўную песню, якая дае асалоду, чаруе, натхняе, але можа гэтак жа нечакана скончыцца. Мы ведаем, што ў Вас была свая гісторыя каханна.

Пісьменнік.

Так, шаноўныя, у канцы 1820-х гг. я служыў у прыватным бюро Бараноўскага і захаўся ў яго дачку Юзэфу. Бацька яе быў супраць шлюбу. Што таіць, я быў бедным маладым чалавекам. Але страсці ў душы бушавалі багатыя, і я выкраў сваю каханую, патаемна абвянчаўся з ёю. Гэта было ў 1831 г. Ад сумеснага шлюбу ў нас быў сын Міраслаў і дачкі Каміла, Цэзарына, Леакадзія. Сям’я ў нас была дружная. Мы з жонкай выходзілі ў дзедзя паважлівыя адносіны да працы, да людзей, такія вызначальныя якасці, як сумленнасць, працавітасць, шчырасць, прынцыповасць, пачуццё ўласнага гонару.

5-ы вучань.

А ці згодны Вы, шаноўны Вінцэнт Іванавіч, што каханне “ёсць мудрасць, якую Бог людзям адкрыў, каб грахі дараваць”. Што б пажадалі Вы сучаснай моладзі ў яе поглядах на каханне?

Пісьменнік.

Так, мае шаноўныя, вы самі ўжо ў тым узросце, калі адчуваецца, што каханне, асабліва першае, акрыляе чалавека, робіць яго больш мудрым і вынослівым, шчырым і адказным, усяляе надзею і спадзяванне на лепшае. Асабліва, калі Яго і Яе прыцягвае адзін да аднаго роднасць душ, агульныя памкненні, мары, жаданне ісці побач усё жыццё. І таму, маладыя, памятайце, што ўлада каханна вельмі магутная. Яно можа не толькі змяніць чалавека, але і перайначыць яго лёс, яго будучыню. Таму ўмейце кіраваць сваімі пачуццямі, будзьце прадбачлівымі і асцярожнымі, адказнымі за таго, каго пакахалі.

6-ы вучань.

Шаноўны Вінцэнт Іванавіч! Мы ведаем, як дасканалы Вы вывучалі жыццё народа, яго мову, псіхалогію, абрады і фальклор беларусаў. Але дазвольце Вас запытаць, чаму Вы, шляхціц па паходжанні, чалавек, які вырас на польскай культуры і літаратуры, пачалі раптам пісаць па-беларуску?

Пісьменнік.

Некалі я даслаў ліст у рэдакцыю польскай газеты, дзе даў такі адказ на гэтае пытанне: “Жывучы сярод людю, які размаўляе па-беларуску, прасякнуты ладам яго думак, марачы аб долі гэтага братняга народа, анямёўшага ў маленстве ад невуцтва і цемнаты, вырашыў я для заахвочвання яго да асветы ў духу яго звычаяў, паданняў і разумовых здольнасцей пісаць на яго ўласнай гаворцы...”

Настаўнік.

Так, шаноўны Вінцэнт Іванавіч! Мы ведаем, у якіх жудасных умовах Вам давлялося пачынаць сваю дзейнасць, як адмоўна ўплывала на такіх людзей, як Вы, неспрыяльная грамадская атмасфера царавання Мікалая Палкіна. Ці трэба здзіўляцца, што ў вачах царскіх улад Вы былі нядобранадзейным. Ведаем мы і тое, у якіх складаных умовах зараджалася новая беларуская літаратура, якой вялікай была рызыка пісаць на беларускай мове.

І таму мы сёння вельмі ўдзячныя Вам за Вашу смеласць, Вашу апантанасць ідэяй беларускасці, шчырае і сумленнае служэнне свайму краю і свайму народу. Думаецца, што ўсё вышэйсказанае спрыяла фарміраванню Вашага светапогляду, Вашай актыўнай жыццёвай пазіцыі, спрыяла творчаму станаўленню як Грамадзяніна, Патрыёта, Мастака-Творцы.

Вучань-гісторык.

Дазвольце, шаноўны Вінцэнт Іванавіч, прадэманстраваць Вам падрыхтаваны мною модуль “Беларусь у люстэрку складанай эпохі другой паловы XIX ст.”. Дазвольце, калі ласка, удакладніць некаторыя пытанні. Што падштурхнула Вас да напісання і друкавання Вашых твораў, нягледзячы на такія неспрыяльныя ўмовы?

Беларусь у люстэрку складанай эпохі 2-й паловы XIX ст.	
1. Эпоха рэвалюцый, сацыяльных узрушэнняў у грамадстве.	Два паўстанні ў Польшчы. Паўстанне Кастуся Каліноўскага на Беларусі 1861–1863 гг. Еўрапейскія рэвалюцыі 1830 і 1848 гг.
2. Антынародная палітыка царскага ўрада.	“Прыгоннае права ў цяперашнім яго становішчы ёсць зло для ўсіх... Але закранаць цяпер гэта зло – значыць, яно будзе яшчэ больш гібельным... Пугачоўскі бунт даказаў, да чаго можа дайсці буянства чэрні...” (выступленне цара Мікалая I на пасяджэнні Дзяржаўнага савета 1842 г.)
3. Сялянскія выступленні напярэдадні і пасля адмены прыгоннага права.	Незадаволенасць сялянства вынікамі несправядлівай рэформы засведчыла неабходнасць яднання прыгнечанага народа ў барацьбе з царызмам.
4. Далучэнне Беларусі да Расіі.	Вызваленне беларусаў ад гвалтоўнай паланізацыі, акаталічвання.
5. Станаўленне капіталістычных адносін.	Час навуковых адкрыццяў. Беларусь апаясваецца чыгункай, паміж гарадамі і мястэчкамі пракладаюцца новыя дарогі, узнікаюць прамысловыя прадпрыемствы.
6. Барацьба за нацыянальнае і сацыяльнае вызваленне беларусаў.	Беларусь з’яўляецца аграрнай, адсталай часткай Расійскай імперыі. Сялянскія бунты, паўстанні насілі не толькі сацыяльны, але і нацыянальны характар.

Пісьменнік.

Мая аматарская цікавасць да жыцця і побыту беларусаў паступова перарасла ў настойлівую патрэбу служыць роднаму краю, унесці новае ў развіццё яго культуры і літаратуры. Так узнікаюць задумы маіх першых твораў: “Ідыліі”, “Вечарніц”, “Гапона”. Спрыяла гэтаму і тагачасная палітычная атмасфера ў краіне.

Новаму цару Аляксандру II было не да цензуры, ён абараняў гонар Расіі ў Крымскай вайне.

7-ы вучань.

Так, мы ведаем, што менавіта гэта меў на ўвазе Я. Купала, калі напісаў у вершы “Памяці Вінцука Марцінкевіча” наступнае:

І песню за песняй парадкам

Пусціў, як жывую крыніцу:

*Пасыталісь, проста як з неба,
“Дажынкi”, “Гапон”, “Вечарніцы”.*

Настаўнік.

Нам вядома, што Вы мелі непасрэднае дачыненне да паўстання Кастуся Каліноўскага, што на палітычнай арэне Беларусі як грамадскі дзеяч заявіла пра сябе і Ваша дачка Каміла. Дазвольце раскажаць пра гэты складаны этап Вашага жыцця.

Набліжалася адмена прыгону. Гэта падзея падштурхоўвалася незадавальненнем, якое нарасталала ў народзе. Яго развярэджала ў першую чаргу нелегальная беларуская газета “Мужыцкая праўда”. З’явілася “Адозва сына Айчыны”, якую прыпісвалі Вам. Віленскі чыноўнік у данясенні губернатару пісаў, што Вы рассылалі ў заходнія губерні бунтоўныя адозвы да літоўцаў. І далей гэты чыноўнік прыпісваў Вам твор “Гутарка старога дзеда”. Адзіны доказ уладаў заключаўся ў тым, што Вы пішаце на той жа мове, што і аўтар “Гутаркі старога дзеда”, але моўныя і стыльовыя асаблівасці не прымаліся пад увагу. Ды Назімаў, Віленскі генерал-губернатар, не надаў гэтаму паведамленню ўвагі і Вы пакуль што засталіся на волі.

У грамадска-палітычным жыцці Беларусі ўзяла актыўны ўдзел Ваша дачка Каміла. Прыпомнілі і Вас, вырашылі затрымаць, але не засталі дома.

У гэты час Вы былі ў мястэчку Свір (цяпер у Мядзельскім раёне). Гэта быў другі па значэнні цэнтр рэвалюцыйных падзей 1863 г. Але не паверыў Вам мінскі губернатар. Ён хацеў выслаць Вас, але, звязваючы на Вашы пажылыя гады, пакінуў на месцы жыхарства і ўстанавіў паліцэйскі нагляд.

Вы былі арыштаваны ў канцы 1864 г. у мястэчку Свір. Пры вобыску нічога забароненага знойдзена не было. Вам ставілі ў віну распаўсюджванне шкодных для ўрада ідэй сярод сялян, падазроныя паездкі па розных губернях, быццам у час іх Вы выконвалі рэвалюцыйныя заданні.

Абвінавачвалі Вас і ў тым, што абедзве Вашыя дочки – Каміла і Цэзарына – прымалі ўдзел у дэманстрацыях і спяванні забароненага гімна, а гэта азначала, што памешчык Дунін-Марцінкевіч выходзіў сям’ю не ў духу адданасці існуючаму парадку, ураду, а наадварот. Таму і Вас самога лічылі нядобранадзейным. Дачка Каміла ў свае дваццаць чатыры гады была выселена ў Салікамск Пермскай губерні.

Пісьменнік.

Сказанае Вамі яшчэ раз пацвярджае складанасць майго становішча, майго літаратурнага шляху. І абвінавачанні, што прад’яўляліся мне беспадстаўна, і паліцэйскі нагляд за мною, і турэмнае зняволенне, і мая няўлоўнасць для служак царызму з лютага 1863 да кастрычніка 1864 г., калі Беларусь была ахопена паўстаннем, і мае знаходжанне ў адным з яго цэнтраў (у мястэчку Свір) – усё гэта сведчанне майго нялёгкага жыццёвага лёсу, маіх суцэльных блуканняў па пакутах.

8-ы вучань.

Шаноўны Вінцэнт Іванавіч! Мы ведаем, што Ваша літаратурная дзейнасць падзяляецца крытыкамі

на два перыяды: дарэформенны і паслярэформенны. Мы не пагаджаемся з даследчыкамі ў тым, што яны не бачылі крытыкі існуючага грамадскага ладу на першым этапе Вашай творчасці. Вы ж столькі напісалі ў гэты час. Хіба, сцвярджаючы добрае, нельга адмаўляць дрэннае? І хіба мала Вы зрабілі, хіба мала пакінулі нам у спадчыну?

Пісьменнік.

Згодны з вамі, шанюўныя. На абодвух этапах творчасці патрэбна была вялікая смеласць. Я рызыкаваў і жыццём, і сям'ёй, і будучыняй!

У той час, калі беларускае слова было загнана ў глыбокае падполле, калі ніводнага друкаванага радка нельга было сустрэць, уголас на “мужыцкай” мове загаварыў я. І кніжкі мае пачалі з’яўляцца на гэтай мове, што было няпростай і незвычайнай справай. Я сам паэзій прызнаюся ў “Літаратурных клопатах”:

Здароўя шмат забрала гэта праца!

Якім паддаўся прыніжэнням, мукам,

Пакуль яе ўдалося выдаць друкам...

Так, мае шанюўныя слухачы. Я не збіраюся перабольшваць сваю ролю ў тых палітычных абставінах, якія па часе прыпалі на маё жыццё і творчасць. Я належаў да кола пісьменнікаў – прыхільнікаў шляхецкай дэмакратыі. Мы, як вядома, марылі аб мірным, эвалюцыйным развіцці грамадства, паляпшэнні адносін паміж памешчыкамі і сялянамі. А рэвалюцыйны шлях абнаўлення жыцця мы адмаўлялі, бо лічылі яго трагічным і непатрэбным. Таму, магчыма, крытыкі гэта заўважылі справядліва.

Да таго ж мне, шляхецкаму дэмакрату, ніяк не імпанавалі бурлівыя падзеі 1863 г. Я не верыў і ў тое, што мясцовая шляхта можа нейкім чынам пахіснуць царскі рэжым з яго войскамі, паліцыяй, жандармерыяй.

Але я перакананы, што дарэформенны перыяд маёй творчасці быў значным, важным этапам у маім пісьменніцкім сталенні.

Настаўнік.

Вінцэнт Іванавіч, нас зацікавіла Ваша культурна-асветніцкая дзейнасць. Мы ведаем, што ў Люцынцы Вы адкрылі і падтрымлівалі матэрыяльна нелегальную школу для дзяцей простага люду. У гэтай школе Вы самі і Вашы дачкі вялі заняткі. Па Вашай ініцыятыве было адкрыта некалькі пачатковых школ.

Можна нагадаць і пра невялічкую школку, у якой навучаліся тры дзяўчынкі і тры хлопчыкі. Адзін з іх Антон Лявіцкі – будучы беларускі пісьменнік, які пісаў пад псеўданімам Ядвігін III. Ды ўлады, даведаўшыся аб недазволенам навучанні дзяцей у старэнькай, згорбленай хатцы, школку зачынілі.

Увогуле, Вы ўвесь час змагаліся за свабоднае развіццё беларускай мовы і літаратуры, за бесперашкоднае “навучанне грамаце” на роднай мове. Пастаянна выступалі ў друку.

Вы адчувалі, што школа павінна фарміраваць важнейшыя маральныя якасці асобы, з’яўляцца носьбітам высокай духоўнасці.

Таму найперш Вы клапаціліся аб тым, каб на ўроках і пасля заняткаў служыць добрым прыкладам для дзяцей у словах, справах, учынках; выхоўваць у іх высокія маральныя якасці, фарміраваць станоўчыя маральныя ідэалы; вучыць дзетак культуры зносін у сям’і і грамадстве; выхоўваць моладзь сумленнай і праўдзівай, дысцыплінаванай і працавітай, шчырай і добразычлівай, паважлівай і стрыманай, з пачуццём уласнай годнасці і ўласнага гонару.

Пісьменнік.

Сапраўды, у мяне была свая педагагічная сістэма, якая, я думаю, можа быць узята і сёння сучаснай школай у якасці ўзору.

Настаўнік.

Шаноўны Вінцэнт Іванавіч! Наша сённяшняе далучэнне да Вашага жыцця і літаратурнай дзейнасці – гэта адначасова далучэнне і да гісторыі Беларусі, якая такая ж багатая, цікавая, як і гісторыі іншых краін. А Ваш складаны, драматычны лёс – сведчанне трагедыі не толькі таленавітай асобы, але і ўсяго беларускага народа.

Сёння мы адчулі, якую вялікую справу рабілі Вы, як дбалі пра лёс Бацькаўшчыны, які значны Ваш уклад у справу развіцця нацыянальнай культуры і якімі вялікімі павінны сёння быць наш гонар, наша ўдзячнасць Вам. І як Ваш завет мы ўспрымаем сёння Вашу бацькоўскую параду не забываць, што мы – беларусы, мы – народ такі. А мы, маладыя, павінны нізка схіляць сёння галаву перад багатым жыццёвым і працоўным вопытам народа, яго мудрасцю, адоранасцю, дапытлівасцю, розумам. Дзякуй вялікі Вам за гэта!

А цяпер дазвольце звярнуцца нашым вучням да эпіграфаў, запісаных на дошцы, падрыхтаваных імі да ўрока-гасцёўні:

1-ы вучань.

Пакуль паэты будуць пець –

Не быць радзіме безыменнай,

Зямлі бацькоў не анямець.

Радкі сучаснага паэта Ніла Гілевіча гавораць аб тым, што на працягу ўсёй шматпакутнай гісторыі Беларусі тут заўсёды нараджаліся тытаны слова і думкі, людзі, якія былі гатовы аддаць сваё жыццё за родны край, за сваю Бацькаўшчыну. Адзін з іх – Вінцэнт Іванавіч Дунін-Марцінкевіч. Пакуль такія мастакі-творцы будуць нараджацца на нашай зямлі, ёй не быць “безыменнай”, зямлі бацькоў “не анямець”.

2-і вучань.

Як стораж, стаў смела на варце

Радзімых запушчаных гоняў,

Стаў сеяць па-свойму ўсё тое,

Што мы далей сеем сягоння.

Радкі другога эпіграфа пацвярджаюць, якім вялікім быў уклад В. Дуніна-Марцінкевіча ў скарбонку нацыянальнага мастацтва. З рэчышча польскай культуры Вы, Вінцэнт Іванавіч, вярнуліся да жывых крыніц свайго народа, падалі прыклад высокапрафесійнай творчай працы. Вы дапамаглі нам усвядоміць сябе беларусамі, далі нам творы на роднай мове, давялі яе да ўзроўню літаратурнай, раскрылі яе вялікія магчымасці. І сёння, у дні Вашага 200-годдзя, Ваш грамадзянскі подзвіг, Ваша высокая патрыятычная місія ўспрымаюцца нам, Вашымі нашчадкамі, як высокі ўзор служэння мастака свайму народу, Бацькаўшчыне.

Мы вельмі ўдзячныя за Вашы цёплыя ўспаміны, за Вашы такія шчырыя прызнанні, за Вашы заветы і Вашу навуку.

Настаўнік.

Вось і падышла да канца наша сустрэча з цікавым і шчырым чалавекам, сынам нашай Бацькаўшчыны. У ходзе правядзення “гасцёўні” мы адчулі з вамі, “Які ён? Хто ён? І дзе тая ніць, якую ў спадчыну пакінуў нам, каб ёй вякі навечна зліць” (А. Сербантовіч). Вялікі дзякуй яму за гэта!

Фёдар ДРАБЕНЯ

УРОК-АБАГУЛЬНЕННЕ ПА НАРЫСЕ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА “ЗЯМЛЯ ПАД БЕЛЫМІ КРЫЛАМІ”

VII КЛАС*

Мэты ўрока: стварыць умовы для раскрыцця тыповых рысаў характару беларусаў на матэрыяле мастацкага твора;

арганізаваць дзейнасць вучняў, накіраваную на развіццё ўмення выяўляць ключавыя пытанні, атрымліваць інфармацыю, весці назіранні, аналізаваць і рабіць вывады;

садзейнічаць выхаванню пачуцця нацыянальнай годнасці, павагі да гісторыі і культуры беларускага народа.

Тып урока: урок абагульнення ведаў па творы У. Караткевіча “Зямля пад белымі крыламі”.

Форма ўрока: стварэнне дакументальнага фільма.

Абсталяванне: мультымедычны праектар, экран, падручнік, “Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы” (любое выданне), карткі для работы ў групах, план работы на ўроку для вучняў.

ХОД УРОКА

I. Падрыхтоўка вучняў да работы на ўроку.

• **Вучаніца чытае верш** Уладзіміра Паўлава “Я стаптаны быў капытамі”. (*Можа быць падабраны і іншы верш.*)

• **Уступнае слова настаўніка.**

– Так прызнаваўся ў любові да сваёй Радзімы паэт Уладзімір Паўлаў.

Шмат шчырых прызнанняў роднаму краю мы можам прачытаць у кнігах пісьменнікаў, у тым ліку і многіх творах непаўторнага Уладзіміра Караткевіча.

На апошніх уроках мы разглядалі яго нарыс “Зямля пад белымі крыламі”. Сённяшні ўрок заключны, на ім мы з вамі паспрабуем стварыць дакументальны фільм. Гэта задача супадае з вашым дамашнім заданнем. (*Аналіз раздзела “Людзі зямлі беларускай”.*)

1. Пра каго расказвае У. Караткевіч у апошнім раздзеле? (*Пра беларуса.*)

2. На што асабліва звяртае ўвагу аўтар, гаворачы пра беларуса? (*На рысы характару, аблічча.*)

Настаўнік зачытвае **эпіграф** як вынік сказанага дзецьмі.

Вазьмі ў звычай, сын герояў і багоў,

Не пагарджаць святым сваім мінулым,

А заслужыць яшчэ і вартым быць яго!

Уладзімір Караткевіч.

• **Афармленне запісаў у літаратурным сшытку** (тэма і эпіграф).

II. Прымяненне ведаў і спосабаў дзейнасці.

Настаўнік:

– Творчы ўдзел у нашай рабоце прымуць:

▷ сцэнарысты;

▷ рэжысёры-пастаноўшчыкі;

▷ мастакі-стылісты;

▷ мовазнаўца, гісторык, журналіст.

– На сталах у кожнай групы план работы. Прагледзьце, ці ўсё зразумела.

Пачынаем работу. (*Гучыць музыка.*)

Можаце падысці да мовазнаўца і спытаць незразумелыя словы.

• Работа ў групах.

1. **Мовазнаўца** тлумачыць тыя словы, з лексічным значэннем якіх мы не знаёмы. Словы вывешваюцца на дошцы (*ашчадны, летуценны, рахманы, талерантны*).

2. Мастак-стыліст.

– Якім вы ўяўляеце партрэт беларуса? (*Аблічча, фізічнае і духоўнае здароўе.*)

1-ы вучань – партрэт	1. (с. 310 – 311)
2-і вучань – аблічча	2. (с. 310 – 311)
3-і вучань – духоўнае і фізічнае здароўе (зачытваюць)	3. (с. 310 – 311)

Настаўнік:

– На якой зямлі жывуць беларусы? Давайце ўзгадаем легенду. Паслухаем **гісторыка**.

4-ы вучань – легенда (пераказвае)	4. (с. 313)
-----------------------------------	-------------

Настаўнік:

– Да такой прыгажосці нашага краю пасуе і характар беларусаў.

3. Сцэнарысты.

Настаўнік:

– Якія рысы характару беларуса вызначыў У. Караткевіч? Складзіце і зачытайце слоўнік. Калі закончыце работу, на дошку замацуйце магнітамі аркушы з выпісанымі рысамі характару.

– Мы не можам не назваць яшчэ адну рысу характару беларуса, асабліва напярэдадні свята. Якога? (*Дзень Перамогі.*) Якую? (*Патрыятызм, любоў да Радзімы, Бацькаўшчыны.*) А зараз мае слова журналіст.

4. **Журналіст** (па раздзеле “Час вялікай бяды” з нарыса У. Караткевіча “Зямля пад белымі крыламі”).

1. Калі пачалася Вялікая Айчынная вайна?

2. Які з беларускіх гарадоў першы прыняў на сябе ўдар фашыстаў?

* Урок праводзіўся на гарадскім конкурсе “Сталічны настаўнік – сталічнай адукацыі” сярод маладых настаўнікаў у 2007 г. – *Заўвага рэд.*

3. Што вы ведаеце пра Трасцянец? (Удакладняе адказы аднакласнікаў.)

4. Назавіце помнікі героям Вялікай Айчыннай вайны, вуліцы, названыя іх імёнамі.

5. Рэжысёры-пастаноўшчыкі.

Задача пастаноўшчыкаў – прагледзець слайды і выкрасліць непатрэбнае. Аргументаваць.

III. Абагульненне і сістэматызацыя ведаў і спосабаў дзейнасці.

Настаўнік:

– Сёння мы гаварылі пра партрэт, аблічча і характар беларусаў. На дошцы запісаны рысы характару паводле У. Караткевіча, а мы давайце абагульнім звесткі.

- Б – БАДЗЁРЫ, БЯЛЯВЫ, БЕЗДАКОРНЫ;
- Е – ЭНЕРГІЧНЫ, ЭМАЦЫЯНАЛЬНЫ;
- Л – ЛАГОДНЫ, ЛЁГКІ ХАРАКТАР, ЛЕТУЦЕННЫ;
- А – АКТЫЎНЫ, АПТЫМІСТЫЧНЫ, АДКАЗНЫ, АДДАНЫ;
- Р – РАЗУМНЫ, РАШУЧЫ, РАХМАНЫ;
- У – УПЭЎНЕНА, УПАРТЫ, УДУМЛІВЫ;
- С – СВАБОДНЫ, САМАСТОЙНЫ, СТРЫМАНЫ, СЦІПЛЫ.

IV. Ацэньванне.

V. Тлумачэнне дамашняга задання (№ 6–7, с. 321) і падвядзенне вынікаў.

Настаўнік:

– У нас з вамі атрымаўся цудоўны партрэт нацыянальнага характару беларуса. Акрамя таго, у нас ёсць аснова для стварэння дакументальнага фільма.

Хай наша работа будзе прысвечана 30-годдзю з дня напісання нарыса У. Караткевіча “Зямля пад белымі крыламі”. Я ўдзячны вам за плённую працу, творчы падыход і ўзаемаразуменне.

VI. Рэфлексія. Адзначце той малюнак, які найбольш поўна перадае ваш эмацыянальны настрой.

1)

2)

Фёдар Вяляцінавіч Драбенья – кандыдат філалагічных навук (2007), лаўрэат раённага конкурсу “Сталічны настаўнік – сталічнай адукацыі” сярод маладых настаўнікаў (2007), выкладчык беларускай мовы і літаратуры політэхнічнай гімназіі № 6 г. Мінска. Закончыў Беларускае дзяржаўнае ўніверсітэт (2003), аспірантуру пры ім (2006). Даследуе стан сучаснай беларускай драматургіі.

План работы

1	Вызначэнне задач урока	Увесь клас
2.	Стварэнне дакументальнай стужкі пад назвай “Зямля пад белымі крыламі”	Размеркаванне па групам
3.	Работа ў групам	Індывідуальныя заданні
3.1	Праца са слоўнікам	Мовазнаўца. Раствлумачыць словы (ашчадны, летуценны, рахманы, талерантны)
3.2	Праца з падручнікам	Мастак-стыліст. Якім вы ўяўляеце партрэт беларуса? (аблічча, фізічнае і духоўнае здароўе) 1-ы вучань – партрэт 2-і вучань – аблічча 3-і вучань – духоўнае і фізічнае здароўе (зачытваюць) 1. (с. 310 – 311) 2. (с. 310 – 311) 3. (с. 310 – 311)
3.3	Праца з падручнікам	Гісторык. 4-ы вучань – легенда (пераказвае) 4. (с. 313)
3.4	Праца з падручнікам	Сцэнарысты. Якія рысы характару беларуса вызначыў Уладзімір Караткевіч? (с. 313 – 319). Зачытайце слоўнік. Калі закончыце работу, на дошку замацуйце магнітамі аркушы з выпісанымі рысамі характару
3.5	Праца з першакрыніцай (раздзел “Час вялікай бяды” з твора “Зямля пад белымі крыламі”)	Журналіст. 1. Калі пачалася Вялікая Айчынная вайна? 2. Які з беларускіх гарадоў першы прыняў на сябе удар фашыстаў? 3. Што вы ведаеце пра Трасцянец? 4. Назавіце помнікі героям Вялікай Айчыннай вайны, вуліцы, названыя іх імёнамі
3.6.	Праца з ілюстрацыямі	Рэжысёры-пастаноўшчыкі. Прагледзець слайды і выкрасліць непатрэбнае. Аргументаваць
4.	Падвядзенне вынікаў	Увесь клас

Пятро ЖАЎНЯРОВІЧ

ЛЕКСЕМА ПРЫЎКРАСНЫ: СЕМАНТЫЧНАЯ НЕАБХОДНАСЦЬ АБО НЕАБГРУНТАВАНАЯ ПРАЗМЕРНАСЦЬ

Узнікненне кожнай новай лексемы ў нацыянальнай мове выклікаецца ў першую чаргу неабходнасцю даць найменне пэўнаму прадмету, з’яве, прымеце, дзеянню, якія функцыяніруюць у ментальным кантэксту народа і патрабуюць адпаведнай рэалізацыі ў якасці знакавага комплексу – слова з адпаведным семным нападуненнем. Калі ж падобнае слова належыць пярэму вядомага творцы і не адзін раз зафіксавана ў яго тэкстах, гэта дае падставы для даследавання такога феномена і выяўлення месца лексемы ў слоўнікавым складзе беларускай мовы. Наш паэт-мысляр Алесь Разанаў у скандэсаванай форме выказаў слушныя думкі адносна семантыкі ў сваіх зномах: “Не толькі паняцце ўцеляняецца ў слова, але і наадварот – слова здабывае паняцце. ... Слова, назваўшыся, арэчаўляецца сэнсам, значэннем” [4, с. 214]. Асобныя вектары дзвюх галін семантыкі – анамасіялогіі і семасіялогіі – у такім выпадку не ідуць паралельна, а ўзаемадзейнічаюць, дапамагаючы як найглыбей спазнаць глыбінныя сувязі складовых (атамарных) частак пэўнай лексемы.

Так сталася ў беларускай літаратуры, што лексема *прыўкрасны* перш за ўсё асацыіруецца з творчай спадчынай Уладзіміра Караткевіча. Знаёмячы чытача з Мінскам у эсэ-нарысе “Зямля пад белымі крыламі”, ён піша: “Гораду-герою належыць быць *прыўкрасным*. І ён *прыўкрасны*” [3, т. 8, кн. 1, с. 464]. Меліяратыўная (пазітыўнаацэнная) лексема *прыўкрасны*, паўтораная двойчы і вынесена ў рэму выказвання, яшчэ больш актуалізуецца, прымушае ўважлівага суразмоўцу задумацца над кантэкстуальным семантычным нападуненнем слова і над неабходнасцю яго існавання ў мове. Для даследчыка ж у такім выпадку немагчыма абысці ўвагай словы прафесара Міхася Цікоцкага пра тое, што “пры ўвядзенні неалагізма ў мову трэба вызначыць, наколькі ясна і дакладна ён выражае паняцце, ці сапраўды мова мае патрэбу ў ім, ці правільна ён утвораны і ці лёгка ўспрымаецца” [8, с. 77].

Уяўляецца, што Уладзімір Караткевіч глыбока ўсведамляў працэсы міжкультурнай і міжмоўнай камунікацыі, бо сам быў асобай шматмоўнай і разумёў, што пры супастаўленні блізкароднасных рускай і беларускай моў, як і любых іншых, узнікаюць семантычныя лакуны, запаўненне якіх аб’ектыўна выклікае разнастайныя страты ў адной з моў. Пазітыўнаацэнная руская лексема *прекрасный* гістарычна суадносіцца з прыметнікам з прыстаўкай *пре-*, якая, паводле Віктара Вінаградава, “абазначае гранічнае суб’ектыўнае ўзмацненне меры якасці ў параўнанні з нормай” [2, с. 212]. “Русско-белорусский словарь” адпаведна фіксуе пераклад названай лексемы, трансфармаванай у сінтагму з узмацненнем семантыкі прыметніка пры дапамозе прыслоўя меры: ‘(вельмі) прыгожы; (вельмі) добры, выдатны, цудоўны’ [5, с. 753]. Далучанае

да прыметніка прыслоўе *вельмі* са значэннем ‘надта, у вялікай ступені’ [7, с. 109] ніяк не можа поўнаасцю ўраўнаважыць семантычную эквівалентнасць з прыметнікам-элятывам, у той жа час складальнікі слоўніка нават палічылі магчымым гэтае *вельмі* ўзяць у дужкі, паказваючы такім чынам яго факультатывнасць.

У інтэрв’ю газеце “Чырвоная змена” 12 студзеня 1980 г. на заўвагу адносна мовы сваіх твораў Уладзімір Караткевіч адказаў: “А чаму мы павінны забываць старыя карані? Я маю на ўвазе стараславянскую мову” [3, т. 8, кн. 2, с. 420]. Гэтае выказванне дазваляе праліць святло і на выкарыстанне лексемы *прыўкрасны*, бо яна сустракаецца ў Францыска Скарыны, напрыклад, у кнізе “Плач Ерамій”: “есть той град *прекрасныи* и радость всея земли” [6, с. 106]. У нашага першадрукара фіксуецца і дзеепрыметнік старабеларускай мовы “преукрашанны” [6, с. 113].

На наш погляд, названыя разважанні пэўным чынам абгрунтоўваюць анамасіялагічную неабходнасць прысутнасці ў сучаснай беларускай мове лексемы *прыўкрасны*, бо яна дапаўняе характарыстыку вельмі важнага сектара прыметы намінацыі ‘найвышэйшая ступень характава чаго-небудзь’. Выбар *характава* тлумачыцца тым, што менавіта ў яго семантыцы пазітыўная ацэнка праяўляецца ў найвышэйшай ступені сярод слоў сінанімічнага рада (краса, прыгажосць, чароўнасць). Аўтарскае стаўленне да *прыўкраснай Беларусі* выяўляецца ў аўтабіяграфіі “Дарога, якую прайшоў”: “Здалёку я асабліва палюбіў Беларусь і яе людзей. Яна ўяўлялася мне тады па-незямному *прыўкраснай*. Уся зялёная, вільготная, з азёрамі, з народамі, з ягонай п’явучай і звонкай мовай, з легендамі і палямі, курганамі і рэкамі” [3, т. 8, кн. 2, с. 9]. Нават пададзенае ў парцэляваным сказе разуменне *характава* пісьменніку падалося недастатковым, і ён узмацняе семантыку *прыўкраснай Беларусі* даволі рэдкім ацэнным прыслоўем *па-незямному*.

Як жа слова *прыўкрасны* пачуваецца ў лексічнай сістэме сучаснай беларускай мовы? Магчыма, гэта празмернасць? Аднак на празмернасць якраз указваюць трансфармацыі з прыслоўем *вельмі*. Лексема ж *прыўкрасны* арганічна ўпісваецца ў парадыгматыку беларускай мовы: уключаецца як у тэматычную парадыгму ‘гранічная ступень якасці характава’ (*прыўкрасны, найпрыгажэйшы, самы выдатны, самы цудоўны*), так і ў гіпера-гіпанімічную парадыгму: *прыўкрасны* (гіперонім) – *прыгожы, добры, цудоўны, выдатны* (гіпонімы) і г. д.

Безумоўна, выкарыстанне лексемы *прыўкрасны* сведчыць пра слоўнае наватарства Уладзіміра Караткевіча.

Паводле вуснага ўспаміну літаратуразнаўцы Адама Мальдзіса, сябра пісьменніка, ён любіў гэтае слова, якое надзіва лёгка праходзіла рэдактарскую вычытку і не зведала ўмяшальніцтва рэдактарскага пяра нават у першай прازیчнай кнізе “Блакiт і золата дня” (1961): «Леў Сапега хутчэй падобны на лісіцу, і я ніколі не бачыў ніводнага Язэпа, які мог бы насіць тытул “прыўкраснага”» [3, т. 2, с. 83]. Спрыяла першай фіксацыі слова тое, што яно ўкладзена ў вусны медыкусу (апovesць “Цыганскі кароль”) і ўзятая (мабыць, рэдактарам) у двукоссе. Акрамя таго, *прыўкрасны* ў такім выпадку можна было трактаваць як дыялектызм з беларускага Прыдняпроўя – радзімы пісьменніка, пацвярджэннем чаго з’яўляецца сказ з эсэ “Saxifraga”: «Маці мая расказвае, што, калі яна настаўнічала, лірнікі часта праходзілі праз сяло, гралі па хатах, і яны, настаўніцы, таксама клікалі іх да сябе і дарылі, як усе, і слухалі: “Ой, спаў крумкач на магіле”, і “Дароту”, і “Цара Маркабруна”, і “Трубу златакаваную”, і “Язэпа Прыўкраснага”, і “Равуць воды крывавай”, і журботную нашу “Сіротку”» [3, т. 8, кн. 2, с. 158]. З сярэдзіны 1960-х гг. лексема *прыўкрасны* фіксуецца ў паэзіі, прозе, драматургіі і публіцыстыцы пісьменніка.

Словаўтваральны ланцуг паслядоўнай вытворнасці лексемы можа мець дзяслоўны і назоўнікавы пачатак: *прыўкрасіць* – *прыўкрашаны* – *прыўкрасны* і *краса* – *украца* – **украсны* – *прыўкрасны*. У першым выпадку наватвор справядліва лічаць вернутым са старабеларускай мовы з адпаведнымі значэннямі марфем і пэўнымі структурнымі зменамі ў іх. Другі выпадак патрабуе дадатковага тлумачэння. Лексема *ўкраса* фіксуецца слоўнікамі [7, с. 686] і ўтрымлівае ў значэнні каранёвага морфа сему “хараство, прыгажосць”. Прэфіксальна-суфіксальны спосаб словаўтварэння не можа быць прыняты (параўн.: *пры-бярэж-ны* “які знаходзіцца ў непасрэднай блізкасці ад таго, што названа ўтваральным словам” [1, с. 315] і *пры-ўкрас-ны*). Застаецца лічыць *прыўкрасны* прэфіксальным утварэннем ад верагоднаснага прыметніка **ўкрасны*. Напрыклад, “Беларуская граматыка” заўважае: “У прыметніку *прыўдалы* прэфікс надае ўзмацняльнае значэнне” [1, с. 313], да гэтага ж словаўтваральнага тыпу можа быць далучана і лексема *прыўкрасны*. Акрамя таго, пісьменнік стварыў словаўтваральнае гняздо з пяці адзінак: *прыўкрасны* – *абьякава-прыўкрасны*, *прыўкраснае* (наз.), *прыўкрасна*, *прыўкрасней*: “Свет быў да краёў заліты *абьякава-прыўкрасным* святлом поўні” [3, т. 7, с. 503]; “На белай доўгай сарочцы не было жывога месца ад візэрнкаў, зробленых, магчыма, за доўгія і доўгія месяцы дасканалай у сваім адчуванні *прыўкраснага* рукой” [3, т. 2, с. 303]; “І ўсё адно гэтая архаічная кампазіцыя, гэтыя порцікі фантастычнай, небывалай архітэктуры – усё гэта *прыўкрасна*” [3, т. 8, кн. 2, с. 99]; “І вочы з нязвычайным ім самім выразам, *прыўкрасней* за якія не было нічога на свеце” [3, т. 6, с. 383].

Сёння ў беларускай мове ідзе працэс асваення лексем *прыўкрасны*, які найбольш яскрава выяўляецца падчас аналізу беларускіх інтэрнэт-рэсурсаў. Знаходзім яе ў Васіля Быкава: “Не наладзілі нічога ягонья [Пана Бога] сапіенсы, а тое *прыўкраснае*, што ён ім пакінуў, збаўдалі без рэшты”, аднак з-за наяўнасці ў прыведзенай “Мурашкі” прысвячэння “Памяці Уладзіміра Караткевіча” лексема *лучыцца* толькі з яго асобай. У творах Воль-

Пятро Пятровіч Жаўняровіч – даследчык мовы і стылістыкі. Кандыдат філалагічных навук (2006). Закончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1990). Дацэнт кафедры стылістыкі і літаратурнага рэдагавання факультэта журналістыкі гэтай ВУН. Аўтар вучэбных дапаможнікаў “Асновы рэдагавання” (2005) і “Асновы рэдагавання тэкстаў службовай дакументацыі” (2006), шматлікіх артыкулаў па праблемах моўнай арганізацыі тэкстаў Уладзіміра Караткевіча.

гі Іпатавай (“трагічнай і *прыўкраснай* зямлі”) і Леаніда Дайнекі (“славугая Алена *Прыўкрасная*”) рэцыпіент падсвядома праводзіць асацыяцыю з гістарычнай тэмай і зноў выходзіць на Уладзіміра Караткевіча. Аднак не гэтыя прыклады самыя важныя, а тыя, дзе не ўгадваецца стваральнік слова, дзе яно нібы ідзе ў самастойнае плаванне па разнастайных пуцявінах роднай мовы: “у адзін *прыўкрасны* дзень” і “*прыўкрасная* і цнатлівая сакратарка” ў Евы Вежнавец, “Тэгая ноч такая *прыўкрасная*, / Нібы дзяўчына палкая, жарсная” ў песні з альбома “Крамбамбуля” і інш.

Усцешвае, што лексему пачалі шырока выкарыстоўваць перакладчыкі з розных моў, у прыватнасці Васіль Сёмуха – з нямецкай: “папросіш рукі *прыўкраснай* Кандзіды” (“Курдупель Цахес, якога звалі Цынобер” Э. Т. А. Гофмана), Валерый Буйвал – з італьянскай: “*Прыўкрасная* ноч, поўная зорак” (“Бітва пры Лепанто” Дж. Грандзота), Марына Шопа і Андрэй Хадановіч – з украінскай: “Самойла з Нямірава, *прыўкрасны* разбойца” (“Уводзіны ў геаграфію” Юрыя Андруховіча) і інш.

У Караткевічавых творах зафіксавана 48 словаўжыванняў лексем *прыўкрасны* і яе дэрыватаў. Яна мае значны патэнцыял у сінтагматыцы (спалучаецца з назоўнікамі *аблічча*, *алень*, *Беларусь*, *вясна*, *горад*, *змяя*, *дух*, *легенда*, *музыка*, *Прыпяць*, *птушка*, *ружа*, *свет*, *сонца*, *юнак* і інш.), успрымаецца чытачом як сваё, беларускае, слова, стасуецца з лексічнай сістэмай беларускай мовы і заканамерна павінна быць зафіксаванай у лексікаграфічных даведніках. Можна з поўным правам лічыць заслугай Уладзіміра Караткевіча далучэнне лексем *прыўкрасны* да скарбніцы выяўленчых сродкаў, бо пісьменнік усё рабіў для таго, каб, паводле яго слоў, “гучала, як музыка, пяшчотная і цвёрдая, *прыўкрасная*, вечная, неўміручая беларуская мова” [3, т. 6, с. 467].

Спіс літаратуры

1. **Беларуская граматыка** : у 2 ч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1.
2. **Виноградов, В. В.** Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – М. : Выш. шк., 1986.
3. **Караткевіч, У.** Збор твораў : у 8 т. / У. Караткевіч. – Мінск : Маст. літ., 1987 – 1991.
4. **Разанаў, А.** Паляванне ў райскай даліне / А. Разанаў. – Мінск : Маст. літ., 1995.
5. **Русско-белорусский словарь** : в 3 т. – 5-е изд. – Мінск : БелЭн, 1994. – Т. 2.
6. **Слоўнік мовы Скарыны** : у 3 т. / склад. У. В. Анічэнка. – Мінск : Выш. шк., 1984 – Т. 2.
7. **Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы** / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн, 1996.
8. **Цікоцкі, М. Я.** Стылістыка беларускай мовы / М. Я. Цікоцкі. – Мінск : Універсітэцкае, 1995.

Вольга ШУНЕЙКА

ЭКСПРЭСІЎНАЕ СЛОВА І КАНТЭКСТ

Адным з самых актуальных пытанняў сучаснай беларускай лінгвістыкі застаецца функцыяніраванне моўных адзінак у кантэксце. У беларускай лінгвістыцы гэтай праблемай займаюцца М. Абабурка [1], А. М. Багамолава [2], А. С. Васілеўская [4], Н. В. Гаўрош [6], М. Ц. Кавалёва [7], Н. П. Лобань [8] і іншыя, аднак разглядаюцца моўныя з’явы пераважна ў мове мастацкай літаратуры ці фальклору. Недастаткова пакуль што вывучана экспрэсіўная лексіка ў кантэксце газетных тэкстаў.

Для выражэння суб’ектыўнай ацэнкі ў мове газетнай публіцыстыкі выкарыстоўваюцца памяншальна-ласкальныя фарманты, паколькі “памяншальныя суфіксы могуць выражаць не толькі станоўчую, але і адмоўную ацэнку з рознымі экспрэсіўнымі адценнямі – знявагі, іроніі, пагарды, насмешкі і г. д.” [9, с. 113]. Вырашальную ролю ў вызначэнні адпаведнай ацэнкі пэўнай з’явы адыгрывае кантэкст, менавіта ад яго залежыць, якую афарбоўку (станоўчую ці адмоўную), якую нюансіроўку ў адценнях значэння набывае тая ці іншая лексема.

Так, назоўнікі з суфіксам *-к-* у адпаведным кантэксце маюць памяншальна-зневажальнае адценне: – *Калі ж усё размыць... Ну, будуць выходзіць нізкапробныя кніжачкі, якія ўжо зараз дэвальвавалі літаратуру настолькі... Бярэш выдадзеную ў раённай друкарні брашурку – і яна, аказваецца, становіцца побач з творамі Быкава, калі аўтару пашанцавала мець прозвішча на “Б”...* (Звязда, 25.05.2004); *Афразіяцкія мадэлькі ў блакітных джынсах на гіганцкіх каляровых фотаздымках проста знемагаюць ад зною і магі недзе ў сваёй тэхаскай глыбінцы і ўносяць своеасаблівы каларыт у сціплае чорна-белае жыццё беларускага грамадства* (Культура, 17 – 23.02.2001). І ў першым, і ў другім выдзеленых словах гэты фармант паказвае не на малы памер (не выяўляе колькасны паказчык), а на негатыўныя адносіны аўтара да зместу выказвання. Гэта падкрэсліваецца не толькі аднатыпнымі фармантамі, але і кантэкстам, бо менавіта кантэкст раскрывае пярэтыўную (адмоўную) афарбоўку названых лексем.

Назоўнікам з такім фармантам адпаведны (тут меліяратыўны) кантэкст надае памяншальна-ласкальнае ці толькі ласкальнае значэнне: *Нашы беларускія цаглянікі расмакавалі на будаўнічых пляцоўках у Санкт-Пецярбургу, Маскве, Смаленску, бо яны не толькі даступныя па цане, але і выгадна адрозніваюцца па якасці* (Віцебскі рабочы, 23.10.1999); *Вершы Івана Муравейкі – розныя, але заўсёды зразумелыя дзесям. У яго творах усё жывое: і кветкі, і дрэвы, і рэчка, і сонейка, і зоркі, і нават хмурынкі* (Настаўніцкая газета, 17.09.2002); *Вядома, я не стала пісаць у газетным артыкуле, на якія сродкі існавала тая сям’я, бо*

бабулін “прыдарожны” бізнес – хацінка яе стаяла на бойкай дарозе – быў з крымінальным адценнем: каб падняць дзяцей, жанчына гнала і прадавала самагонку (Звязда, 28.07.2005). Як бачым, выдзеленыя лексемы маюць станоўчую канатацыю, што надае такую ж афарбоўку ўсяму сказу.

Назоўнікі з суфіксамі *-ачк-* (*-очк-*) пры апісанні адмоўнай з’явы, непрыемнай сітуацыі набываюць іранічную, памяншальна-зневажальную афарбоўку: *Купала?.. Знаем-знаем... “Я мужык-беларус, пан сахі і касы...” І – гэтка, ведаецца, усмешачка* (ЛіМ, 5.12.1997); *Трапяткая сябровачка доктара Антона ў выкананні Любоўі Мілінкевіч падаецца дасціпнай, упэўненай асобай, навучанай не адным тэатральным інстытутам (яна – актрыса), але і самім жыццём* (ЛіМ, 10.10.1997); *Раптам у спартзале з’яўляюцца дзве размаляваныя дамачкі з “надакучлівых”, якія, нягледзячы на канкрэтнасць сваіх паводзін, атрымалі назву “каля” – калялітаратурныя, калятэатральныя, яны ахутваюць мастака прытарнай увагай, націскаюць, разрываюць на сувеніры...* (Віцебскі рабочы, 22.05.1999); *Такая гаркавая праўда нашага тэлебачання. І няма сэнсу тлумачыць, што на ОРТ, на РТР, на НТВ і тэхнікі, і людзей, і нават якасці больш. А рэкламныя заставачкі робіць Грымаў, чалавек збоку* (ЛіМ, 14.02.1997). Можна заўважыць, што “на іранічна-неадабральную ці пагардлівую афарбоўку выказвання часцей указвае не толькі выкарыстанне назоўніка з памяншальным суфіксам, але і азначэнне да яго, сінтаксічная будова фразы, шырокі кантэкст выказвання” [5, с. 222].

У іншым кантэксце, у іншай моўнай сітуацыі назоўнікі з такімі суфіксамі выражаюць адценне значэння, уласцівае прамому значэнню гэтых фармантаў (памяншальна-ласкальнае ці толькі ласкальнае значэнне) [3, с. 269]: – *Бульбачка, гурочки, памідоры, яечня, любовае салыца – усё само прасілася ў рот* (ЛіМ, 5.09.1997). У гэтым сказе памяншальна-ласкальны суфікс *-ачк-* (*-очк-*) паказвае на адабральныя, нават ласкальныя адносіны да вясковай ежы, гародніны, якую вырастцілі самі. Аналагічны моўны факт і ў наступным прыкладзе: *Для трэціх, і гэтых пераважная большасць, аўтамабіль – цягавіты і ратоўчы “конік”,*

без дапамогі якога не прывязеш **бульбачку, капус-тачку, бурачкі-агурочки** з чатырох-шасцісоткавых лецішчаў, якіх развялося гэтак жа шмат, як і аўтамабіляў (ці наадварот) (ЛіМ, 4.04.1997).

У газетных тэкстах назіраюцца выпадкі, калі адна і тая ж эмацыянальна-экспрэсіўна афарбаваная адзінка ў залежнасці ад кантэксту можа змяняць адценне свайго стылістычнага значэння. Параўнаем два сказы: *Зацяганае і немурчынае слоўка* “эксклюзіўны”, але ж, *бадай, акурат яно трапна вызначае характар стасункаў творцы і выканаўцаў, для якіх кампазітар і рабіў гэтую канкрэтную мастацкую працу* (ЛіМ, 28.03.1997); *На тое і прыпеўкі, каб даць волю трапнаму народнаму слоўку, смачнаму каламбуру, але пры гэтым, што прыемна, безгустоўшчыны ў сёлетніх выступленнях не было* (ЛіМ, 20.06.1997). Як бачым, у першым сказе лексема **слоўка** мае яркую неадабральную, а дакладней, іранічную афарбоўку, якая ствараецца ў тым ліку і пры дапамозе суфікса **-к-**, што далучаецца да стылістычна нейтральнага **слова**, і якая ўзмацняецца размоўным прыметнікам *зацяганае* і нейтральным прыметнікам *немурчынае*, ужытым з пераносным значэннем. У другім прыкладзе лексема **слоўка** мае станоўчае, ласкальнае адценне, што падкрэсліваецца супрацьпастаўленым яму размоўным словам **безгустоўшчына**, якое мае, на нашу думку, адценне неадабральнасці.

Пацверджанне таго, што вызначальную ролю ў выяўленні экспрэсіўных адценняў адыгрывае кантэкст, мы назіраем і ў наступных сказах: *Зала толькі аднойчы ажывілася – калі нерухома парачка – спектакль у спектаклі – доўга буськалася пад двухсэнсоўную песеньку* (ЛіМ, 15.05.1998); *Задоўга да з’яўлення ў тэлевізійнай фонавідэатэцы кліпаў яны здымалі так званыя “каляровыя песенькі” – з дапамогай школьных самадзейных калектываў інсцэніравалі папулярныя дзіцячыя песні* (Гродзенская праўда, 31.03.2003). У першым сказе ў адпаведным (пеяратыўным) слоўным акружэнні лексема **песенька** выяўляе іранічнае, нават зневажальнае стаўленне аўтара да дзеяння на сцэне, падкрэслівае гэтыя адносіны і размоўны дзеяслоў **буськаліся**, які мае адценне вульгарнасці. У іншым кантэксце слова **песенька** паказвае на станоўчыя, пяшчотныя адносіны да дзіцячых песень.

Такім чынам, прааналізаваўшы моўныя факты, мы бачым, што пры выяўленні стылістычных афарбовак слоў вызначальную ролю адыгрывае кантэкст, інакш кажучы, у розных кантэкстуальных умовах экспрэсіўна-эмацыянальна афарбаваныя словы набываюць разнастайныя, часам супрацьлеглыя стылявыя адценні – ад неадабральнага ці іранічнага да ласкальнага.

Менавіта кантэкст вызначае характар ацэнкі лексем з памяншальна-ласкальнымі фармантамі – негатыўны ці станоўчы. Нярэдка выпадкі, калі суфікс суб’ектыўнай ацэнкі надае лексемам адценне неадабральнасці, з’едлівай іроніі ў адпаведным кантэксце: *Іншая справа – заплаціўшы энную суму грошай, “за-*

Вольга Валянцінаўна Шунейка – выкладчык кафедры беларускай філалогіі і сусветнай літаратуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў. Закончыла Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка (1994) і аспірантуру пры ім (2006).

казаць” сабе пэўны тып дзіцяці, перачакаць ягонае лабараторнае сталенне і ў выніку атрымаць “гато-венькага”, абсалютна дарослага, нават выхаванага “наследніка” ці “наследніцу”, у залежнасці ад патрэбы (ЛіМ, 21.03.1997). На неадабрэнне ўказвае і пераносны сэнс слоў, якія аўтар бярэ ў двукоссе з мэтай узмацнення экспрэсіі.

Прыметнікі з фармантамі **-еньк-** у залежнасці ад кантэксту выражаюць разнастайныя пеяратыўныя ацэнкі. У адпаведным моўным акружэнні прыметнік з такім суфіксам:

– узмацняе і выяўляе дадатковае адценне з’едлівай іроніі: *Не, унучак, давай мы з табою другую кніжачку возьмем, пра казу з казлянятамі. “Козлятушкі, ребятушкі, отопритесья, отомкнитесья...” Тыя, дурненькія, і адкрылі...* (ЛіМ, 9.01.1998); *Вельмі многа вучоных з Масквы, Ленінграда, Харкава спрабавала вырашыць гэтую праблему, але ўсе яны беразлі сваё здароўе і хутка з’язджалі дадому ў свае чысценькія лабараторыі* (Настаўніцкая газета, 24.09.2002);

– выражае асуджальнае, нават пагардлівае стаўленне да адпаведнай з’явы (у гэтым выпадку алкагалізму): *І гэта багаценькім алкаголікам падабаецца* (ЛіМ, 28.11.1997);

– узмацняе пераноснае значэнне лексем (тут **хліпкая** – ‘слабая, нетрывалая’), надаючы выказванню асуджальнае, нават зневажальнае адценне: *А менавіта ж у райцэнтрах найбольшы працэнт абывацеляў, у якіх, як пісаў нядаўна ў “ЛіМе” Леанід Лыч, найбольш хліпенькая нацыянальная самасвядомасць, і менавіта там найбольш зрусіфікаваная інтэлігенцыя* (ЛіМ, 9.10.1998). Аналагічны моўны факт мы назіраем і ў наступным сказе: *Вылез Тарэлкін (В. Рэдзька) – агідненькі, сліматый, плюгавы чалавечак без узросту, у чорным трыко, і абвясціў нам аб сваёй інтрызе з уяўнай смерцю* (ЛіМ, 21.03.1997). Суфікс **-еньк-** узмацняе семантыку адпаведнай лексемы (**агідны** – ‘які выклікае агіду; вельмі дрэнны, брыдка, гадкі’ [ТСБЛМ, с. 29]) і ўражанне ад прачытанага.

Прыметнікі з суфіксам **-ечк-** выступаюць як словаўтваральны варыянт да слоў з суфіксам **-усеньк-** (**-юсеньк-**) [3, с. 309]. У такіх прыметнікаў стылістычная афарбоўка таксама вызначаецца кантэкстам: *П’яніца яшчэ мае хоць нейкі маленечкі тыл для адступлення – каб ачوماцца, адумацца, узяць*

сябе ў рукі, паспрабаваць з дапамогай родных, блізкіх, сяброў выбавіцца з праклятай залежнасці (ЛіМ, 28.11.1997); Гадоў дзесяць таму, калі мой пантэон імёнаў беларускай паэзіі яшчэ толькі складаўся і мала хто вытрымліваў мой суб'ектыўны адбор, мне трапіў у рукі першы **таненечкі** зборнічак Міколы Купрэева "Непазбежнасць" выдання 1967 года (ЛіМ, 23.09.1997). Лексемы з такім суфіксам паказваюць гранічна малую ступень праяўлення прыметы: у першым сказе – гранічна малую магчымасць вызваліцца ад п'янства і, адпаведна, неадабральнае стаўленне да рэаліі, у другім – вельмі малы па таўшчыні памер зборніка і станоўчую аўтарскую ацэнку.

Для выражэння гранічна высокай ці гранічна нізкай меры якасці, як вядома, да формы вышэйшай ступені параўнання прыметнікаў далучаецца прыстаўка **най-**, утвараючы форму, якая экспрэсіўна падкрэслівае меру якасці: *Падзеі ў Іраку паказалі, да якой духоўнай чэстасці могуць быць зведзены **найвышэйшыя** каштоўнасці* (Звязда, 25.05.2004). Тут найвышэйшая ступень паказвае не на параўнанне з іншымі прадметамі, а на самую высокую ступень якасці, гэта так званыя формы-элятывы: *Што б там ні пісалі сенсацыйнага рэспубліканскія газеты, якія б **найцікавейшыя** перадачы ні ішлі на цэнтральным тэлебачанні, людзі ў першую чаргу імкнуцца пачытаць сваю раёнку, паслухаць сваё мясцовае радыё* (Віцебскі рабочы, 23.01.1999); *Залатыя кроплі – гэта яго сапраўды **найдаражэйшыя** здабыткі, што на працягу свайго жыцця назбіраў Лявон Луцкевіч для беларусаў у гістарычным мінулым і сучаснасці Вільні* (ЛіМ, 25.09.1998); *Christie's застаецца **найпапулярнейшым** аўкцыённымі домам, яго кліентамі былі члены каралеўскай сям'і Вялікабрытаніі* (Звязда, 13.09.2005). Значна большую ступень экспрэсіі выяўляе ўжыванне элятыва з памяншальна-ласкальным суфіксам. Такія формы рэдкасныя ў мове газет, можна адзначыць, што яны аўтарскія: *Ацэнка працы акцёраў для крытыка – справа вельмі адказная, бо **найдрабнюткая** адмоўная заўвага ўспрымаецца імі як вялікая абраза* (ЛіМ, 4.07.1997). Праз незвычайнасць формы аўтар дасягае найбольшага ўздзеяння на чытача, найбольшага ўплыву на яго эмоцыі, пачуцці.

Форма з пэўнай экспрэсіўнай афарбоўкай атрымліваецца пры ўтварэнні дзеясловаў закончанага трывання з дапамогай суфікса **-ну-** [9, с. 138]. Гэта дзеясловы са значэннем 'адзінкавасці, разовасці дзеяння'. Ступень выразнасці такіх дзеясловаў, як і іх стылістычная афарбаванасць, вынікаюць з кантэксту і залежаць ад яго. Так, у наступных прыкладах лексемы з суфіксам **-ну-** выражаюць негатыўную ацэнку аўтара, што відаць па азначэнні **хціва бліснулі** (ад **хцівы** 'скупы, сквапны, карыслівы' [ТСБЛМ, с. 727]); ужытым побач з дзеясловам **вынікнулі** назоўніку **бабы** ('разм. жанчыны' [ТСБЛМ, с. 77]): *Калі я адносіла кніжку Валасевічу, у пакоі быў ягоны аднакурснік З-еў, хлопец тупаваты, нахрапісты, бяздушны. Ён амаль выхапіў кніжку з рук Валасевіча і сказаў: "Так,*

так, Пушча... "І неяк хціва бліснулі, забегалі яго вочы (ЛіМ, 4.04.1997); *Калі ж у Мінску з'явілася адзіная ў СНД незалежная жаночая кінавідэастудыя "Тацяна", адразу **вынікнулі** сумневы, сабраліся бабы і – ?* (ЛіМ, 6.02.1998).

У сказе *Кандыдаты на адказныя хлебныя пасады ў маштабах горада са скуру вылузваюцца, такія каленцы выкідваюць, пад столь падскокваюць, у ладкі пляскаюць – абы першым **прыхлопнуць** злашчаснае насякомае* (ЛіМ, 12.12.1997) відавочна, што словаформа **прыхлопнуць** мае афарбоўку іроніі, нават сарказму, якія стварае кантэкст. У наступным сказе дзеяслоў **кульнуць** афарбаваны станоўчымі адценнямі жартаўлівасці ці паблажлівай іроніі: *Самы шчыры сябра перад тым, як **кульнуць** чарку, ніколі не забывае пра аптымістычны заклік: "Не хварэць!"* (ЛіМ, 12.06.1998).

Ступень эмацыянальнай выразнасці, а таксама характар ацэнкі экспрэсіўнай лексікі, яе функцыя вызначаюцца кантэкстам і канкрэтызуюцца ў кантэксце. Словы з адпаведнымі фармантамі пад уплывам публіцыстычнага кантэксту набываюць тых ці іншыя пераўтвораныя значэнні, стылістычную характарыстыку, лексічную спалучальнасць, і, такім чынам, макра- ці мікракантэкст вызначае, якую сэнсавую напоўненасць ці стылістычнае адценне набываюць гэтыя лексемы.

Спіс літаратуры

1. **Абабурка, М.** Культура беларускай мовы / М. Абабурка. – Мінск : Выш. школа, 1994. – 122 с.
2. **Багамолава, А. М.** Прыметнікі з суфіксами суб'ектыўнай ацэнкі і стылістычнай мадыфікацыі ў беларускіх народных песнях : дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.02 / А. М. Багамолава. – Мінск, 1995. – 143 л.
3. **Беларуская граматыка** : у 2 ч. / Акад. навук БССР. Ін-т мовазн. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1 : Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск / рэд. : М. В. Бірыла, П. П. Шуба. – 431 с.
4. **Васілеўская, А. С.** Функцыянальна-стылістычнае выкарыстанне лексічных вобразных сродкаў у мастацкай прозе : дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / А. С. Васілеўская. – Мінск, 2000. – 125 л.
5. **Виноградова, В. Н.** Стилистические средства словообразования / В. Н. Виноградова // Стилистические исследования : сб. ст. / Отв. ред. В. Д. Левин. – М. : Изд-во "Наука", 1972. – С. 175 – 244.
6. **Гаўрош, Н. В.** Аказіянальнае вобразнае азначэнне ў мастацкім тэксце / Н. В. Гаўрош // Слова. Вобраз. Кантэкст; пад рэд. дац. Н. В. Гаўрош. – Мінск, 1994. – С. 16 – 26.
7. **Кавалёва, М. Ц.** Метафара і кантэкст / Э. Д. Блінава, Н. В. Гаўрош, М. Ц. Кавалёва // Моўныя адзінкі і кантэкст / Э. Д. Блінава, Н. В. Гаўрош, М. Ц. Кавалёва і інш. – Мінск : Выш. школа, 1992. – С. 108 – 112.
8. **Лобань, Н. П.** Эмацыянальна-экспрэсіўныя дзеясловы ў мастацкім тэксце / Н. П. Лобань // Моўныя адзінкі ў кантэксце : зб. навук. арт. – Мінск : Выш. шк., 1991. – С. 84 – 93.
9. **Цікоцкі, М. Я.** Стылістыка беларускай мовы / М. Я. Цікоцкі. – Мінск : Універсітэцкае, 1995. – 294 с.

Алесь КАЎРУС

ВЫБАР СЛОВА

Выбар моўных сродкаў – адна з цэнтральных катэгорый культуры мовы і стылістыкі. У лінгвістыцы акрэслены асноўныя патрабаванні да слова, якое бярэцца як элемент сказа – адзінкі паведамлення. Перш за ўсё слова павінна быць дакладнае, адпавядаць таму значэнню, якое за ім замацавалася ў сістэме мовы. Вельмі важна і тое, каб слова падбіралася “з належнай сэнсавай і стылістычнай спалучальнасцю” (Д. Разенталь), у адпаведнасці з мэтамі і сферамі зносінаў.

Такое разуменне выбару моўных сродкаў знайшло адлюстраванне ў падручніках беларускай мовы для школ і ВНУ. У праграме па беларускай мове (V – VIII класы) падкрэсліваецца: “Вучням трэба даць такую лінгвістычную адукацыю, якая дапаможа ім не толькі граматычна правільна ствараць і афармляць свае вусныя і пісьмовыя паведамленні, але і выбіраць з багагата арсеналу выяўленчых моўных сродкаў самыя трапныя, самыя дакладныя і пераканальныя. Інакш кажучы, праграма арыентуе на неабходнасць фарміравання ў вучняў высокай маўленчай культуры”.

У гэтым артыкуле засяродзім увагу на тых аспектах выбару слова, якія недастаткова асветлены або зусім не закранаюцца ў навучальна-метадычнай літаратуры, але без уліку якіх праца над стварэннем вусных і пісьмовых выказванняў не можа быць цалкам паспяховай.

Моўна-літаратурная практыка сведчыць: адначасова з улікам семантыкі і стылістычных уласцівасцяў слоў трэба браць пад увагу і іх форму. Калі слова пэўнай марфемнай будовы ўжо ёсць у сказе, то паўтор аналагічнай структуры слова непажаданы. Пазбегнуць нематываванага ўжывання ў сказе двух і больш фармальна падобных слоў, унікнуць аднастайнасці выкладу можна дзякуючы выкарыстанню сінанімічных і варыянтных лексічных адзінак.

Мора прападала недзе ў далечы, белаватай ад гарачыні (А. Жук).

Нягледзячы на тое, што слова *далечыня* больш пашыранае ў мове, перавага аддадзена яго гутарковаму варыянту *далеч*. Гэта дазволіла пазбегнуць структурнага і гучальнага збліжэння слоў: *далечыні – гарачыні*.

Аналагічна тлумачыцца ўжыванне слова *дарунак* у сказе: *А былы гаспадар калекцыі марыць пра тое, каб яго дарунак стаў пачаткам для стварэння залы графікі* (Звязда). Тут папярэджана мажлівая сугучнасць слоў: *гаспадар – дар*.

У беларускай мове ёсць прыслоўе *святочна*: *Зірнуць зноў нашы ўвысь палацы, / Святочна прыбярэцца людзі...* (Я. Купала). Аднак у наступных сказах (без іх перабудовы) гэтакія слова не замяняюцца адпаведнікамі па-святочнаму.

Па-святочнаму ўрачыста / Люд наш пахаджае (Я. Купала). *Па-веснавому молада, па-святочнаму ўрачыста выглядае сёння наш працавіты Мінск* (Беларускае радыё).

У выніку замены ўзнік бы рад аднастайных паводле марфемнай структуры прыслоўяў, і гэта надало б ненатуральнасць сказу, абцяжарыла б успрыманне: “Па-веснавому молада, святочна ўрачыста выглядае сёння наш працавіты Мінск”.

Побач з такімі прыкладамі мэтазгоднага выкарыстання магчымасцяў лексікі і словаўтварэння сустракаюцца факты, якія сведчаць, што пры пабудове сказа не звяртаецца патрэбная ўвага на форму слоў.

Уладная рука неабходнасці расквітваецца з гэтым гнездом бязладнасці; Адкінуўшы штодзённыя клопаты, вольны ад усяго турботлівага і надакучлівага, апынецца ён вось тут, каля сваёй машыны; І брат згадзіўся, з’явіўся назаўтра ў палату належна падрыхтаваны.

Стыльовую загану, выкліканую ўжываннем слоў аналагічнай будовы, можна ліквідаваць шляхам замены ў кожным сказе аднаго з выдзеленых слоў: *бязладнасць – бязладдзе, турботлівы – турботны, з’явіцца – прыйсці*.

Кантэкставая абумоўленасць выбару слова выяўляецца і ў такой заканамернасці: той або іншы сінонім, варыянт слова не ўжываецца, калі ў сказе выкарыстана роднаснае яму слова. У адваротным выпадку з’явіцца таўталогія.

Даводзілася лётчыка ўваскрашаць, цярпліва выходжаць у замаскаваным спраце, хавацца з ім ад паліцэйскага вока.

За трактарам увязаліся гракі. Ходзяць перавальваючыся, пераскокваюць са скібы на скібу і задаволены пакрумкваюць. Маўляў, і мы працуем, і мы зямлю абрабляем.

Пастушкі прыляглі дагары на мяжы і ўзіраюцца ўвышыню: “Ці далёка да неба?”

Пэдзі пачаў паволі чытаць услых, і голас яго наступова ўсё больш наліваўся сумам і горыччу.

Да слоў *спрат, абрабляць, увышыню, услых* беларуская мова мае лексічныя адпаведнікі *схоў, апрацоўваць, угару, уголас*. Выкарыстаць іх у прыведзеных вышэй сказах перашкодзіла ўжыванне аднакаранёвых слоў *хавацца, працаваць, дагары, голас*.

Вось яшчэ два сказы, у якіх мажлівы паўтор слоў (здавацца, толькі) пазбегнуты дзякуючы выкарыстанню сінонімаў.

Адно стары Корсак, што сцішна сядзеў на парозе, угнуўшы голаў, здаецца, быў спакойны, і выдавала, што нічога яго не абыходзіла (В. Адамчык).

Гэтыя Брылёвы эсэ, артыкулы, нататкі ўрываюцца адзіным зместам у плынь сучаснай культуры, і не адно беларускай, таму што плынь гэтую ўжо даўно вызначаюць не толькі нацыянальныя берагі, а ўся планета (ЛіМ).

Такім чынам, выбар аднаго з сінонімаў робіцца ў залежнасці ад лексічнага напаўнення сказа. Гэтае патрабаванне парушана ў наступным прыкладзе: “У Варшаве мы былі з нагоды пяцідзясятых угодкаў

Алесь Аляксандравіч Каўрус – мовазнаўца. Кандыдат філалагічных навук (1965). Закончыў Мінскі педінстытут імя А. М. Горкага (1959). Працаваў настаўнікам на Мядзельшчыне (1959 – 1962), старшым выкладчыкам Мазырскага педінстытута (1965 – 1968), старшым навуковым супрацоўнікам Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа АН Беларусі (1968 – 1974), рэдактарам выдавецтва “Народная асвета” (1974 – 1981), дацэнтам кафедры беларускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка (1982 – 2006). Даследуе мову мастацкай літаратуры і сродкаў масавай інфармацыі, беларускую тэрміналогію, культуру мовы, стылістыку і інш. Аўтар больш як 200 навуковых прац, у тым ліку кніг “З крыніц народнай мовы” (1968), “Стылістыка беларускай мовы” (1980, 2-е выд. 1987, 3-е выд. 1992), “Культура слова” (1983), “Слова наша роднае” (1986), “Мова народа, мова пісьменніка” (1989), “Дакумент па-беларуску” (1994), сааўтар (з М. Круталевічам) навучальнага дапаможніка для студэнтаў ВДУ “Стараславянская мова” (2005).

паўстання гета”. Тут лепш ужыць з *выпадку* замест з *нагоды*, бо апошняе спалучэнне “выштурхоўваецца” сугучным словам *угодкаў*.

А вось сказ, у якім “сутыкаюцца” спалучэнні з *выпадку*, з *нагоды* – узнікае кантамінаваны выраз: “Калі вы запрасілі сяброў правесці вечар разам з вамі з *выпадку* якой *нагоды*, за ўсіх павінны разлічыцца самі”. Трэба было ўжыць адно з двух: з *якога-небудзь выпадку* ці з *якой-небудзь нагоды*.

Не адпавядае патрабаванням выбару моўных сродкаў сказ, калі аўтар укладае ў адно з двух сінанімічных слоў адметнае (ад літаратурнага) значэнне: “Праца ў газеце стала *прыступкай* тых крутых *ступенек*, па якіх узыходзіў Міхась Лынькоў у вялікую літаратуру”.

Напэўна, аўтар пад словам *ступенькі* разумеў тое, што ў літаратурнай мове абазначаецца словам *усходзіць* ‘прыступкі лесвіцы’. Як бы ні было, словаўжыванне відавочна няўдалае. Сказ падлягае выпраўленню, напрыклад: *Праца ў газеце стала адной з (крутых) прыступак, па якіх узыходзіў Міхась Лынькоў у вялікую літаратуру*.

Часам узнікае патрэба выкарыстаць словаўтаральныя варыянты ў тым самым сказе.

Радзіны і абрад выбару “названых бацькоў”, выпускны баль, атрыманне пашпарта, пасвячэнне ў прафесію, праводзіны ў армію, дні нараджэння, вяселле і яго гадавіны, провады на пенсію... Кожная з гэтых святочных падзей мае ўсе падставы стаць адрасам журналісцкай камандзіроўкі (Звязда).

Слова *праводзіны* здаўна ўжываецца ў беларускай мове: *праводзіны гасцей, праводзіны зімы, праводзіны ў салдаты (армію)*. Можна сказаць, што ўжыванне выразу *праводзіны ў армію* замацавана традыцыяй.

Праводзіць на пенсію – адносна новы звычай, але ён ужо досыць трывала ўсталяваўся. І словазлучэнне *провяды на пенсію* таксама ўспрымаецца звякла.

Таму паміж ужытымі ў адным сказе словамі *праводзіны* і *провяды* не ўзнікае фармальнай і сэнсавай несумяшчальнасці, а дзякуючы гэтаму не заўважаецца іх кантэкстуальная вымушанасць. Тут фактычна пазбегнуты паўтор (*провяды – провады* ці менш мажлівае ў практыцы СМІ *праводзіны – праводзіны*).

У тэкстах з пэўным стылістычным заданнем (навуковая класіфікацыя, пералік прадметаў, дзеянняў, прыкмет, стварэнне мастацкага вобраза) неаднаразовае ўжыванне слоў падобнай формы не ўспрымаецца як загана выкладу.

Назоўнікі, утвораныя ад асноў назоўнікаў, абазначаюць месца вытворчасці розных прадметаў: **бандар-**

ня, друкарня, пякарня, слясарня, сталярня і інш. (Граматыка беларускай мовы. Т. 1).

Напярэжы ўсяго, насмажылася, наварылася, а як змеркла, напрыходзілі сваякі і сябрына ўся, і калі мы пачалі гаману за сталом, дык елі, пілі і гаманілі да трэціх пеўняў (К. Чорны).

Трэба адрозніваць паўтор слоў як сведчанне беднасці слоўніка таго ці іншага аўтара і лексічны паўтор як неабходны сродак сінтаксічнай арганізацыі тэксту.

Ніколі не забуду таго высокага давер’я, якое мне было аказана ў свой час... Гэты давер’я старалася апраўдаць самаадданай працай (Звязда).

Той, хто рыхтаваў тэкст, кіраваўся добрым намерам – хацеў пазбегнуць паўтору слова (*давер’е*). Але ён не ўлічыў істотнага моманту: слова *давер* тут – сродак міжфразавай сувязі, выразнік актуальнага члянэння. І гэтую ролю яно выконвае не на поўную сілу, бо фактычна адно слова рэалізавана ў двох родавых формах – *давер’е, давер*. Такая “раздвоенасць” назоўніка, падкрэсленая паясняльнымі словамі, у нейкай меры парушае сінтаксічную і сэнсавую сувязь сказаў. Тут трэба было паўторна ўжыць адзін з варыянтаў, паводле ўмоў кантэксту лепш – *давер*. Параўнаем: *Гэты давер’я старалася апраўдаць. – Гэтае давер’е я старалася апраўдаць*.

Аналагічны недахоп і ў наступных сказах: [Ніна:] *Колькі можна цягнуць?.. У цябе сэрца не бабскае. Жаночае кожную макулінку адчувае...*

Паўтор аднаго з двух сінанімічных слоў (*бабскае* або *жаночае*) зрабіў бы сувязь сказаў цяснейшай, а ўвесь тэкст – больш натуральным.

Як правіла, выбар прыдатнага слова, у тым ліку дзеля ўнікнення паўтору, робіцца ў межах лексічнай сістэмы беларускай літаратурнай мовы. Але бывае, што гэтае патрабаванне парушаецца. Напрыклад: “Я павяла яго праз кухню ў другі, святлейшы пакой і прапанавала сесці на канале. Барысенка сеў на стары даваенны дыван”. Розныя паводле значэння словы тут ужыты як назвы таго самага прадмета.

У сучасных варунках (білінгвізм) беларускія тэксты часта ўзнікаюць як пераклад з рускай мовы. Пры гэтым часам пераносяцца, запазычваюцца асаблівасці мовы арыгінала.

Руская, украінская, беларуская – мовы-браты і зразумелыя прадстаўнікам гэтых народаў. У кожнай з іх ёсць свая прыгажосць, і кожны народ павінен ведаць і сваю мову, і мову брата-народа, ганарыцца імі (ЛіМ. 22.06.1990).

У рускай і беларускай мове суадносныя назоўнікі (язык – мова) адрозніваюцца катэгорыяй роду (адпаведна: мужчынскі і жаночы). Перакладчык праз няўважлівасць ці з боязі далёка адысці ад ідэалагізаванага штампа *языки-братья* не ўлічыў гэтага і не напісаў як належала: *мовы-сёстры*.

Ужыванне грувасткіх, шматскладовых слоў, асабліва калі яны побач ці блізка адно ад аднаго – канструкцыйная хіба сказа. Такія сказы цяжка прамаўляюцца і ўспрымаюцца, нават эстэтычна супрацьпаказаныя (у мастацкім тэксце).

1. Уладна гурчаць сталёвыя брантазаўры дарог – далёкарэйсавыя цяжкавагавікі, што, нагужна равучы, кругласутачна імчаць з грузамі. 2. І там, ля свежаскіданае стогаскідальніка сцірты, стаяла машына, два трактары і астатняя тэхніка.

3. Малюю бярозу напаўсатлелую з паўзасохлым голлем.

Малюю яе над пустыняй белаю – над абветраным полем.

4. Спляліся вяззю старажытнай На рознакаляровай карце Чыгунак тоненькія жылкі

І кропкі неведомых станцый.

З іншага боку, не вызначаюцца мілагучнасцю сказы, у якіх стаяць побач некалькі кароткіх слоў: “Праходзілі паўз наш дом караваны вярблюдаў”. У сказе тры кароткія словы, якія канчаюцца на зычны, утвараюць закрытыя склады. Варта крыху змяніць сказ, як ён пагучнее, папрыгажэе: *Праходзілі міма (каля) нашага дома караваны вярблюдаў*.

Яшчэ прыклад-ілюстрацыя. “Ён зусім не спяшаўся, бо ведаў, што не спозніцца. Да месца збору было ўжо недалёка, відаць ужо быў яму дым са стрэльбаў у паляўнічых”. Перабудуем частку другога сказа, апусціўшы прыслоўе *ужо* і займеннік *яму*: *...відаць быў нават дым са стрэльбаў у паляўнічых*.

У вуснай і пісьмовай мове нярэдка выпадакі празмернасці выражэння (таўталогія, плеаназм). У прыводжаных намі прыкладах неабавязковыя, лішнія словы ўзяты ў дужкі.

Выйшлі на ўзлесак, і ад яго праставалі (напрамкі) праз вузкую лапіну поля; Шчыравалі буслы (з усіх сіл); (Старанная) праца кіпіць у майстэрні; Выдавецтва планавала сваю работу і выпускала падручнікі і вучэбныя дапаможнікі выключна (толькі) на рускай мове...; Вядома, я быў на сёмым небе. Шчаслівымі (ад радасці) вачыма паглядзеў на ўсіх; Чалавек (безвынікова) стукаецца ў дзверы розных службовых інстанцый і не можа ніяк адчыніць іх; Калі я дабіраўся да хлопцаў, я прытойваўся (ціха) за якім-небудзь выступам ці слупом.

Пэўна ж, адзначаныя заганы заўважаюцца не толькі ў сказах, але і ў большых фрагментах тэксту.

“Закончыў працу над творам, прысвечаным паказу жыцця сучасніка ў мірны пасляваенны час. Падчас напісання гэтага твора мяне цікавілі найбольш дзве праблемы: “прыжыванне” некалі вясковага чалавека ў горадзе і тыя складаныя, даволі неадназначныя працэсы, якія адбываюцца ў сучаснай сям’і”.

Важны чыннік і паказчык добрай мовы – стылістычная адпаведнасць слова кантэксту, сітуацыі

зносін. Гэтае правіла не захавана ў пададзеным ніжэй дыялогу.

[Настаўнік Сяргей Міхайлавіч:] Харошыя ў вас і дзеткі.

[Настаўніца Ірына Іванаўна:] Толькі як зрабіць, каб яны і надалей такімі заставаліся, не выйшлі з іх паскудныя людзі.

Пры пабудове выказвання трэба браць пад увагу асаблівасці адрасата, суразмоўцы. Тонка адчуваюць слова, натуральнасць яго ўжывання адвечныя носбіты і ахоўцы роднай мовы. Карэспандэнт распытвае вясковую жанчыну-спявачку пра дажынкавы абрад.

– Ці ўпрыгожвалі “бараду”?

– Прыбіралі. (Беларускае радыё. 18.08.1997)

Не менш паказальны дыялог іншага журналіста з былой калгасніцай, цяпер пенсіянеркаю.

– А мяхі трывалыя былі з лёну?

– Крэпкія былі мяхі, крэпкія. (Беларускае радыё. 14.05.2001)

Абедзве жанчыны адказваюць жывою беларускаю моваю. І праўда ж, *прыбіраць* – гэта і ёсць упрыгожваць, а *крэпкія* – значыць моцныя, як звычайна і кажучь пра мяхі.

Такім чынам, прааналізаваны матэрыял паказвае, што, падбіраючы слова ў сказе, трэба ўлічваць шэраг фактараў: семантыку слова і ўсяго сказа, форму слова ў яго адносінах да іншых слоў, спалучальнасць слоў, гукавы (гучальны) бок мовы ды іншае.

Кантэкст, сінтаксічныя сувязі і адносіны, якія ўзнікаюць паміж словамі ў сказе, з’яўляюцца вырашальнымі для выбару не толькі самастойных, але і службовых слоў, у прыватнасці прыназоўнікаў. Возьмем такі прыклад. У беларускай мове як сінанімічныя ўжываюцца прыназоўнікі *пра*, *аб*. У цэлым перавага аддаецца прыназоўніку *пра*. Звернем увагу на кантэкстуальна вымушанае ўжыванне абодвух гэтых слоў у межах аднаго сказа.

Важнай задачай было для нас, пісьменнікаў, і з’яўляецца сёння ўсталяванне ў творах літаратуры вялікай праўды пра савецкага чалавека... пра наш клопат аб міры, пра абарону інтарэсаў савецкіх людзей, кожнага чалавека, усяго чалавецтва (І. Чыгрынаў).

Паралельнае ўжыванне прыназоўнікаў *пра* і *аб* тут апраўданае. З іх дапамогай рэалізуецца падпарадкавальная сувязь (кіраванне) па дзвюх адносна незалежных лініях. Першая ахоплівае цэлы рад словазлучэнняў (аднародных членаў сказаў), якія залежаць ад слова *праўда*. Другая пачынаецца і канчаецца ў межах словазлучэння *клопат аб міры*.

У рамках аднаго сказа прыназоўнікі *пра* і *аб* нярэдка ўжываюць з улікам таго, як яны гучаць у спалучэнні з наступнымі словамі: *Шматлікія весткі, што паступаюць цяпер з нярэдняга краю пасяўной, сведчаць аб руплівых гаспадарскіх клопатах пра будучы ўраджай* (Звязда).

Спалучэнні з прыназоўнікам *аб* часам нялёгка вымаўляць.

Беларускае радыё (20.08.1983) перадавала агляд газеты “Звязда”. На адным сказе дыктар збіваецца: “Расказваецца аб каб...” Потым паправіўся: “...аб камбайнеру калгаса...”

Напэўна такая вымаўленчая перашкода і ў сказе: “Цяпер аб Уздзеншчыне маладымі мастакамі створаны шэраг вельмі ўдалых твораў”.

А ў загаловку газетнай нататкі “Тое-сёе аб сумяшчальнасці людзей і зусім мала аб ЭВМ” апошнія два словы гучаць як пачатак алфавіта.

Затое назва перадачы “Радыёрасказ пра Абцацкую ўчастковую бальніцу” лёгкая і для чытання, і для прамаўлення.

Вялікае пашырэнне ў сучаснай літаратурнай мове набыў прыназоўнік *па*. Калі ён ужываецца на месцы іншых прыназоўнікаў і паўтараецца ў сказе, гэта надае мове характар сінтаксічнай і гукавой аднастайнасці, а значыць, і стылёвай недасканаласці. Спалучэнні з гэтым функцыянальна перагружаным службовым словам структурна і сэнсава невыразныя. Выбар і ўжыванне больш адпаведнага прыназоўніка вядзе да больш рацыянальнай граматычнай і семантычнай структуры сказа. Пакажам на прыкладах.

“Праводзіцца рэспубліканскі аптвы кірмаш па продажы бакалейных тавараў і заключэнні дагавораў па іх пастаўцы”. – *Праводзіцца рэспубліканскі аптвы кірмаш для продажу бакалейных тавараў і заключэння дагавораў на іх пастаўку*.

«Старшыня Забалотны *па* свёй рэдкай “забыўлівасці” даваў заяўкі ў гаспадарчую частку палка *па* старым спісе». – *Старшыня Забалотны праз сваю рэдкую “забыўлівасць” даваў заяўкі ў гаспадарчую частку палка па старым спісе (наводле старога спісу)*.

“За дапушчаную безгаспадарчасць ва ўліку гаручага, непрыняцце належных мер *па* ліквідацыі выяўленых у ходзе праверкі недахопаў *па* выкарыстанні нафтапрадуктаў інжынеру *па* гаруча-змазачных матэрыялах аб’яўлена вымова”. – *За дапушчаную безгаспадарчасць ва ўліку гаручага, непрыняцце належных мер да ліквідацыі (на ліквідацыю) выяўленых у ходзе праверкі недахопаў у выкарыстанні нафтапрадуктаў інжынеру па гаруча-змазачных матэрыялах аб’яўлена вымова*.

Даследчыкі сучаснай рускай літаратурнай мовы адзначаюць, што канструкцыі з прыназоўнікам *по* часта нязручныя для чытача: у шэрагу выпадкаў застаецца няясны характар адносін паміж прадметамі. А таму непажадана ўжываць канструкцыі, “у якіх прыназоўнік *по* выступае замест іншых прыназоўнікаў, больш канкрэтных значэннем: *комбайн по* уборке свеклы (замест: *комбайн для уборки свеклы, свеклоуборочный комбайн*), *серьезное отношение по* поставке материалов (замест: *серьезное отношение к поставке материалов*), *получить приз по* стрельбе (замест: *получить приз за стрельбу*), *обрушить бомбовый удар по* аэродромам противника (словазлучэнне ўтварылася ў выніку кантамінацыі дзвюх аднолькавых паводле значэння канструкцый: *нанести удар по аэродромам противника і обрушить удар на аэродромы противника*)”¹.

Сустракаюцца спалучэнні з прыназоўнікам *па*, сэнс якіх цяжка, а то і немагчыма зразумець.

“Дзед мой, Павел Васільевіч Вераб’ёў, *па нараджэнні* Вераб’ёвым не быў”.

Традыцыйныя спалучэнні *па полудні, па вячэры, па Вялікадні, па вайне* выказваюць часовае значэнне:

пасля полудня, пасля вячэры, пасля Вялікадня, пасля вайны. Але такое разуменне тут, у сказе-прыкладзе, не падыходзіць, бо якраз *пасля* нараджэння дзед і стаў Вераб’ёвым. Аўтар хацеў выказаць думку, што ў дзедзе (правільней – у ягоных бацькоў) падчас яго з’яўлення на свет не было гэтага прозвішча. У такім разе трэба было ўжыць спалучэнне з іншым прыназоўнікам: з *нараджэння, паводле нараджэння, ад нараджэння*. Параўнаем: *Не менш уражвае “беларуская” частка вернутай з забыцця спадчыны Яўгена Аляксандравіча [Ляцкага], дарэчы, менчука з нараджэння* (ЛіМ. 1.12.2000). *Замежжа ў рэдкалегіі прадстаўляе толькі Мікола Нікалаеў, беларус паводле нараджэння, з Санкт-Пецярбургу* (ARCHE. 2006. № 1, 2). *Кастусь Акула (ад нараджэння Аляксандар Качан) прыйшоў на сьвет 16 лістапада 1925 году ў заходне-беларускай вёсцы Верацеі, што цяпер у Дошчыцкім раёне* (Наша Ніва. 31.01.2008).

Прачытаем штраф верша, у якой ужыта семантычна невыразнае спалучэнне з прыназоўнікам *па*.

Сустрэчы тыя, што забралі годы,

Хай застануцца зноў за небакраем.

Даруючы табе свабоду,

Я свой палон *па вернасці* сцвярджаю.

Бывай!

Няясна, што абазначае тут спалучэнне *па вернасці*, ад якога слова яно залежыць. І сэнс усяго сказа цьмяны.

Яшчэ падобная недавыказанасць: “У многіх хатах, *відаць па суботняму дню*, яшчэ не спалі”.

Як разумець выдзеленую частку сказа (пасля слова *відаць* памылкова не пастаўлена коска)? *Відаць*, пасля суботы? *Відаць*, як звычайна ў суботу? *Відаць*, з прычыны суботы? Напэўна, аўтар хацеў напісаць накшталт: *У многіх хатах, відаць, што субота, яшчэ не спалі*.

Разгледжаны сказ недасканалы і ў плане выражэння, і ў плане зместу, мае граматычную памылку – “па суботняму дню” (замест *па суботнім дні*).

На гэтым фоне добра ўспрымаецца сказ, у якім дарэчы выкарыстаны спалучэнні з прыназоўнікамі і склонавыя формы: *Мы зачытваліся яго [Юрыя Жукава] бліскучымі нарысамі, вострымі па думцы, дакладнымі ў пісьменніцкіх назіраннях, глыбокімі сваім аналізам і заўсёды поўнымі адкрытага да ўсяго дачынення* (Звязда. 5.05.1978).

Сінанімічныя прыназоўнікі, пры ўжыванні якіх абавязкова робіцца выбар, патрабуюць асаблівай увагі. Зразумела, у першую чаргу павінна ўлічвацца значэнне, якое выражаецца з дапамогаю гэтых службовых слоў. Неабходна таксама сачыць, каб пры спалучэнні іх з самастойнымі словамі не ўзнікала непрадугледжаныя гукавыя і сэнсавыя “прырашчэнні”.

“Маўчаць *пры* вабнай, *пры* гожай жанчыне было няёмка, і цішыню парушыў заўсёды маўкліва-зацяты Мамантаў”.

Недагляд аўтара сказа відавочны, яго не трэба тлумачыць. А выправіць сказ не так лёгка. Перш за ўсё апусцім адзін прыназоўнік *пры* перад словам *гожай*. Пасля замені прыназоўнік *пры* сінанімічным – *каля* ці *ля*: “Маўчаць *каля* (ля) вабнай, гожай жанчыны...” Памяркуем, ці раўназначная (раўнасэнсавая)

замена аўтарскаму варыянту. Таксама можна ў ролі шуканага адпаведніка ўжыць спалучэнні *побач з, побач ля*: “Маўчаць побач з вабнай, гожай жанчынай...”, “Маўчаць побач ля вабнай, гожай жанчыны...” І яшчэ бадай самае простае выйсце – уставіць паміж словамі *пры і вабнай* (калі дазволіць шырэйшы кантэкст) займеннік гэтай: *Маўчаць пры гэтай вабнай, гожай жанчыне было няёмка...* Але было б найлепш, каб аўтар, пішучы твор, сам заўважыў хібу і ўнікнуў яе, пабудоваўшы сказ іначай.

Трэба адрозніваць шматпрыназоўнікаваасць як стылістычны прыём (*А па рэчыцы па Арэсе / Бегае “маторка”*) і стылістычна немагчываваны паўтор прыназоўніка. У другім выпадку неаднаразовае ўжыванне гэтага службовага слова кваліфікуецца як загана выкладу. Прачытаем сказы: “Сцены ад кароўніка пацямнелі ад дажджу”, “Праз тыдзень праз вёску прайшлі нашы”. У словазлучэнні *сцены ад кароўніка прыназоўнік ад* неабавязковы, яго можна апусціць: *Сцены кароўніка пацямнелі ад дажджу*. У другім сказе варта замяніць прыназоўнік са значэннем месца: *Праз тыдзень вёскаю прайшлі нашы; Праз тыдзень цераз вёску прайшлі нашы*.

Асабліва непажаданы, нават недапушчальны паўтор таго самага прыназоўніка пры паслядоўнай падпарадкавальнай сувязі слоў у сказе. Пакажам гэта на прыкладзе-згадцы. У далёкім студэнцтве зарупіла вобразна “адгукнуцца” на чарговы пражыты год.

Яшчэ адзін год прабавілі
Ў няспешнай хадзе і ў таропцы –
Яшчэ адзін крок прыбавілі
Да шляху да сталасці хлопцы.

Калі першыя тры радкі ляглі адразу, то апошні ўпарціўся, не даваўся. Інтуіцыйна не прымаўся паўтор прыназоўніка. І аўтар мусіў выкарыстаць менш ужывальныя ў падобных кантэкстах словы.

Яшчэ адзін крок прыбавілі
К дарозе да сталасці хлопцы.

У цяперашні час пры выказванні аб’ектнага значэння ўжываецца, як правіла, прыназоўнік *да* (а не *к*). Аднак трапляюцца кантэксты, якія не прымаюць, “выштурхоўваюць” яго: *Такі падыход к датаванню паэмы хутка набывае прыхільнікаў* (Г. Кісялёў). Параўнаем амаль немажлівы варыянт: “Такі падыход да датавання паэмы...”

Ёсць аўтарытэтнае сведчанне таго, наколькі важна ўлічваць, як гучыць прыназоўнік у спалучэнні з наступным словам. У часопісе “Польмя” (2007, № 11) апублікаваны пратакол пасяджэння журы 5 мая 1944 г., якое абмяркоўвала тэксты для дзяржаўнага гімна БССР. Рабіліся розныя заўвагі, і часта – пра гучанне. Міхась Лынькоў зазначыў: «...Але ёсць некаторыя, па-мойму, недакладнасці, шарахаватасці, якія прыйдзецца аўтару выправіць. Скажам, для вуха блізка гучыць не зусім добра: “Разам шукалі к волі дарог...” Для вуха блізка гучыць “кволах”?! Можа, трэба як-небудзь палепшыць гэты тэкст, каб ён не даваў прычыны для двухсэнсоўных гукавых злучэнняў».

Такая самая ацэнка і Якуба Коласа, старшыні журы: «...другі [радок] “к волі” – цяжкаваты радок для музыкі. Можа атрымацца такая штука, як з беларускім гімнам, калі спявалі “Ад веку мы спалі”, то некаторыя пыталіся, якія дзве кумы спалі!»

Дарэчы, канчатковая рэдакцыя радка стала: *Разам шукалі к шчасцю дарог*.

А цяпер вызначым, у якіх варыянтах сказаў прыназоўнік *каля* ці *ля* ўжыты з улікам гучання яго ў спалучэнні з іншымі словамі.

“Жанчыны стаялі ля ложка”. – *Жанчыны стаялі каля ложка*.

“Спыніліся каля калодзежа”. – *Спыніліся ля калодзежа*.

“І гаспадар, не распранаючыся, лёг ля свайго гося”. – *І гаспадар, не распранаючыся, лёг каля свайго гося*.

Паводле гучання другія сказы ў прыведзеных прах больш дасканалыя.

Прыназоўнікі *наконт і адносна* ў сучаснай беларускай мове раўназначныя. Але ў загаложку газетнага артыкула лепей падышоў першы: “*Дыялог у спрэчках, або Чаму наконт адной і той жа праблемы ўзніклі дзве процілеглыя думкі*”. Прыназоўнік *адносна* выклікаў бы “шурпатасць” вымаўлення.

З прыназоўнікам з (*са*) іспалучаюцца родны, вінавальны і творны склоны іменных часцін мовы. Варыянт *са* ўжываецца звычайна тады, калі слова, што стаіць пры ім, пачынаецца збегам зычных.

“Кепка ўзяў з лаўкі свой тубус, перадаў яго Чыгуначніку, і малыя са скрухай у вачах развіталіся са сваім трафеем”.

Бясспрэчна, у першым выпадку (*са скрухай*) дасягнута палёгка, зручнасць вымаўлення. А вось тое, што ў сказе слова *са* ўжыта двойчы – стылістычна небездакорна. Моўная практыка класікаў беларускай літаратуры падказвае выйсце, прапаноўвае жывы, натуральны варыянт: *У адным з сваіх вершаў Пятрусь Броўка гаворыць, што яму “да ўсяго сягоння справа”* (К. Крапіва). *І набраўся ж страху / Дзед з сваім мядзведзем* (Я. Колас).

Пры выкарыстанні прыназоўніка з (*са*) трэба пільнавацца разумнай меры і абавязкова браць пад увагу кантэкст. Напэўна, шмат хто ўспрыме як непажаданае і нават непрымальнае спалучэнне прыназоўніка з з назоўнікам у сказе: “Да возера Найзідлер мы дабраліся толькі з жменькай людзей”. Паспрабуем паправіць: “...мы дабраліся толькі са жменькай людзей”. У выдзеленым спалучэнні загучаў семантычны “лішак”. Таму, відаць, лепш перабудаваць сказ: *Да возера Найзідлер нас дабралася толькі жменька*. Параўнаем: *Нас – менчукоў – была жменька невялікая, дык прыйшлося лучыцца з правінцыямі...* (Ядвігін Ш.). Слова *жменька*, пры патрэбе, можна замяніць сінонімам.

Увогуле ж прыназоўнік з перад збегам зычных не з’яўляецца парушэннем літаратурнай мовы: *А Жывая Вада чакала толькі шчаслівага здарэння, каб скінуць з сябе цяжар – праклятую гару, што з шчаслівага кутка зрабіла Мёртвае Поле* (Я. Колас). [*Пашыраць*] *супрацоўніцтва з спецыялістамі ў галіне мовазнаўства* (А. Лукашанец // Беларускае радыё. 4.03.2008).

Тут дарэчы нагадаць, што і ў рускай мове ў такой пазіцыі нярэдка сустракаецца прыназоўнік *с* (а не *со*): [*Традиции восходят*] *к “Русскому лесу” Л. Леонова, с его содержательными идеологическими диалогами, с знаменитой публичной лекцией профессора Вихрова* (Літаратурная газета. 28.01.1981).

Часам прыназоўнік *са* ў сказе лішні, непатрэбны: “Ды якое ж са святаў можа параўнацца з вяселлем?”. Тут пажадана апусціць *са* (а мо і часціцу *ж*): *Ды якое свята можа параўнацца з вяселлем?*

У пісьмовай і вуснай беларускай мове пашырылася ўжыванне прыназоўніка *са* ў спалучэннях, дзе паводле фанетычных варункаў больш падыходзіць прыназоўнік *з*.

Гаспадыня вярнулася са двара. Вада надымала са дна каламуць. Я са львом сустракаўся. У час рэйду мы размаўлялі са многімі людзьмі.

Хутчэй за ўсё такія спалучэнні з’яўляюцца пад уплывам рускай мовы. Параўнаем: *со двора, со дна, со львом, со многими.*

Гэтай (як асноўнай) прычынай выклікана ўжыванне прыназоўнікава-склонавых формаў *ва* **многім**, *ва двары*, *ва Львове*, *ва Францыі*, *ва фраку*, *ва сне* замест правільных *у* **многім**, *у двары*, *у Львове*, *у Францыі*, *у фраку*, *у сне*.

Паводле “Глумачальнага слоўніка беларускай мовы” (далей ТСБМ), *ва* (варыянт прыназоўніка *у*) ужываецца перад словамі, якія пачынаюцца з *у* і ў спалучэнні *ва мне*, напрыклад: *ва ўсіх*, *ва ўзросце*, *ва універсітэце*, а прыназоўнік *ува* – перад словамі *мне*, *усіх*, *усім*: *ува мне*, *ува ўсіх*, *ува ўсім*.

Аднак моўная практыка не ўкладаецца ў гэтае правіла, выходзіць за яго межы.

Прыгожы бераг. Уурвішчы рака выламала пячоры, гроты, аркі (У. Караткевіч). Як акіян у ўсхваляванай пене, / не бачыш дня яскравую пастаць (А. Салавей). О спагадная маці-зямліца! / Змагароў супраць лютай навалы, / што палеглі, каб ёй не скарыцца, / ты ў улонні сваім пахавала (Я. Золак). Падпольшчыкі... узарвалі будынак жандармерыі ў Уздзе (БелСЭ).

А цяпер прачытаем рускія сказы і варыянты іх перакладу.

“Еду в Уручье. У внучка день рождения”. – *Еду ва Уручча. Ва ўнучка дзень нараджэння. Еду ў Уручча. У ўнучка дзень нараджэння.*

Другі варыянт беларускіх сказаў мае перавагі што да гучання.

Зрэдку сустракаецца ўжыванне прыназоўніка *у* з формай займенніка *мне*.

Дзве тэмы жывуць у мне, і яны, напэўна, не ўцякуць ад мяне (Я. Колас). Замысел “У Кірылы на хутары” жыў у мне больш за трыццаць гадоў (Я. Скрыган). [Макарэвіч, жыхарка Мінска:] Мусіць, у мне спалучыліся дзве палюкі – урач і літатар (Беларускае радыё. 15.06.1996).

Аўтарытэтнасць крыніц, лёгкасць, нязмушанасць вымаўлення даюць падставы лічыць такія ўжыванні дапушчальнымі.

У некаторых выпадках немілагучнасць спалучэнняў пазбягаецца перастаноўкай слоў: **У імёнах уласных**, *у якіх у беларускім вымаўленні пачатковае у развілося з в, пішацца ў пачатку у: Уладзімір, Усевалад...* (Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. Мінск, 1959).

Пры ўжыванні слова (прыназоўніка) трэба сачыць, каб яно было не толькі правільнае, але і адпавядала кантэксту, упісвалася ў яго структуру.

У перыядычным друку можна сустрэць загалюкі “У дар бібліятэцы”, “У дар музею” і пад. Гэта пераклад рускіх выразаў “В дар библиотеке”, “В дар му-

зею”, зроблены без уліку гучання беларускіх слоў. Пазбавіцца “ўдару” няцяжка. Трэба замяніць назоўнік *дар* сінонімам ці перабудаваць сінтаксічную канструкцыю: “У дарунак бібліятэцы”, “У падарунак музею”, “Дарунак бібліятэцы”, “Падарунак музею”.

А вось у газетным паведамленні “У падарунак ад ЗША” прымальнае і спалучэнне *у дар*: *Выстаўка кніг... перададзена ў дар ад Злучаных штатаў Брэсцкай абласной бібліятэцы* (Звязда. 17.10.1990).

Звернем увагу на яшчэ адно блізказначнае спалучэнне – *як дар*.

Добры дзень, мой браце юны!

Я прынёс табе як дар

Ад Скарыны-бацькі кнігу –

Беларускі лемантар. (М. Танк)

У вершаваных радках “Ты [метафара] нібы ў дар з’яўляешся паэту, / Здзіўляючы да чуйнае слязы” дастаткова апусціць прыназоўнік *у*.

Як вынік нятворчага асваення (перакладу) сродкаў рускай мовы – сінтаксічныя канструкцыі, у якіх побач стаяць два прыназоўнікі (што неўласціва граматычнаму ладу беларускай мовы): “Буйным рытэйлерам, каб не працаваць у ад пачатку нявыгадных умовах, заставалася толькі прыбраць канкурэнтаў”.

Пры першым чытанні сказа вока і думка спатыкнуліся на гэтых *у ад*. Толькі пасля пэўных высілкаў стала зразумела, што ў аўтара сказ фармуляваўся паруску: “...работать в изначально невыгодных условиях...” і перакладаўся на беларускую мову. Канструкцыйнай заганы можна было пазбегнуць, паставіўшы спалучэнне *ад пачатку* пасля прыметніка *нявыгадных* або замяніўшы яго адным словам – прыслоўем.

Закрануты аспект выбару слова трэба трымаць у полі зроку не толькі пры ўжыванні прыназоўнікаў, але і іншых службовых часцін мовы – злучнікаў і часціц. У гэтай сувязі варта прывесці факт, пра які згадаў дыктар Яўген Харошаўцаў (на Краснай плошчы ў Маскве ён агучваў лозунгі кожнага 7 лістапада і 1 Мая цягам многіх гадоў).

– Памятаеце лозунг “Няхай жыве непарушнае адзінства рабочага класа, калгаснага сялянства і народнай інтэлігенцыі!” – успамінае Харошаўцаў. – Калі яго вымаўляеш (паспрабуйце), інтэлігенцыя атрымлівалася “інородной”. ...Чатыры гады ўпрошваў, пераконваў начальства паставіць замест *і* коску. Урэшце рэшт дабіўся. Бязглуздае і знікла (Звязда. 21.12.1995).

Выявім хібы, звязаныя з ужываннем злучальных і падпарадкавальных злучнікаў, у наступных сказах.

Але ў аленяняці ёсць у Белавежскай пушчы надзейныя абаронцы – зубры; Як і некалі, калі хаваў бацьку, ён супакойваўся ад слоў невядомага цвярозага голасу, што гучаў і гучаў у ім; Яна не адказвае, таму што не ведае, чаму ёй дарагая цясніна.

У першым і апошнім сказах мажлівая замена злучнікаў: *але – ды, таму што – бо*. Сярэдні сказ патрабуе перабудовы: *Як і некалі, хаваючы бацьку, цяпер ён супакойваўся ад слоў...*

Часта губляецца мілагучнасць пры ўжыванні злучнікаў у параўнальных зваротах. Багацце мовы, разнастайнасць яе сродкаў даюць магчымасць у кожным выпадку выбраць слова, форму, якія падыходзяць не толькі сэнсам, але і гучаннем.

“Волат дуб стаіць, бы помнік”. – Волат дуб стаіць, як помнік.

“Нерухома, як акамянеўшы, жонка застыла ля стала”. – Нерухома, як скамянеўшы, жонка застыла каля стала. Нерухома, бы скамянеўшы, жонка застыла каля стала. Нерухома, быццам (нібы) акамянеўшы, жонка застыла каля стала. Нерухома, як скамянелая, жонка застыла каля стала.

“Хлебароб адчувае пошум жытняй нівы, нібы слова ўдзячнасці за сваю працу, шурпаты дотык коласа, быццам ласку сонечнага промня”. – Хлебароб адчувае пошум жытняй нівы, быццам слова ўдзячнасці за сваю працу, шурпаты дотык коласа, нібы ласку сонечнага промня.

Звернем увагу на мілагучныя параўнальныя звароты, якія ўжываюць майстры слова: Звоніць, скача, як дзіцятка, / Гэты жэўжык-ручаёк. / На яго, бы тая матка, / Сонца кідае свой зрок (Я. Колас). Начама, што аблыкі, падаюць зоры (П. Броўка).

Наяўнасць у беларускай мове спалучальных злучнікаў і, ды дае магчымасць выбраць адзін з іх у залежнасці ад кантэксту. Акрэслілася тэндэнцыя да пашырэння ўжытку злучніка ды, галоўным чынам у тых мясцінах сказа, дзе гэта вымагаецца неабходнасцю пазбегнуць цяжкавимоўных, немілагучных стыкаў слоў.

Другі раман – “Год нулявы” – якраз і апавядае пра Алесіна ды Імпалева жыццё ў нялюбасці, на чужой бацькаўшчыне (Звязда. 15.10.1983). Французскі ды італьянскі спектаклі ўжо прыцьмелі за часам, амаль сцёрліся (ЛіМ. 28.10.1994). Сярод удзельнікаў выставы былі не толькі айчынныя ды іншаземныя журналісты... (ЛіМ. 1.06.2007). Наватарскія плыні XX стагоддзя... асабліва сімвалізм ды імажынізм захавалі сувязь з паэтыкай і музыкай народнай песні (У. Конан). Адпраасаваная маса бульбы без страт можа захоўвацца ў сянажных вежах ды ямах (А. Вечар).

Мэтазгоднасць ужывання злучніка ды ў гэтых прыкладах не паграбуе доказу.

Праўда, часам бывае наадварот – злучнік ды зніжае ці, прынамсі, не павышае мілагучнасці: “Камсорт курса абвінавачваў яе ў ідэйнай няўстойлівасці ды індывідуалізме”. “Віншваем з юбілеем і жадаем здароўя, творчых здабыткаў ды добрабыту”.

Як паправіць? У першым сказе можна апусціць ды (і паставіць на месцы яго коску) ці паўторна ўжыць прыназоўнік у: абвінавачваў яе ў ідэйнай няўстойлівасці, у індывідуалізме. У другім сказе лепш ужыць злучнік і.

Сустракаецца і такое. У сказе ўжыты абодва злучнікі – і, ды, але яны як бы памяншалі месцамі: “А рэпертуар ансамбля, які з’яўляецца заўсёдным удзельнікам школьных ды гарадскіх мерапрыемстваў, складаюць творы беларускіх, рускіх і іншых кампазітараў”.

Асобна спынімся на спалучэнні і іншыя (іншае). Паралельна з ім у беларускай мове здаўна ўжываецца яго эквівалент ды іншыя (іншае).

Яна чула ад людзей... як пацяшаліся з яе няшчасця Берагі, Крумкі ды іншыя (Ц. Гартны). Адна [частка мястэчка] чысцейшая, дзеблялейшая, – там адміністрацыйны, гаспадарчы і культурны цэнтр: сельсавет, кааперацыя, школы (пачатковая і сямігодка), аптэка ды інш. (М. Зарэцкі). Адзначаюцца прычыны

адставання паэзіі, даволі актыўнага віду літаратуры, ад жыцця, драбнатэм’е ды іншае (А. Есакоў). Анатоць Зэкаў пачаў чытаць свае лірычныя вершы і пароды – на Р. Баравікову, В. Куртаніч ды інш. (ЛіМ. 18.05.2007). Яе [Ліны Кастэнькі] імя гэтаксама, як шырока знання цяпер імёны Івана Драча, Мыколы Вінграноўскага, Васыля Сыманенкі ды іншых маладых тады ўкраінскіх паэтаў, апынулася ў спісе асобаў [падазраваных] (Роднае слова. 2007. № 1). У новую кнігу ўвайшлі літаратурныя партрэты... Мележа, Караткевіча ды інш. (Наша Ніва. 14.02.2008).

Спалучэнне ды іншыя (іншае) мае падставы і права на пашырэнне ў літаратурнай мове.

А вось збыткоўных, кантамінаваных спалучэнняў мусім пазбягаць: “На ўроках літаратуры казкі ды іншыя мастацкія творы найчасцей чытаюцца па кнізе”. Тут і лішняе.

Тое, што гаварылася пра ўжыванне злучнікаў і прыназоўнікаў, адносіцца і да часціц. Будуючы сказ, неабходна так падбіраць і размяшчаць службовыя, цяжкавимоўныя словы, каб унікнуць іх непрыгожых, цяжкавимоўных стыкаў. На жаль, гэта робіцца не заўсёды.

“Больш жа за ўсё ён вучыўся пластычнасці малюнка”. – Болей жа за ўсё ён вучыўся пластычнасці малюнка. А найбольш (найболей) ён вучыўся пластычнасці малюнка. Сама больш ён вучыўся пластычнасці малюнка.

“[Маці – да сына:] А як мне не непакоіцца? Перайшоў мяжу – вось табе і злачынства”. – А ці ж я магу быць спакойнай? Перайшоў мяжу...

“Маці пастарэла, дачка падрасла, і толькі іх каханне не зазнала ніякіх змен”. – Маці пастарэла, дачка падрасла, і толькі каханне іх не зазнала ніякіх змен.

“Сабака не змаўкаў, пакуль нехта з дома яго не сцішыў”. – Сабака не змаўкаў, пакуль хтосьці з дома яго не сцішыў.

“Вятрак, аднак, так і не выкарыстоўваўся для працоўкі электрычнага току”. – Вятраком, аднак, так і не карысталіся...

“Вось восень з павагай / Да ўсіх пазірае”. “Вось увосень і я грушу-дулю пасаджу”.

Апошнія два сказы без шырэйшага кантэксту выправіць нялёгка. Ды ўсё ж варыянты знаходзяцца: Ужо восень з павагай / Да ўсіх пазірае. Гэтай восенню (у гэтую восень) і я грушу-дулю пасаджу.

Улічваючы тое, што апошні сказ – рэпліка дыялогу, можна замест стылістычна нейтральнай часціцы вось ужыць гутарковую от: От увосень і я грушу-дулю пасаджу.

Прыклад дарэчнага ўжывання сінанімічнай часціцы: Во і вёска зараз, фурманка зробіць круты паворот са шляху на вуліцу (Ф. Янкоўскі).

Уплыў рускай мовы не абмінуў і часціц. Прачытаем сказы.

Ох, ужо гэтыя дужкі! Вядома, і без іх нельга...; Ужо вельмі, відаць, замучыла смага 23-гадовага Х...; Ух, ужо які я быў з’едлівы; Ужо вельмі часта гэты таварыш на трыбуне паяўляецца; Яны напаяць на беразе прысаку і напаяць яе [бульбы] – хопіць на двух. Ужо ён наесца...; Нярэдка сувязь з мужчынам нам [жанчынам] уяўляецца выклікам да бар’ера: ужо мы яму дапаможам.

Калі пададзеныя сказы супаставіць з іх рускімі адпаведнікамі, то выявіцца, што часціца ўжо на месцы рускай *уж*, напрыклад: *Ох, уж эти скобки!* А гэта не зусім падыходзіць. Паспрабуем зрабіць выпраўленні (падаюцца часткі сказаў).

Ох жа, гэтыя дужкі!; Надта ўжо, відаць, замучыла смага...; Ух, які ж я быў з'едлівы; Вельмі (надта) ужо часта гэты таварыш на трыбуне паяўляецца; ...Вось дык (вось жа, от жа) ён наецца; ...вось жа яму мы дапаможам.

Што кірунак рэдагавання правільны, пацвярджаецца слоўнікамі. У ТСБМ (т. 2, артыкул **Ж**) адзначаецца аналагічнае ўжыванне часціцы *ж* (*жа*) і даецца прыклад: *Нейкі час Васілька стаяў і баяўся зварухнуцца, – надта ж незвычайна было ўсё ў гэтай хаце* (К. Крапіва). Параўнаем мажлівы пераклад: *...уж очень необычным было всё...*

У “Руска-беларускім слоўніку” (1982), апрача часціцы *ўжо*, якую перакладаюцца рускія *уж*, *уже*, падаюцца іншыя беларускія адпаведнікі (часткова скарыстаныя намі пры рэдагаванні сказаў).

Запынім увагу на такой асаблівасці беларускай мовы. З прыслоўямі меры і ступені *гэтулькі*, *столькі* ўжываецца пры паказе тоеснасці ўзмацняльная часціца *сама*.

*Пытанне: Ці магу я пабіць хлопчыка, які мяне пакрыўдзіў? Адказ: Можаш. Але так сама і **столькі сама**, як ён цябе, і ні ў якім разе не больш* (Я. Маўр). *І ў тую [леву руку] укіне **гэтулькі сама** лап [удараў лінейкай], каб укрыўдзе не асталося* (Л. Калюга). *Зарплата рэфэрэнта ў Акадэміі – тысяча рублёў, сто на цяперашнія – акурат **столькі сама**, як і ў Коласавага шафёра* (М. Лужанін). *Адпачынак яшчэ не скончыўся, а ўжо грыбоў поўна: бочачка на два вядры салёнікаў, слоікаў з дваццаць смажаных, **столькі сама** марынаваных* (Ф. Янкоўскі).

Выдзеленыя спалучэнні сінанімічныя болей пашыраным *столькі ж*, *гэтулькі ж*.

Адзначаючы ролю часціцы *сама* ў беларускай мове, трэба нагадаць, што яна як марфема ўдзельнічае ў словаўтварэнні: *таксама*, *гэтаксама*, *тамсама*, *тутсама*.

Нарэшце прапануем сказы, у якіх ёсць недахопы, аналагічныя тым, што паказваліся ў нашым артыкуле. Гэты матэрыял можа быць выкарыстаны на ўроках беларускай мовы ў школе і на практычных занятках у ВНУ, галоўным чынам для выпрацоўкі ўменняў і навыкаў рэдагавання.

1. Усё заўсёды было на месцы, нічога не даводзілася шукаць. 2. Некалі Каліфорнія належала Мексіцы. 3. Вучнеў расказ дапаўняе ўвесь клас. 4. Сёння ўжо думаў, што да канапы не дойдзе – так надбаўся, ажно во – столь у вочы, хоць ужо і паўночы. 5. Многія п’есы У. Галубка загінулі. Але тое нямногае, што захавалася, пераконвае ў самабытнасці таленту драматурга. 6. Змястоўна расказваў настаўнік пра ідэйна-сэнсавы змест і мастацкія асаблівасці твора. 7. Максім Гарэцкі раскрыўся ў сваёй прозе як адкрывальнік новых тэматычных пластоў, як знаўца чалавечай псіхалогіі. 8. Цяпер усё гэта трэба сказаць уголас, і бацька адчуваў, што калі ён зараз пачне гаварыць, то ягоны голас не будзе гучаць спакойна і пераканаўча. 9. Бліжэй да поўдня пагналі чараду ў гушчар, да альсоў. Тут спорна

пёр з зямлі макрэц, дзікі ўкроп. 10. Прага ідэалізацыі станоўчага героя прывяла да залішняй рамантызацыі. 11. На некаторых хатах, бы бельмы, вокны накрыж былі забітыя дошкамі па чорнай толі. 12. “Запомніце нас вясёлымі!” Такая быццам бы была ў іх прымаўка лётчыцкая. 13. Паўстала ў Томкавічах школа [загало-вак газетнага паведамлення]. 14. Больш таго, вы мне здаваліся тады, ды і да ўчарашняга дня, узорным членам Ордэна. 15. 2007 год быў насычаным на літаратурны падзеі. 16. Нам [пісьменнікам] патрэбна стаць мулярамі і цеслярамі будучага храма нашай культуры, нашага красамоўнага пісьменства. 17. Па вуліцы чынна і спаважна цялепкаў пажылы ўжо мужчына Генік Танцаў. 18. Мая кватэра была занадта запоўнена яго [сына] дзіцячай жвавасцю і, галоўнае, яго голасам, я ж з узростам лічыў сябе абавязаным больш клапаціцца пра неабходныя рабочыя ўмовы майму пяру.

Варыянты выпраўленняў

1. Усё заўжды было на месцы, нічога не даводзілася шукаць. 2. Калісьці (колісь) Каліфорнія належала Мексіцы. 3. Вучнеў расказ дапаўняе ўвесь клас. 4. Сёння ўжо думаў, што да канапы не дойдзе – так надбаўся, ажно во – столь у вочы, хоць ужо і апоўначы. 5. Шмат якія п’есы У. Галубка загінулі. Але тое нямногае, што захавалася, пераконвае ў самабытнасці таленту драматурга. Многія п’есы У. Галубка загінулі. Але тыя, што захаваліся, пераконваюць у самабытнасці таленту драматурга. 6. Грунтоўна (падрабязна, дэталева) раскрываў настаўнік ідэйна-сэнсавы змест і мастацкія асаблівасці твора. 7. Максім Гарэцкі ў сваёй прозе паказаў сябе адкрывальнікам новых тэматычных пластоў, знаўцам чалавечай псіхалогіі. 8. Цяпер усё гэта трэба сказаць услых, і бацька адчуваў, што калі ён зараз пачне гаварыць, то ягоны голас не будзе гучаць спакойна і пераканаўча. 9. Бліжэй да поўдня пагналі чараду ў гушчар, да альсоў. Тут спорна лез з зямлі (проста пёр з зямлі) макрэц, дзікі ўкроп. 10. Прага ідэалізаваць станоўчага героя прывяла да залішняй рамантызацыі. 11. На некаторых хатах, як бельмы, вокны накрыж былі забітыя дошкамі па чорнай толі. 12. “Запомніце нас вясёлымі!” Такая нібыта была ў іх прымаўка лётчыцкая. 13. Пабудавана ў Томкавічах школа. 14. Больш за тое (мала таго), вы мне здаваліся тады, і аж да ўчарашняга дня, узорным членам Ордэна. 15. 2007 год быў насычаны літаратурнымі падзеямі. 2007 год быў багаты на літаратурны падзеі. 16. Нам [пісьменнікам] трэба стаць мулярамі і цеслярамі будучага храма нашай культуры, нашага прыгожага (краснага) пісьменства. 17. Па вуліцы чынна і спаважна крочыў пажылы ўжо мужчына Генік Танцаў. 18. У маёй кватэры не было спакою праз яго [сына] дзіцячую жвавасць і, галоўнае, галасістасць, я ж з гадамі лічыў сваім абавязкам больш клапаціцца пра неабходныя ўмовы для пісьменніцкай працы.

Заўважым. Калі б сказы рэдагаваліся ў кантэксце, то ў іх маглі б быць зроблены іншыя праўкі.

¹Граудина, Л. К. Грамматическая правильность русской речи / Л. К. Граудина, В. А. Ицкович, Л. П. Катлинская. – М. : Наука, 1976. – С. 42 – 43.

Ірына ГАПОНЕНКА

ПЫТАННІ ГІСТОРЫІ АРФАГРАФІІ ПРЫ ВЫВУЧЭННІ СУЧАСНАГА ПРАВАПІСУ

Дакладнае веданне правілаў пісьма – гэта неад’емны элемент культуры чалавека, свайго роду яго візітная картка, адзін са складнікаў іміджу. Таму фарміраванне і ўдасканаленне пісьмовых навываў – надзвычай важная навучальная задача. Яе асноўным прыкладным аспектам з’яўляецца практычнае авалоданне арфаграфічнымі правіламі, каліфікаванымі ў сучасных правапісных зводах. У вучэбным працэсе паспяхова прымяняецца цэлы комплекс метадаў і прыёмаў, з дапамогай якіх дасягаецца засваенне норм правапісу. Аднак трэба прыняць пад увагу тое, што сучасны арфаграфічны зрээ – гэта не адасоблена дзялянка, а адно са звёнаў агульнага працэсу станаўлення беларускай арфаграфічнай сістэмы, здабытак шматгадовых намаганняў вучоных і грамадскасці, скіраваных на выпрацоўку дасканалых сродкаў і спосабаў перадачы беларускай мовы на пісьме. Таму сучасная арфаграфія, як і любая моўная галіна, найлепей раскрываецца і спазнаецца ў гістарычным кантэксце. Практычныя веды па арфаграфіі могуць стаць больш трывалымі, калі паказаць вучням гістарычную аснову тых фактаў і з’яў, якія вывучаюцца. Аб’ектыўнае ўяўленне пра арфаграфічную традыцыю, безумоўна, можа паспрыць глыбокаму разуменню сутнасці цяперашніх прынцыпаў і правілаў, а таксама некаторых праблем і недакладнасцей, якія існуюць у сучаснай беларускай арфаграфіі.

Разгорнутыя гістарычныя экскурсы пры вывучэнні практычнай арфаграфіі немэтазгодныя, але некаторыя факты і каментары гістарычнага плана маглі б быць дарэчнымі. Так, на наш погляд, той, хто вывучае беларускі правапіс, павінен валодаць інфармацыяй па наступных пытаннях.

I. Калі пачаў фарміравацца сучасны беларускі правапіс?

Гісторыя сучаснага беларускага правапісу вядзе адлік ад 30-х гг. XIX ст. Чаму менавіта гэты перыяд лічыцца зыходным у станаўленні беларускай арфаграфіі, у той час як гісторыя беларускай мовы значна больш даўняя?

Як вядома, беларуская мова зазнала працяглы перыяд заняпаду, калі ў XVI ст. пасля страты Вялікім княствам Літоўскім дзяржаўнай незалежнасці і аб’яднання яго з Польшчай старабеларуская мова таксама страціла свае грамадскія функцыі, а ў выніку вядомага рашэння Варшаўскага сейма 1696 г. увогуле была выціснута з усіх сфер афіцыйнага ўжытку і фактычна спыніла сваё развіццё. На доўгі час яна стала мовай без пісьменнасці і існавала амаль выключна ў вусна-дыялектнай форме. Адраджэнне яе пачалося прыкладна толькі з 30-х гг. XIX ст. Прычым калі пад адраджэннем разумець узаўленне старых моўных

традыцый, прыёмаў і г. д., то прымяненне такога тэрміна ў адносінах да правапісу будзе не зусім дакладным: правапіс у гэты час хутчэй нараджаўся, а не адраджаўся. Стары правапіс не мог нічога перадаць у спадчыну новаму, па-першае, з прычыны вялікага часовага адрыву, а па-другое, з-за таго, што старажытныя беларускія пісьмовыя помнікі, якія маглі б служыць узорам пісьма, на пачатку XIX ст. для беларускіх дзеячаў былі невядомымі або недаступнымі. Перад беларускімі пісьменнікамі XIX ст. у такой сітуацыі паўстала задача стварыць правапіс літаральна нанова. Арыенцір пры гэтым для іх мог быць толькі адзін – жывая гаворка. Гэта вяло да замацавання прынцыпаў фанетычнага пісьма, што кардынальна адрознівала новы правапіс ад этымалагічнага старабеларускага правапісу, надавала мове абсалютна новае арфаграфічнае аблічча. Такая своеасаблівая сітуацыя арфаграфічнай перарванасці прывяла да таго, што ў XIX ст. пачаў утварацца новы варыянт беларускай мовы, на аснове якога і сфарміраваўся сучасны правапіс.

II. Якія асноўныя падзеі паўплывалі на станаўленне арфаграфічнай сістэмы новай беларускай мовы?

Першай значнай падзеяй у гісторыі новага беларускага правапісу трэба лічыць з’яўленне ў 1918 г. першай беларускай нарматыўнай граматыкі – **“Беларускай граматыкі для школ” Браніслава Тарашкевіча**. Да гэтага часу станаўленне правапісу праходзіла ва ўмовах поўнай адсутнасці нарматыўных кодэксаў. Усе тагачасныя спробы апісаць структуру беларускай мовы аказваліся беспаспяховымі або таму, што адпаведныя працы не былі апублікаваныя (напрыклад, граматыкі П. Шпілеўскага, 1846; К. Нядзведскага, 1853), або таму, што яны не мелі ў сваёй аснове дакладных навуковых прынцыпаў і з’яўляліся, па сутнасці, элементарнымі букварамі (напрыклад, **“Граматыка беларускай мовы” Б. Пачопкі, 1915; “Jak prawilna pisać pa biełarusku. Ułożył A. Zuckiewicz”, 1918 і інш.**). Так ці інакш, яны не маглі паўплываць на ход правапіснага працэсу. У выніку правапісныя нормы да 1918 г. складаліся стыхійна, непасрэдна ў практыцы друкавання беларускамоўнай літаратуры. Матэрыялы, якія дасылаліся ў рэдакцыі пісьменнікам – прадстаўнікам розных дыялектаў, падлягалі пэўнай апрацоўцы і уніфікацыі. Адны прыёмы пісьма пры гэтым прыжываліся і станавіліся агульнапрынятымі, а некаторыя – заставаліся прыналежнасцю асобных выданняў або ўвогуле выходзілі з ужытку. Фарміраванне арфаграфічных нормаў на гэтым этапе, такім чынам, уяўляла сабой своеасаблівы натуральны адбор.

“Беларуская граматыка для школ” Б. Тарашкевіча паклала пачатак прынцыпова новаму этапу ў гісторыі

Ірына Алегаўна Гапоненка – даследчык мовы. Кандыдат філалагічных навук (1993). Закончыла філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1990) і аспірантуру пры гэтай навучальнай установе (1993). Дацэнт кафедры гісторыі беларускай мовы БДУ. Даследуе пытанні станаўлення графіка-арфаграфічнай, лексічнай і анамастычнай сістэм сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

беларускай арфаграфіі. У працэсе нармалізацыі знік элемент выпадковасці і стыхійнасці. Нарматыўнасць напісання вызначалася ўжо не ў залежнасці ад інтуітыўнага моўнага чуцця ці моўнага густу аўтара або рэдактара, а паводле адпаведнасці асноўным правапісным прынцыпам. Галоўную ролю ў рабоце па выпрацоўцы норм арфаграфіі адыгрывалі ў гэты час не пісьменнікі і не выдаўцы, а спецыялісты-філолагі. Правапісныя пытанні мэтанакіравана абмяркоўваліся на спецыяльных навуковых канферэнцыях, рэгулярна выдаваліся зборы правілаў і падручнікі, распрацоўваліся нарматыўныя граматыкі. Словам, арфаграфічнае ўпарадкаванне, пастаўленае на навуковую аснову, стала арганізаваным навуковым працэсам.

Пэўны час беларуская арфаграфія развівалася ў рэчышчы, пракладзеным “Граматыкай” Б. Тарашкевіча. Аднак гэты нарматыўны даведнік як першая спроба арфаграфічнай кадыфікацыі не быў поўнаасцю дасканалым і не вырашаў усіх правапісных пытанняў, якія да таго ж у паслякастрычніцкі перыяд набылі большую вастрыню і актуальнасць разам са змяненнем статусу беларускай мовы і пашырэннем яе грамадскіх функцый. У сувязі з гэтым у 20-я гг. XX ст. выказваліся шматлікія прапановы па ўдакладненні беларускай арфаграфіі, а ў 1926 г. была праведзена спецыяльная **Акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага алфавіту і правапісу**, на якой пры шырокім удзеле айчынных і замежных лінгвістаў упершыню былі абагульнены дасягненні беларускай філалагічнай навукі і намечаны накірункі далейшай навуковай дзейнасці. Пастановы, прынятыя на канферэнцыі, хоць і не мелі сілы закону, але сталі аўтарытэтным матэрыялам у справе нармалізацыі правапісу. У **кастрычніку 1927 г.** пры кафедры жывой беларускай мовы Інбелкультга была створана **Правапісная камісія**, якая працавала да красавіка 1929 г. **На пачатку 1930 г.** па выніках яе работы быў выдадзены **праект беларускага правапісу** з 77 правілаў. Шырока абмеркаваць гэты дакумент не ўдалося, бо на хвалі тагачасных рэпрэсій большасць з членаў камісіі былі арыштаваныя, а сам праект быў аб’яўлены нацдэмаўскім і трапіў у спецховы.

Але патрэбы практыкі ўсё ж дыктавалі неабходнасць упарадкавання і спрашчэння правапісу. У 1930 г. пачалася распрацоўка новага праекта, які быў завершаны ў 1933 г. і стаў асновай для **пастановы СНК БССР “Аб зменах і спрашчэнні беларускага**

правапісу” (28.03.1933). Гэтую дату можна лічыць паваротнай у гісторыі беларускага правапісу. Названай пастановай былі ўнесены істотныя карэктывы ў беларускую арфаграфію, адназначнай ацэнкі якіх не існуе да нашага часу (напрыклад, было адменена абазначэнне асіміляцыі па мяккасці, падкарэкціраваны правапіс запазычаных слоў і ўласных імёнаў, уведзена штучнае правіла, паводле якога так званыя інтэрнацыянальна-рэвалюцыйныя словы не падпарадкоўваліся агульнаму прынцыпу акання і інш.).

Але асноўны яе вынік нават не ў канкрэтных арфаграфічных новаўвядзеннях, а ў тым, што названая рэформа з’явілася прычынай парушэння арфаграфічнага адзінства беларускай мовы і ўтварэння двух правапісных разгалінаванняў. Якім чынам гэта адбылося? Да 1933 г. станаўленне беларускай арфаграфіі было адзінай плыню, развівалася ў адным накірунку – на аснове прынцыпаў і правілаў, сфармуляваных у першай беларускай граматыцы Б. Тарашкевіча. У паслярэформенны перыяд гэтая традыцыя працягвалася толькі за межамі Беларусі, дзе ўзнік “эмігранцкі” варыянт правапісу, які выкарыстоўваецца і цяпер у большасці выданняў беларускай дыяспары. Гэта трансфармаваная, удасканаленая тарашкевіца, кадыфікаваная ў замежных граматыках, напрыклад, у падручніку В. М. Пашкевіч “Беларуская мова” (т. 1 – 2, Таронта, 1974 – 1978). Правапіс у адміністрацыйных межах Беларусі пачаў развівацца ў рэчышчы змен, унесеныя у беларускую арфаграфію названай пастановай. У выніку паступова сфарміраваўся афіцыйны беларускі правапіс. Яго нормы замацаваны ў шматлікіх правапісных зводах, найбольш поўны з якіх быў апублікаваны ў **1959 г.** у выглядзе асобнай кнігі **“Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”**.

Указаныя дзве тэрытарыяльна размежаваныя правапісныя плыні працяглы час развіваліся адасоблена адна ад адной. Але на пачатку 1990-х гг. на хвалі новага беларускага нацыянальнага адраджэння ў некаторых недзяржаўных выданнях на тэрыторыі Беларусі пачалі выкарыстоўваць варыянты правапісу, альтэрнатыўныя афіцыйнаму, у выніку чаго раней прыхаваная арфаграфічная дваістасць праявілася вельмі наглядна.

Правапісныя пытанні ў гэты перыяд прыцягвалі пільную ўвагу навукоўцаў і грамадскасці, актыўна абмяркоўваліся на старонках беларускай прэсы, на **навуковай канферэнцыі “Праблемы беларускага правапісу” (1992)**, у ходзе работы **Дзяржаўнай правапіснай камісіі (1993 – 1994)**. Падчас правапіснай дыскусіі выказваліся самыя разнастайныя прапановы адносна арфаграфічнага ўпарадкавання: ад прынцыповых (на якой аснове праводзіць правапісную рэформу – прыстасаваўшы да сучасных патрэб тарашкевіцу або ўдасканаліўшы афіцыйны беларускі правапіс, так званую наркамаўку) да больш прыватных (як нармалізаваць канкрэтныя арфаграмы). Своеасаблівае меркаванне па арфаграфічных пытаннях выказала Дзяржаўная правапісная

камісія, у “**Высновах**” якой (ад 5.10.94) зроблена заключэнне, што ва ўмовах “дзяржаўнай неўпарадкаванасці, палітычнай раз’яднанасці грамадства і эканамічнай нестабільнасці” праводзіць карэнную рэформу правапісу ўвогуле “нясвоечасова і немэтазгодна”. Больш актуальнай задачай з’яўляецца “пашырэнне беларускай мовы ў грамадскіх зносінах”. Камісія прапанавала АН Беларусі і Міністэрству адукацыі да канца 1995 г. падрыхтаваць новую рэдакцыю правапісу, а да гэтага, «дзеля захавання стабільнасці беларускай літаратурнай мовы і ўхілення ад існуючай зараз правапіснай неаднастайнасці, у сродках масавай інфармацыі строга прытрымлівацца “Правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”, зацверджаных Акадэміяй навук БССР і Міністэрствам асветы БССР (Выдавецтва Акадэміі навук БССР, Мінск, 1959)».

У 1999 г. выйшлі з друку “**Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі (праект новай рэдакцыі)**”. Пасля іх абмеркавання з улікам заўваг, унесены прадстаўніцкамі вышэйшых і сярэдніх навучальных устаноў, супрацоўнікамі раённых і абласных упраўленняў адукацыі, у 2004 г. з’явіўся яшчэ адзін абноўлены і ўдакладнены варыянт “**Правілаў**”. Абодва гэтыя праекты – спробы комплекснага арфаграфічнага ўпарадкавання на аснове цяперашняга афіцыйнага правапісу. І хаця яны аказаліся не ва ўсім удалымі, факт з’яўлення праектаў можна ацэньваць станоўча. Не вырашаючы канчаткова ўсіх нарматыўных праблем, яны ўсё ж прыцягнулі ўвагу да правапісных пытанняў і актывізавалі тым самым працэс правапіснай нармалізацыі.

III. Гісторыя асобных беларускіх арфаграм.

Падчас нацыянальнага адраджэння 1990-х гг. разгарнуліся гарачыя дыскусіі не толькі адносна правапісу ўвогуле, але і адносна лёсу асобных арфаграм. Найбольшыя спрэчкі выклікала, напрыклад, пытанне аб вяртанні ў беларускі правапіс некаторых дарэформенных правілаў, а менавіта правіла абазначэння асіміляцыйнай мяккасці, г. зн. мяккасці зычнага перад наступным мяккім зычным (*свет, дзверы, звер*), а таксама правіла перадачы ў іншамоўных лексемах зычнага [л] мяккім (*клуб, парлямэнт, мэлэдзія*), а іншых зычных – цвёрдымі (*універсытэт, музы*). Мэтазгодна было б растлумачыць вучням, наколькі абгрунтаваныя з гістарычнага боку такія патрабаванні.

Асіміляцыя зычных па мяккасці – тыповая для беларускай мовы фанетычная з’ява, якая пачала працягвацца досыць рана (прыблізна ўжо ў XII ст.). У старабеларускі перыяд на пісьме яна перадавалася вельмі нерэгулярна па той прычыне, што ў тагачаснай арфаграфіі перавага аддавалася традыцыйным напісанням і слаба адлюстроўваліся асаблівасці жывога маўлення. У новы ж перыяд, калі закладваліся сучасныя нормы і правілы, абазначэнне асіміляцыйнай мяккасці стала адным з найбольш стабільных правілаў. Ужо ў XIX ст. гэтая рыса зрабілася прыкметнай, хаця яшчэ і непаслядоўнай адзнакай беларускай пісьмовай мовы, а на пачатку XX ст. на-

званая разнавіднасць асіміляцыі рэгулярна перадавалася на пісьме, прычым не адвольна, а ў даволі строга вызначаных фанетычных умовах. Так, з вельмі нешматлікімі адступленнямі яна адлюстроўвалася ў наступных пазіцыях: 1) калі [с] знаходзіўся перад [н’] (*снег, песняр*), [л’] (*сляпы, след*), [м’] (*мяюцца, смерць*), [ц’] (*сцыны, злосьць*), [в’] (*свежы, свеча*), [п’] (*спім, спякота*); 2) калі [з] знаходзіўся перад [н’] (*кузня, баязьн*), [л’] (*баязьлівы, злез*), [м’] (*змірна, змея*), [в’] (*звер, прозвішча*), [б’] (*хрэзьбіны, зьялелі*), [ц’] (*лезыці, давезыці*), [з’] (*зьяйце, раззьяіш*); 3) калі [дз’] знаходзіўся перад [в’] (*дзверы, за Дзвіною*), [м’] (*людзьмі, дзьме*); 4) калі [ц] знаходзіўся перад [в’] (*цвіціць, цвярозы*), [м’] (*касцьмі*). Больш выразныя ваганні назіраліся пры перадачы асіміляцыйнай мяккасці паміж падоўжанымі зычнымі (*насенне, судзьдзя, вясельле, куцьця, брусся, мазью*, але *пазваленне, жыццё, галлё, разводдзя*). Не падлягалі асіміляцыйнаму памякчэнню губныя, зацвярдзелыя гукі і гукі перад мяккімі [г’], [к’], [х’]. Такая ўпарадкаванасць пры абазначэнні асіміляцыйнай мяккасці на пачатку XX ст. сведчыць, што ў новым беларускім правапісе пісьмовае адлюстраванне гэтай маўленчай рысы пачало трываць замацоўвацца ў якасці нарматыўнай з’явы.

Ужо пры самых першых спробах пісьмовага фармлення беларускай мовы ў XIX ст. намеціліся выразныя тэндэнцыі правапісу **запазычаных слоў**, а менавіта перадачы зычных [л], [д] і [т], [з] і [с] у іншамоўных лексемах. Амаль без выключэння ў беларускіх тэкстах XIX – пачатку XX ст. [л] перадавалася мяккім (*кляса, пляцформа, клубы, с клярнэтам, калёнізаваць, солё, з плянэты, мэлэдзіі, у Новай Зеландзіі, парлямэнт*), а іншыя зычныя захоўваліся цвёрдымі (*дысканты, дывідэнд, да універсытэту, констытуцыя, ідэалы, прэзэнты, музы, асыгнаваць, сынод, сэнатор, у Сыцылію*).

Браніслаў Тарашкевіч улічыў указанія нормы фармлення слоў з асіміляцыйнай мяккасцю і запазычаных слоў, якія склаліся ў беларускай пісьмовай практыцы на пачатковым этапе фарміравання новай беларускай мовы, і ўвёў іх у сваю “Граматыку” ў выглядзе адпаведных правілаў. Напісанні тыпу *снег, клуб, універсытэт* актыўна прымяняліся ў беларускіх выданнях да 1933 г., калі былі адменены ў выніку вядомай правапіснай рэформы. Як вынікае з прыведзеных фактаў, такая адмена парушыла арфаграфічную пераемнасць і ў моўным плане была неапраўданай. Зыходзячы з сённяшніх моўных рэалій і разнастайных практычных меркаванняў мэтазгоднасць вяртання названых правілаў у сучасны беларускі правапіс выклікае пэўныя сумненні, аднак з пункту погляду адпаведнасці арфаграфічнай традыцыі гэта выглядае правамерным.

Безумоўна, у беларускай арфаграфіі існуе яшчэ шэраг фактаў, пытанняў, канкрэтных з’яў, якія патрабуюць каменціравання ў гістарычным аспекце. Аднак нават прыведзены гістарычны мінімум, як нам здаецца, мог бы пашырыць навучальныя гарызонты пры вывучэнні сучаснага правапісу.

Сяргей ВАЖНІК

НАШ АДКАЗ ЧЭМБЕРЛЕНУ¹, АБО ЯК НАВУЧЫЦЦА ВЕТЛІВА ПАГАДЖАЦЦА І АДМАЎЛЯЦЬ

*Шляхта горача падтрымала прапанову падкаморага
гучнымі крыкамі: “Згода, згода!”.*

Леў Казлоў. З дазволу караля і вялікага князя.

Этыкемы *згоды / нязгоды, дазволу / забароны* – гэта, бадай, адзін з найбольш прадуктыўных пластоў спецыфічных, адметных канструкцый сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Асаблівасці іх будовы, семантыкі, лексічнага і марфалагічнага нападзення мадэлі, умоў функцыянавання складаюць самабытнасць любой мовы: яны адлюстроўваюць яе спецыфіку, стратэгіі зносінаў паміж камунікантамі, а таксама ўзровень эмацыянальнасці і экспрэсіўнасці носбітаў той ці іншай мовы.

Ужываюцца этыкемы згоды / нязгоды пераважна як рэплікі ў адказ на самыя разнастайныя пабуджэнні – просьбы, запрашэнні, прапановы і г. д. – у дыялагічным маўленні. Аднак магчымае іх ужыванне і ў маналагічным маўленні – пры пацвярджэнні ўжо адзначанага або пры “самапярэчэнні”.

Састаў і аб’ём адпаведных этыкетных формул пакуль не даследаваны ў беларускім мовазнаўстве, а таму дакладна не вызначаны. Формулы згоды / нязгоды прадстаўлены рознымі класамі паводле іх семантычных, прагматычных і ўласна стылістычных прымет. Спектр такіх адзінак дастаткова шырокі: ад нейтральных агульнаўжывальных – да стылістычна зніжаных прастамоўных. Яны маюць розную ступень катэгарычнасці, інтэнсіўнасці: ад станоўчых ветлівых адказаў – да спецыялізаваных формул згоды; ад мяккай, ветлівай нязгоды ці пярэчання – да грубай адмовы ці катэгарычнай забароны (гл. зводныя табліцы 1–3).

• *Ваша праўда!*, або Этыкетная сітуацыя згоды.

Станоўчы адказ на рознага кшталту пабуджэнні-стымулы можа выражацца як праз спецыялізаваныя, так і праз неспецыялізаваныя формулы.

Да найбольш прадуктыўных агульнаўжывальных спецыялізаваных сродкаў адносяцца наступныя формулы, што могуць ужывацца як самастойна, так і з дзяслоўнымі формамі, узмацняючы, такім чынам, адпаведную этыкетную семантыку (гл. зводную табліцу 1).

Да *неспецыялізаваных* сродкаў выражэння згоды адносяцца станоўчыя адказы з адпаведнымі дзяс-

слоўнымі формамі загаднага ці абвеснага ладу будучага часу (гл. зводную табліцу 2).

У арсенале **размоўных** этыкем згоды налічваецца значна большая колькасць формул, чым на ўзроўні нейтральных сродкаў. Аднак яны не сталі пакуль яшчэ аб’ектам спецыяльнага даследавання ў беларускім мовазнаўстве². Значэнне размоўных адзінак звязана з экспрэсіўна-эмацыянальнай і валявой сферай паводзінаў чалавека: яны з’яўляюцца “рэактыўнымі”, імгненнымі рэакцыямі на самыя разнастайныя стымулы. Параўнаем: бел. (1) *А як жа ж!*; *Якраз так!*; *Давай!*; *Акурат!*; руск. (2) *А то!*; *Аж три раза!*; *Ай да ну!*; *Будь я не я!*; *Вот еще!*; *Дожили!*; *Как сказать!*; *Милое дело!* і многія іншыя.³ Таму яны надаюць маўленчаму акту большую экспрэсіўнасць у параўнанні з нейтральнымі спецыялізаванымі / неспецыялізаванымі сродкамі і ў асноўным маюць відавочны стылістычна зніжаны характар.

• *Ратуй Божа!*, або Этыкетная сітуацыя нязгоды (пярэчання, адмовы).

Нязгода (пярэчэнне ці адмова) як “адмоўны адказ” на пэўную просьбу або прапанову прадугледжвае наяўнасць адмаўлення пры яго выражэнні, што характэрна для **прамых маўленчых актаў** нязгоды (гл. зводную табліцу 4). Найбольш прадуктыўным спосабам выражэння адпаведнага “нязгоднага” значэння ў сучаснай беларускай літаратурнай мове з’яўляюцца этыкетныя формулы з адмоўнай часціцай *не*.

Ускосныя спосабы выражэння адпаведнай інтэнцыі ў асноўным прадстаўлены канструкцыямі з абгрунтаваннем прычыны нязгоды ці адмовы. Гэта тычыцца канструкцый, якія выражаюць мяккую, некатэгарычную нязgodу / адмову (гл. зводную табліцу 5).

• *Дазволена ўсё, што не забаронена!*, або Этыкетная сітуацыя дазволу / забароны.

У адрозненне ад маўленчых сітуацый згоды / нязгоды пры дазволе / забароне ўжываюцца больш катэгарычныя выказванні, якія не дапускаюць пярэчання ці нейкіх яго варыянтаў, асабліва ў выпадку забароны (гл. зводныя табліцы 6, 7).

Вельмі часта пры выражэнні інтэнцыі згоды / нязгоды, дазволу / забароны адбываецца спалучэнне некалькіх формул у адной рэпліцы, выкарыстоўваюцца дадатковыя факультатывыя сродкі (звароткі, часціцы, выклічнікі, устойлівыя спалучэнні), што значна павышаюць ілакутыўную сілу выказвання, ступень яго ветлівасці. Станоўчы адказ на рэпліку-стымул ►

У рубрыцы “Кірунак сказаў” са студзеньскага нумара пачалі друкавацца матэрыялы, прысвечаныя беларускай ідыяматыцы. С. Важнік разгледзеў ветлівыя звароты (№ 2), этыкетныя формулы вітання / развітання (№ 3), сітуацыі прыцягнення ўвагі – просьбы / прапановы – падзякі (№ 4).

**Зводная табліца 1.
Нейтральныя спецыялізаваныя этыкемы згоды /
пацвярджэння думкі суразмоўцы**

Руская мова	Беларуская мова
1. Спецыяльныя формулы згоды:	
Да!	Так! / Але (ж)! / Ага! / Ато (ж)!
Пожалуйста! / Да, пожалуйста!	Калі ласка! / Так, калі ласка!
Изволь(те)! 'да, конечно, пожалуйста!' – у адносінах да адрасата з сацыяльнай ці ролевай перавагай; Пожалуй! – у сіметрычных умовах камунікацыі	Можна (магу / можам)!
Хорошо!	Добра! / Згода!
Ладно!	Добра! / * Ладна! – русізм
Конечно! / Да, конечно!	Зразумела! / Так, вядома! / Вядома, так! / Але, вядома! / Пэўна ж!
Разумеется! / Да, разумеется!	Вядома! / Зразумела! / Так, зразумела!
2. Перфарматывы:	
Прошу!	Прашу!
Разрешаю! / Разрешено!	Дазваляю! / Дазволена!
Благодарю!	Бласлаўляю!
3. Згода з адценнем уступкі (з адценнем нежадання што-небудзь рабіць):	
Так и быть! Быть по сему! Быть / будь по-твоему!	Так і быць! Няхай (сабе) будзе (і) так / гэтак! Няхай і так будзе!
Делать нечего! Что делать! / Что же делать! Что же сделаешь / поделаешь! Ничего не поделаешь!	Няма чаго рабіць! Нічога не паробіш! Што (ж) (з табой) рабіць!
Бог / Господь с вами / с тобой!	Бог / Господзь з вамі / з табой!
Придется! / Придется сходить!	Давядзецца! / Давядзецца схадзіць!
4. "Ахвотная" згода:	
Будет готово! Будет сделано / исполнено!	Усё гэта зробім!
Рад стараться! Рад вам служить! Слушаюсь и повинуюсь!	* Рад старацца! / * Пастараемся для вас! / * Слухаю! (адпаведныя формулы не ўласцівы беларускай літаратурнай мове)
Всегда готов! / Всегда рад!	Заўжды гатоў! / Заўсёды рады!
С удовольствием / радостью!	З прыемнасцю! З задавальненнем / радасцю!
С (большой) охотой!	З (вялікай) ахвотай!
5. Згода зрабіць што-небудзь адразу ж, вокамгненна:	
Сейчас! / Хорошо, сейчас!	Зараз! / Добра, зараз!
Сию минуту!	–
6. Згода-пытанне:	
Отчего нет? / Отчего не + Inf?: Отчего не сходить?	Чаму не? / Чаму не + Inf?: Чаму не схадзіць?
7. Згода з меркаваннем суразмоўцы (часта са станоўчай ацэнкай):	
О да!	Так! Ну так!
Вы правы!	Маеце рацыю! / Ваша праўда! Гэта праўда!

Я согласен (согласна) с вами! Мы согласны с вами!	Я згодзен (згодны) / згодная з вамі! Мы згодныя з вамі!
Согласны!	Згода!
Соглашаюсь с вами!	Згаджаюся з вамі!
Я полностью согласен с Вами!	Я цалкам згодны з Вамі!
Я так и думал! Я так и предполагал!	Я так і меркаваў!
И я такого же мнения!	Мне таксама так здаецца! / Я таксама так лічу! / (І) я такой самай думкі! / І я так думаю (мяркую)!
Присоединяюсь к вашей мысли!	Далучаюся да вашай думкі!
Это хорошая идея / мысль!	Гэта добрая ідэя / думка! Дасканалая ідэя!
Дельное предложение!	Слушная прапанова!
Ваше предложение принимается!	Ваша прапанова прымаецца!
Это выход!	Гэта (добрае) выйсце!
Нельзя с этим не согласиться!	Нельга з гэтым не пагадзіцца!
(Очень) разумно!	(Вельмі) слушна!
(Очень) хорошо!	(Вельмі) добра!
Отлично! / Прекрасно! (Это) правильно! / Очень правильно!	Выдатна! / Цудоўна! / Дасканала! Правільна! / Вельмі слушна!
Это мне (очень) нравится!	Гэта мне (вельмі) падабаецца!
Точно!	Якраз! / Так! / Ага! / Сапраўды!
Желательно!	Пажадана!
Несомненно! Бесспорно! / Безусловно!	Несумненна! / Без сумнення! Няма сумнення! / Бясспрэчна! /Безумоўна!
Вне всякого сомнения!	Несумненна! / Без сумнення!
Да, это действительно так!	Так (але), гэта сапраўды так!
Что правда, то правда!	Што праўда, то праўда!
Сделаем так, как вы (за)хотите!	Зробім так, як вы (за)хочаце!
Я не против!	Я не супраць / супрочь!
Не имею ничего против этого!	Не маю нічога супраць / супрочь гэтага!
Не возражаю! / Не препятствую!	Не пярэчу! / Не перашкаджаю!
Больше возражений / замечаний нет!	Больш / болей пярэчанняў / заўваг няма!
Понятно!	Зразумела!
Годится!	Падыходзіць!
Принято!	Прынята!
(Все), договорились!	(Так, добра), дамовіліся!
Это как раз то, что я хотел сказать!	Гэта якраз тое, што я хацеў сказаць!
Звучит правдоподобно!	Гучыць праўдападобна / праўдзіва!
Не продолжайте! Все ясно!	Не працягвайце! Усё зразумела!
Боюсь, что это именно так!	Баюся, што гэта менавіта (іменна) так!
8. Згода-запэўніванне ў станоўчым выніку:	
Не сомневайтесь!	Не сумнявайцеся!
Не беспокойтесь!	Не турбуйцеся!

Зводная табліца 2.
Нейтральныя спецыялізаваныя этыкемы згоды / пацвярджэння думкі суразмоўцы

Руская мова	Беларуская мова
1. ПРОСЬБА-ДЫРЭКТЫЎ / КАНСТАТАЦЫЯ ФАКТА (форма заг. ладу дзеяслова / дзеяслоў у асабовай форме) – ЗГОДА-ДЫРЭКТЫЎ (форма заг. ладу дзеяслова):	
Позволь спеть! (форма заг. ладу дзеяслова дазволу + Inf.) – Пой!	Дазволь праспяваць! (форма заг. ладу дзеяслова дазволу + Inf.) – Спявай!
Возьми! – Давай! / Давай! – Возьми!	Бяры! – Давай! / Дай! – Бяры!
Я поеду! – Поезжай! Не продашь ли? – Купи!	Я паеду! – Едзь! Ці не прадасі? – Купи!
2. ПРОСЬБА-ДЫРЭКТЫЎ / ПЫТАННЕ (форма заг. ладу дзеяслова / дзеяслоў у асабовай форме) – ЗГОДА-ПЕРСПЕКТИВА (дзеяслоў у форме 1-й ас. буд. часу):	
Купи! – Куплю! Возьми меня с собой! – Пойдем! / Возьму! Продашь? – Продам! Поедем в гости? – Поедем!	Купи! – Куплю! Возьми мяне з сабой! – Пойдем! / Вазьму! Прадасі? – Прадам! Паедзем у госці? – Паедзем!
3. ПРОСЬБА-ДЫРЭКТЫЎ [з адценнем сумеснага дзеяння – з часціцай давай(це) + Inf] – УЛАСНА ЗГОДА:	
Давайте играть! – Давайте! Давай пойдём гулять! – Давай!	Давайце гуляць! – Давайце! Давай пойдзем гуляць! – Давай!

Зводная табліца 3.
Размоўныя этыкемы згоды / пацвярджэння думкі суразмоўцы

Руская мова	Беларуская мова
1. Спецыяльныя формулы згоды:	
На! / Наме! Возьми(те)! (у адказ на рэпліку: Дай!)	На! / Наце! Вазьмі(це)! (у адказ на рэпліку: Дай!)
2. Згода з адценнем уступкі (з адценнем нежадання што-небудзь рабіць):	
Хочешь не хочешь, а надо (,Федя, надо)!	Хочаш не хочаш!..
3. Згода з меркаваннем суразмоўцы (часта са станоўчай ацэнкай):	
Это дело!	Гэта справа!
(Делай,) как знаешь!	Рабі, як хочаш!
А как же!	А як жа (ж)! / А то як жа!
Ну так!	Ну дык! / Ну дык так!
Как раз!	Акурат!
Как раз так!	Якраз так!
Ей-ей!	Далібог!
Ради Бога!	тут: Калі ласка!
Валяй!	Давай!
Годится!	Падыходзіць!
Твоя воля!	Твая воля!
Пусть / пускай!	Хай / няхай!
4. Згода-запэўніванне ў станоўчым выніку:	
Будь спокоен! / Будь спок! Можешь быть спокоен!	Не хвалюйся! / Можаш быць спакойны!
Можешь на меня рассчитывать!	Можаш на мяне разлічваць!
5. Інтэрнэтыя формулы:⁴	
Рускія адпаведнікі пераважна супадаюць з беларускімі, бо Рунэт моцна ўплывае і на інтэрнаўтаў (у тым ліку і беларускамоўных), і на беларускае Сеціва ўвогуле	Ясна халера! / Халера ясна! / Ясны перац!
	Зачот! / Заччено! – “трасянканізм”; Зачот! – ‘супер, клас, звышадзнака’ +10 (+100)! = 10 балаў! – сінонім да выклічніка Зачот!
	ОК! / Акей, дамовіліся! / Вакей! – запазыч.
	Кул! – запазыч.
	НОЎ КОМЕНТС! ⁶ – ‘супер, клас’

Зводная табліца 4.
Прамыя спосабы выражэння нязгоды (пярэчання / адмовы)

Руская мова	Беларуская мова
1. Спецыяльныя формулы нязгоды:	
Нет!	Не!
Это исключено! / Это невозможно! / Недопустимо / Нежелательно!	Гэта выключана! / Гэта немагчыма! / Недапушчальна! / Непажадана!
К сожалению!..	На жаль!..
К несчастью!..	На няшчасце!..
(Мне) не надо (+ наз. або займ. у родн. ці він. склоне)!	(Мне) не трэба (+ наз. або займ. у родн. ці він. склоне)! (Я) не маю ў гэтым патрэбы!
Не надо, благодарю! Не надобно! Мне ничего не надо!	Не трэба, дзякую / дзякуй! Не трэба! Мне нічога не трэба!
Узмацненне нязгоды / адмовы (больш катэгарычная нязгода / адмова):	
Нет, спасибо! Нет, нет! / Нет и нет!	Дзякую, не! Не, не! / Не і не!
Конечно, нет!	Вядома (зразумела, безумоўна, бяспрэчна) не!
Совсем нет!	Зусім не!
Об этом не может быть и речи!	Пра гэта не варта і гаворкі / і гаворкі не можа быць!
Никак нет! Ни в коем случае!	Ніяк не! / Ні ў якім разе! / Ні ў якім выпадку! / Ні пры якой умове!
Никогда!	Ніколі!
Никуда не годится!	Нікуды не варта!
Нет, категорично(е) нет!	Не, катэгарычна(е) не!
Это, к сожалению, невозможно!	Гэта, на жаль, немагчыма / немажліва!
2. Адмоўныя адказы на пытанні:	
(Я) не + дзеяслоў у форме 1-й ас. буд. часу (+ Inf)!	(Я) не + дзеяслоў у форме 1-й ас. буд. часу (+ Inf)!
Не знаю!	Не ведаю!
У меня нет!	Не маю! / У мяне няма!
3. Нязгода з меркаваннем суразмоўцы:	
Я (с вами) не согласен / не согласна!	Я (з вамі) не згодзен (згодны) / не згодная!
Я против!	Я супраць / супроць!
Я так не считаю!	Я так не лічу!
Я думаю по-иному!	Я іншай думкі!
У меня другая идея!	У мяне іншая ідэя!
Я иного мнения!	У мяне іншае меркаванне!
Неправда!	Няпраўда!
Это не совсем так! Совсем не так!	Гэта не зусім так! Цалкам інакш / іначай!
Совсем наоборот! Все как раз наоборот!	Якраз наадварот!
Ничего подобного!	Нічога падобнага!
Вы ошибаетесь!	Вы памыляецеся!
Вот в этом вы как раз неправы!	Вось тут вы не маеце рацыі!
Я этому не верю! Не могу поверить! Не верится!	Не веру ў гэта! / Не магу (цяжка) даць веры! / Ніколі ў гэта не паверу! / Не магу паверыць! / Не верыцца!

<i>(Мне) трудно с этим / с вами согласиться! / Не могу с вами согласиться!</i>	<i>(Мне) цяжка з гэтым / з вамі пагадзіцца! / Не магу з вамі пагадзіцца!</i>
<i>Не могу этого понять!</i>	<i>Не магу гэта зразумець!</i>
<i>Мне это неизвестно!</i>	<i>Мне гэта невядома!</i>
<i>Мне кажется, что вы ошибаетесь! / Вы ошибаетесь!</i>	<i>Мне здаецца, што вы памыляецеся! / Вы памыляецеся!</i>
<i>Ничего подобного!</i>	<i>Нічога падобнага!</i>
<i>Этого не может быть!</i>	<i>Гэтага быць не можа!</i>
4. Перфарматывы:	
<i>Возражаю! / Протестую!</i>	<i>Выказваю прэчанне! / Пратэстую!</i>
<i>Я никогда на это не пойду!</i>	<i>Я ніколі на гэта не пайду!</i>
<i>(Вам) отказано!</i>	<i>(Вам) адмоўлена!</i>
<i>Отвергнуто!</i>	<i>Адхілена!</i>
<i>Я отказываюсь (это делать)!</i>	<i>Я адмаўляюся (гэта рабіць)!</i>
<i>Спасибо, как-нибудь справлюсь!</i>	<i>Дзякую, дам сабе рады!</i>
<i>Очень жаль, но я не буду участвовать в этой авантюре!</i>	<i>Вельмі шкада, але я не буду ўдзельнічаць у гэтай авантуры!</i>
<i>Не мне судить!</i>	<i>Не мая справа рабіць высновы!</i>
5. Дырэктыўныя формулы:	
<i>Оставь(те) это / меня в покое!</i>	<i>Пакінь(це) гэта / мяне ў спакой!</i>
<i>Полноте вам!</i>	<i>Кіньце, спадару / спадарыня!</i>
<i>Пусть будет так, как есть, иначе не будет никак!</i>	<i>Хай будзе так, як ёсць, інакш не будзе ніяк!</i>
6. Мадальныя формулы нязгоды / адмовы: Нязгода / адмова ў мяккай форме:	
<i>(Я) не могу + Inf! (Извините!)</i>	<i>(Я) не магу + Inf! (Прабачце!)</i>
<i>Никак не могу!</i>	<i>Ніяк не магу!</i>
<i>Нет, не могу!</i>	<i>Не, не магу!</i>
<i>К сожалению, вашу просьбу удовлетворить не можем!</i>	<i>На жаль, вашай просьбы задаволіць не можам!</i>
<i>К сожалению, вынужден отказаться!</i>	<i>На жаль, мушу адмовіцца!</i>
7. Няветлівая нязгода / адмова:	
<i>(Я) не хочу (+ Inf)!</i> <i>(Я) не хочу (+ наз. у родн. склоне)!</i>	<i>(Я) не хачу (+ Inf)!</i> <i>(Я) не хачу (+ наз. у родн. склоне)!</i> <i>(Я) нічога не хачу!</i>
<i>Извините, я не хочу!</i>	<i>Прабачце, я не хачу!</i>
<i>(У меня) нет такого намерения!</i>	<i>Не маю такога намеру / такой патрэбы!</i>
<i>Не желаю!</i>	<i>Не жадаю!</i>
<i>Нет желания!</i>	<i>Не маю (да гэтага) ахвоты!</i>
<i>Не выношу этого!</i>	<i>Не выношу гэтага!</i>
8. Аксіялагічныя формулы нязгоды / адмовы:	
<i>(Никуда) не годится!</i>	<i>(Нікуды) не варта!</i>
<i>Ну вот, вы опять за свое!</i>	<i>Ну вось, вы зноў за сваё!</i>
<i>Вы несправедливы!</i>	<i>Гэта несправядліва!</i>
<i>Боюсь, что вы упустили главное из того, что я хотел сказать!</i>	<i>Баюся, што вы выпусцілі з-пад увагі галоўнае з таго, што я хацеў сказаць!</i>
<i>Это не совсем то, что я имел в виду!</i>	<i>Гэта не зусім тое, што я меў на увазе!</i>
9. Пытальныя формулы нязгоды / адмовы:	
<i>Поверите ли?!</i>	<i>Ці дасце веры?!</i>

Зводная табліца 5.
Ускосныя спосабы выражэння нязгоды (прэчання, адмовы)

Русская мова	Беларуская мова
1. Ветлівая нязгода / адмова:	
<i>С удовольствием бы..., но не могу! / Я бы с удовольствием..., но не могу!</i>	<i>З задавальненнем..., але не магу! / Я б з задавальненнем..., але не магу!</i>
<i>Охотно бы..., но не могу!</i>	<i>З ахвотай..., але не магу!</i>
<i>К сожалению, нет времени / не располагаю свободным временем!</i>	<i>На жаль, не маю часу!</i>
<i>Извините, но я сейчас занят!</i>	<i>Прабачце, але я зараз заняты!</i>
<i>Не смею задерживать!</i>	<i>Не стану затрымліваць!</i>
<i>Боюсь, что нет / что у меня не получится / что теперь не могу!</i>	<i>Баюся, што не / што ў мяне не атрымаецца / што цяпер не магу!</i>
<i>Может, в другой раз?!</i>	<i>Можа, іншым разам?!</i>
“Стылістычна ўзвышаныя” выказванні:	
<i>Я не в силах это сделать! / Я не в силах что-либо сделать в этой ситуации!</i>	<i>Я бяссільны што-небудзь зрабіць у гэтай сітуацыі!</i>
<i>Я бессилён!</i>	<i>Я бяссільны!</i>
<i>Это не в моих силах!</i>	<i>Гэта не ў маіх сілах!</i>
<i>Это (этот вопрос) не в моей компетенции!</i>	<i>Гэта (гэтае пытанне) не ў маёй кампетэнцыі!</i>
2. Адмоўны адказ з прычынным абгрунтаваннем нязгоды / адмовы:	
<i>(Я) рад (бы) + Inf, (да)...!</i>	<i>(Я) рад / рады (бы / б) + Inf, (ды / дык / ну)...!</i>
<i>(Я) + форма ўмоўнага ладу дзеяслова, да...!</i>	<i>(Я) + форма ўмоўнага ладу дзеяслова, але...!</i>
<i>Мне неудобно отказывать(ся)..., но...!</i>	<i>Мне няёмка адмаўляць(ца)..., але...!</i>
<i>Я хотел бы..., но...!</i>	<i>Я хацеў бы..., але...!</i>
<i>Очень жаль, но...!</i>	<i>Шкада, але...!</i>
<i>Я бы разрешил, но...!</i>	<i>Я б дазволіў, але...!</i>
3. Размоўныя фразеалагізаваныя эмацыянальна-экспрэсіўныя формулы:	
<i>Что ты! / Куда тебе! / На што мне! / Вот тебе (и) на!</i>	<i>Што ты! / Куды табе! / На што мне! / Вось табе (і) на! / Вось табе (і) маеш!</i>
<i>Упаси Бог! / Боже упаси!</i>	<i>Барані Бог (Божа)! / Не дай Бог (Божа)! / Крыў Бог (Божа)! / Ратуў Бог (Божа)!</i>
4. Няветлівыя / грубыя формулы:	
<i>Как бы не так! / Как же! / Вот что выдумал! / Чего захотел! / Будет с тебя и этого! / Ну и ну!</i>	<i>Ага! / Куды табе! / Шукай дурнога! / Вось выдумаў! / Чаго захацеў! / Яшчэ чаго! / Ці яно мне тое патрэбна?! / Ужываюцца і відавочныя “трасянканізмы”, якія з’яўляюцца грубым парушэннем літаратурнай нормы: / Ішчо (яшчо) чаго! / Шчас табе! / Іш чыво захацеў!</i>
<i>Что ты несешь?! Не дури голову!</i>	<i>Што ты вярзеш? Дай спакой!</i>
<i>Хватит нить!</i>	<i>Годзе!</i>
	<i>От табе на! / Ото! / Каб я табе давала! А! Я табе буду даваць! / Трасу табе ў бок! / Каб ты не даждаў, каб я туды ішоў!?</i>
5. Інтэрнэтныя формулы:	
	<i>Ні за якія пернікі!</i>
	<i>Дулю (табе)! / Дулю з маслам! / Дулю з макам!</i>

Зводная табліца 6.
Этыкемы дазволу

Руская мова	Беларуская мова
1. Дазвол на просьбу што-небудзь зрабіць:	
Да! / Да, пожалуйста!	Так! / Так, калі ласка!
Прошу! / Пожалуйста!	Прашу! / Калі ласка!
Можно!	Можна!
Конечно, можно!	Вядома, можна!
Разумеется, можно!	Зразумела, можна!
2. Дазвол на просьбу, выражаную пыталым сказам:	
Да, конечно!	Так, вядома!
Разрешаю(ем)!	Дазваляю(ем)!
Разумеется! / Безусловно!	Зразумела! / Безумоўна!
Какие могут быть сомнения!	Якія могуць быць сумненні!
Само собой разумеется!	* Само сабой!
Разрешено все, что не запрещено!	Дазволена ўсё, што не забаронена!
3. Дазвол увайсці ў пакой (рэакцыя на стук у дзверы):	
Войдите!	Калі ласка!
Входите!	Уваходзьце!
Да-да!	Так-так!
Подождите, пожалуйста!	Пачакайце, калі ласка!
Подождите минутку!	Пачакайце хвілінку / мінутку!
Минутку! / Одну минутку! / Минуточку! / Секунду! / Одну секунду! / Секундочку!	Хвілінку! / Адну хвілінку! / Хвіліначку! / Секунду! / Адну секунду! / Секундачку!
4. Размоўныя фразеалагізаваныя эмацыянальна-экспрэсіўныя і фамільярна-зніжаныя формулы:	
Зя!	Мона!
Само собой!	* Само сабой!
Что за вопрос!	Што за пытанне!
О чем речь!	Пра што гаворка!
Не вопрос!	* Не пытанне!
Валей!	Давай!
5. Інтэрнэтныя формулы:	
	Проша! – паланізм
	Зайсёды калі ласка!

Зводная табліца 7.
Этыкемы забароны

Руская мова	Беларуская мова
1. Спецыяльныя формулы забароны:	
Нет!	Не! (рэпліка ў адказ на пытанне: Ці можна...?)
Нельзя! Мадыфікацыі: (Мне / нам) (никак) нельзя (+ Inf)!	Нельга! / Няможна! Мадыфікацыі: (Мне / нам) (ніяк) нельга / няможна (+ Inf)!
Нет, нельзя!	Не, нельга!
К сожалению, нельзя!	На жаль, нельга!
К сожалению, не могу разрешить!	На жаль, не магу дазволіць!
Запрещается! / Запрещено!	Забараняецца! / Забаронена!
Катэгарычная забарона:	
Конечно, нельзя!	Вядома, нельга!
Нет, нет и еще раз нет!	Не, не і яшчэ раз не!
Ни в коем случае! / Ни за что! / Ни при каких обстоятельствах!	Ні ў якім разе! / Ні за што! / Ні пры якіх абставінах!
Об этом не может быть и речи!	Пра гэта не можа быць і гаворкі!
Это абсолютно исключено!	Гэта цалкам выключана!
Безусловно нельзя!	Безумоўна нельга!
(Я) не разрешаю (этого делать)!	(Я) не дазваляю (гэтага рабіць)!
Я запрещаю (вам это делать)!	Я забараняю (вам гэта рабіць)!
Я не могу разрешить!	Я не магу дазволіць!
Я вынужден запретить / отказать!	Я вымушаны забараніць / адмовіць!
2. Забарона ўвайсці ў пакой (рэакцыя на стук у дзверы):	
Нет, прошу немного (минутку / часок / недельку...) обождать!	Не, прашу трохі (хвілінку / гадзіну / тыдзень...) пачакаць!
Нет, нет! Сюда входит нельзя / строго / строго-настрога запрещено!	Не, не! Сюды ўваходзіць нельга / строга / вельмі строга забаронена!
3. Размоўныя эмацыянальна-экспрэсіўныя формулы (у тым ліку і інтэрнэтныя формулы):	
Куда тебе!	Куды табе!
А фиги не хочешь?!	А дуліны (ты) не хочаш?!
(Еще) чего захотел!	(Яшчэ) чаго захачеў!
Губу раскатал!	Губу раскатаў!

► пры гэтым робіцца больш пераканаўчым або набывае ўступальнае значэнне. Адмоўны адказ становіцца больш катэгарычным. Параўнаем:

(1) Ну, дык што ж, гэта можна, з задавальненнем!; Добра ж, мама, добра, зраблю, зраблю!; А, шкада мне яго, але што рабіць, наце!; Бог з табою, няхай і так будзе!

(2) Не хачу я ні злата, ні серабра, не аддам я яе ні за што!⁸

Як бачым, у сучаснай беларускай літаратурнай мове багаты арсенал нейтральных і размоўных этыкем,

што абслугоўваюць этыкетныя сітуацыі згоды / нязгоды, дазволу / забароны. Толькі ветлівыя формулы дапамогуць забяспечыць вам паспяховае далейшую камунікацыю.

Дык будзьма ветлівымі – нават пры катэгарычнай адмове ці забароне!

У наступным нумары чытайце артыкул "Навука выбагаць, або Як правільна па-беларуску прасіць прабачэння і як выбагаць". Заўсёды Ваш С. В. ☺

¹ Гэты ананімны палітычны слоган з'явіўся за савецкім часам у сувязі з нотай урада Вялікабрытаніі савецкаму ураду ад 23 лютага 1927 г. за подпісам міністра замежных спраў О. Чэмберлена. "Наш адказ на англійскую ноту" (27.02.1927), "Прывітанне Кантону! Вось наш адказ Чэмберлену!" (02.03.1927) – публікацыі ў газеце "Праўда".

² У рускім мовазнаўстве падобныя адзінкі грунтоўна апісаны ў працы: Меликян, В. Ю. Словарь : Эмоционально-экспрессивные обороты живой речи / В. Ю. Меликян. – М., 2001.

³ Такія фразеалагізаваныя формулы В. Ю. Мелікян называе **камунікемамі**, пад якімі маюцца на ўвазе камунікатыўныя непрэдыкатывыя адзінкі экспрэсіўнага размоўнага сінтаксісу тыпу: *Какой разговор!, Отчего же!, Ну и ну!, Ишь ты!, Вот те раз!, Беги и падаю!, Где там!, Как бы не так!, Еще бы!* і інш. Да іх (як і да ўласна фразеалагізмаў) трэба падбіраць спецыфічныя, нацыянальна маркіраваныя формулы-адпаведнікі.

⁴ Тут і далей у раздзеле "Інтэрнэтныя формулы" прыклады А. Пятровіч. Гл. яе працу "Функцыянаванне выклічнікаў у Інтэрнэт-камунікацыі па-беларуску", якая хутка выйдзе ў серыі "Лекцыі па Інтэрнэт-лінгвістыцы"⁵.

⁵ Гл. працу С. Важніка "Тры стыхіі Байнэта, або Праява нацыянальнай моўнай самаідэнтыфікацыі" (Вып. 1. Мінск, 2007).

⁶ 12 лютага 1946 г. пасля сустрэчы з Г. Трумэнам у Белым доме У. Чэрчылль заявіў журналістам: "No comments", што азначала 'ніякіх каментарыяў / без каментарыяў'. Зварот *No comments!* замацаваўся пасля Другой сусветнай вайны.

⁷ Прыклады з кандыдацкай дысертацыі Т. Саўчук "Моўны этыкет у рускіх і беларускіх народных казках" (Мінск : БДУ, 1996).

⁸ Прыклады Т. Саўчук.

Наталля СІМАКОВІЧ

ВЫКАРЫСТАННЕ ЭЛЕМЕНТАЎ ТЭХНАЛОГІІ ПОЎНАГА ЗАСВАЕННЯ ВЕДАЎ НА ЎРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Ужо не адзін год перад настаўнікамі стаіць задача не проста перадаваць інфармацыю вучням для запамінавання, а развіваць іх творчыя здольнасці, ствараць умовы для больш поўнай рэалізацыі іх інтэлектуальных магчымасцей. Гэта дасягаецца на ўроках шляхам выкарыстання ў рабоце сучасных развіваючых тэхналогій.

Тэхналогія, па якой мы працуем ужо не першы год, дазваляе навучыць працаваць самастойна, карыстацца рознымі крыніцамі ведаў, планаваць сваю дзейнасць, прагназаваць вынікі, ацэньваць іх, дапамагае стварыць умовы для выяўлення і развіцця творчых здольнасцей вучняў.

Многае ўзята з тэхналогіі поўнага засваення ведаў.

Аўтары тэхналогіі прапанавалі зрабіць фіксаваным параметрам вынік навучання і, улічваючы здольнасці канкрэтнага вучня, падбіраць тэмп працы, неабходны менавіта яму. Выдзелілі тры катэгорыі вучняў: няздольныя дасягнуць высокага ўзроўню пры любых затратах часу; вучні з высокім тэмпам навучання; і вучні, чые поспехі ў вучобе залежаць ад затрачанага часу на падрыхтоўку ўрокаў. Гэта дало магчымасць разлічваць, што пры правільнай арганізацыі навучання, асабліва пры зняцці часавых абмежаванняў, 95% вучняў могуць поўнаасцю засвоіць матэрыял.

Пры рабоце па тэхналогіі поўнага засваення ведаў трэба ўлічваць:

1. Клас будзе вучыцца па новай метадыцы, якая дазволіць усім вучням дасягнуць добрых вынікаў.
2. Кожны вучань атрымае адзнаку толькі пасля выніковай праверкі.
3. Адзнака кожнага вучня вызначаецца ў параўнанні з эталонам.
4. Кожны, хто дасягне эталона, атрымае адзнаку “выдатна”.
5. Вучні дапамагаюць адзін аднаму.
6. Кожны вучань атрымлівае любую неабходную дапамогу.
7. На працягу курса навучання кожны вучань выконвае некалькі дыягнастычных праверачных работ.
8. У выпадку, калі вучань адчувае цяжкасці пры выкананні бягучай праверачнай работы, яму даецца магчымасць выбраць альтэрнатыўныя вучэбныя заданні.

Пасля выканання праверачнай работы вучні дзеляцца на дзве групы: *тыя, хто дасягнуў поўнага засваення ведаў*, і *тыя, хто не дасягнуў*. Першая група выконвае дадатковыя заданні. З другой групай вучняў праводзіцца карэкцыйная работа (у групах ці індывідуальна). Клас прыступае да вывучэння новай тэмы толькі пасля таго, як усе вучні на неабходным узроўні засвоіць папярэдні матэрыял.

У нашым выпадку цалкам працаваць па тэхналогіі поўнага засваення ведаў не атрымлівалася па розных прычынах: абмежаванне ў часе, недастатковая забяспечанасць тэхнікай для арганізацыі прамежкавага

кантролю, нізкая матывацыя да навучання ў вучняў няпрофільных класаў, а тэхналогія разлічана на самастойнасць, жаданне дасягнуць мэты.

У тэхналогіі поўнага засваення ведаў найбольш прываблівае наступнае:

- *вучні ведаюць аб’ём матэрыялу, які неабходна засвоіць*;
- *ёсць магчымасць правесці карэкцыю ведаў, каб правільна выканаць заліковую работу*;
- *пастаянны аналіз і самааналіз ведаў (прамежкавы кантроль)*;
- *выніковая работа з арыентацыяй на агульны для ўсіх стандарт (рознаўзроўневыя заданні)*;
- *самастойнасць, самааналіз, супрацоўніцтва, самакантроль*.

Матэрыял групуецца па блоках. Адзін блок уключае чатыры ўрокі (у асноўным па чатыры параграфы): **урок тэорыі, урок практыкі, урок самаправеркі і заліковы ўрок**. На першых трох уроках адзнакі не ставяцца. Вучань павінен працаваць на канчатковы вынік – пісьмовую работу, а ў працэсе падрыхтоўкі да яе вызначаць, што незразумела, і старацца ліквідаваць прабелы.

На першым уроку – **уроку тэорыі** – ідзе знаёмства з матэрыялам, вызначаецца аб’ём, які неабходна засвоіць. Звычайна запісваецца план, у якім акрэслена тое, што неабходна ведаць, звяртаецца ўвага на вядомы матэрыял, падкрэсліваецца, што заданні заліковага ўрока будуць суаднесены з пунктамі плана. Далей ідзе работа з тэарэтычным матэрыялам – правіламі падручніка. Выконваючы дамашнюю работу, трэба вывучыць правілы, зрабіць карткі-дапаможнікі, складці табліцы.

Другі ўрок – **урок практыкі**. На ім ідзе замацаванне тэарэтычных ведаў, работа з практыкаваннямі. Галоўнае на гэтым уроку – рэфлексія. Вучні павінны пастаянна вызначаць, што засвоілі, а што не засвоілі. Ход урока вызначаюць дзеці, а не настаўнік.

Трэці ўрок – **урок самаправеркі**. Работа накіравана на выяўленне і карэкцыю прабелаў, тут жа ідзе падрыхтоўка да пісьмовай работы. Вучні працуюць самастойна, у групах, парамі. Галоўнае, каб яны адчувалі сябе камфортна на ўроку, не баяліся задаваць пытанні, маглі схадзіць у бібліятэку, калі гэта неабходна. Заданні ўрока самаправеркі павінны быць падобнымі да заданняў заліковага ўрока. Менавіта ўрок самаправеркі патрэбен для больш слабых вучняў, бо ім дапамагае не толькі настаўнік, але і аднакласнікі.

На заліковым уроку – чацвёртым – заданні выконваюцца самастойна. Гэта дае настаўніку магчымасць выявіць ступень засваення матэрыялу, ацаніць веды вучняў. Адзначым, што гэта не кантрольная работа. Некаторыя заліковыя ўрокі можна праводзіць як кантрольныя, але кожны чацвёрты ўрок не можа быць кантрольнай работай, таму трэба ўлічваць гэта і дазваляць на заліковых уроках карыстацца дапамож-

Наталля Віктарыўна Сімаковіч – настаўніца беларускай мовы і літаратуры агульнаадукацыйнай сярэдняй школы № 2 г. п. Бялынічы Магілёўскай вобласці. Закончыла філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1992). З 1992 да 1995 г. працавала ў Любанскай СШ Вілейскага раёна, з 1995 г. – у Бялыніцкай СШ № 2. Мае першую кваліфікацыйную катэгорыю.

ным матэрыялам, які падрыхтавалі вучні, слоўнікамі, дадатковай літаратурай.

Матэрыял разбіваецца на блокі ў адпаведнасці з колькасцю гадзін і тэмай, якія прапануе школьная праграма (абавязкова ўлічваецца колькасць параграфу ў падручніку). Напрыклад, у адпаведнасці з вучэбнай праграмай у 6-м класе агульнаадукацыйнай сярэдняй школы адводзіцца 102 гадзіны на вывучэнне беларускай мовы (18 гадзін – на пісьмовыя работы: 4 на кантрольныя дыктоўкі, 2 – на кантрольныя пераказы, 12 – на навучальныя, у тым ліку творчыя работы); 84 гадзіны на вывучэнне тэорыі (84 : 4 = 21 блок).

Плануючы кожную тэму, неабходна ўлічваць:

- у адзін блок могуць уваходзіць не 4 параграфы, а 2, 3, 5;
- можна браць у блок і гадзіны, адведзеныя на пісьмовыя работы;
- неабходна пакідаць гадзіны на ўрокі карэкцыі;
- у 2007/2008 навучальным годзе змянілася колькасць кантрольных работ;
- паслядоўнасць урокаў (урок тэорыі – практыкі – самаправеркі – заліковы) можа быць зменена.

У працэсе работы мы сутыкнуліся з некаторымі праблемамі: вялікі аб'ём вучэбнага матэрыялу пры нязначнай колькасці гадзін, адведзеных на вывучэнне беларускай мовы, прымушае на кожным уроку вывучаць новую тэму, многае даваць для самастойнага вывучэння (тое, што вучні раней разглядалі, або нескладаны матэрыял); падручнік змяшчае толькі 1-2 практыкаванні на кожны пункт правіла (пункт плана); аб'ём работы для вучняў значна павялічыўся – неабходна працаваць на кожным уроку, чым не ўсе задаволены; ацэньваць сябе большасць вучняў не можа; у вялікіх класах не хапае часу, паколькі вучні не прывыклі працаваць самастойна, кожны патрабуе ўвагі, іх неабходна падтрымліваць, хваліць нават за нязначныя поспехі; эфектыўна працаваць можна толькі ў класе, дзе менш за 20 вучняў, не выратаўваюць і ўрокі карэкцыі, бо, плануючы работу, можна вылучыць не больш за 4-5 “свабодных” урокаў у год; значная ўвага надаецца самастойнай працы вучняў, самаправерцы, самакарэкцыі.

Задавальняе ў рабоце тое, што ёсць магчымасць неаднаразова звярнуцца да тэмы (не менш за 6 разоў на працягу чатырох урокаў вучні звяртаюцца да плана, запісанага на ўроку тэорыі); больш глыбока разглядаецца тэарэтычны матэрыял; зменшылася колькасць адмоўных адзнак; больш пісьмовай практыкі, чым на звычайным уроку; вучні адчуваюць сябе камфортна, свабодна, бо могуць папрасіць

дапамогі, калі ім неабходна, маюць права пайсці ў бібліятэку, задаюць шмат пытанняў, дапамагаюць адзін аднаму; вучні маюць магчымасць аналізаваць і карэктываваць свае веды; настаўнік можа адкласці заліковы ўрок, калі вучні адчуваюць, што дрэнна засвоілі матэрыял (на жаль, гэта бывае вельмі рэдка, бо ўрокаў карэкцыі ведаў мала); дамашняе заданне заўсёды мае значэнне, паколькі або ўлічваецца на заліковым уроку, або заданні заліковага ўрока аналігічныя заданням дамашняй работы; ёсць упэўненасць, што адзнакі больш аб'ектыўныя, таму што выстаўляюцца не ў выніку параўнання ведаў розных вучняў, а ў выніку параўнання іх з эталонам; вызваляецца час для творчай работы менавіта на ўроках.

Вучні складаюць рознаўзроўневыя заданні, тэсты, пішуць конкурсныя работы, вершы. У 2002 г. стварылі “Дапаможнік па беларускай мове ў табліцах і схемах”, у 2003 – 2006 гг. выдалі зборнікі вершаў “Я сын сваёй зямлі”, “Салдатам Перамогі прысвячаем...”, “Афганістан – памяць і боль”, “Зачараваныя”. Хочацца адзначыць нашы перамогі ў конкурсах: дыплом III ступені на рэспубліканскім конкурсе творчых работ “Словы святыя Радзіма і маці” вучня 9 “А” класа Алега Шведова (2006), дыплом I ступені на абласным конкурсе сачыненняў, прысвечаных супрацоўнікам міліцыі, вучня 6 “Б” класа Аляксандра Крала (2007) і іншыя.

Навучанне па-новаму ўплывае на працу вучняў не толькі на ўроках, але і падчас правядзення пазакласных мерапрыемстваў. Дзеці не баяцца свабодна выказаць свае думкі, ведаюць, дзе ўзяць дадатковы матэрыял, самі прапануюць нестандартныя формы работы.

Прыкладам можа служыць выданне школьнай газеты “Заранка” адзін раз у месяц са снежня 2002 г. Вучні самастойна знаходзяць матэрыял, артыкулы пішуць толькі на тэмы, якія іх хваляюць, а галоўнае, што творчай работай займаюцца не толькі “моцныя” вучні. Карэспандэнты “Заранкі” супрацоўнічаюць з раённай газетай “Зара над Друццю”, прымаюць удзел у конкурсах.

Наша праца не засталася незаўважанай: у маі 2004 г. – першае месца на абласным конкурсе творчых работ, прысвечаных 60-годдзю вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў; чэрвень 2004 г. – дыплом на дзіцячым Рэспубліканскім экалагічным конкурсе “Мой чысты лес”; верасень 2004 г. – дыплом II ступені на II Рэспубліканскім конкурсе вучнёўскіх і студэнцкіх газет; май 2006 г. – удзел у X Міжнароднай спецыялізаванай выстаўцы “СМІ ў Беларусі” і ўдзел у II Нацыянальным конкурсе друкаваных сродкаў масавай інфармацыі “Залатая Ліцера”; верасень 2007 г. – удзел у Днях пісьменнасці і друку ў г. Шклове.

У 2005 г. мае выпускнікі мелі лепшы рэйтынг у раёне пры паступленні ў вышэйшыя і сярэднія спецыяльныя навучальныя ўстановы: 44% – у ВНУ і 47% – у ССНУ.

Наступны клас пачаў працаваць па гэтай тэхналогіі з 2000 г. У 2006 г. вучні 9 “А” класа выбралі вывучэнне беларускай мовы на павышаным узроўні, а ў 2010 г. пры паступленні будуць здаваць экзамен па беларускай мове ў форме цэнтралізаванага тэсціравання.

Сапраўды атрымліваецца, што свае здольнасці, як казаў Сенека, чалавек можа выявіць толькі тады, калі паспрабуе прымяніць іх у справе.

УРОК ПРАКТЫКІ НА ТЭМУ “СКАЗЫ З АДНАРОДНЫМІ ЧЛЕНАМІ”

ІХ КЛАС

Мэты ўрока: замацаваць тэарэтычны матэрыял, які вывучалі на папярэднім уроку; навучыцца: знаходзіць аднародныя члены ў сказах, вызначаць іх сінтаксічную ролю, спосаб сувязі; знаходзіць аднародныя і неаднародныя азначэнні, рады аднародных членаў сказа; адрозніваць паўторы слоў, словы-сінонімы, удакладняльныя словы ад аднародных членаў сказа; тлумачыць пастаноўку знакаў прыпынку ў сказах з аднароднымі членамі, з абагульняльнымі словамі пры аднародных членах. Развіваць уменне самааналізу, дапаўнення і карэкціроўкі адказаў аднакласнікаў, навыкі калектыўнага абмеркавання выкананай работы. Выхоўваць культуру вуснага і пісьмовага маўлення, павагу да беларускага слова, цікавасць да гісторыі.

Абсталяванне: фотаздымкі помнікаў архітэктуры і прыроды Беларусі, план урока, табліцы, тэксты.

Эпіграф:

Мой любы край, не дакарай,

Што славіць зноў бяруся.

Калі і ёсць на свеце рай,

Дык ён – на Беларусі.

Сяргей Законнікаў.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыя пачатку заняткаў, абвешчэнне мэтай ўрока.

II. Паўтарэнне матэрыялу папярэдняга ўрока.

План урока:

1. Паняцце пра сказы з аднароднымі членамі.
2. Развітыя аднародныя члены сказа.
3. Рады аднародных членаў сказа.
4. Паўторы, словы-сінонімы, удакладненні.
5. Дапасаваныя аднародныя азначэнні.
6. Дапасаваныя неаднародныя азначэнні.
7. Злучнікі і знакі прыпынку ў сказах з аднароднымі членамі.
8. Сказы з абагульняльнымі словамі пры аднародных членах.
9. Сінтаксічны разбор сказаў з аднароднымі членамі.

Неабходна ўспомніць, якія члены сказа называюцца аднароднымі, чым адрозніваюцца развітыя аднародныя члены сказа ад неразвітых, нагадаць, што ў сказе можа быць некалькі радоў аднародных членаў сказа. Звяртаемся да **табліцы № 1.**

Аднародныя члены сказа:

- выконваюць аднолькавую сінтаксічную функцыю;
 - звязаны злучальнай сувяззю, якая выражаецца злучнікамі і інтанацыйнай пералічэння, або толькі інтанацыйнай пералічэння;
 - звычайна належаць да адной часціны мовы.
- Аднародныя члены сказа могуць быць развітыя (мець залежнае слова).
У сказе можа быць некалькі радоў аднародных членаў.

Рэфлексія. Адзначыць, якія з пунктаў плана працуюць найбольшай увагі, што трэба разгледзець на ўроку самаправеркі, а што пакінуць для самастойнага вывучэння.

Табліцы 2, 3, 4, 5 дапамогуць паўтарыць увесь матэрыял, які праходзілі на папярэднім уроку.

Табліца № 2.

Дапасаваныя азначэнні	
аднародныя характарызуюць прадмет з аднаго боку, можа быць пастаўлены злучнік <i>і</i>	неаднародныя характарызуюць прадмет з розных бакоў, вымаўляюцца без інтанацый пералічэння

Табліца № 3.

Злучнікі пры аднародных членах сказа	
Спалучальныя (спалучаюць аднародныя члены сказа)	і, ды (і), ні-ні, як-так, і, не толькі-але і, не столькі-колькі
Размеркавальныя (паказваюць на магчымасць аднаго з двух (некалькіх) аднародных членаў або іх чаргаванне)	ці, ці-ці, або, або-або, то-то, ці то-ці то, не то-не то, калі не-то
Супраціўныя (звязваюць аднародныя члены з супраціўным значэннем)	а, але, ды (але), аднак, затое, хоць-але, хоць і-але

Табліца № 4.

Знакі прыпынку пры аднародных членах сказа	
Коска паміж аднароднымі членамі сказа	
ставіцца	не ставіцца
а) [О, а О] перад супраціўнымі злучнікамі; б) [і О, і О] перад злучнікамі, якія паўтараюцца; в) [як О, так і О] [ні О, ні О] перад другой часткай парнага злучніка	а) [О і О] перад адзіночнымі спалучальнымі ці размеркавальнымі злучнікамі; [О, О і О] [О або О] б) ва ўстойлівых выразках
[О і О, О і О] калі аднародныя члены сказа звязаны злучнікам <i>і</i> папарна, то кожная пара аддзяляецца коскай.	

Табліца № 5.

Абагульняльнае слова пры аднародных членах
Абагульняльнае слова – больш шырокае паняцце (родавае), а аднародныя члены сказа – больш вузкае (відавае). Абагульняльнае слова – той жа член сказа, што і аднародныя члены сказа. Знакі прыпынку: [О, О, О – О] [О: О, О, О, О] [О: О, О – ...]

III. Работа з тэкстамі. Час на працу з тэкстамі размяркоўваецца настаўнікам у адпаведнасці з тым, наколькі важныя, на думку вучняў, або незразумелыя пункты плана, бо кожны тэкст суаднесены з пунктамі плана.

Настаўнік паведамляе, што працаваць сёння на ўроку вучні будуць з тэкстамі пра Беларусь, павандруюць па нашай краіне, наведаюць беларускія гарады, пазнаёмяцца з найбольш вядомымі помнікамі архітэктуры.

• Вандроўка пачынаецца з тэксту **“Наш край”**. Працуючы з гэтым тэкстам, вучні паўтораць, якія члены сказа называюцца аднароднымі, правераць уменне знаходзіць іх у тэксце, вызначаць, якімі членамі сказа з’яўляюцца.

Наш родны беларускі край! Ён прыгожы і па-свойму адметны на поўначы і поўдні, на ўсходзе і на захадзе. Там, дзе цячэ Дзвіна, у якую задумліва глядзяцца елкі і сосны. Там, дзе струменіцца Нёман, дзе шырыцца, выбіраючыся з балот, Прыпяць. Там, дзе гамоніць з высокім, прыгожым берагам, трэцца хвалямі аб бераг ласкавы Сож... Ён, наш край, прыгожы і непайторны сваімі рэкамі і азёрамі, сваімі лясамі і лугамі, сваімі сцежкамі і дарогамі, сваімі гарадамі...

Заданне: знайсці сказы з аднароднымі членамі, выявіць, якую сінтаксічную ролю выконваюць, вызначыць спосаб сувязі (злучальная сувязь, выражаная злучнікамі і інтанацыяй пералічэння або толькі інтанацыяй пералічэння).

Рэфлексія. Выявіць, хто з вучняў не можа знаходзіць аднародныя члены сказа, вызначаць, якім членам сказа яны з’яўляюцца.

• Работа з тэкстам **“Каложа”**. Неабходна звярнуць увагу вучняў на тое, што аднародныя члены сказа могуць быць развітымі, г. зн. мець пры сабе залежнае слова.

Калі глянуць з замчышча ўніз, убачым за Гараднічанкай маленькую цэркаўку ў шатах векавых дрэў.

Гэты будынак – адзін з найвялікшых шэдэўраў доўгавядства старажытных славян.

Кладка муроў тут раскошная, багатая. У іх устаўлены валуны, ромбы, квадраты, крыжы з маёлікі.

Мы аблілі муры вадой, абмылі пыл і зрабілі бліскачай паверхню. І тут на іх упала сонца! Што тут было! Перад намі стаяла нешта, што было стократ яркавей за паўліна. Каменная райская птушка! Яна зіхацела, плыла, цягнулася ў неба.

Заданне: выпісаць сказы з аднароднымі членамі, неразвітыя аднародныя члены сказа перабудаваць у развітыя.

Рэфлексія. Выявіць, ці выклікае цяжкасць такая праца, абмеркаваць, для чаго ўжываюцца ў тэкстах развітыя аднародныя члены сказа.

• Работа з тэкстам **“Полацк”**.

Напомніць вучням, што ў сказе можа быць некалькі радоў аднародных членаў. Тэкст дапаможа адпрацаваць уменне знаходзіць рады аднародных членаў сказа, вызначаць, якім членам сказа яны з’яўляюцца.

Калі вам не даводзілася бываць у слаўным старажытным Полацку, то можаце ўявіць сабе паселішча, што выцягнулася ўздоўж рэчышча Дзвіны. Калісьці, болей за паўтары тысячы гадоў назад, рымляне назвалі гэту раку Рубон. На яе прыгожае і гасціннае ўз-

бярэжжа і прыйшлі славяне, заснавалі новы невялікі горад. Паколькі гарады і паселішчы ставіліся, будаваліся на берагах вялікіх, паўнаводных рэк, то кожнаму новаму давалі найменне ад назвы той ці іншай рэчкі, якая ўпадала ў Дзвіну. Віцебск стаіць на Дзвіне і Віцьбе, Друя – на Дзвіне і на Друіцы, а Полацк – на Дзвіне і Палаце.

Мы шануем памяць, даражым імёнамі першага слаўтага і мудрага полацкага князя Рагвалода і яго дачкі Рагнеды, можам прачытаць у летапісах пра сыноў і ўнукаў Рагнеды. Менавіта яны сталі правіць пазней і ў Полацку, і ў Кіеве, і ў Ноўгарадзе. У старажытнага Полацка была багатая і слаўная гісторыя. Палачане любяць свой горад, ганарацца ім, сваімі слаўнымі землякамі.

Заданне: выявіць, ці ёсць у тэксце рады аднародных членаў сказа, вызначыць іх сінтаксічную ролю.

Рэфлексія. Выявіць, хто не разумее, як знаходзіць рады аднародных членаў сказа.

• Работа з тэкстам **“Брэст”** дапаможа адпрацаваць уменні і навыкі адрозніваць аднародныя члены сказа ад паўтораў слоў, слоў-сінонімаў, удакладняльных слоў.

Брэст – брама краіны. Часам, вельмі рэдка, у яе ўваходзілі нашы сябры. Іх сустракалі з беларускай гасціннасцю. Але найбольш было злодзеяў-рабаўнікоў, якія хацелі ўварвацца ў тую браму сілай. Сведчаннем гэтаму стала Камянецкая вежа, у якой жыхарам часта, месяцамі, даводзілася трымацца ў аблозе.

Яшчэ адзін помнік ёсць на Брэстчыне, на мяжы з Польшчай, – Брэсцкая крэпасць. Гераічна змагаліся воіны-абаронцы 22 чэрвеня 1941 года, калі пачалася вайна, калі ішлі ды ішлі фашысты, калі чорнай навалай паўзлі і паўзлі на нашу зямлю.

Заданне: знайсці словы, якія не з’яўляюцца аднароднымі членамі сказа.

• Работа з тэкстам **“Бялынічы”**. Дапаможа замацаваць уменні і навыкі адрознення аднародных і неаднародных дапасаваных азначэнняў.

Слова настаўніка пра тое, што беларусы – народ не толькі гераічны, але і працавіты, шчыры, добра-зачлівы, вясёлы, любіць песні. Шмат шчырых слоў, вершаў, песень ён прысвячае свайму краю, сваёй Радзіме, сваім гарадам.

Многім вядома песня пра Бялынічы, аўтар слоў С. Лапо. (З тэкстам гэтай песні клас будзе працаваць). Прапанаваць паслухаць песню і выканаць затым заданні да тэксту.

*Сярод прыроды беларускай
Бруіць Друці блакітны пламень,
А ля рачулкі гэтай вузкай –
Мястэчка з белымі начамі.
Усё, здаецца, як звычайна:
Звычайны свет, звычайны вецер.
Ды толькі для мяне тут ранак
Найдаражэйшы, чым у свеце.*

*Бялынічы, Бялынічы – любімая зямля,
І ясным днём і поўначчу прытулак маю я.
Тут мудрасць прадзедаў сівых дапамагае жыць.
Калыска светлых мар маіх,
Ну, як вас не любіць.*

– Бялынічы! Вы сэрца песня, –
Кажу я шчыра, без падману.
Тут прыгажэй, званчэй і лепей
Зальцеца птушка на світанні.
Тут мова лесу зразумела,
Шум верасу, заранкі ззянне.
Тут першы гук, і крок нясмелы,
І першае ў жыцці каханне.

Заданне: 1-я група – выпісаць аднародныя члены сказа; 2-я група – знайсці адзіночныя азначэнні, падабраць да іх аднародныя члены сказа (абавязковая ўмова – зрабіць так, каб сустракаліся дапасаваныя аднародныя і дапасаваныя неаднародныя азначэнні).

• Тэкст “Тураў” дапаможа замацаваць уменні і навыкі пастаноўкі знакаў прыпынку пры аднародных членах сказа, адпрацаваць уменне вызначаць, да якой групы адносіцца злучальны злучнік (спалучальны, супраціўны, размеркавальны).

Тураў размясціўся ў краі дрымучых і непраходных лясоў. Сівыя, але вельмі моцныя камяні памятаюць многае. Густа скрыжавала тут свае шляхі гісторыя.

Вось што кажа легенда.

Было гэта даўно. Бары ў той час былі хоць і гусцейшыя, але прыветныя. Балоты былі хоць багністыя, затое шчодрыя. Цякла ў гэтым месцы паўнаводная і глыбокая рака Струмень. Прыйшоў аднойчы сюды князь Тур са сваім войскам, не толькі вялікім, але і вельмі магутным. Ён вырашыў пабудаваць тут горад. Пабудаваў таму, што было ў гэтым краі шмат звяроў, рыбы і ўсялякага птаства.

Заданне: вызначыць від злучнікаў, растлумачыць пастаноўку знакаў прыпынку.

• Работа з тэкстам “Белавежская пушча”. Тэкст разлічаны на замацаванне ўжывання абагульняльных слоў пры аднародных членах сказа. Мэтазгодна прапанаваць вучням творчую работу, бо тэма знаёмая з 5-га класа.

Велічная і разнастайная прырода гэтага першабытнага лесу. Нават на невялікім участку тут можна сустрэць сасну, елку, дуб, бярозу, граб, клён, ліпу, алешыну... Гэты спіс можна доўжыць.

Белавежская пушча – гэта адзіны ў Еўропе буйны масіў лесу, які захаваў сваю першабытнасць. Паўсотні відаў млекакормячых жыве ў запаведніку. Баброў, ласёў, мядзведзяў там шмат.

Кожную раніцу ідуць на працу ў лес егеры, фенолагі, заолагі, батанікі, леснікі.

Заданне: дапрацаваць тэкст, ужыўшы абагульняльныя словы пры аднародных членах, растлумачыць пастаноўку знакаў прыпынку.

Рэфлексія. Звярнуцца да плана, выявіць ступень засваення вучнямі матэрыялу.

IV. Дамашняе заданне.

Выканаць практыкаванне на выбар вучняў; вывучыць правілы.

V. Падвядзенне вынікаў урока.

Звярнуцца да эпіграфа. Выявіць настрой вучняў.

У КНІЖНІЦУ “РОДНАГА СЛОВА”

Рэдакцыя атрымала ў падарунак цікавыя і разнастайныя выданні. Сярод нашых сяброў і чытачоў ёсць і слынным майстры слова, і вядомыя літаратуразнаўцы, і маладыя даследчыкі, і педагогі-практыкі. Гэта відаць са спісу падараваных кніг. Выказваем шчырую падзяку аўтарам за ўнёсак у кніжніцу “Роднага слова”.

1. **Барадулін, Р.** Ксты / Р. Барадулін. – Мінск : Рым.-катал. Парафія св. Сымона і св. Алены, 2005. – 472 с.
2. **Гілевiч, Н.** Добры анёл беларускасці : Штрыхі да партрэта Ніны Іванаўны Гілевiч / Н. Гілевiч. – Мінск : Про Хрысто, 2007. – 144 с.
3. **Мархель, У.** але... : Выбраная лірыка / У. Мархель. – Мінск : БФК, 2007. – 208 с.
4. **Рагаўцоў, В.** На раскрыжы дарог : Вершы, пераклады / В. Рагаўцоў. – Мінск : Кнігазбор, 2008. – 136 с.
5. **Дзюбак, М.** Светлыя ростані : Вершы / М. Дзюбак. – Мінск : Бел. кнігазбор, 2001. – 136 с.
6. **Важнік, С.** Тры стыхіі Байнэта, або Праява нацыянальнай моўнай самаідэнтыфікацыі / С. Важнік // Серыя “Лекцыі па Інтэрнэт-лінгвістыцы”; вып. 1; Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. – Мінск : Права і эканоміка, 2007. – 54 с.
7. **Кашуба, Г.** На струнах вятроў [тэкст] : Лірыка, мікрапроза / Г. Кашуба; маст. Р. Карачан. – Мінск : УП “Тэхнапрынт”, 2005. – 128 с.
8. **Дранько-Майсюк, Л.** Цацачная крама : кніжка для вялікіх і малых / Л. Дранько-Майсюк. – Мінск : Медисонт, 2008. – 128 с.

БАРЫСАЎ

ДЫДАКТЫЧНЫ МАТЭРЫЯЛ

Заканчэнне. Пачатак у №№ 1 – 4.

XXV

Спішыце тэкст, замяняючы лічбы словамі.

Вёска Зачысце з 20.08.1924 г. з'яўляецца цэнтрам сельсавета і СВК “Боркі-Агра”, размешчана за 30 км на паўночны ўсход ад Барысава, 101 км ад Мінска, 18 км ад чыгуначнай станцыі Пряміна на лініі Мінск – Орша. Калісьці вёска належала князю М. Радзівілу. А ў 1854 г. на сродкі князя Л. Радзівіла пабудавалі драўляную Свята-Мікалаеўскую царкву, якую разбурылі ў савецкія часы. А вось першую школу (аднакласнае народнае вучылішча) адкрылі ў 1863 г., у ёй спачатку вучыліся ўсяго 26 хлопчыкаў і 2 дзяўчынкі. У 1950 г. школа была пераведзена ў новы будынак. У гэтай школе вучыўся лётчык-касманаўт, двойчы герой Савецкага Саюза У. В. Кавалёнак. У 1964 г. пабудавана новае тыпавое памяшканне школы.

Паводле хронікі “Памяць”.

XXVI

Выпішыце складаназалежныя сказы, пабудуйце іх графічныя схемы.

Назва вёскі Крынічкі Барысаўскага раёна пайшла ад таго, што непадалёк ад яе (каля 500 м на паўночны ўсход) з-пад зямлі прабіваецца вялікая колькасць крыніц.

Для мясцовых жыхароў крыніцы – святое месца, яны знаходзяцца пад аховай Праваслаўнай царквы і асвечаны бацюшкам. Вада тут лічыцца лячэбнай, існуюць легенды аб цудоўным вылячэнні шматлікіх хвароб у тых, хто п'е гэтую ваду. Добра ўладкаваныя крыніцы – гэта месца масавага адпачынку.

Асаблівай увагі заслугоўваюць два гранітныя крыжы, якія знаходзяцца ў заходнім і паўночна-заходнім напрамках ад вёскі.

Свята-Уаскрэсенскі сабор, г. Барысаў.

“Заходні” крыж ляжыць на зямлі, паступовазрастае травой і пакрываецца асадкавымі пародамі. Пройдзе 30 – 40 гадоў, і яго ўвогуле не будзе відаць. Сёння ён выступае з глебы на некалькі сантыметраў. Крыж значна пашкоджаны мохам. Аднак і сёння на ім можна ўбачыць ледзь прыкметныя паглыбленні, якія сведчаць аб нейкіх старажытных надпісах. Другі крыж стаіць сярод поля, якое штогод засяваецца сельскагаспадарчымі культурамі. Нягледзячы на цяжасці, якія ўвесь час узнікаюць пры апрацоўцы глебы, крыж працягвае стаяць на невялікім кавалку неўзаранага грунту. Гэта звязана з легендамі, якія расказваюць мясцовыя жыхары: “Крыжы прадказваюць смерць і пакуты кожнаму, хто паспрабуе перанесці іх”.

Гэтыя гранітныя захавальнікі непадуладнай чалавечаму розуму таямніцы з'яўляюцца унікальнымі помнікамі гісторыі, таму што такімі крыжамі абазначыўся шлях “з варагаў у грэкі”.

Паводле газеты “Гоман Барысаўшчыны”.

XXVII

Перакладзіце прапанаваны тэкст на беларускую мову. Лічэбнікі запішыце словамі.

Закладка Свято-Воскресенскага храма і яго освячэнне сталіся в Воскресенье 5 сентября 1871 года (по старому стилю) в присутствии именитых лиц. С речью выступил епископ Минский и Бобруйский Александр.

Строили собор по проекту архитектора П. Меркулова высококвалифицированные каменщики из местечка Ивенец, а для оформления интерьера были приглашены виленские художники Емишевский и Трутнев.

Строительство храма, освящённого во имя Воскресения Христа Спасителя, длилось три года и закончилось 15 октября 1874 года (по старому стилю). А 20 октября, по случаю первого богослужения, состоялась торжественная церемония с участием губернского руководства и высокопоставленного духовенства.

Великолепие нового православного храма в Барисове привлекло внимание многих. Для гравюры с его изображением популярный в то время петербургский еженедельник “Нива” (№ 12 за 1877 год) не пожалел целой страницы.

Первым настоятелем Воскресенского собора был священник Климент Иродицкий.

Дыдактычны матэрыял падрыхтавалі барысаўскія педагогі Л. Лапянок, С. Макарава, Н. Галушка, Н. Асіпенка, В. Мікулік, Н. Гаўрусева, А. Буланда.

Более 20 лет Борисовский Воскресенский собор стоял “без голоса” и только в 1907 году по проекту архитектора В. Струева перед собором была построена ярусная шатровая звонница. Архитектор творчески развил идею, заложенную П. Меркуловым. Храм и колокольня, встроенная в ограду соборного подворья, выглядят цельным ансамблем.

Паводле газеты “Гоман Барысаўшчыны”.

XXVIII

1. Запішыце сказы, замяняючы лічбы словамі.
2. Выканайце марфалагічны разбор лічэбнікаў.

1. Барысаў узнік у 1102 годзе як пагранічная крэпасць на паўднёва-заходнім рубяжы Полацкага княства. 2. Поўнае магдэбургскае права і герб горад атрымаў у 1792 годзе. 3. Толькі за ліпень 1812 года праз Барысаў прайшло каля 60 тысяч французскіх салдат і афіцэраў, у той час у горадзе і павеце было ўсяго 46 590 жыхароў. 4. Напярэдадні Першай сусветнай вайны ў Барысаве было 32 прамысловыя прадпрыемствы, на якіх працавала больш як 2 тысячы рабочых. 5. У 1916 годзе ў горадзе дзейнічала 5 прыватных і 7 дзяржаўных навучальных устаноў, у якіх 38 выкладчыкаў выходзілі 1000 вучняў. 6. Ужо праз 5 дзён пасля нападения гітлераўскай арміі на Савецкі Саюз на заходніх ускраінах Барысаве вяліся баі. 7. За мужнасць і гераізм, праяўленыя ў баях з нямецка-фашысцкімі захопнікамі пры абароне і вызваленні Барысаўшчыны, а таксама ў тыле ворага, званне Героя Савецкага Саюза прысвоена 29 воінам, партызанам і падпольшчыкам.

Паводле хронікі “Памяць”.

XXIX

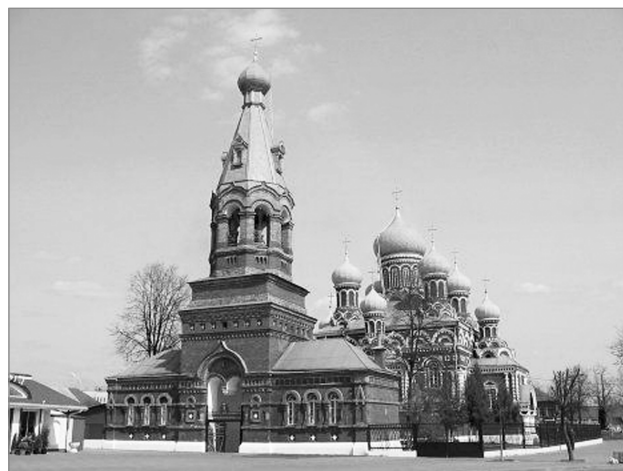
Перакладзіце тэкст на беларускую мову.

Костёл Рождества Девы Маріі

Свою историю костёл в Борисове начинает с XVII века. Его построил на тогдашней Минской улице (теперь улица III Интернационала) староста Адам Казановский. Деревянная постройка сгорела в

Касцёл Раства Дзевы Марыі, г. Барысаў.

Званіца Свята-Уваскрэсенскага сабора, г. Барысаў.

1806 году, простояв 150 лет. Сразу же начали строить новый костёл. Этим занялся ксёндз Ануфрий Гзовский. Однако строительство затянулось на 17 лет, и храм был построен только в 1823 году. Но это было только начало, потому что внешний вид костёла не удовлетворил прихожан, и в 1836 году снова началась работа по украшению фасада. После этой реконструкции он приобрёл нынешний вид.

Чего только не видел за годы своего существования костёл: восстание 1863 года, русификацию Беларуси, ещё один пожар 1900 года, октябрьский переворот, репрессии и гонения 1937 года, когда исчезло всё имущество костёла, а постройка стала использоваться в качестве склада.

Интересно, но во время войны ни одна бомба, ни один снаряд, даже пуля не задела костёл. После войны он был кинотеатром, спортивным залом, а потом вообще пустовал.

В 1980-е годы группе католиков-энтузиастов во главе с Петром Зарембо после многолетнего “обитания порогов” местных и центральных властей удалось добиться регистрации общины 7 февраля 1989 года, а 14 июля 1990 года костёл был освящён епископом Тадеушем Кондрусевичем. Из Польши был призван настоятель Йозеф Петушко.

Родился Йозеф Петушко в 1932 году в Западной Беларуси. Сам ксёндз сказал: “Мои корни находятся здесь. Я нашёл могилы своих дедов и прадедов, которых даже не знал, на кладбище в Росице, на границе с Латвией”. Ксёндз Йозеф закончил два университета, Варшавский и Люблинский, получил специальность теолога и историка, овладел несколькими европейскими языками. Побывал в Англии, Франции, Германии, Австрии, Чехии, Словакии.

Недавно ксёндз Йозеф отпраздновал юбилей – 50 лет принятия обета на службу господу Богу. А благословение к этой дате подписал сам Папа Римский Иоанн Павел II 29 июня 1999 года, когда приехал в Польшу.

Паводле газеты “Гоман Барысаўшчыны”.

Ганарар аўтары ахвяруюць на развіццё часопіса.

ТЭСТ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ № 2

Частка А

A1. Адзначце словы, у якіх літара **ю** абазначае два гукі:

1) дзюна	4) саюз
2) інтэрв'ю	5) цюль
3) рыба-ўюн	

A2. Адзначце словы, у якіх спалучэнне літар **дз** абазначае адзін гук:

1) адзвінець	4) спадзяванне
2) панядзелак	5) удзячнасць
3) падземны	

A3. Адзначце словы, у якіх пад націскам другі склад:

1) алфавіт	4) апрануты
2) чатырнаццаць	5) эксперт
3) фурман	

A4. Адзначце выпадкі чаргавання зычных гукаў пры ўтварэнні патрэбнай формы слова:

1) сядзець на (лаўка)	4) без (настрой)
2) любіць (дачка)	5) дзірка ў (страха)
3) вісець на (дрот)	

A5. Адзначце словы, у якіх побач спалучаюцца два галосныя гукі:

1) акварыум	4) трагуар
2) лінія	5) тэатр
3) раён	

A6. Адзначце словы з прыстаўнымі гукамі:

1) аржаны	4) восень
2) вольнасць	5) трохвугольнік
3) возера	

A7. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску пішацца літара **э**:

1) орд..н	4) акард..он
2) пр..стыж	5) хр..стаматыя
3) ш..раваты	

A8. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску пішацца літара **ў** (нескладовае):

1) а..дыторыя	4) мя..каць
2) ка..чук	5) прэзіды..м
3) натары..с	

A9. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску пішацца літара **ь** (мяккі знак):

1) ц..мяны	4) карэн..чык
2) хрэс..біны	5) мен..шы
3) восен..скі	

A10. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску пішацца злучальная галосная (інтэрфікс) **я**:

1) агн..стрэльны	4) клубн..плод
2) кон..гадоўля	5) трэц..класнік
3) сво..часовы	

A11. Адзначце словы, якія пішуцца з апострафам:

1) здароў(е)	4) (ад)ютант
2) (двух)ярусны	5) сузор(е)
3) міл..ярд	

A12. Адзначце словы, якія пішуцца праз дэфіс (злучок):

1) (паў) агарода	4) (контр) адмірал
2) (абы) які	5) (паўночна) усходні
3) (контр) атака	

A13. Адзначце словы, якія пішуцца з вялікай літары:

1) (К, к)упалава “Жалейка”
2) (П, п)алескія краявіды
3) (П, п)іфагорава тэарэма
4) (Д, д)авыд-(Г, г)арадок
5) (Б, б)еларускі шоўк

A14. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску трэба пісаць літару **ы**:

1) без..дэйны	4) контр..дэя
2) пера..начыць	5) раз..шліся
3) уз..сці	

A15. Адзначце радкі, у якіх усе словы сінанімічныя:

1) адважны, геройскі, смелы, стойкі
2) аўтарытэт, доказ, вопыт, правіла
3) дапытлівы, памяркоўны, спакойны, цікаўны
4) думаць, меркаваць, разважаць, узважаць
5) жальба, настальгія, сум, туга

A16. Адзначце словазлучэнні, у якіх выдзеленае слова ўжыта ў пераносным значэнні:

1) залівацца салаўём
2) несі радасць
3) модны гальштук
4) раніца дыхае
5) свежая думка

A17. Адзначце радкі, у якіх абодва словы ў форме роднага склону адзіночнага ліку ўжываюцца з канчаткам **-у**:

1) багаж, спорт	4) бокс, танец
2) тэніс, футбол	5) сквер, транспарт
3) стэп, тэкст	

A18. Адзначце радкі, у якіх усе словы ў форме творнага склону адзіночнага ліку ўжываюцца з канчаткам **-яі**:

- 1) армія, гвардыя, лілія
- 2) Алесь, Зося, Марыся
- 3) змяя, зямля, жняя
- 4) вішня, песня, сотня
- 5) даўня, летняя, іхняя

A19. Адзначце словазлучэнні з граматычнымі памылкамі:

- 1) шырокая стэп
- 2) летнія вакацыі
- 3) сіняе чарніла
- 4) з непаседай Саўкам
- 5) легкавое таксі

A20. Адзначце сказы, у якіх ужываюцца формы займенніка *сам*:

- 1) Нельга здраджваць самому сабе, бо потым і выйсця не знойдзеш.
- 2) Калі зможаце гэта зрабіць самі, то дзейнічайце.
- 3) Палатка стаяла пад вольхаю, амаль на самым беразе.
- 4) Ядзя нават сама здзівілася сваёй нечаканай смеласці.
- 5) Якраз стаяў самы доўгі дзень.

A21. Адзначце дзеясловы, якія ў форме 2-й асобы множнага ліку цяперашняга ці будучага простага часу маюць канчаткі *-іце (-ыце)*:

1) наведць	4) даручыць
2) зрабіць	5) задрыжаць
3) непакоіцца	

A22. Адзначце словазлучэнні, у якіх дзеепрыметнікі не адпавядаюць нормам беларускай літаратурнай мовы:

- 1) прасеяная мука
- 2) разліўшаяся рака
- 3) падстрэленая птушка
- 4) прагаладаўшыся дзеці
- 5) намулянае плячо

A23. Адзначце сказы, у якіх дзеепрыслоўі ўтвораны і ўжыты неадкладна:

- 1) Галлё спусціўшы над парканам, стаяла грушка з тонкім станам.
- 2) Развітваючыся з матуляй, я адразу рушыў у дарогу.
- 3) Чытаючы пісьмо сына, маці часта выцірала хусцінкай слёзы.
- 4) Стоячы на падножцы вагона, Міхась махнуў на развітанне рукой.
- 5) Ідучы ў школу, у мяне ўзнікла думка пабачыцца з хлопцамі нашай школьнай футбольнай каманды.

A24. Адзначце прыслоўі, якія пішуцца разам:

- 1) трымаў стрэльбу (на) пагатове
- 2) накіраваўся (у) бок вакзала
- 3) еду я (да) дому
- 4) віднелася (у) далечыні
- 5) пайшоў (на) сустрэчу

A25. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску ўжываецца *ні*:

- 1) Дзе .. еду, дзе .. буду – чакай пісем ад мяне.
- 2) Гэта быў .. хто іншы, як калгасны брыгадзір.
- 3) То .. хмары на гарызонце, а горы.

4) Было ціха ў лесе, і ..што не парушала яго спакою.

5) Куды .. закідваў мяне лёс, родны дом я не забываў ..колі.

A26. Адзначце сказы, у якіх ёсць прыдатак:

- 1) Плыве ўдаль рака Бяроза, плыве, мінае горы, доли.
- 2) Ганна, маці Лабановіча, была жанчынай гасціннаю.
- 3) Сінія вочкі што васілёчкі.
- 4) Дзед Пятрусь з цікавасцю назіраў за гульнію ўнукаў.
- 5) Снуецца жаваранка ў небе, жыхарка ціхіх баравін.

A27. Адзначце сказы, у якіх набраныя курсівам словы (словазлучэнні) неабходна выдзеліць знакамі прыпынку:

- 1) Кланяйся *грома* роднаму полю.
- 2) Шле табе прывітанне *абуджаны ранак*.
- 3) Скажы мне *сінявокая* на сэрцы што ў цябе?
- 4) Прывет *мой родны Нёман* да цябе я зноў прыйшоў у гасці.
- 5) Пабудзі мяне рана *мая дарагая матуля*.

A28. Адзначце сказы, у якіх набраныя курсівам словы адасабляюцца:

- 1) Зверху, з птушынага палёту, возера *здавалася* падковай.
- 2) Не цяжка ў бары заблудзіцца *вядома* таму, хто не ведае лесу.
- 3) Паплыў бы я *здаецца* разам з вамі, хмаркі.
- 4) Сілачом стаіць дуб *разложысты* і *здалёк відаць* пышны верх яго.
- 5) Пачаў церусіць дождж, які *мабыць* сабраўся на ўсю ноч.

A29. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску трэба паставіць коскі:

- 1) Тут днём_ і раніцай_ і ноччу цягнікі ідуць сваім маршрутам.
- 2) Гняздзяцца буслы на дахах будынкаў_ ці старых дубах_ або тэлеграфных слупах.
- 3) Каля доміка быў разбіты кветнік_ і расло некалькі маладых дрэўцаў.
- 4) Сонечны прамень дакранаецца да званочкаў_ і яны быццам звіняць.
- 5) Вось так пачнуць казаць, бывала_ ды з тых размоваў толку мала.

A30. Адзначце сказы, у якіх трэба паставіць працяжнік:

- 1) Ігнараваць родную мову значыць ігнараваць народ.
- 2) Вера Васільеўна была нібы маці для Васіліны.
- 3) Цімох і Гануля вось роўная пара.
- 4) Галоўная наша задача пашыраць партызанскі рух.
- 5) Наш зрок узлёт арліны, наш голас перуны.

A31. Адзначце правільны варыянт схемы, якая адпавядае пастаноўцы знакаў прыпынку ў наступным сказе:

Бяда бабка Наста здушаным голасам яшчэ з парога крыкнула Аўгіння Я прыйшла вас папярэдзіць.

- 1) “П, – а, – П”. 4) “П! – а, – П”.
 2) “П, – а, – П”. 5) “П”. – а, – “П”.
 3) “П, – А, – п”.

A32. Адзначце правільны варыянт пастаноўкі знакаў прыпынку ў наступным сказе:

У лесе што пачынаўся адразу за вёскай стала ціха і толькі бачна было як ледзь-ледзь варушылія лісцікі на галінах старых асін якія пачырванелі і пачалі ўжо асытацца як ветрык злёгка жартаваў з бярозкамі што стаялі ў задуменні як быццам яны шкадавалі аб леце якое непрыкметна прамільгнула і пакінула столькі прыемных успамінаў і ўсё гэта навеяла Лемяшэвічу што і яго жыццё не стаіць на месцы што і ў ім як у прыродзе таксама адбываюцца змены.

- 1) 14 косак
 2) 12 косак, 1 кропка з коскай, 1 двукроп’е
 3) 12 косак, 1 кропка з коскай, 1 працяжнік
 4) 11 косак, 1 кропка з коскай, 1 працяжнік, 1 двукроп’е

5) 13 косак, 1 кропка з коскай

A33. У якім парадку трэба размясціць сказы, каб атрымаўся звязны тэкст. Адзначце варыянт правільнага адказу:

1. Адрадзіць беларускую святыню ўзяўся мастак Мікалай Кузьміч.

2. У час апошняй вайны сляды крыжа згубіліся.

3. Жыў у старажытным Полацку ў даўнія часы слыны майстар Лазар Богша.

4. Аснова ў яго была драўляная, а сам ён быў пакрыты эмаллю, а па ёй – срэбра, золата, каштоўныя камяні.

5. І ён выканаў свой намер, і ў гэтым бачыцца сувязь часоў і пакаленняў – ад Богшы да дзён сённяшніх.

6. Па заказе княгіні Еўфрасінні зрабіў ён крыж, які стаў шэдэўрам старажытнага беларускага мастацтва.

- 1) 1, 3, 2, 6, 5, 4
 2) 3, 4, 1, 2, 6, 5
 3) 5, 1, 3, 6, 4, 2
 4) 2, 4, 1, 6, 5, 3
 5) 3, 6, 4, 2, 1, 5

Частка Б

B1. Вызначце ўсе мяккія гукі ў слове *сцвярджэнне*. Выпішыце іх, абазначыўшы праз транскрыпцыю.

B2. Запішыце, якому члену сказа адпавядаюць выдзеленыя словы:

1. *Будзь смелым і храбрым*, мой сын, у лютай бітве з ворагам!

2. Амелька, падлажыўшы пад галаву ахапак пахучага сена, спаў як *пшаніцу прадаўшы*.

B3. Знайдзіце слова з памылкай і запішыце яго правільна:

- 1) студэнцтва 4) грамадства
 2) прыгоства 5) агенцтва
 3) таварыства

B4. Запішыце правільна слова, у якім прапушчана арфаграма:

- 1) міласэр..ны 4) мільярд..ны
 2) пратэс..ны 5) крапас..ны
 3) палес..кі

B5. Устанавіце адпаведнасць паміж рускімі фразеалагізмамі і іх беларускімі адпаведнікамі. Запішыце правільны адказ.

A. в кои то веки; B. два сапога пара; B. турысы на колесах; Г. десятому заказать; Д. мал мала меньше.	1. абое рабое; 2. асінкаю заламаць; 3. гады ў рады; 4. адно аднаго не нясе; 5. журавель на хвойцы.
--	--

B6. Устанавіце адпаведнасць паміж аднаасцяўнымі сказамі і іх тыпам. Адказ запішыце.

A. Давайце, мілыя сябры, пагутарым аб шчасці. B. Хлеб-соль еш, а праўду ў вочы рэж. B. З возера пацягнула свежым ветрыкам. Г. З нашай бульбы тысячу, не меней, смажаць і гатуюць розных страў. Д. Паслухаць бы драздоў світанне ў час ружовага світаньня.	1. Інфінітыўны. 2. Пэўна-асабовы. 3. Абагульнена-асабовы. 4. Безасабовы. 5. Няпэўна-асабовы.
--	--

B7. Вызначце тып і стыль тэксту. Адказ запішыце.

Кожны народ павінен ведаць сваю гісторыю. І хоць гісторыя заўсёды звернута ў мінулае, але вывучаецца ў імя будучыні. Народ, які не ведае сваёй мінуўшчыны, не варты і будучыні. Як чалавек, што страціў памяць, робіцца бездапаможным, так і народ, які забываецца на свае гістарычныя карані, робіцца бяспамятным. З мінулага народ чэрпае ўласныя прыклады таго, што яго натхняе, і таго, што засцерагае ад памылак. Гэта добра ведалі розныя заваўнікі, якія найперш адбівалі народу памяць, забаранялі мову, імкнуліся задушыць жаданне народа да волі і свабоды.

ДАВЕДКІ

Частка А: **A1.** – 2, 3, 4; **A2.** – 2, 4, 5; **A3.** – 3, 4, 5; **A4.** – 1, 3, 5; **A5.** – 1, 4, 5; **A6.** – 1, 3, 4, 5; **A7.** – 1, 2, 4, 5; **A8.** – 1, 2, 4; **A9.** – 1, 2, 3, 4; **A10.** – 1, 4, 5; **A11.** – 2, 4, 5; **A12.** – 2, 4, 5; **A13.** – 1, 4; **A14.** – 1, 3, 5; **A15.** – 1, 4, 5; **A16.** – 1, 2, 4, 5; **A17.** – 1, 3; **A18.** – 1, 2, 4, 5; **A19.** – 1, 4; **A20.** – 1, 2, 4; **A21.** – 2, 3, 4, 5; **A22.** – 2, 4; **A23.** – 2, 5; **A24.** – 1, 3, 4, 5; **A25.** – 1, 4, 5; **A26.** – 1, 2, 4, 5; **A27.** – 1, 3, 4, 5; **A28.** – 2, 3, 5; **A29.** – 1, 4, 5; **A30.** – 1, 3, 4, 5; **A31.** – 4; **A32.** – 5; **A33.** – 5.

Частка Б: **B1.** – [с’], [ц’], [в’], [н’]; **B2.** – выказніку, акалічнасці; **B3.** – грамадства; **B4.** – пратэстны; **B5.** – АЗБ1В5Г2Д4; **B6.** – А2Б3В4Г5Д1; **B7.** – разважанне, публіцыстычны.

Алена САЛАМЕВІЧ

СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫЯ СКАЗЫ З НЕКАЛЬКІМІ ДАДАНЫМІ

У складаназалежным сказе некалькі даданых частак могуць звязвацца паслядоўным, сузалежным (аднародным / неаднародным) і змешаным падпарадкаваннем. Пры вывучэнні такіх сказаў на факультэце дауніверсітэцкай падрыхтоўкі выкладчык павінен улічваць, што некаторым абітурыентам неабходна засвоіць гэты матэрыял не толькі для таго, каб правільна выканаць тэставыя заданні на цэнтралізаваным тэсціраванні, але і каб напісаць творчую працу (тым, хто рыхтуецца да паступлення на спецыяльнасць “Беларуская мова і літаратура. Журналістыка”).

Пры падрыхтоўцы тэарэтычнага матэрыялу выкладчык улічвае, як пададзена гэтая тэма ў дапаможніках для абітурыентаў, школьных падручніках, а таксама ў вучэбных выданнях для студэнтаў. Паглыбленае засваенне тэмы дазваляе абітурыенту правільна разабраць сказ з любога мастацкага твора, быць упэўненым пры пастаноўцы знакаў прыпынку ў сваёй творчай працы. Выкладчык жа павінен на прыкладах з твораў класікаў беларускай літаратуры паказваць магчымыя варыянты пабудовы сказа, тлумачыць пастаноўку знакаў прыпынку ў іх.

Першы этап у вывучэнні складаназалежнага сказа – грунтоўнае засваенне сродкаў падпарадкавальнай сувязі. Імі з’яўляюцца падпарадкавальныя злучнікі і злучальныя словы. Выкладчык факультэта дауніверсітэцкай падрыхтоўкі, настаўнік, які працуе ў выпускных класах, павінен арганізаваць заняткі так, каб абітурыенты вымушаны былі іх проста зазубрыць. Асноўная прычына дрэннага выканання тэставых заданняў па складаназалежным сказе заключаецца ў тым, што нашы выпускнікі часта не пазнаюць складаназалежны сказ сярод іншых відаў складаных. Веданне сродкаў сувязі, сінтаксічнай функцыі злучальных слоў правяраецца на тэсціраванні. Напрыклад, у 2004 г. умова да задання А28 гучала так: “Адзначце складаназалежныя сказы, у якіх даданая частка звязана з галоўнай пры дапамозе злучальнага слова” [16, с. 15]. Літаральна штогод уключаюцца заданні па вызначэнні сінтаксічнай функцыі выдзеленых слоў, сярод якіх сустракаюцца і злучальныя словы.

Нагадаем, што сярод падпарадкавальных злучнікаў вылучаюцца наступныя: **часавыя** (калі; як; пакуль; пасля таго як; ледзь; толькі; з той пары як; у той час як; перш чым); **мэставыя** (каб; для таго каб; з тым каб; абы); **прычынныя** (бо; таму што; што; з прычыны таго што; з-за таго што; наколькі; як); **умоўныя** (калі; калі – то; калі – дык; каб; як; раз; раз – то, як – то); **уступальныя** (нягледзячы на тое, што; хоць; хаця; хоць і – але; няхай; хай; дарма што); **параўнальныя** (як; як бы; нібы; бы; быццам; нібыта; чым; што; як быццам; усё роўна як / як усё роўна; акурат); **тлумачальныя** (каб; як; што; ці); **выніковыя** (так што; таму; дык; аж; ажно).

Злучальныя словы – гэта адносныя займеннікі **хто, што, які, чый, каторы, колькі** (ва ўсіх іх грама-

тычных формах), прыслоўі **дзе, куды, адкуль, дакуль, калі, як, пакуль, нашто, навошта, чаго, чаму**.

Словы **хто, які, чый, каторы, колькі, дзе, куды, адкуль, дакуль, нашто, навошта, чаго, чаму** заўсёды бываюць толькі злучальнымі. Трэба адрозніваць выпадкі, калі **чаго, чаму, нашто** – прыслоўі: *Я не здагадалася, чаго хлопец пакрыўдзіўся. Міхась ведаў, чаму маці так любіла вясну. Ірына ўспомніла, нашто прынесла гэтыя кнігі Таня; а калі – адносны займеннік што ў форме роднага (чаго), давальнага (чаму) ці вінавальнага склону (на што – займеннік з прыназоўнікам на пішацца асобна): Антось пацікавіўся, чаго дзеці накуплялі на кірмашы. Васіль у такім узросце ўжо ведаў, чаму прысвеціць сваё жыццё. Дзяўчынка не здагадалася, на што паставіць букет.*

А словы **што, чым, як, калі, пакуль** могуць быць і злучальнымі словамі, і злучнікамі. Трэба памятаць, што злучальныя словы заўсёды з’яўляюцца членамі сказа, а злучнікі – ніколі; на злучальныя словы можа падаць лагічны націск, а на злучнікі – ніколі; злучальнае слова **што** (займеннік), калі ўжываецца ва ўскосным склоне, можа мець пры сабе прыназоўнік, а злучнікі **што, чым** з прыназоўнікамі не могуць спалучацца; злучальныя словы нельга апусціць без страты сэнсу выказвання; злучнікі ж можна апусціць, а сэнс сказа не зменіцца.

Слова **калі** ўжываецца ў якасці злучальнага, калі падпарадкоўвае даданыя азначальныя сказы назоўніку галоўнага сказа, які абазначае пэўны прамежак часу; калі падпарадкоўвае даданыя дапаўняльныя і дзейнікавыя сказы [11, с. 121–123].

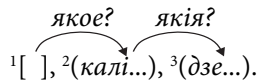
Не трэба блытаць адносныя займеннікі і прыслоўі з няпэўнымі займеннікамі, калі яны ўжываюцца без прыстаўкі *не* ці без постфіксаў *-сьці, -небудзь*. Параўнаем такія сказы: *Я ведаю, што трэба казаць у такой сітуацыі (што – адносны займеннік). Можна б ты мне што сказала? (што – няпэўны займеннік, можна замяніць на што-небудзь). Не ведаю, куды Міхась паехаў (куды – адноснае прыслоўе). Можна, ён зноў куды пайшоў (куды – няпэўнае прыслоўе, можна замяніць словам куды-небудзь).* Апрача таго, у беларускай мове ўжываюцца такія спалучэнні: *мала хто, мала што, мала куды, мала дзе, шмат куды, шмат што, рэдка калі, хоць калі, хоць хто, невядома хто (= нехта), немаведама дзе (= недзе),* у складзе якіх словы, аманімічныя са сродкамі сувязі ў складаназалежным сказе.

СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫЯ СКАЗЫ
З ПАСЛЯДОЎНЫМ ПАПАРАДКАВАННЕМ

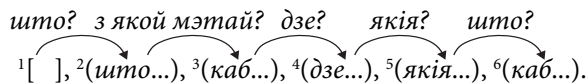
Даданыя часткі ў такіх складаназалежных сказах звязаны ланцуговай сувяззю, залежаць адна ад адной паслядоўна. У абітурыентаў не ўзнікае цяжкасці пры пабудове схем такіх сказаў.

У сказе *Часам прыходзіць да чалавека такое імгненне, калі нясцерпна, да болю, хочацца пабачыць тую мясіцыню, дзе колісь хадзіў у маленстве* (А. Дзятлаў) першая даданая залежыць ад галоўнай, ад назоўніка *імгненне*, адказвае на пытанне *якое?*, з’яўляецца азначальнай, звязана з галоў-

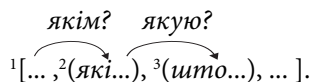
най злучальным словам *калі*; другая даданая залежыць ад першай даданай, ад назоўніка *мясціны*, адказвае на пытанне *якія?*, з'яўляецца таксама азначальнай, звязана з першай даданай злучальным словам *дзе*.

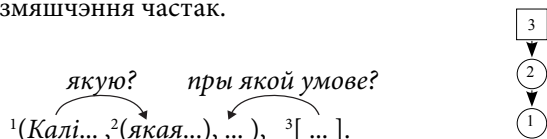
Сказ *Цяпер ён ужо ведаў, што трэба думаць пра новае месца, каб у кабінёце сакратара сядзець збоку, там, дзе прысутнічаюць загадчыкі і інспектары, якія перадаюць загады і кантралююць, каб іх выконвалі* (А. Жук) мае пяць даданых частак, і кожная з іх “чапляецца” за папярэднюю, залежыць ад яе: першая даданая – ад выказніка *ведаў* у галоўнай, адказвае на пытанне *што?*, з'яўляецца дапаўняльнай, звязана з галоўнай падпарадкавальным тлумачальным злучнікам *што*; другая даданая – ад выказніка *трэба думаць* у першай даданай, адказвае на пытанне *з якой мэтай?*, з'яўляецца акалічнаснай мэты, звязана з першай даданай падпарадкавальным мэтавым злучнікам *каб*; трэцяя даданая – ад прыслоўя *там* у другой даданай, адказвае на пытанне *дзе?*, з'яўляецца акалічнаснай месца, звязана з другой даданай злучальным словам *дзе*; чацвёртая – ад дзейнікаў *загадчыкі і інспектары* ў трэцяй даданай, адказвае на пытанне *якія?*, з'яўляецца азначальнай, звязана з трэцяй даданай злучальным словам *якія*; пятая даданая – ад выказніка *кантралююць* у чацвёртай даданай, адказвае на пытанне *што?*, з'яўляецца дапаўняльнай, звязана з чацвёртай даданай падпарадкавальным тлумачальным злучнікам *каб* (дапускаецца і пытанне *з якой мэтай?*, тады даданая частка будзе акалічнаснай мэты, звязана з папярэдняй мэтавым злучнікам *каб*).

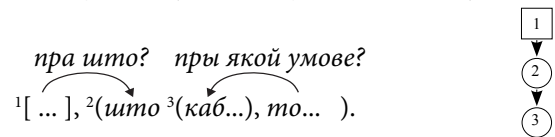
Пры паслядоўнай сувязі абедзве даданая могуць знаходзіцца ўнутры галоўнай: *За мастком, які ляжаў цераз балотную рачулку-крыніцу, што цякла з імшары з Сырніцы, завярнуў [Завішнюк] на шырокую, пясчаную, парослую травой-мятліцай і сіўцом, пагранзастаўскую дарогу* (І. Пташнікаў).

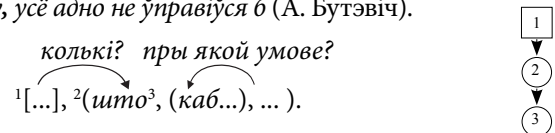
Адна з даданых прэдыкатыўных частак можа знаходзіцца ўнутры другой: *Калі Веру, якая часам заходзіць да нас, просяць дапамагчы, яна не адмаўляецца*. У адпаведнасці з правіламі ўсе часткі аддзяляюцца адна ад другой коскамі. Калі даданая частка знаходзіцца ў сярэдзіне папярэдняй даданай, абітурыенты могуць няправільна вызначыць від падпарадкавання. Рэкамендуем побач з гарызантальнымі схемамі складаць вертыкальныя, на якіх выразна відаць паслядоўнасць размяшчэння частак.

Цяжкасць пры разборы выклікаюць такія сказы, у якіх часткі звязаны паслядоўна, а другая даданая ўключае ў першую адрасу пасля сродку сувязі; у выніку атрымаецца збег злучнікаў. Напрыклад: *Мані падумалася, што каб быў тут Саша, то немінуха знайшоў бы што-небудзь адпаведнае ў Коласа. А чаму не? Не можа быць, каб Колас не прыкмеціў гэтай прыгажосці* (А. Бутэвіч).

У складаназалежным сказе з некалькімі даданымі побач стаяць падпарадкавальны тлумачальны злучнік *што* і першая частка парнага ўмоўнага злучніка *каб... то*. Прэдыкатыўныя часткі звязаны паслядоўным падпарадкаваннем: ад выказніка *падумалася* ў галоўнай залежыць першая даданая, яна адказвае на пытанне *пра што?* і з'яўляецца дапаўняльнай, другая даданая залежыць ад выказніка *знайшоў бы* ў першай даданай, адказвае на пытанне *пры якой умове?* і з'яўляецца даданай акалічнаснай умовы. Паводле правілаў, змешчаных у дапаможніках для абітурыентаў, коска паміж двума злучнікамі (або злучнікам і злучальным словам) не ставіцца, бо другі з гэтых злучнікаў мае частку *то* (*дык*), у выніку чаго пропуск другой даданай часткі парушае сэнс сказа. Калі сказ не мае часткі парнага злучніка (*то, дык*), тады даданая частка, якая пачынаецца з другога сродку сувязі, выдзяляецца коскамі: *Пагалоска пра Сцяпанаву ўмельства пабегла на навакольных вёсках. Просьбаў было столькі, што, каб працаваў нават ноччу, усё адно не ўправіўся б* (А. Бутэвіч).

Вельмі важна, каб абітурыенты засвоілі прыёмы вызначэння, ці трэба паміж злучнікамі коска, бо на цэнтралізаваным тэсціраванні такія сказы падаюцца штогод, да прыкладу, у 2007 г. яны былі ў кожным варыянце задання А28.

Гэтае правіла дзейнічае і пры збегу злучнікаў, першы з якіх звязвае аднародныя члены галоўнай (ці папярэдняй даданай) часткі, сэнсава-структурныя часткі складанага сказа з рознымі відамі сувязі: *Ганна прачытала апавяданне, выпісала цытаты і, каб не спяшацца з вёскі дадому, напісала водгук* (*і* звязвае аднародныя выказнікі). *Пот заліваў вочы, але, каб не выдаць сваёй слабасці, хлопец не кідаў вёслаў* [15, с. 65] (*але* звязвае сэнсава-структурныя часткі складанага сказа з рознымі відамі сувязі).

Калі першы са злучнікаў звязвае сказы ў тэксце, коска звычайна не ставіцца, нават калі няма другой часткі парнага злучніка.

У многіх на вокнах віселі выразаныя з каляровай паперы фіраначкі. Імі былі часам аздоблены берагі куфраў, палічкі на кухні і розныя іншыя рэчы. Але каб ператварыць гэта ў мастацтва, то не кожнаму паддавалася такое ўмельства (А. Бутэвіч) (*але* звязвае сказы ў тэксце).

Аднак абітурыенту неабходна пастаянна нагадваць, што адсутнасць другой часткі парнага злучні-

ка не заўсёды з'яўляецца прыкметай наяўнасці коскі пры збегу сродкаў сувязі.

У сказе *Наш паратунак у вяртанні да сваіх каранёў і народных традыцый, да свае роднае мовы і нацыянальнай годнасці, бо хто не паважае самога сябе, таго не паважаюць і іншыя* (В. Чамярыцкі) збег падпарадкавальнага прычыннага злучніка бо і злучальнага слова – адноснага займенніка *хто*. Паміж імі коска не ставіцца, хоць у сказе і няма парнага злучніка. Пераважальным спосабам, такім чынам, з'яўляецца пропуск часткі з другім сродкам сувязі. У гэтым прыкладзе сэнс будзе траціцца, таму адсутнасць коскі паміж сродкамі сувязі сведчыць пра моцную сэнсавую сувязь паміж часткамі.

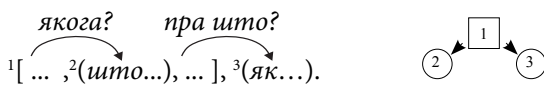
Гэты спосаб дапамагае і ў іншых выпадках, калі побач аказваюцца два злучнікі: *Я заплюшчыў на хвіліну вочы, а калі адкрыў іх, набачыў, што перада мною вымалёўваюцца сілуэты коннікаў* [12, с. 133] У складаназалежным сказе з адной даданай часткай коска паміж злучнікамі не ставіцца, хоць часткі *то* няма. Пераважальным тут з'яўляецца спосаб апускання часткі *калі адкрыў іх*. Сэнс траціцца – коску не ставім.

СКЛАДНАЗАЛЕЖНЫЯ СКАЗЫ

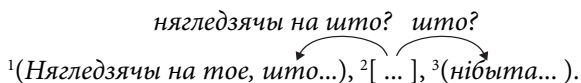
З СУЗАЛЕЖНЫМ НЕАДНАРОДНЫМ ПАДПАРАДКАВАННЕМ

Пры засваенні абітурыентамі гэтай тэмы найбольшую цяжкасць выклікае вызначэнне аднароднасці / неаднароднасці сузалежных даданых частак.

Калі даданыя часткі залежаць ад розных слоў, якія не з'яўляюцца аднароднымі членамі галоўнай часткі, калі адказваюць на розныя пытанні, то яны (даданыя часткі) звязваюцца сузалежным **неаднародным** падпарадкаваннем. Напрыклад, у сказе *Пазіраючы на ледзь прыкметныя палоскі святла, што прабівалася праз шчыліны аканіц, Лабановіч думаў, як цьмяна і скупа прабіваюцца на свет з зацятага мроку мыслі тутэйшых людзей* (Я. Колас) першая даданая – азначальная, залежыць ад назоўніка *святла* і адказвае на пытанне *якога?*; другая даданая – дапаўняльная, залежыць ад дзеяслова *думаў*, адказвае на пытанне *пра што?*.

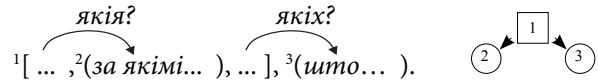
Даданыя часткі, залежныя ад аднаго і таго ж слова (слоў) у галоўнай, будуць звязаны **неаднародным** падпарадкаваннем, калі адказваюць на розныя пытанні: *Нягледзячы на тое, што ўжо мінаў першы месяц зімы, здавалася, нібыта на дварэ стаіць самая цёмная, глыбокая восень* (Я. Сіпакоў).

Ад выказніка *здавалася* ставіцца пытанне да першай даданай *нягледзячы на што?* (даданая акаліччальная, уступальная), да другой даданай – *што?* (даданая дзейнікавая).

Даданыя часткі могуць залежаць ад галоўнай, быць аднолькавымі па значэнні, але ўсё роўна не з'яўляюцца аднароднымі, калі не залежаць ад аднаго слова або аднародных членаў сказа, як у сказе: *Буслы,*

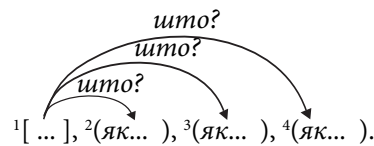
за якімі назірае Мацвей, больш не падобныя на княжборскіх сялян, што нечага не падзялілі (В. Казько).

СКЛАДНАЗАЛЕЖНЫЯ СКАЗЫ

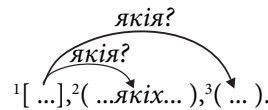
З СУЗАЛЕЖНЫМ АДНАРОДНЫМ ПАДПАРАДКАВАННЕМ

Залежнасць даданых ад аднаго і таго ж слова ў галоўнай частцы – паказчык іх аднароднасці толькі тады, калі даданыя адказваюць на адно і тое ж пытанне і з'яўляюцца аднолькавымі па значэнні: *Алесь бачыў, як прамяні сонца ўсё часцей прабівалі сваімі дзідамі лістоту, як яны прабіваліся ў самы гушчар, як насустрач ім дымела зямля* (У. Караткевіч).

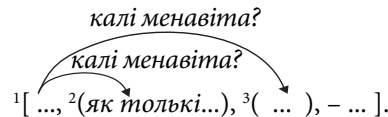

Тры даданыя дапаўняльныя часткі звязаны з галоўнай сузалежным аднародным падпарадкаваннем, бо да іх ставіцца адно і тое ж пытанне *што?* ад выказніка з галоўнай часткі *бачыў*.

Колькасць сузалежных аднародных даданых частак можа быць розная, і каб пазбегнуць паўтору аднаго і таго ж сродку сувязі, ён можа апускацца: *Усцяж каналаў растуць густыя старыя дрэвы, у засені якіх абанал ідуць стужкі цесных тратуараў і вуліц, чародамі ціснуцца старыя дамы* [2, с. 60].

А назаўтрага, як толькі выцерла сонца сваімі шаўковымі ручнікамі наплаканую начным туманам расу, запырэсіўся луг морам рознакалёрных істужак, – высыпалі з усяе вёскі маладзіцы, дзяўчаты, хлапцы-падшпаркі сушыць свежае мурожнае сена (М. Зарэцкі).

У такіх сказах прэдыкатыўныя часткі аддзяляюцца адна ад другой коскамі. У апошнім для большай выразнасці, каб падкрэсліць месца, дзе заканчваюцца прэпазіцыйныя даданыя часткі, стаіць коска з працяжнікам. (Як вядома, калі даданая стаіць перад галоўнай і выдзяляецца інтанацыйна, паміж імі можа ставіцца працяжнік [3, с. 310].)

Калі сузалежныя аднародныя даданыя часткі залежаць ад аднаго слова ў галоўнай, яны размешчаны побач, адна за адной; у такім выпадку вельмі часта два апошнія даданыя звязваюцца злучальнымі злучнікамі *і, ды* (у значэнні *і*), *ці, або, альбо, а, але*, а сродак сувязі (злучнік ці злучальнае слова) у апошняй даданай можа апускацца: 1. *Па дарожцы, якая па дыяганалі ішла да інтэрната з вуліцы і якую я адваяваў у*

нядаўнім паядынку, я пайшоў назад (У. Дамашэвіч).
2. Анэта чакала, калі зменіцца квадра і пераломіцца надвор'е (А. Жук). 3. На кожнай паласе, дзе толькі стаяць бабкі **ці** расце жыта, варушацца людзі: хлопцы, жанкі, дзяўчаты, мужчыны, дзеці... (І. Мележ).

якой?
якой?
1. ¹[..., ²(якая...) і ³(якую...), ...].

чаго?
чаго?
2. ¹[...], ²(калі...) і ³(...).

якой?
якой?
3. ¹[..., ²(дзе...) **ці** ³(...), ...].

Як і пры аднародных членах сказа, перад злучнікамі **і**, **ды** (у значэнні **і**), **ці**, **або**, **альбо** коска не ставіцца. Калі злучнік **і** ўжыты перад некалькімі сузалежнымі аднароднымі часткамі, то знакі прыпынку ставяцца па правілах пастаноўкі пры аднародных членах простага сказа: Чалавек думаў, **што** немцы пагаспадарыць у яго хаце і пойдучь, **і** тады ён зноў увайдзе ў яе, **і** ўсё можа пайсці звыклым парадкам (К. Чорны).

пра што? пра што?
пра што?
¹[...], ²(што...), ³(...), ⁴(...).

Але крокаў за дзвесце ад самога дрэва быў куток, **дзе** не ездзілі з калясмі, **і** **куды** не дабівалася жывёла, **і** **дзе** не хадзіла каса (К. Чорны).

які?
які?
які?
¹[...], ²(дзе...), ³(куды...), ⁴(дзе...).

Ён [Чэс] раз за разам запрашае Маню і ўсё больш ішчыльна горнецца да яе падчас танца, моцна нахіляецца да вуха, нешта расказвае. Маня асабліва не ўнікае што, **бо** **і** чутно з-за музыкі кепска, **і** страх усё больш ногі звязвае (А. Бутэвіч).

чаму?
чаму?
у што?
¹[...] ²(што), ³(бо і...), ⁴(...).

У апошнім сказе перад злучальным словам **што** коска не ставіцца, бо першы даданы сказ прадстаўлены толькі адным гэтым словам, перад першым **і** коска не ставіцца паводле правілаў пастаноўкі знакаў прыпынку ў простым сказе з аднароднымі членамі. У гэтым сказе, такім чынам, тры даданыя часткі: першая дапаўняльная, дзве наступныя акалічнасныя прычыны, аднародныя.

Калі ж даданыя звязаны між сабой злучнікамі **а**, **але**, **аднак**, то перад імі коска ставіцца заўсёды: Папраўдзе, Кастусёк толькі два разы быў у райцэнтры, **які** маці называла Слаўгарадам, **а** бабуля Аксюта – Прапойскам (У. Рубанавіч).

якім?
якім?
¹[...], ²(які...), ³(...).

Пры вялікай колькасці даданных частак, асабліва калі яны ўскладненыя, паміж групамі (парамі) ставіцца кропка з коскай: Быў збег пор года, **калі** цяплынь перамагла, **але** і халады не зусім адступалі; **калі** ў твар мяккім кацяняткам падоўгу лаічылася сонейка, **а** з палёў і прасек павяваў волкі сівер; **калі** пагодлівы поўдзень скідаў з заўзятага рабцягі кажух, **а** надвячорак зноў яго апранаў; **калі** валёнкі ўступілі дарогі і сцежкі ботам, **але** каля парога стаялі на ўсякі выпадак... (В. Карамзаў). Абітурыенты часта памыляюцца ў вызначэнні віду складанага сказа, калі ўлічваюць злучальную сувязь паміж сузалежнымі аднароднымі часткамі, а сказ адносяць да складанага з рознымі відамі сувязі. Трэба памятаць, што падпарадкаванне тут мацнейшае, таму злучальная сувязь не бярэцца пад увагу.

У 2002 г. на цэнтралізаваным тэсціраванні абітурыентам прапанавалі вызначыць, ці патрэбны коскі на месцы пропуску ў такіх складаназалежных сказах з некалькімі даданымі: Я прыйшоў_ не каб перашкаджаць вам у працы, **а**, наадварот, каб дапамагчы [12, с.123]. Неабходна ўлічваць_ і што ён сказаў, і як ён гэта сказаў [12, с. 167]. Коскі на месцах пропуску не патрэбны. У другім сказе прымяняем правіла пастаноўкі знакаў прыпынку пры аднародных членах у простым сказе.

Аднак у складаназалежным сказе і з адной даданай коска таксама не ставіцца, калі перад даданай стаіць злучальны злучнік (або часціца):

Трэба падумаць і як палепшыць якасць прадукцыі [13, с. 36].

Такім чынам, пастаноўка знакаў прыпынку ў складаназалежных сказах з некалькімі даданымі грунтуецца і на правілах пастаноўкі знакаў прыпынку ў складаназалежных сказах з адной даданай. Прытым выпускнікі павінны ведаць правілы, якія, на жаль, ёсць не ва ўсіх школьных падручніках. Сярод іх наступныя.

Перад даданай постпазіцыйнай часткай складаназалежнага сказа коска не ставіцца:

1) калі перад падпарадкавальным злучнікам або злучальным словам стаіць адмоўе **не**: Міхась прыехаў не каб выслухоўваць вашы крыўды, **а** каб самому расказаць пра свае праблемы [6, с. 95; 9, с. 146];

2) калі перад падпарадкавальным злучнікам або злучальным словам стаіць **злучальны злучнік** (ён звычайна паўторны, калі даданных частак некалькі): Міхась прыехаў і каб паслухаць вас, і каб расказаць пра свае праблемы [6, с. 95; 9, с. 146];

3) калі даданая частка складаецца толькі з аднаго злучальнага слова (адноснага займенніка ці прыслоўя): Міхась паехаў у вёску, **але** не сказаў чаго [6, с. 95; 9, с. 146].

Калі такіх даданных некалькі (што складаюцца толькі са сродкаў сувязі), коска пасля галоўнай ставіцца: ...У цемры, у закінутай, даўно мёртвай вежы роўна і злавесна свяціў агонь. І нельга было не думаць, адкуль і чаму (У. Караткевіч).

Калі даданая – няпоўны сказ, коска таксама ставіцца: Вы сядайце, дзе свабодна [6, с. 95].

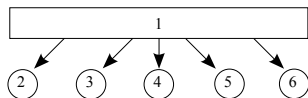
Калі перад падпарадкавальным злучнікам ці злучальным словам стаяць словы *толькі, нават, асабліва, а менавіта, а таксама* і іншыя з далучальным значэннем, то коска пасля гэтых слоў не ставіцца [9, 146; 1, с. 150]: *3 дарогі нас мог заўважыць кожны, нават калі і не прыглядаўся б надта* (І. Чыгрынаў). Калі ж гэтыя словы адносяцца да галоўнага сказа, то коска ставіцца пасля іх: *Не ведаю нават, што між імі было агульнага?* (У. Караткевіч).

Неабходна памятаць, што “коска не ставіцца перад *як, калі, куды, што, чым* і пад., калі гэтыя словы ўваходзяць у склад устойлівых выразаў *як мае быць, калі б там ні было, што б там ні было* і пад.” [6, с. 94]: *Марцін адчуваў, што Ганнін лёс ужо вызначыўся як мае быць* (К. Чорны). *Ён проста ішоў куды вочы глядзяць, бо яму не было тут месца* [2, с. 93].

Калі даданая постпазіцыйная частка звязана з галоўнай састаўным падпарадкавальным злучнікам, то пры ім коска ставіцца адзін раз:

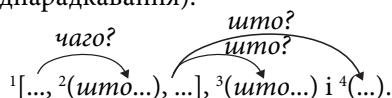
*Ірына ўчора не пайшла на сустрэчу, таму што ў яе была высокая тэмпература. Параўнайце: Ірына ўчора не пайшла на сустрэчу менавіта таму, што захварэла. У першым сказе падпарадкавальным злучнікам з’яўляецца спалучэнне *таму што*, у другім сказе – *што*.*

Калі ж сузалежныя даданія залежаць ад розных слоў, якія з’яўляюцца аднароднымі членамі ў галоўнай частцы, і адказваюць на аднолькавыя пытанні, то яны (даданія часткі) звязваюцца таксама сузалежным **аднародным** падпарадкаваннем [5, с. 210 – 211]: *Кій, / На які ў жыцці не абаврэсся, / Нож, / Якім хлеба сябрам не адкроіш, / Кубак, / З якога вады не нап’ешся, / Соль, / Якой гутарку, смех не падсоліш, / Дружба, / Не зведаўшая ліхалецця, / Слава / Без працы мазольнай, упартай, / Слова, / Якое не грэе, не свеціць, – / Нічога не варты* (М. Танк).

Граматычныя катэгорыі роду, ліку і склону пытальных займеннікаў залежаць ад роду, ліку і склону слоў, ад якіх ставіцца пытанне. Ад назоўнікаў *кій, нож, кубак* пытанні да даданых частак – *які?*, ад назоўніка *соль* – *якая?*, ад назоўніка *слова* – *якое?*. Склон пытальных займеннікаў супадае, бо словы, ад якіх ставяцца пытанні, ужыты ў назоўным склоне, з’яўляюцца аднароднымі дзейнікамі.

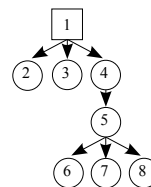
У адным складаназалежным сказе могуць быць усе даданія часткі сузалежныя, адна пара з якіх (ці больш) будзе ўключаць аднародныя сказы, а адзін (ці некалькі) у адносінах да гэтай пары будзе неаднародным. У сказе *Не разумеючы яшчэ да канца, што такое каханне, Алясь ведаў, што яго кахаюць і ён сам кахае* (У. Караткевіч) тры даданія – дапаўняльныя, але аднароднымі будуць толькі дзве апошнія (пытанне *што?* ставіцца ад выказніка *ведаў*), а першая даданая адказвае на пытанне *чаго?*, якое ставіцца ад акалічнасці. Аднак такое сузалежнае падпарадкаванне ў лінгвістычнай літаратуры не называецца змешаным (бо сказ не ўключае элементаў паслядоўнага падпарадкавання).

СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫЯ СКАЗЫ СА ЗМЕШАНЫМ ПАДПАРАДКАВАННЕМ

Гэта складаназалежныя сказы з некалькімі даданымі, часткі якіх звязаны і паслядоўным падпарадкаваннем, і сузалежным (аднародным або неаднародным). Пры сінтаксічным разборы такіх сказаў трэба ўказаць, якія даданія звязаны сузалежным падпарадкаваннем, і вызначыць, ці аднародныя яны.

Дзяўчаты на вуліцы заклікалі на купальскае свята... Ну дзе ж там не пойдзе хто, калі так настойна звяняць дзявочыя галасы, калі так моцна вабяць яны сваім глыбокім, як зорнае неба, лірызмам і свежасцю, калі абяцаюць яны, што сягодня ў мяккім змроку начы, разбаўленым барвістым светам агнёў, аббудзецца вясялае набажэнства, у якім малельнымі гімнамі будуць дзявочыя свежыя песні, у якім замест пакутнае скрухі будзе радасць і смех, будзе шырокі размах маладосці (М. Зарэцкі).

У гэтым сказе першыя тры даданія (2, 3, 4) з’яўляюцца між сабой сузалежнымі аднароднымі, бо залежаць ад выказніка ў галоўнай *не пойдзе*, адказваюць на адно пытанне *пры якой умове?* і з’яўляюцца акалічнаснымі ўмовы. Апошнія тры даданія (6, 7, 8) таксама сузалежныя аднародныя, бо залежаць ад дзейніка *набажэнства* ў чацвёртай даданай (5), адказваюць на адно пытанне *якое?* і з’яўляюцца азначальнымі. Паслядоўная сувязь у сказе паміж часткамі: 1 – 4 – 5 – 6, 1 – 4 – 5 – 7, 1 – 4 – 5 – 8.

АБ ПЕРАБУДОВЕ СІНТАКСІЧНЫХ СУВЯЗЯЎ У СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫХ СКАЗАХ

Калі складаназалежны сказ мае некалькі аднародных даданых сказаў, то адзін з іх (каб пазбегнуць лексічнага паўтору) можа быць прадстаўлены адным словам.

Як прыклад накладання аднаго даданага сказа на другі, або сінтаксічнай аплікацыі [10, с. 5 – 14], што ўласціва як вуснаму, так і пісьмоваму маўленню, можна разглядаць наступныя сказы з мастацкіх твораў: 1. *Што і як яна ім выкладаць будзе, пачала дужа цікава расказваць Магда* (Л. Калюга). (Параўнаем: *Што яна ім выкладаць будзе і як яна ім выкладаць будзе, пачала дужа цікава расказваць Магда*.) 2. *Яны вялі гутарку аб сваіх справах, аб заробках, каму, як і дзе пашчасціла* (Я. Колас). (Параўнаем: *Яны вялі гутарку аб сваіх справах, аб заробках, каму пашчасціла, як пашчасціла і дзе пашчасціла*.) У выніку ўтвараюцца спалучальныя рады, якія аб’ядноўваюць у фразе сінтаксічна разнародныя займеннікі і прыслоўі [5, с. 212]: *што і як; каму, як і дзе*.

Часта ў мове мастацкай літаратуры сустракаюцца такія складаназалежныя сказы, у якіх у выніку сінтаксічнай аплікацыі цяжка вызначыць колькасць даданых сказаў, хаця колькасць злучальных слоў ці злучнікаў з’яўляецца добраай падказкай:

*Не знаў Сцяпан, якая драма
Якім агнём у ёй смыліць,
Што ёй дасюль той май, як рана,
І криваточыць, і баліць* (Н. Гілевіч).

Здаецца, нашым абітурыентам можна і не ведаць правілаў пастаноўкі знакаў прыпынку ў такіх сказах. Аднак матэрыялы цэнтралізаванага тэсціравання за 2006 г. уключаюць падобны сказ, у якім трэба паставіць знакі прыпынку (вызначце сказы, у якіх трэба паставіць дзве коскі): *Настаўніца тлумачыла дзецям якія кветкі дзе трэба садзіць каб тады калі яны вырастуць быў добры ўраджай* [14, с. 53]. Адзінае, што ў ім трэба паставіць ажно чатыры коскі, таму сумненняў у абітурыентаў не павінна было быць. Аднак жа такія сказы падаваліся.

У 2004 г. быў прапанаваны сказ (адзначце сказы з пунктуацыйнымі памылкамі): *Ты мне заўсёды была дапамогай, дзе б і якой ні хадзіў я дарогай* [2, с. 74]. У гэтым сказе памылка не было.

Спалучальныя рады могуць утвараць не толькі сродкі сувязі даданых частак, але і выказнікі з розных даданых частак, аб'яднаных у адну: *І раптам у тым тунелі, сярод спрадвечнай халоднай цемры, у якую і сярод якой, здавалася б, немагчыма ні прарвацца, ні нарадзіцца ніякаму гуку, Майстра пачуў спачатку гукі гармоніка, а потым і песню* (В. Казько). Аднак у такім выпадку нельга ўтварыць складанае слова-злучэнне тыпу *немагчыма нарадзіцца ў якую і сярод якой* (у *цемру і сярод цемры*), як гэта дапускаецца ў складаным словазлучэнні з простага сказа: *Сёння Антон купіў і прачытаў часопісы і газеты*. У спалучальныя адносіны могуць уступаць і два аднолькавыя злучальныя словы, што падпарадкоўваюцца ў родзе і ліку розным словам (аднародным членам) з галоўнага сказа: *А тая зямля і тая вада, на якой і каля якой яны жылі раней, пасля грамадзянскай вайны адышлі да Польшчы* (В. Казько). (Параўнаем: *А тая зямля, на якой яны жылі раней, пасля грамадзянскай вайны адышла да Польшчы. А тая вада, каля якой яны жылі раней, пасля грамадзянскай вайны адышла да Польшчы.*) Адступленнем ад літаратурнай нормы мовазнаўцы лічаць загрузшчванне складанага сказа аднолькавымі злучнікамі і злучальнымі словамі пры паслядоўным падпарадкаванні [9, с. 319]. Тое ж можна сказаць і ў дачыненні да прыведзеных прыкладаў, таму мы не рэкамендуем абітурыентам утвараць такія сказы пры напісанні творчых прац.

Ці траплялася вам бываць на вёсцы ў гэты час, калі пуста ў ёй пад пякучым сонейкам, усе людзі на полі сярод аўса і лёну, што жаўцее і галубее? (М. Гарэцкі). У апошнім даданым сказе *што жаўцее і галубее* ў выніку аплікацыі аднаго даданага на другі (*сярод аўса, што жаўцее, і лёну, што галубее*) узніклі спалучальныя адносіны паміж выказнікамі, якія сэнсава не з'яўляюцца аднароднымі (жаўцее авёс, а галубее лён). Пабудаваць схему такога сказа абітурыенту вельмі цяжка, бо задаваць пытанні ад папярэдняй даданай да апошняй неабходна двойчы, адказ на кожнае з пытанняў – не ўвесь даданы сказ, а толькі яго частка.

Нельга ўжываць складаназалежныя сказы, у якіх неаднародныя даданыя часткі аформлены так, як і аднародныя: *Марына пазнаёмілася з Андрэем і назвала Кацярыне Кірылаўне свайго спадарожніка Ва-*

дзіма Генадзьевіча Хаішкоўскага, супрацоўніка таго ж інстытута, дзе працавала Кацярына Кірылаўна, і пра якога яна крыху чула (А. Асіпенка). Даданыя сказы тут азначальныя, але залежаць ад розных слоў з галоўнай часткі: першы даданы – ад назоўніка *інстытута*, другі даданы – ад назоўніка *супрацоўніка*, паказчыкам гэтай залежнасці выступае злучальнае слова *пра якога*: форма вінавальнага склону паказвае на адушаўлёнасць назоўніка, які замяняе займеннік. Хоць гэтыя назоўнікі з'яўляюцца кампанентамі аднаго і таго ж члена сказа – развітага прыдатка, аднак даданыя часткі не могуць выступаць як аднародныя.

Сказ *Потым... паляцелі цераз нас першыя нямецкія снарады і крышылі той лясок, за якім стаяў наш абоз першага разраду і куды я хадзіў у канцылярыю* (М. Гарэцкі) па размяшчэнні прэдыкатыўных частак пабудаваны як складаназалежны з сузалежным аднародным падпарадкаваннем, аднак па семантыцы часткі звязаны паслядоўным падпарадкаваннем: прыслоўе *куды* як злучальнае слова павінна звязваць другую даданую з першай даданай, замяняць словаформу *да абоза* (ці *ў абоз*), але, паколькі абоз знаходзіцца таксама за лесам, пра які ідзе гаворка ў галоўнай частцы, аўтар даданыя часткі звязвае злучальнай сувяззю (як аднародныя аформлены не толькі даданыя, але і сродкі сувязі – *за якім і куды*). Каб пазбегнуць сэнсавай недакладнасці, у такім сказе неабходна замяніць злучальнае слова *куды* на злучальнае слова *праз які*. Аднак у такой сітуацыі злучальнае слова *які* апынецца пасля назоўнікаў мужчынскага роду папярэдняй даданай часткі *абоз, разрад* – узнікне новая сэнсавая недакладнасць, калі апусціць злучнік *і*.

Вуснаму маўленню ўласціва змяненне ў падпарадкавальных сувязях. У прыкладзе *Я зычу табе шмат багацця і каб на твары заўсёды была ўсмішка ў выніку апакайну* – прыёму спалучэння неаднародных элементаў як сінтаксічна аднародных – у спалучальным радзе аказваюцца дапаўненне і даданы дапаўняльны сказ [10, с. 138]. Падобныя сказы можна сустрэць у пісьмовым маўленні: *Я жадаю шчасця сваёй зямлі і каб яна ніколі не ведала жахаў вайны* (з творчай працы абітурыента). Хаця такія канструкцыі, уласцівыя вуснаму маўленню, ненармаўныя, іх можна сустрэць у мастацкіх творах: 1. *Лявон наказаў увечары **накляпаць** добра косы і **каб ніхто не пазніўся*** (В. Быкаў). У гэтым сказе ў якасці аднародных выступаюць дапаўненне і даданы дапаўняльны сказ. 2. *Да сяброў вярнуўся добры гумор і дураслівы настрой. Яны забыліся нават, **што знаходзяцца пад патайным наглядом паліцыі, і пра Аксана**, ад якой даведаўся Янка пра гэта* (Я. Колас). Як аднародныя ўжыты даданы дапаўняльны сказ і дапаўненне. 3. *З вёскі чуваць нечыя хрыпатыя галасы і нават як пярцаў у Палюшынай хаце нагамі* (І. Пташнікаў). У якасці аднародных выступае дзейнік і даданы дзейнікавы сказ.

Як вынік кантамінацыі – узаемадзеяння паміж сказам і сінтаксмай – разглядаюцца і канструкцыі, у якіх сказ выкарыстоўваецца ў якасці члена сказа (з'ява, адваротная парцэляцыі). Не толькі ў вусным, але і ў пісьмовым маўленні сустракаецца ўжыванне даданага сказа ў якасці выказніка: *Адзінае, што яго турбавала, – гэта што яго жонка кусае мяне і можа нашкодзіць мне на рабоце* (У. Дамашэвіч).

Сустракаюцца ў гутарковым маўленні, мастацкіх тэкстах сказы, структуру якіх школьнікам вельмі

цяжка вызначыць. Утвораны яны шляхам пераста-ноўкі галоўнай і даданай частак складаназалежнага сказа, у выніку чаго галоўная знаходзіцца ў сярэдзіне даданай: *Я сёння ведаеш што бачыла?* (Параўнаем: *Ведаеш, што я сёння бачыла?*) *Замуж толькі гаворыцца, што выйшла – за Сцёпку-п’яніцу...* (А. Жук). (Параўнаем: *Толькі гаворыцца, што замуж выйшла – за Сцёпку-п’яніцу...*) *Пра маладзейшага Моля не любіў, каб гаварылі...* (А. Жук). (Параўнаем: *Моля не любіў, каб гаварылі пра маладзейшага...*) У такіх сказах коска звычайна ставіцца толькі пасля галоўнага сказа, перад ім жа не ставіцца. Аднак вядомы лінгвіст Д. Розенталь рэкамендаваў сачыць, каб у такіх сказах не адарваць выказнік ад дзейніка даданага сказа: *Ён ужо месяц як вярнуўся з камандзіроўкі (параўнаем: Гаспадаркай нельга сказаць, каб ён займаўся)* [9, с. 145]. У зборніку матэрыялаў цэнтралізаванага тэсціравання такі сказ таксама трапіў (заданне: адзначце сказы, у якіх выдзеленыя словы адасабляюцца): *Я знайшоў у гэтай шуфляцы ведаецца што?* [12, с. 157]. Выдзеленае слова ў ім адасабляець не трэба. Абітурыент павінен быў прымяніць правіла, не зусім звязанае з такімі канструкцыямі, а лепш сказаць, павінен быў угадаць, бо нельга сцвярджаць, што даданая тут складаецца з аднаго слова – сродку сувязі (перабудуем сказ: *Ведаецца, што я знайшоў у гэтай шуфляцы?*).

Такім чынам, аналіз матэрыялаў цэнтралізаванага тэсціравання прымушае прыйсці да высновы, што нельга спадзявацца ў некаторых выпадках на інтуіцыю, моўнае чужце юнакоў і дзяўчат, а трэба дасканала рыхтаваць абітурыентаў да ўступнага экзамену ў ВНУ. Аналіз сказаў з твораў класікаў беларускай літаратуры, вывучэнне правілаў пабудовы словазлучэнняў, сказаў, спосабаў замены іх сінанімічнымі канструкцыямі – гэта тыя прыёмы і метады, ад якіх не трэба адмаўляцца ў працэсе падрыхтоўкі моладзі да цэнтралізаванага тэсціравання.

Спіс літаратуры

1. **Бадзевіч, З. І.** 50 асноўных правілаў беларускай пунктуацыі : дапаможнік для вучняў старэйшых класаў агульнаадукацыйных школ, ліцэяў, гімназій / З. І. Бадзевіч, І. М. Саматыя – Мінск : Сучаснае слова, 2000.

ТЭСТАВЫЯ ЗАДАННІ ПА ТЭМЕ

А1. Адзначце складаназалежныя сказы, у якіх даданая частка звязана з галоўнай пры дапамозе злучальнага слова:

1) Хто забыў сваіх продкаў – сябе губляе (*У Караткевіч*).

2) На людзях ён [Сцяпан] амаль увесь час маўчаў, бачыў, што выглядае і недарэчным і смешным... (*М. Стральцоў*).

3) Алаіза азірнулася, не разумеючы, адкуль на яе навалілася гэтае важка-густое і бязладнае гудзенне (*В. Коўтун*).

4) Ідуць дадому, разважаюць, чаго на святы накупляюць... (*Я. Колас*).

5) Звычайна Валашка ўставаў раней за ўсіх у хаце, калі б ні клаўся, рана ці позна (*В. Карамзаў*).

А2. Адзначце нумары складаназалежных сказаў, у якіх даданая частка звязана з галоўнай злучальнымі словамі – адносным займеннікам:

2. **Беларуская мова** : дапам. для падрыхт. да цэнтраліз. тэсціравання / Рэсп. ін-т кантролю ведаў М-ва адукацыі РБ; пад рэд. В. М. Лапанік, Н. В. Самедавай. – Мінск : РІКВ; Мазыр : ТАА ВД “Белы Вецер”, 2005.

3. **Беларуская мова** : Тэорыя. Тэсты : для школьнікаў і абітурыентаў / Э. Д. Блінава, Н. В. Гаўрош і інш. – Мінск : Выш. шк., 2004.

4. **Міхневіч, А. Я.** Аб некаторых сінтаксічных цяжкасцях беларускай мовы / А. Я. Міхневіч // Беларуская мова : цяжкія пытанні фанетыкі, арфаэпіі, граматыкі / пад рэд. А. І. Падлужнага. – Мінск, 1987.

5. **Норман, Б. Ю.** Грамматика говорящего / Б. Ю. Норман. – СПб., 1994.

6. **Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі.** – Мінск : Выд-ва АН, 1959.

7. **Рагаўцоў, В. І.** Сінтаксіс беларускай і рускай моў : дыскусійныя пытанні : дапам. / В. І. Рагаўцоў. – Мінск : Універсітэцкае, 2001.

8. **Розенталь, Д. Э.** Практическая стилистика русского языка : учеб. для вузов по спец. “Журналистика” / Д. Э. Розенталь. – 5-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1987.

9. **Розенталь, Д. Э.** Справочник по правописанию и литературной правке / Д. Э. Розенталь; под ред. И. Б. Голуб. – 3-е изд., испр. – М. : Рольф, 2001.

10. **Рядчикова, Е. Н.** Конструкции с наложением одного предложения на другое в русском языке / Е. Н. Рядчикова. – Майкоп, 1988.

11. **Саламевіч, А. У.** Сінтаксічная сувязь частак складанага сказа : Пра тыповыя памылкі пры вызначэнні і іх прадухіленне / А. У. Саламевіч // Роднае слова. – 1997. – № 12. – С. 115 – 127.

12. **Тесты : Математика. Химия. Беларуская мова** : варианты и ответы централизованного тестирования : пособие для подгот. к тестированию / Респ. ин-т контроля знаний. – Минск : ООО “Асар”, 2003.

13. **Тэсты : Беларуская мова** : матэрыялы для падрыхтоўкі да цэнтралізаванага тэсціравання / УА Рэсп. ін-т кантролю ведаў. – Мазыр : ТАА ВД “Белы Вецер”, 2003.

14. **Цэнтралізаванае тэсціраванне.** Беларуская мова : зборнік тэстаў / Рэсп. ін-т кантролю ведаў М-ва адукацыі РБ. – Мінск : Аверсэв, 2006.

15. **Цэнтралізаванае тэсціраванне.** Беларуская мова : зборнік тэстаў / Рэсп. ін-т кантролю ведаў М-ва адукацыі РБ. – Мінск : Аверсэв, 2007.

16. **Цэнтралізаванае тэсціраванне.** Беларуская мова : зборнік тэстаў / Рэсп. ін-т кантролю ведаў М-ва адукацыі РБ. – Мінск : ПУП “Изд-во Юнипресс”, 2005.

17. **Яўневіч, М. С.** Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы : вучэб. дапам. для студэнтаў спец. “Бел. мова і літ.” пед. ін-таў / М. С. Яўневіч, П. У. Сцяцко. – Мінск : Выш. шк., 1987.

1) Каму прыходзілася хоць раз пабачыць гэты куток, той напэўна не забудзе яго ніколі (*Я. Колас*).

2) Каб трошкі спазніліся хлопцы, то ўжо не засталі б лесніка дома (*П. Панчанка*).

3) Андрэй не стрымаўся, хоць даваў сабе абяцанне не дакучаць больш просьбамі (*У. Шахавец*).

4) Электрычная лямпачка, якая вісела пад самай столлю, свяціла бякла (*І. Навуменка*).

5) Хто забыў сваю мову – усё згубіў (*У. Караткевіч*).

А3. Адзначце нумары складаназалежных сказаў, у якіх даданая частка звязана з галоўнай злучальнымі словамі **што, чым**:

1) У мяне сэрца тахкала так моцна, што, здаецца, аж чутно было па ўсім пакоі (*Я. Скрыган*).

2) Чым большая сваім значэннем тэма, тым яна большага патрабуе вырашэння (*М. Танк*).

3) Я адплаціў народу, чым моц мая магла... (Я. Купала).

4) Ранішнє сонца, што чырваніла хвойнік угары, яшчэ не магло прабіцца да нізу, да зямлі (І. Мележ).

5) Што сёння аддасі, тое заўтра два разы знойдзеш (з народнага).

A4. Адзначце складаназалежныя сказы, у якіх сродкамі сувязі ўсіх частак з'яўляюцца толькі падпарадкавальныя злучнікі:

1) Я быў гады такі малы, што нават не хадзіў у школу (Я. Брыль).

2) І само сабой сталася, што калі дзяўчаты павырасталі, то ў кожнай з іх была гара падушак і поўная шафа адзення (К. Чорны).

3) Як чалавек жыве ўсе гады на адным месцы, дык не вельмі заўважае змены, бо ўсё на вачах робіцца спакаваля (В. Карамазу).

4) Калі б хто запытаў у гэту хвіліну, аб чым ён [Лабановіч] думае, ён напэўна не даў бы адказу (Я. Колас).

5) Яшчэ саромеюцца маці, што ходзіць у андараку, бо ёй даводзілася траціць усё, што мела на вяку (С. Грахоўскі).

A5. Адзначце складаназалежныя сказы з даданымі азначальнымі часткамі, у якіх злучальныя словы выконваюць сінтаксічную функцыю дзейніка:

1) Гэты плёскае, шум, брэх, якія так моцна ішлі па вадзе, былі чутны з вёскі, турбавалі старога бабра, не давалі яму супакоіцца (А. Жук).

2) Турсевіч ведаў, за што перавялі Лабановіча з Палесся ў Верханскую школу (Я. Колас).

3) Люблю зіму з яе марозам, што вокны прыбярэ ва ўзор, і белы снег, што, ўкрыўшы поле, ірдзіцца бляскам ясных зор (К. Буילו).

4) У міжрэччы Свіслачы і Нямігі на ўзвышшы, якое і цяпер называюць замчышчам, быў збудаваны драўляны замак (У. Юрэвіч).

5) Непадалёку ад гэтых вась мясцін рота, у якой служыў старшы сяржант Мар'ян Знавец, вяла бой за чыгунку (В. Казько).

A6. Аналізуючы мову Вячаслава Адамчыка, мовазнаўца Алесь Каўрус адзначыў, што ў творах пісьменніка часта сустракаюцца складаназалежныя сказы, у якіх даданая азначальная частка стаіць у адным радзе з азначэннямі, перад назоўнікам, які паясняе. Знайдзіце сказы з твораў В. Адамчыка, у якіх у такой даданай азначальнай частцы злучальнае слова выконвае функцыю дзейніка:

1) Перад змярканнем пад калыскаю маладзіка, што зачাপіўся за востры цвічок першае зоркі, збіўшыся з дарогі і закруціўшы пятлёю свой роўны шнурок, свойскім голасам закрывалі дзікія гусі.

2) Падглядзіўшы пад хустку абынелыя кудзеркі валасоў, яна [Ганначка] першаю пачала паднімацца да свае, што ўткнулася вушатым каньком у сінюткае неба, хаты.

3) Старая выкідала з печы цёплыя, што пахлі ўжо гаркаватаю карою, алевая ружаватая дрывы, азіралася на дзверы, за якімі драпалася і вішчала ўпушчанае некім ноччу ў сенцы трапяткая сучачка.

4) У прыгожым, дагледжаным дамку з навіслым прыдашкам пахла сухім пылам, мышамі і, здаецца,

густым, што рабілі з таблеткаў, залаціста-ліловым чарнілам.

5) Не даходзячы да пераезнае будкі, Алеся звярнула з гасцінца, цераз маладое, што яшчэ не скруцілася ў трубку і пахла прэснаю травою, жыта дайшла да елачак.

A7. Адзначце складаназалежныя сказы, у якіх ёсць даданыя дзейнікавыя часткі:

1) Адным словам, бацька яе мае цяпер і тую хату, што ставіў у маладосці, і тую, у якой цяпер жыў (К. Чорны).

2) Я не пачуў крокаў за спінаю, як быццам той, хто падышоў, плыў у паветры (У. Караткевіч).

3) Цяпер я ведаю, што не можна так жыць, абы жыць (К. Чорны).

4) Зажылі спакайней, хоць беднасць не адыходзіла ні на крок, сачыла, як воўк з-за куста за авечкаю, што адбілася ад статка (У. Дамашэвіч).

5) Дагэтуль здавалася, што выбухі напаяўнялі прастору і ўсё роўна як прымушалі яе жыць (І. Чыгрынаў).

A8. Выпішыце нумары сказаў, у якіх на месцы пропуску трэба паставіць коску:

1) Яна [Магдалена] рушыла да Рамашкавай хаты, адчуваючы, як сэрца распірае ёй грудзі_ і стрымліваючы хаду сваіх ног, каб не пабегчы (К. Чорны).

2) З Жукаўшчыны плыла хмара, бурая і рагатая_ што вялікі лось выставіў уперад рогі (І. Пташнікаў).

3) Ганна заспяшалася на кухню. Стараючыся не стукіць, хапатком унесла_ што было закусіць (І. Мележ).

4) Васіль прыслухаўся, што чуваць з Чарнушкавага двара, пачакаў_ ці не пачуе Ганнінага голасу (І. Мележ).

5) А калі Жэнька не крычыць – ён робіць ўсё_ як трэба (І. Пташнікаў).

A9. Адзначце складаназалежныя сказы з некалькімі даданымі, у якіх часткі звязаны паслядоўным падпарадкаваннем:

1) Ігнат сядзеў на самым версе, калі адчуў, што з другога боку вуліцы на яго пазірае хлапчук гадоў васьмі (А. Кудравец).

2) Калі па двары не сталі дугаць нагамі і не скрыпеў ужо асвер, Завішнюк устаў, пахадзіў па хаце, паглядзеў у акно... (І. Пташнікаў).

3) Нарэшце ён ужо добра прывык да таго, што абы якія-небудзь два дні свят, то яна будзе ехаць да Якубавіч (К. Чорны).

4) Мне прыйшла ў галаву думка, што трэба пайсці ў бібліятэку і даведацца нарэшце, што гэта за дзікае паляванне, пра якое мне было нязручна распытваць гаспадыню (У. Караткевіч).

5) Пільневіч адчуў, што цяпер ён зусім інакш стаў глядзець на тое, на што раней пазіраў праз пальцы (У. Дамашэвіч).

A10. Адзначце складаназалежныя сказы з паслядоўным падпарадкаваннем, у якіх знакі прыпынку пастаўлены правільна:

1) Каб пазнейшых нашых дэкадэнтаў, якія апявалі занядбанья панскія замкі, пакінуць тут хоць бы на адну ноч, яны хутка запрасіліся б на траву, на цёплае сонейка (*У. Караткевіч*).

2) Гэта не руская ці беларуская літаратура, па якіх каб атрымаў “здавальняюча”, згарэў бы ад сорама (*І. Навуменка*).

3) Сапраўды, на канапе, якая была ля сцяны, што насупраць акна, сядзела з кніжкаю ў руках маленькая дзяўчынка і насцярожана глядзела на гасцю сваімі бліскучымі вачанятамі (*І. Чыгрынаў*).

4) Андрэй усё чуў, бо стаяў на двары пад хлевам, у цемені, дзе ніхто не бачыў (*В. Карамазяў*).

5) Прырода зладзіла Стасю так, што, каб і хацеў, то не знайшоў бы да чаго прычапіцца... (*А. Бутэвіч*).

A11. Адзначце складаназалежныя сказы з некалькімі даданымі, у якіх часткі звязаны **сузалежным неаднародным** падпарадкаваннем:

1) Са здзіўленнем спыніўся я перад трохпавярховым домам, адна палавіна якога была разбурана, а ў другой жылі людзі (*І. Шамякін*).

2) Беручы на гару, нагужна раўлі машыны, ажно шыбы трымцелі і на гнілых падмосніках у хаце цяжка сапелі масніцы (*В. Карамазяў*).

3) Ішлі бадай гадзіну і, калі падыходзілі да самай вёскі, заўважылі, што апагодзілася (*І. Пташнікаў*).

4) Першы год, калі прыйшлі немцы, расказваюць у Лонве, паліцаі гналі людзей рэзаць лес (*І. Пташнікаў*).

5) Першая бомба ўпала недзе ў канцы вуліцы... у раёне таго дома, дзе жанчына выбівала дарожку, і, напэўна, трапіла ў будынак, бо высока ўгору шугануў слуп чорнага і белага дыму (*І. Шамякін*).

A12. Адзначце складаназалежныя сказы з некалькімі даданымі, у якіх часткі звязаны толькі **сузалежным аднародным** падпарадкаваннем:

1) За драбналесем, якое ўжо высыхала ад ранішняга, але вельмі цёплага сонца, пачалося знаёмае канюшыннае поле, дзе ласяня з маці не раз ласаваліся смачнаю травою, а калі не было надта гарача, то і ляжалі, адпачывалі, напіўшыся вады ў блізкай рэчцы і вяртаючыся ад яе ў лес (*Г. Далідовіч*).

2) Па-свойму гаспадарлівы Войцік збудаваў на ўзлеску, дзе густа раслі маліны і куды вывозілі саўгасную пасеку, ладную хаціну... (*І. Шамякін*).

3) Чуваць, як уперадзе пад нагамі ў людзей трашчаць сухія сукі і крышацца высахлыя сёлета кладкі, як шапаціць лазняк і алышэўнік, калі расхінаюць яго рукамі (*І. Пташнікаў*).

4) Яму [Андрэю] захацелася падняцца і зірнуць у акно, ці намнога прыбавілася паводка, ці ўсе курганы заліла (*Л. Левановіч*).

5) Не знойдзецца тое, што прайшло, мінулася і загінула ў гарматным агні і попел ад чаго развейваецца вятрамі далёка адсюль (*К. Чорны*).

A13. Адзначце складаназалежныя сказы з некалькімі даданымі, у якіх часткі звязаны **змешаным** падпарадкаваннем:

1) Завішнюк смяецца і кажа, што адказала яна правільна і каб гэта ў тэхнікуме, то ён, Завішнюк,

паставіў бы ёй за такі адказ пяцёрку (*І. Пташнікаў*).

2) Калі глядзіш на такіх людзей – так і здаецца, што ў іх сям’і дзеці, гуляючы ў схованкі, хаваліся пад шырачэзную, у шэсць полак, шарсцяную сукню бабулі, якая – бабуля, а не сукня – вязала панчохі або цыравала новыя шкарпэткі, каб не так хутка прадзерліся (*У. Караткевіч*).

3) На маленькім хутары Язавец, які ціха-мірна прытуліўся пад неабдымным полагам высокага неба між боханамі збожжавых палеткаў, расквечаных яркай палоскай Школьнага лесу, падзялененых поплавам у шматколёрных красках, аздобленых блішчастымі люстэркамі Сержановага і Ткачовага лугоў, і які дагэтуль спакойна і бесканфліктна па сусветных мерках жыў сваім размераным і працавітым жыццём, усчаўся неверагодны рух (*А. Бутэвіч*).

4) Першае, што я зрабіў наступнага дня, гэта ададраў дошкі ад дзвярэй таго адзінага закалочанага пакоя, у якім толькі і мог знікнуць Малы Чалавек, калі ён быў істотай з плоці і крыві (*У. Караткевіч*).

5) Але мне выпала паехаць толькі ў жніўні месяцы, калі не да казак і толькі цягучае наша “жніво” гучыць над палеткамі (*У. Караткевіч*).

A14. Адзначце сказы, у якіх трэба паставіць тры коскі:

1) Завішнюку рабілася сумна і неяк трывожна ад таго што ён не ведае ні гэтай песні ні тых хто спявае яе што ён многа многа чаго не ведае ў Лонве (*І. Пташнікаў*).

2) Карова рыкнула пачуўшы гаспадыню і калі тая ўвайшла ў хлеў тыцнула заінелаю пысай у ватоўку лізнула рукі шурпатым языком (*І. Чыгрынаў*).

3) Яна зноў успомніла пра сыноў і падумала што як асвяжуе свайго кабана то першаму пашле пасылку Міцьку бо ён там адзін (*І. Чыгрынаў*).

4) У шэрых і крыху раскосых вачах Чыкілёнка асабліва калі ён усміхаўся загараліся хітраватыя іскрынікі (*І. Чыгрынаў*).

5) Зноў я стаяў на дарозе і да болю ў вачах прыглядаўся да машын якія кацілі і з боку гарадка праз які дарога ішла на Мінск і з боку дальняга райцэнтра куды бегла гравійка (*Л. Левановіч*).

A15. Адзначце сказы, у якіх трэба паставіць чатыры коскі:

1) Мне пачынала здавацца што гэта назаўсёды гэтыя бурныя раўніны дрыгва напаўжывыя ад трасцы людзі выміраючы ад старасці парк – уся гэта безнадзейная і ўсё ж родная зямля над якою ўдзень хмары а ўначы свеціць воўчае сонца або лье бясконца зліва (*У. Караткевіч*).

2) Пра тое як мама месіць цеста як пільнуе каб не ўцякло яно каб не асела як шчыруе і чаруе над дзяжой можна расказваць цэлы дзень (*А. Бутэвіч*).

3) Ён тады адчуваў наплыў балючай і горкай пашчоты ад якой здаецца ірвалася сэрца і быў шчаслівы (*М. Зарэцкі*).

4) А там пад туманам ляжала скошаная цімафееўка якая добра вырасла гэтага года тут на нізкім месцы і куды цяпер можна ўлезці з машынамі (*А. Жук*).

5) Калі ў сям’і Русакоў пачаў ужо тупаць малы карапуз Арцём а Аўцюкам за тры гады бусел нікога не прынёс хоць на школьнай таполі клекаталі буслы паміж Валяй і Надзій што чорная кошка прабегла (І. Шамякін).

A16. Адзначце сказы, якім адпавядае схема:

¹[...], ²(калі...) і ³(...).

1) Так незаўважна прыйшла пара, калі з Кастусём яны скончылі новы дом, а калісьці пасаджаны Кастусём клянок даваў улетку ўжо вялікі цень (К. Чорны).

2) Радуйся, калі засталася бацькоўская хата і ёсць куды вяртацца (Г. Марчук).

3) Добра, калі трэскаецца аб бок патэльні яйка, і сквірчыць вяндрліна, і чарнее кава ў белай-белай філіжанцы! (У. Караткевіч).

4) ...Мокры снег ляпіў па нашых тварах, калі мы выйшлі на бульвар і яна спаймала таксі і ўсё стаяла ля яго і глядзела мне ў вочы (У. Караткевіч).

5) Здзівіліся саўгаснікі хіба ўвосень, калі пасеку вывезлі, пасечнік выехаў, а дырэктар застаўся адзін (І. Шамякін).

A17. Адзначце складаназалежныя сказы, у якіх чатыры даданыя часткі:

1) Лясніцкаму... успаміналася дзяцінства. Успаміналася, як у халодным восеньскім полі капалі бульбу, як ужо ўвечары, калі марозна барвянілася зара на захадзе, бацька накладаў мяшкі на калёсы, а ён скакаў навокал, рады, што зараз паедуць у двор і ён добра-добра адагрэецца на гарачай печы (М. Зарэцкі).

2) Прынамсі, цяпер ён [Чубар] акурат ужо быў пераконаны, што адлегласць, якая аддзяляла яго ад Верамеек і якая ўвесь час падаўжалася, заключала ў сабе нешта такое, за што трэба было непакоіцца (У. Дамашэвіч).

3) Хоць за ўвесь гэты доўгі час тут і не было вельмі калі, але я перачытаў гэтулькі кніг, што аж самому дзіва, колькі чалавек можа ўсяго перачытаць (К. Чорны).

4) Вельмі можа быць, што ён не менш як тры гадыны [ляжаў тварам] угару, пакуль падумаў, што гэта перад ім ноч і неба, і пачынаецца світанне, і ясныя палосы пачынаюць вызначацца на ўсходзе, і зоры тухнуць (К. Чорны).

5) Езна было той невялічкай станцыяй (мала іх пасля вайны засталася на Беларусі), дзе і дагэтуль на будынку вісіць звон, у кветніку з аднаго боку высяцца таўшчэзныя таполі, а ў маленькай зале чакання цьмяна і душна і плача, канькае невядома чыё кацяня (У. Караткевіч).

A18. Адзначце нумары складаназалежных сказаў, у якіх ёсць пунктуацыйныя памылкі:

1) ...У гародчыку ў такі позні час яшчэ не спаў конік-цвыркун. Калі ён змаўкаў, тады адразу было чуваць, як бульбочка ў канцы вёскі рака, і брэша, глуха і працяжна, нечы сабака (І. Пташнікаў).

2) Плюшаўка яе вісела пад марляю на сцяне, над самым ложкам. Яна падышла, адкінула марлю і перш чым апранацца, правяла рукой па слізкай, як нешта жывое, пале (І. Чыгрынаў).

3) Вялікія дрэвы раслі пры дарогах, і чым вышэй яны ішлі ў неба, тым неба здавалася вышэйшым (К. Чорны).

4) Запахла едкім дымам, як бы за ракой дзе гарэў торф і адтуль прынесла гар (І. Пташнікаў).

5) І вось Людка жыве ў вёсачцы, якая густа зарасла бэзам, і дзе, мабыць, прыгожа, калі цвіце бэз, а цяпер пуста і сумна (А. Жук).

A19. Адзначце нумары сказаў з уласцівымі для вуснага маўлення і ненарматыўнымі для пісьмовай мовы канструкцыямі, у якіх а) у якасці аднародных ужыты дапаўненне і даданы сказ; б) галоўны сказ знаходзіцца ў сярэдзіне даданай часткі; в) даданы выкарыстаны ў якасці выказніка:

1) Чуў і размову за веснікамі, і як Пярэстая ў хляве жавала жвачку (В. Карамзаў).

2) Завішнюк адчуў, што за плечы крадзеца холад, і падаўся да агню (І. Пташнікаў).

3) Жорны грэба каб круціліся (А. Кудравец).

4) Ён [Андрэй] успомніў, што сёння дваццатае мая, што на дварэ ніякая не зіма, а зялёнае лісце і даўно ўжо цвіце яблыня (І. Пташнікаў).

5) Ён увайшоў у цесныя сенцы-кухню, і першае, што ўбачыў праз шыбу ў дзвярах пакоя, – гэта як Нюра хавалася пад коўдру (У. Дамашэвіч).

A20. Адзначце складаназалежныя сказы з некалькімі даданымі, у якіх на месцы збегу злучнікаў не трэба ставіць коску:

1) Яна знікла, і калі я ўвайшоў у залу, я пабачыў яе ў яе казачным уборах ля палаючага каміна (У. Караткевіч).

2) У вачах маіх пацямнела, і калі я ачунаў, то пабачыў, што коннікаў ужо не было... (У. Караткевіч).

3) Ужо ўвесь край неба там палаў ружовым водбліскам, і хоць сонца яшчэ не было над зямлёю, але птушкі ўжо бачылі яго і спявалі, узнікаючыся высока (К. Чорны).

4) Я вельмі люблю дарогі і думаю, што калі прыйдзе час і я не здолею ездзіць, то ці варта тады ўвогуле жыць (У. Караткевіч).

5) Май быў такі, што каб такіх не бывала на зямлі – яго варта было б выдумаць (У. Караткевіч).

АДКАЗЫ

A1 – 1, 3, 4, 5

A2 – 1, 4, 5

A3 – 3, 4, 5

A4 – 1, 2, 3

A5 – 1, 3

A6 – 2, 3 (у 1-й даданай), 5

A7 – 2, 5

A8 – 1, 2, 4

A9 – 1, 3, 4, 5

A10 – 1, 2, 3, 4

A11 – 3, 5

A12 – 2, 4, 5

A13 – 1, 2, 4

A14 – 3

A15 – 3

A16 – 2, 4

A17 – 2, 5

A18 – 1, 2

A19 – 1а, 3б, 5в

A20 – 4, 5

ЧАЛАВЕК НЕ ЗНІКАЕ ТАК...

Шлях, кірунак, пуцявіна, дарога, тракт, гасцінец, бальшак, брукаванка, гравейка, прасёлак, сцежка... Яны злучаюць нас па жыцці і з жыццём. Па іх, вытканых лёсам, крочым і мы.

Колькі памятаю сябе, хацела стаць вандроўнікам. Магчыма, гэта спрадвечнае імкненне спасціжэння сябе ў свеце і свету ў сабе. Як тое зерне з “Казак жыцця” Якуба Коласа, што сумуе па нязведаных краях. Відаць, і мяне паклікаў вецер, бо ведаў, што папрашуся ў дарогу: “Трэба, трэба пазнаваць свет!” А ён пачынаецца з роднага краю. Сюды нясуць стомленыя “белыя ветразі крылаў” беларускіх буслоў. Пад іхні палёт асабліва добра думаецца пра Беларусь, – пісаў Уладзімір Караткевіч, тлумачачы адзін з варыянтаў паходжання назвы нашай Радзімы: «Мы – адбіліся. І менавіта таму мы “белая”, “чыстая ад нашэсця татараў” Русь».

Іду па гэтых дарогах і кожны раз здзіўляюся прыгажосці і гарманічнай цэласнасці: Палессе, Браслаўскія азёры, Свіцязь, Белавежская пушча, Нарач, Мірскі замак, Спаса-Еўфрасінеўская царква, Ружанскі палац... А бясконцае палатно дарогі бяжыць і бяжыць:

*Зямля Беларусі! Бары і дубровы,
Жытнёвае поле, шайковы мурог,
У промнях рабіны заход вечаровы,
Што клёкат буслоў – ручаёў перамовы
І ў шумных прысадах істужкі дарог.*

Тут нарадзіліся я і мае продкі, гэта мая калыска, мая казка, на гэтай зямлі я шукаю сваю сцежку ў жыццё. Крочу па ёй, таму што, як казаў Барыс Сачанка, “дарогі не могуць, каб па іх не хадзілі. Калі па дарогах не ходзяць, яны зарастаюць, перастаюць быць дарогамі...”

*Кожны народ не без роду і племя і мае
Летапіс свой і гісторыі след на старонках.*

Таму гэтыя ж дарогі злучаюць мяне з гісторыяй маёй радзімы, з яе самабытнай нацыянальнай культурай. Веданне мінулага дапамагае разумець сучаснае. А мінулае – гэта традыцыі, звычаі, побыт насельніцтва. Наведваюся ў думках у беларускую вёску. Нібы трапіла ў іншы свет! Бачу людзей, якія знешнім выглядам прыцягваюць да сябе ўвагу, бо апрануты ў традыцыйнае беларускае адзенне. Памятаю, выявы ў такіх строях я сустракала на старонках шматлікіх кніг па культуры і этнаграфіі Беларусі.

Для беларуса свет яго рэчаў стаў своеасаблівым космасам – такі ж загадкавы, такі ж прыцягальны. Ён суправаджае чалавека на працягу ўсяго жыцця. Напрыклад, ручнікі-ўціральнікі – для бытавых патрэб, у ручніках-трапках насілі абед у поле, ручнікамі-набожнікамі ўпрыгожвалі абразы. На вяселлі – перавязвалі цераз плячо свата, пасцілалі пад ногі маладым у час вянчання. На ручнікі прымалі народжаных, на іх апускалі труну ў магілу, іх павязвалі на магільны крыж.

Гардэроб жанчыны. Кожны элемент яго быў настолькі прадуманы, што, як зазначаюць сучасныя мадэльеры, можа стаць узорам для сучасных модніц.

*У пахучым куфры важка ўсё ляжала,
Што сама бабуля працай рук прыдбала.*

Пашытая з натуральных тканін, спадніца падцягвала фігуру, прымушала ступаць велічна, бо хадзіць вялікімі крокамі, згорбіўшы плечы, было нязручна ва ўбранні, якое важыла некалькі кілаграмаў. Пагадзіцеся – велічнасць, што пасуе каралеве.

Адзенне мела і глыбокі сімвалічны сэнс. Лённыя строі лічыліся недатыкальнымі для нячыстай сілы. З ільну робяць таксама і кноты для царкоўных свечак, каб да іх ніякая нячыстая сіла не падступілася.

Для мужчыны такое сімвалічнае значэнне мела кашуля, якую яму дарыла нявеста перад вяселлем. Яе ён захоўваў усё жыццё. Спецыяльная вышыўка на каўняры і на манжэтах засцерагала ад злых духаў шыю, рукі і грудзі, давала рукам моц у працы.

А я вандрую далей. Добры дзень, беларуская хата! Практычна на ўсіх франтон аздоблены разьбой: дзе пеўнік, дзе падкова на шчасце, а дзе знак сонца. Разьба на ліштках, на аканіцах. На вуліцы чую родную гаворку. Прываблівае меладычнасць, напеўнасць, шчырасць выказанага слова. Яшчэ раз упэўнілася, што толькі праз мову, настроіўшы думкі на яе высокі прыгожы лад, можна пазнаць сэрца і душу беларуса.

*Якія знаёмыя назвы і словы,
Якая цудоўная родная мова!
І ўсё мілагучна для сляху майго:
І звонкае “дзе”, і густое “чаго”.*

Мае новыя знаёмыя запрашаюць прайсці ў хату. Чыста выбеленая печ, вялізны дубовы стол, лавы, на покуце абразы, ложка засцелены саматканымі посцілкамі. Падушкі, ручнікі, настольнікі, дываны – усё гэта аздоблена дзівоснымі ўзорамі, што складаліся ў словы, у сказы, якія мае продкі навучыліся лёгка чытаць: знакі Сонца, Зямлі, Дрэва Жыцця, Дажджу, Ураджаю...

А дарога кліча наперад, уецца, бяжыць, нібы хоча паглядзець, што ж там, далей. Як і я. І не таму, што так наканавана, як казаў Барыс Сачанка. А таму, што яна стала часткай майго жыцця. Веру, як і Рыгор Барадулін:

*Чалавек не ўзнікае так –
Ён збываецца, адбываецца
Як ратай,
Як дзівак,
Як мастак,
Ад якога свет адбіваецца.
Чалавек не знікае так,
Бы ў кішэні вякоў пятак.
Ён сціраецца аб дарогі,
Разбіваецца аб адчай,
Пераходзіць ва ўсе трывогі
Веку,
Што яго прыручае.
Перш чым вочы заслоняць векам,
Чалавек хоча стаць чалавекам.*

Алеся ЯРОМЕНКА,
вучаніца XI класа
сярэдняй агульнаадукацыйнай школы № 13 г. Жлобіна.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Беларусь – мая Радзіма

Таццяна ЛУСТА

“НОВЫЯ ПАДАРОЖЖЫ ДЫЛЕТАНТА”

ВОПЫТ ПРЭЗЕНТАЦЫІ ТВОРЧАГА ПРАЕКТА Ў ФОРМЕ “АДКРЫТАЙ КАФЕДРЫ”

Форма прэзентацыі – “адкрытая кафедра”.

Адкрытая кафедра – адна з прыступак сталення вучня, хоць і маленькая, аднак значная, якая патрабуе пэўных інтэлектуальных, духоўных і камунікацыйных намаганняў. На “адкрытую кафедру” вучань узыходзіць у ролі вучонага, грамадзяніна Зямлі: ён гаворыць пра сваю заклапочанасць усім тым, што адбываецца ў свеце і, узіраючыся ў будучыню, усё глыбей адчувае неабходнасць звароту да духоўнага вопыту і мудрасці, здабытых нашымі продкамі.

“Адкрытая кафедра” – адзін са спосабаў прывесці вучня да ўсведамлення сябе ў свеце, свету ў сабе, зместу і сутнасці жыцця, сувязі свайго “я” з іншымі людзьмі.

Гэтая форма імпануе вучням старэйшых класаў, адпавядае іх патрэбам у актыўным пераўтварэнні жыцця, жаданню ўмешвацца ў рэальнасць, садзейнічаць яе змяненню да лепшага. Вядома, што старшакласнікі маюць высокі ўзровень матывацыі да вучэння роднага краю, да творчай і даследчай працы, а таксама вопыт праектнай дзейнасці.

Від праекта: комплексны; навукова-даследчы.

Тып праекта: адукацыйны.

Маштаб: лакальны.

Клас праекта: мультыпраект.

Працягласць: сярэднетэрміновы.

Абсталяванне: мультымедычны праектар для дэманстрацыі слайдаў;

магнітафон з аўдыязапісамі беларускіх песень і арганнай музыкі;

раённая гісторыка-дакументальная кніга “Памяць”;

фотаздымкі знакамітых людзей – нашых землякоў;

артэфакты, звязаныя з гістарычнымі падзеямі і культурнай дзейнасцю славытых выхадцаў з вёскі Багушэвічы;

фотавыстаўка “Родныя краявіды”.

Эпіграфы:

Мы ездзім далёка за мора

Чужыя глядзець гарады,

Шукаем скалістыя горы,

Азёры крышталнай вады.

І часта, так часта бывае,

Што мы ў сумятлівым жыцці

Мінаем і не заўважаем

Красу сваіх родных мясцін,

*Свае гарады і пасёлкі,
Абмытыя ласкай вятроў,
І подых сасновае смолкі
Сівых беларускіх бароў...*

Мікола Хведаровіч.

У кожнага чалавека, які меў шчасце некалі нарадзіцца на нашай зялёнай – такой маленькай і такой неабдымнай – зямлі, абавязкова ёсць свой гош, ласкавы і шчыmlіва-непаўторны край, які ў вялікім і шырокім паняцці Радзімы звычайна займае невялікае, звывклае месца. Такі край – заўсёды твой цэлы свет. І як буйна вырастае ён у тваёй душы, як шырыцца і запалання цябе ўсяго высакароднай гортасцю, светлай радасцю ўжо нават адным толькі напамінкам пра сябе, выпадковаю згадкаю пра знаёмых табе з дзяцінства мясціны.

Ёсць такі край і ў мяне.

Янка Сіпакоў.

Анагацыя праекта.

Дадзены культуралагічны (культуралогія – гуманітарная навука, якая вывучае заканамернасці развіцця і функцыянавання культуры, яе структуру і дынаміку, узаемасувязі і ўзаемадачыненні да іншых сфер матэрыяльнага і духоўнага жыцця) праект мае інтэграваны характар. Ён ахоплівае такія галіны навукі і мастацтва, як гісторыя, геаграфія, экалогія, тапаніміка, архітэктура, тэатр, літаратура. Праца над праектам мае на мэце далучэнне вучняў да пошукава-даследчай дзейнасці, абуджэнне цікавасці да свайго краю праз вывучэнне гісторыі роднай вёскі, яе геаграфічнага становішча, экалогіі, этнаграфіі, а таксама збор матэрыялаў пра знакамітых людзей свайго мясцовасці. Праект з’яўляецца своеасаблівым калейдаскопам вынікаў шматгадовай даследчай дзейнасці аўтара і вучняў, прадметам якой з’яўляліся гісторыя і культура вёскі Багушэвічы, яе прыроднае асяроддзе і экатурыстычная прывабнасць.

У аснове праекта – даследчая, інтэлектуальна-пазнавальная і творчая дзейнасць старшакласнікаў з улікам іх інтарэсаў, уласнага выбару і сацыяльных камунікацый. Этапы падрыхтоўкі і рэалізацыі маюць пошукавы і пазнавальны характар. Тут у сумесную дзейнасць з вучнямі ўключыліся бацькі, настаўнікі-кансультанты па розных прадметах, бібліятэкар, ляснічы, кіраўнік гуртка “Краязнаўства”, аднавяскоўцы.

Чаму для вырашэння пастаўленых задач абраны метады праекта? Даніна модзе? Не толькі. Сёння, у XXI ст., у час незвычайнага прагрэсу, мяняецца роля настаўніка. Ён павінен дапамагчы вучню на-

вучыцца задаваць пытанні і самому шукаць на іх адказы, генерыраваць новыя ідэі, выкарыстоўваць атрыманыя веды на практыцы. Дзеля гэтага неабходна абуджаць і ўвесь час падтрымліваць у вучнях тую радасць спасціжэння новага, якая рухала імі ў дзяцінстве. Метад праектаў тут вельмі дарэчы. Яго сутнасць заключаецца не ў перадачы інфармацыі ад таго, хто ведае, да таго, хто не ведае, а ў стварэнні ўмоў, якія будуць спрыяць фарміраванню ў вучняў крытычнага мыслення, актыўнай жыццёвай пазіцыі. Ад педагога толькі патрабуецца творчы падыход у сумяшчэнні інтарэсаў вучняў з інтарэсамі адукацыі і выхавання.

Праблемнае поле:

– нязначная цікавасць вялікай часткі моладзі і дарослых да гісторыі, неразуменне яе заканамернасцей, імкненне вырашаць свае праблемы, зыходзячы з вузкаразумелых задач, перавага абстрактных, схематычных уяўленняў пра мінулае, няўменне ўспрымаць свет як адзінае цэлае, бачыць сувязь мінулага, сучаснасці і будучыні;

– раз'яднанасць выхаваўчага працэсу ў школе, часта штучны падзел яго на маральнае, патрыятычнае, грамадзянскае, эстэтычнае выхаванне, у выніку чаго ўздзеянне на асобу перастае быць цэласным;

– адсутнасць духоўна арыентаванай іерархіі каштоўнасцей (прывабнымі і прэстыжнымі становяцца ўзоры “лёгкай” культуры, засваенне якіх не патрабуе ад чалавека разумовай і душэўнай працы).

Ідэя праекта:

– немагчыма спасцігнуць “вялікае”, не зразумеўшы і не “ўчуўшы” малога. Толькі шляхам раскрыцця і пазнання сваёй “арыгінальнасці” – самабытнасці і адметнасці – можна прыйсці да раскрыцця арыгінальнасці іншага – чалавека, народа. А потым – да ўсведамлення ўсеагульнасці і еднасці – нацыянальнай, інтэрнацыянальнай, агульначалавечай.

Мэты праекта:

– стварэнне ўмоў для актыўнага ўключэння вучняў ва ўсебаковае вывучэнне гісторыі, культуры і прыроды сваёй малой радзімы;

– фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці, умення арыентавацца ў гістарычнай і культурнай прасторы;

– выпрацоўка ўменняў і навыкаў навуковага пошуку і творчай актыўнасці вучняў;

– арганізацыя самастойнай дзейнасці старшакласнікаў па зборы, апрацоўцы інфармацыі, аналізе і афармленні матэрыялаў;

– стварэнне ўмоў для выпрацоўкі ўменняў і навыкаў, неабходных для паўнаwartаснай самарэалізацыі вучняў у дэмакратычным грамадстве;

– спрыянне фарміраванню камунікатыўнай культуры вучняў, навыкаў выступлення перад аўдыторыяй;

– выхаванне беражлівых адносін да помнікаў гісторыі, культуры, прыроды.

Педагагічныя прынцыпы работы аўтара праекта:

– імкненне да развіцця і творчасці асобы;

– гуманізацыя і дэмакратызацыя выхаваўчых адносін;

Таццяна Уладзіміраўна Луста – настаўніца беларускай мовы і літаратуры ўстановы адукацыі «Багушэвіцкі навучальна-педагагічны комплекс “дзіцячы сад – сярэдня школа”» Бярэзінскага раёна. Закончыла Мінскі дзяржаўны педагагічны інстытут замежных моў (1986). З 1986 да 1989 г. працавала ў Новамаксімавіцкай агульнаадукацыйнай сярэдняй школе Клічаўскага раёна, з 1989 г. – у Багушэвіцкім навучальна-педагагічным комплексе. Мае вышэйшую кваліфікацыйную катэгорыю.

– улік інтарэсаў і патрэб вучняў, педагогаў, бацькоў і іншых удзельнікаў адукацыйнага працэсу;

– арыентацыя на нацыянальныя, рэгіянальныя і мясцовыя традыцыі.

ХОД ПРЭЗЕНТАЦЫІ

• Уступнае слова настаўніка.

Беларусь – краіна з багатай гісторыяй, самабытнай культурай, вялікай духоўнай спадчынай, якая жыве і сілкуе народ. Немагчыма выкрасліць веці свайго гістарычнага мінулага, зарубіны сваёй этнічнай памяці, як і пазбавіцца духоўнага вопыту і мудрасці, здабытых намі праз наш род і ўжо эвалюцыйна трансфармаваных у ментальнасць і характар беларусаў. І нават у нас, сённяшніх нашчадкаў, хочам мы таго ці не, ведаем пра гэта або нават не здагадваемся, як у чароўным люстэрку часу водсветам мільгаюць незлічоныя лікі нашых продкаў, імчаць карціны нашага слаўнага мінулага, з яго традыцыямі і звычаямі, чысцінёй і святасцю. З тым, што складае паняцце “мая Радзіма”.

І наколькі важна ведаць сваю гісторыю, мець пачуццё Радзімы – зямлі, на якой ты нарадзіўся, якая дала табе шчасце-долю – усё тое, што набыта і адпрацавана ў мінулым нашымі продкамі, пашану да якіх мы набываем праз любоў і клопаты да сваіх бацькоў, сям'і і роду, да сваёй малой радзімы – вёскі, горада, краю.

Вам, старшакласнікам, заўтра выходзіць у шырокі свет пазнання, набыўшы невялікі, але свой вопыт, адчуўшы сваю прыгажосць і адметнасць, і гэтым самым дадаць больш прыгажосці і светаноснасці да агульначалавечага дрэва жыцця. А як вядома, не можа квіцець дрэва, адарванае ад караня. І трэба пра гэта сёння памятаць і дзейнічаць. Да гэтага і заклікана наша сённяшняя “адкрытая кафедра”, падчас якой вы зможаце выступіць перад гасцямі – прысутнымі – са сваімі навуковымі паведамленнямі. “Новыя падарожжы дылетанта” – так мы назвалі наш праект, над якім працавалі даволі доўгі час, падхапіўшы ідэю стваральнікаў папулярнай тэлеперадачы. Дарэчы, яе здымачная група пачынала ў Багушэвічах, а падрыхтаваная ёю перадача ўжо прайшла па тэлебачанні. Зараз – слова нашым даследчыкам.

• Географы.

Вёска Багушэвічы ляжыць пад 53° 41' паўночнай шырыні і 28° 40' усходняй даўжыні (ад Грынвіча) і знаходзіцца на адлегласці 95 км ад г. Мінска, 70 км – ад г. Барысава, 25 км – ад раённага цэнтра г. Беразіно.

Рэльеф уяўляе сабой чаргаванне невялікіх пагорыстых узвышанасцей з плоскімі раўнінамі і слабаўвагнутымі нізінамі.

У кірунку з паўночнага захаду на паўднёвы ўсход праз Багушэвічы па ледавіковай даліне працякае р. Уса, правы прыток р. Бярэзіны. Яна бярэ пачатак з балотаў паўднёвага боку в. Замасточка Чэрвеньскага раёна і ўпадае ў Бярэзіну вышэй в. Якшыцы. Некалі Уса была паўнаводнай глыбокай ракой, але зараз яе глыбіня 50 – 70 см пры шырыні 8 метраў. Амаль заўсёды вясной у час раставання снегу і часам летам ад працяглых дажджоў яна разліваецца і затапляе пойму шырынёй да 100 метраў. Зімой раку пакрывае лёд таўшчынёй да 50 см, ледастаў доўжыцца тры-чатыры месяцы.

Расліннае покрыва нашай мясцовасці – гэта лясы, лугі і балотная расліннасць. У лясах растуць дрэвы розных парод, найбольш распаўсюджаны хвойныя – сасна і елка, альховыя, і ў найменшай колькасці – шыракалістыя. Ёсць і змешаныя лясы. На нізінных балотах, каля ракі, растуць драбналіставыя лясы з бярозы, альхі, асіны, чаромхі, крушыны, рабіны.

Лясы справядліва называюць “зялёным золатам” Беларусі. Яны з’яўляюцца каштоўнай сыравінай для прамысловасці, прыдатным матэрыялам для будаўніцтва. Значную ролю адыгрываюць і ў сельскай гаспадарцы: спрыяюць захаванню вільгаці ў глебе, стрымліваюць рост яроў і эрозію глебы.

На балотах растуць карлікавая сасна, балотны багун, балотны верас, падбел, буякі, мох-сфагнум, на лугах – разнатраўе: лісахост лугавы, аўсяніца лугавая, вераніка даўгалістая, васіліснік і іншыя.

Глебы дзярнова-падзолістыя і супясчаныя, ёсць і суглінкі. Урадлівасць іх невысокая.

Клімат, як і па ўсёй Беларусі, умерана кантынентальны: зіма – мяккая і вільготная, лета – адносна халаднаватае і сонечнае. Моцны ўплыў на клімат аказваюць марскія паветраныя масы Атлантыкі. Большая частка ападкаў, прыкладна 2/3 гадавой колькасці, выпадае ў цёплы перыяд года з максімумам у ліпені.

• Гісторыкі.

Мястэчка Багушэвічы ўпершыню ўпамінаецца ў гістарычных крыніцах 7 чэрвеня 1501 года. Гэта “Межевой акт, даны князем Константином Ивановичем Острожским князю Николаю Семеновичу Вишневецкому при разграничении земель имения Игумена с землями имения Богусевич, вследствие продажи этого имения Вишневецкому”.

Але ў адпаведнасці з археалагічнымі знаходкамі, якія выявілі пры раскопках на гарадзішчы ў Багушэвічах у 1964 – 1965 гг. археолаг Л. Побаль, вынікае, што на землях, дзе знаходзіцца Багушэвічы, людзі жылі з даўніх часоў, яшчэ ў IV ст. да н. э., а можа, і раней.

У Багушэвічах ёсць старыя яўрэйскія могілкі, якім, як кажуць пажылыя людзі, больш за 500 гадоў. Сюды прывозілі хаваць яўрэяў з Ігумена (цяпер Чэрвень). Даўней у мястэчку было шмат яўрэйскага насельніцтва, якое займалася рамесніцтвам. Дзейнічалі чатыры сінагогі. Сялян было вельмі мала.

Мястэчка некалькі разоў перажывала эканамічны ўздым і заняпад, што выклікала то прыток, то адток рамеснікаў. Устанавіць прычыны гэтых з’яў зараз вельмі складана.

Ёсць звесткі, што Багушэвічы былі прыватным маёнткам графаў Завішаў, а потым, у XIX ст. да 1863 г., – Свентаржэцкіх, з 1875 г. мястэчка належала Шалгунову, які яго атрымаў у якасці ўзнагароды ад Аляксандра II.

Вядомы гістарычны факт, як аднойчы да Свентаржэцкіх наехала шмат гасцей. Пані Свентаржэцкая запатрабавала ад жыхароў мястэчка дзеля нейкай патрэбы 100 коней. Людзі не змаглі своечасова выканаць панскага загаду. Разгневаная пані загадала адабраць у насельніцтва нарыхтаваны на зіму апал. Набліжалася зіма. Каб не загінуць ад холаду, людзі сталі сем’ямі пераходзіць да суседзяў, а пустыя дамы разбіраць на апал. Праз нейкі час давялося спаліць большую частку дамоў, а потым каля 300 сем’яў мусіла кінуць мястэчка і шукаць сабе прытулку ў іншым месцы.

Раскошны палац пана Свентаржэцкага знаходзіўся каля самага мястэчка Багушэвічы. Гэта быў найбагацейшы ва ўсёй акрузе землеўласнік. У 1863 г. Баляслаў Свентаржэцкі стаяў на чале паўстання польскага магнатства на Ігуменшчыне. У вялікім мураваным склепе пад касцёлам захоўвалася зброя. Касцёл захаваўся да нашых дзён і знаходзіцца на гладкай пляцоўцы, з трох бакоў абведзенай валамі, трыма равамі і адным бокам прыціснутай да ракі Усы са стромкім абрывістым берагам. Можна думаць, што гэта старое гарадзішча.

У палацах Свентаржэцкіх абмяркоўваліся планы паўстанцкага руху, а скляпы касцёла і лясы былі месцам узброенай падрыхтоўкі паўстанцаў. Цікава, што мясцовае насельніцтва, якое несла на сваіх плячах увесь цяжар прыгоннага права ў таго ж Свентаржэцкага, вельмі непрыхільна ставілася да паўстанцаў і актыўнага ўдзелу ў паўстанні не прымала.

Пасля падаўлення паўстання палацы Свентаржэцкага па загаду Мураўёва былі спалены і зруйнаваны.

Пазней Багушэвічы – рамесніцка-гандлёвае мястэчка з прыстанню і вадзяным млынам на рацэ Уса. Належала Завішам, Рудакоўскім, Ваньковічам.

У XVIII ст. Багушэвічы былі цэнтрам графства, у якім развіваліся садоўніцтва, агародніцтва, пчаларства, былі вялікі сад і парк. У 1862 г. тут была адкрыта першая школа.

У 1875 г. цар Аляксандр II падарыў мястэчка памешчыку Шалгунову.

У 1927 г. у вёсцы налічвалася 783 жыхары (з іх 72% складаюць беларусы, 24% – яўрэі, 4% – прадстаўнікі іншых нацыянальнасцей), 107 двароў. У 1929 г. быў арганізаваны калгас “Чырвоная Беларусь”.

• Лінгвісты.

Назва вёскі мае, хутчэй за ўсё, патранімічнае паходжанне. Слова *патранімія*, ад грэчаскіх слоў *pater* (*patros*) – ‘бацька’ і *опута* – ‘імя’, абазначае назву *паводле продкаў на бацькоўскай лініі*. Такім чынам, у аснове назвы вёскі – уласнае імя, прозвішча або мянушка Богуш – “нічыі”, “божы чалавек”. Корань *богуш* адзначаецца таксама і ў назве пасёлка Багушэўск на Віцебшчыне, у назвах населеных пунктаў Багушы, Багушоўка на Украіне, у прозвішчы беларускага пісьменніка Францішка Багушэвіча, а таксама, магчыма, у прозвішчы славутага ювеліра Лазара Богшы.

• **Архітэктары.**

Пры ўездзе ў нашу вёску з правага боку міжволі звяртаеш увагу на адзін будынак, які вылучаецца сярод іншых сваім незвычайным абліччам, прыкоўвае позірк строгімі формамі.

Мясцовыя жыхары прывыклі да яго. Не кожны нават задаецца пытаннем, хто і калі пабудаваў гэты будынак, не кожны задумваецца пра стылёвыя асаблівасці гэтага помніка архітэктуры.

Так, гэта сапраўды помнік архітэктуры XIX ст. У дакументах ён мае назву касцёл – капліца Часлава Свентаржэцкага, а ў народзе – проста касцёл. Горда ўзвышаецца ён над нашай вёскай, бо стаіць на ўзгорку і таму відаць з усіх бакоў. Гэта жывы сведка войнаў, паўстанняў і катаклізмаў, якія давялося перажыць жыхарам нашай вёскі. Адгрымелі войны, паўстанні, не раз змянілася палітычная сістэма, а ён стаіць.

Што ж уяўляе сабой Багушэвіцкі касцёл? Гэта шасцігранны будынак цэнтрычнай кампазіцыі. З заходняга боку да яго прымыкае рызніца, а з усходняга – прытвор. У цэнтры ўзвышаецца шасцігранная вежа, якая завяршаецца востраканечным шпілем. Аконныя праёмы стральчатой формы праразаюць сцены будынка.

Унутраная прастора храма кампактная, перакрытая зоркападобнымі скляпеннямі.

З дакументаў вядома, што даўней над галоўным уваходам размяшчаліся хоры з ажурнымі чыгуннымі агароджамі. Туды вяла вузкая драўляная лесвіца. Храм упрыгожвалі філянговыя дзверы.

Дарэчы, адна палова іх зараз захоўваецца ў краязнаўчым музеі нашай школы. Кожны, хто прыходзіць у музей, мае магчымасць уважліва разгледзець мудрагеліста пераплеценыя паміж сабой вензелі, віньеткі, лісце і галінкі.

Як жа вызначыць стыль гэтага помніка архітэктуры? Час яго пабудовы 1850 – 185(?) г. У гэты перыяд мастацтва развівалася па законах класіцызму, але ж знешні выгляд касцёла з яго стромкімі сілуэтам і вертыкальнымі лініямі, стральчатымі вокнамі і парталамі, дынамічнасцю гаворыць аб тым, што перад намі будынак гатычнага стылю. Вучоныя знайшлі тут кампраміс і вызначылі стыль Багушэвіцкага касцёла як неагатычны.

Імя аўтара, які распрацаваў праект касцёла, невядомае. Адзначаецца толькі, што будаўнічыя работы вяліся прыгоннымі сялянамі Часлава Свентаржэцкага.

За сваю больш як паўтарыстагоднюю гісторыю касцёл зведаў часы ўзлётаў і падзенняў. Вядома, што Свентаржэцкія падтрымалі ў свой час паўстанне 1863 – 1864 г. Баляслаў (сын Часлава) быў паўстанцкім камісарам Мінскага ваяводства, шмат зрабіў для фарміравання атрадаў паўстанцаў.

Пасля падаўлення мяцяжу па распараджэнні галоўнага начальніка краю графа М. Мураўёва сядзіба Свентаржэцкага з усімі будынкамі была спалена. А пазней маёнтак Багушэвічы з фальваркамі і рухомасцю быў канфіскаваны ў казну.

Быў час, калі памяшканне касцёла было перададзена праваслаўнай царкве. Пасля рэвалюцыі, калі вялася барацьба з рэлігіяй, будынак касцёла прыстасавалі пад зерняховішча. У 80-я г. XX ст. нейкія вандалы (з мясцовых) учынілі пажар. Выгарала

даволі вялікая плошча паркетнай падлогі. Але, на шчасце, касцёл вытрымаў і гэта. Толькі гнеўна пазіраў на людзей сваімі пустымі аканіцамі, маўляў, што ж вы робіце?

Паступова будынак касцёла прыходзіў у заняпад, хоць і быў пад аховай дзяржавы. У пачатку 90-х гг. XX ст. у Багушэвічы прыезджалі патомкі Свентаржэцкіх з Польшчы з мэтай распачаць рэстаўрацыйныя работы. Але нешта не заладзілася, і аднаўленне касцёла пачалося толькі ў 2002 годзе. Рэстаўрацыйныя работы пачаліся з самага верха – з вежаў касцёла. Зараз яны, пакрытыя тонкім ліставым жалезам, ззяюць на сонцы і здалёк прыцягваюць увагу людзей.

27 лістапада 2003 г. адбылася ўрачыстая цырымонія адкрыцця касцёла пасля рэстаўрацыі. З'ехалася шмат вернікаў з усяго наваколля, прыйшлі і тыя, хто сябе да такіх не адносіць. На цырымоніі прысутнічалі прадстаўнікі вышэйшага каталіцкага духавенства з Барысава, Мінска і суседніх парафій. Адбылося ўрачыстае набажэнства, якое паклала пачатак функцыянаванню касцёла пасля доўгіх дзесяцігоддзяў маўчання.

• **Даследчыкі жыцця нашых знакамітых землякоў.**

Міхаіл Іванавіч Кавалёнак. Выпускніком нашай школы быў Міхаіл Іванавіч Кавалёнак – у 40-я гг. XX ст. міністр аховы здароўя БССР.

Ён нарадзіўся ў 1900 г. у Багушэвічах у беднай сялянскай сям'і. У 1926 г. закончыў медыцынскі факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Міхаіл Іванавіч займаўся навуковай дзейнасцю, напісаў 34 навуковыя працы ў галіне тэрапіі.

У 1940 г. быў прызначаны на пасаду народнага камісара аховы здароўя БССР, а потым да кастрычніка 1948 г. працаваў міністрам аховы здароўя БССР.

У гады Вялікай Айчыннай вайны М. І. Кавалёнак працаваў начальнікам санітарнага аддзела Цэнтральнага штаба партызанскага руху пры Стаўцы Вярхоўнага Галоўнакамандуючага.

За шчырую і адданую дзейнасць на карысць Радзімы Міхаіл Іванавіч узнагароджаны ордэнамі Леніна, Працоўнага Чырвонага Сцяга, “Знак Пашаны” і чатырма медалямі.

У 1941 г. яму прысвоена ганаровае званне “Заслужаны ўрач БССР”. М. Кавалёнак некалькі разоў выбіраўся дэпутатам Мінскага гарадскога Савета, а ў 1946 г. быў абраны дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР.

Яго іменем названа адна з вуліц нашай вёскі.

Пётр Аўрамавіч Прыбыткін. Вядомы краязнаўца, былы настаўнік Багушэвіцкай школы. Нарадзіўся 2 лістапада 1927 г. у в. Кавалёўка Клімавіцкага раёна Магілёўскай вобласці ў сям'і каваля. У 1946 г. закончыў Мсціслаўскі педагагічны тэхнікум і без экзаменаў быў прыняты ў Магілёўскі педагагічны інстытут. Спецыяльнасць гісторыка выбраў выпадкова, але потым ніколі не раскайваўся.

Закончыў аспірантуру па спецыяльнасці “археалогія”.

Яшчэ працуючы ў Перавозскай школе, пачаў збіраць матэрыялы па гісторыі краю. Кожнаму пачутаму аповеду шукаў пацвярджэнне ў кнігах. Працаваў у бібліятэках, архівах. У выніку сабраў багаты матэ-

рыял па гісторыі Бярэзіншчыны ад старажытнасці да нашага часу. Усе факты падмацаваны архіўнымі дакументамі.

Пётр Аўраамавіч быў адным з укладальнікаў і аўтараў раённай гісторыка-дакументальнай кнігі “Памяць” (*наказваецца прысутным*). Гэта ён асабіста склаў спісы загінуўшых у час Вялікай Айчыннай вайны жыхароў вёсак Багушэвіцкага сельскага савета і г. Беразіно.

За самаадданую крэйзнаўчую дзейнасць Пётр Аўраамавіч узнагароджаны ордэнам “Знак Пашаны”, медалём “За доблесную працу”, шматлікімі граматамі за плённую настаўніцкую працу.

На працягу некалькіх гадоў на старонках раённай газеты “Сцяг Леніна” друкаваліся артыкулы Пятра Аўраамавіча, у якіх вельмі цікава распавядалася пра гістарычныя падзеі, што разгортваліся на Бярэзіншчыне.

Дзякуючы яго намаганням у нашай школе створаны гісторыка-крэйзнаўчы музей, у экспазіцыях якога па сённяшні дзень знаходзяцца сабраныя Пятром Аўраамавічам экспанаты.

Гэта быў шматгранны чалавек. Асоба. Вельмі важным ён лічыў шанаваць гістарычную і культурную спадчыну.

Яўген Курто. Беларускі пісьменнік, аўтар шматлікіх твораў для дзяцей.

Нарадзіўся Яўген Курто 7 ліпеня 1924 г. на хутары Рачыборак (Багушэвіцкага сельскага савета Бярэзінскага раёна). З сялянскай сям’і. Бацькі свайго ён не ведаў. Выхаваў яго “дабрэйшы з людзей, чулы і памяркоўны” айчым Пётр Іосіфавіч Дзічкоўскі. Сельскі настаўнік, Пётр Іосіфавіч вельмі любіў і разумеву дзяцей. Ён першы адкрыў для маладога Яўгена прыгажосць роднай мовы, пазнаёміў з беларускай літаратурай.

Аднойчы пасля ўрокаў Пётр Іосіфавіч дастаў з плеченага куфэрка невялікую кніжку, разгарнуў яе і пачаў чытаць. Чытаў ён ціха, спакойна, але настолькі выразна, што кожнае слова даходзіла да чулай душы хлопчыка. Яўген слухаў чароўную музыку рыфмаваных радкоў, і перад ім паўставаў яркі малюнак. “Дык гэта ж наш хутар!” – хацеў крыкнуць ён, ды стрымаўся, баючыся развезць цудоўную казку-быль. Скончыўшы чытаць, айчым адсунуў кніжку і заглядзеўся на трапяткі язычок полымя ў лямпе. Яўген зірнуў на вокладку і прачытаў: Максім Багдановіч, “Вянок”.

З таго памятнага вечара Яўген Курто пачаў чытаць кнігі. Чытаў іх “запоем”, кожны дзень, кожную вольную хвіліну. Нават пра ўрокі іншы раз забываўся. Тады літаральна “праглынуў” “Новую зямлю” Якуба Коласа і “Курган” Янкі Купалы.

Вучыўся Курто спачатку ў Аўгустоўскай школе, дзе працаваў яго айчым, а пасля перайшоў у Багушэвіцкую школу. Скончыць яе не ўдалося, бо невылечна захварэў Пётр Іосіфавіч. Пачалося самастойнае жыццё. Пасля дзевяці класаў Яўген Курто паступіў у Магілёўскі настаўніцкі інстытут. Але праз год грывнула вайна. Для Яўгена і ўсіх яго сяброў гэта было вялікай нечаканасцю: усе былі цвёрда ўпэўнены, што будуць біць ворага на яго тэрыторыі. А тут... На Магілёў, які так далёка ад граніцы, налятаюць фашысцкія бамбавозы, на станцыю прыбываюць цэлыя эшалоны з параненымі чырвонаармейцамі. Бясконцымі патокамі брыдуць бежанцы.

Не, так не павінна быць! І яны, камсамольцы першага курса інстытута, ідуць запісвацца добраахвотнікамі ў Чырвоную Армію. Ды... ваенкамат ужо эвакуіраваўся.

Яўген Курто з вялікімі цяжкасцямі, амаль праз месяц, добраўся да Багушэвіч. Ішлі яны ўтраіх – ён і два хлопцы з Бялыніцкага раёна – і не саромеючыся адзін аднаго, падбіралі на шашы кавалачкі сухароў, хлебныя скарынкі, абгрызеныя галовы і хвасты селядцоў. Голад не цётка.

У Багушэвічах Яўген Курто стаў камсамольскім падпольшчыкам, членам дыверсійнай групы. З кастрычніка 1943 г. да ліпеня 1944 г. быў у партызанскім атрадзе. У апошнюю блакаду ў 1944 г. быў цяжка паранены.

Яўген Курто з’яўляецца аўтарам кніг для дзяцей і юнацтва: “Ён быў піянерам”, “Дарога бяжыць насустрач”, “Шэсць кароткіх гісторый”, “Над ярамі”, “Шумеў Нягневіцкі лес”, “Над ціхай Свідаўкай”, “Лясны ўрок”, “Насустрач жыццю”. Героі яго твораў – піянеры і школьнікі. Пра іх жыццё, справы і гераізм у гады вайны пісьменнік расказаў цікава, з веданнем дзіцячай псіхалогіі і вялікай павагай да маленькага чытача.

У адной размове з журналістамі Я. Курто выказаў свой погляд на дзіцячую літаратуру: “Маленькі чалавек – наш чытач – самы шчыры, самы бяспхатны і самы патрабавальны наш суддзя. Паспрабуй пагаварыць з ім, прысеўшы на кукішках, паспрабуй падрабіцца пад яго сюсюканне, і ён ад цябе тут жа адвернецца. Проста, праўдзівая, цікава – вось як трэба гаварыць з малым чытачом”.

Так і размаўляў са сваімі юнымі чытачамі наш зямляк пісьменнік Яўген Курто.

• Тэатразнаўцы.

Амагарты беларускага тэатра добра ведаюць славетную акцёрскую дынастыю Глебавых – Белахвосцікаў. Адзін з яе прадстаўнікоў – народны артыст Беларусі, знакаміты купалавец Валянцін Белахвосцік – нарадзіўся ў вёсцы Багушэвічы ў 1934 г.

Яго бацьку, партыйнага работніка, у ліку 25-тысячнікаў накіравалі ў вёскі Багушэвіцкага сельскага савета арганізоўваць калгасы. У час Вялікай Айчыннай вайны Сяргей Белахвосцік партызаніў у бярэзінскіх лясах.

Шлях у тэатр для Валянціна Сяргеевіча не быў усыпаны ружамі. Пачынаў ён, як і многія артысты, з самадзейнасці. Не было такога гуртка ў Доме культуры, у якім бы ён не займаўся. Аднойчы Валянцін Белахвосцік прачытаў аб’яву пра набор у студию Купалаўскага тэатра. Рашэнне было імгненным: паехаць і паспрабаваць свае сілы. Яму пашанцавала – адразу паступіў. У 1958 г. скончыў драматычную студию Купалаўскага тэатра, а яшчэ праз сем гадоў – Дзяржаўны інстытут тэатральнага мастацтва ў Маскве. Яшчэ ў гады вучобы акцёра запрашалі ў знакамітыя маскоўскія тэатры – на Таганцы, у МХАТ, – але для Валянціна Сяргеевіча існавала толькі адна сцэна – сцэна Купалаўскага тэатра, працы на якой акцёр аддаў 45 гадоў свайго жыцця. Менавіта з Купалаўскім Белахвосцік звязаў свой творчы і жыццёвы лёс. Акцёру пашанцавала працаваць побач са славетнымі майстрамі Купалаўскай сцэны. Ён увабраў лепшыя

мастацкія традыцыі і з годнасцю ўвасобіў іх у сваёй творчасці.

Сярод лепшых сцэнічных работ – ролі са спектакля “Раскіданае гняздо” паводле аднайменнай п’есы Янкі Купалы (Сымон, Лявон і Незнаёмы), Каравай (“Таблетку пад язык” А. Макаёнка), Арлоўскі (“Чалавек з легенды” І. Ражкова), Зуеў (“Апошні шанц” В. Быкава) і іншыя. Незабыўнымі застаюцца ролі Белахвосціка і ў класічным рускім рэпертуары: Андрэй Бялугін (“Жаніцьба Бялугіна” А. Астроўскага), Васька Попел, Ягор (“На дне”, “Дзеці сонца” М. Горкага), Ляпкін-Цяпкін (“Рэвізор” М. Гоголя) і іншыя.

З 1965 г. Валянцін Сяргеевіч плённа здымаўся ў кіно. Менавіта яно прынесла акцёру ўсенародную славу. Звыш сарака кінафільмаў з яго ўдзелам было створана на “Беларусьфільме”, “Масфільме”, “Ленфільме”, кінастудыях імя А. Даўжэнкі і імя М. Горкага. Сярод лепшых фільмаў – “Аптымістычная трагедыя”, “Учора, заўтра, заўсёды”, “Воўчая зграя”, “На ростанях”, “Трэцяга не дадзена” і іншыя. Архівы беларускага радыё і тэлебачання захоўваюць стужкі з сотнямі тэле- і радыёролікаў артыста. У 1994 г. Валянцін Белахвосцік атрымаў ганаровае званне “Народны артыст Беларусі”. Апошнія гады яго жыцця прайшлі таксама ў творчым пошуку, стварэнні вобразаў у спектаклях “Князь Вітаўт” паводле п’есы А. Дударова, “Тутэйшыя” паводле аднайменнай трагікамедыі Янкі Купалы.

Акцёрская дынастыя Белахвосцікаў і зараз працягваецца. Па слядах бацькі пайшла Зоя Валянцінаўна, заслужаная артыстка Беларусі. Яшчэ на чацвёртым курсе вучобы ў тэатральна-мастацкім інстытуце яе запрасілі ў Купалаўскі тэатр на ролю славутай Паўлінкі. Іграць першую ролю Купалаўскай сцэны – ролю Паўлінкі – у тэатры лічыцца вялікім гонарам. Зоя Белахвосцік выконвала гэтую ролю на працягу васемнаццаці сезонаў. Зоя Валянцінаўна шчодро дзеліцца сваім акцёрскім вопытам з пачынаючымі артыстамі, знаходзіць час для заняткаў па майстэрству акцёра ў Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў. Яна таксама прыкіпела душой да Купалаўскага тэатра, у якім працуе ўжо 27 гадоў. Творчая палітра актрысы рознабакая і шматгранная. Яе акцёрская індывідуальнасць праяўляецца ў драматычных ролях, спевах, пластыцы.

• Этнографы.

З часоў ранняга Сярэднявечча на Беларусі існуе традыцыя правядзення кірмашоў. Кірмаш – гэта святочна абстаўлены шырокі гандаль, які адбываўся перыядычна ў пэўнай мясцовасці. Прымяркоўваўся да прастоўных або храмавых святаў (фэстаў), ад якіх атрымліваў назву (троіцкі, ільінскі, спасаўскі, пакроўскі і інш.). У Багушэвічах кірмашы ладзіліся на свята Узвіжання. Адзначалася яно 14 верасня (па старому стылю), зараз – 27 верасня і звязана з ушанаваннем Крыжа.

На кірмаш з’езджаліся сяляне з навакольных вёсак, прывозілі на продаж сельскагаспадарчыя прадукты, саматужныя вырабы. На буйныя (рэгіянальныя) кірмашы прыязджалі гандляры і купцы з іншых беларускіх гарадоў і нават іншаземныя госці. Пані прыязджалі разам з прыслугай на свае саслоўныя з’езды – асамблеі, бавілі вольны час у банкетных

і забавах, заключалі розныя кантракты, наймалі адміністратараў маенткаў, аканомоў, пісараў. Многія ехалі на кірмаш, каб сустрэцца з крэдыторамі, расплаціцца з даўгамі ці атрымаць грашовую пазыку ў ліхвяроў. Іншых вабіла разнастайная культурная праграма, сустрэчы, знаёмствы. Наладжваліся масавыя гульні, відовішчы, турніры, танцавальныя раўты. Вакол гандлёвай плошчы размяшчаліся корчмы, шынкі, балаганы, атракцыёны. Сваё майстэрства паказвалі камедыянты, акрабаты, дрэсіроўшчыкі з мядзведзямі, варажбіткі.

Кожны кірмаш меў свой мясцовы этнакультурны каларыт, што выяўлялася ў этнічным і сацыяльным складзе яго наведвальнікаў. Бойкі гандаль ішоў на плошчы непасрэдна з вазоў, кожны па-свойму рэкламаваў тавар рознымі сродкамі (трапным словам, іграю на дудцы) і прывабліваў да сябе пакупнікоў.

Буйныя кірмашы працягваліся ад двух тыдняў да месяца і былі прыкметнай з’явай у грамадскім жыцці беларусаў. Яны аб’ядноўвалі мясцовыя рынкі, разбуралі патрыярхальную замкнёнасць, спрыялі ўмацаванню этнакультурнага адзінства, інтэрнацыянальных сувязей насельніцтва, узбагачэнню мясцовай культуры.

У Багушэвічах кірмашы ладзіліся на плошчы, якая знаходзілася ў цэнтры мястэчка.

• Эколагі і распрацоўшчыкі турыстычных маршрутаў па ваколіцах Багушэвіч “Край багатых лясоў і сівых валуноў”.

У апошнія дзесяцігоддзі ў свеце пачаў актыўна развівацца такі напрамак турызму, як экатурызм (яго яшчэ называюць сельскім ці “зялёным”). Ён атрымаў прызнанне грамадскасці ў большасці еўрапейскіх краін у другой палове мінулага стагоддзя, а ў Беларусі пачаў паступова развівацца. Адпачынак у беларускай вёсцы выклікае цікавасць як у жыхароў нашай краіны, так і ў замежных грамадзян.

Экатурызм з’яўляецца выдатнай альтэрнатывай традыцыйным відам пляжнага ці экскурсійнага турызму. Ён развіваецца як сістэма, якая дае магчымасць азнаямлення з гісторыяй, культурай, звычаямі, духоўнымі і рэлігійнымі каштоўнасцямі краіны і яе народа і прыносіць даход у казну. Сельскі турызм можа стаць альтэрнатывай крыніцай гаспадарання для многіх жыхароў вёскі (фізічных і юрыдычных асоб, якія так ці інакш звязаны з аказаннем турыстычных паслуг). Акрамя значнай крыніцы даходу, турызм з’яўляецца таксама адным з магутных фактараў умацавання прэстыжу краіны, росту яе аўтарытэту ў свеце.

Гісторыя сельскага турызму, які існаваў у адвольнай форме, адыходзіць у мінулае. У Беларусі, напрыклад, яшчэ ў XIX ст. памешчык Наркевіч-Ёдка лячыў сваіх гасцей свежым паветрам і кумысам. А ў пачатку XX ст. доктар Здановіч запрашаў гарадскіх жыхароў на мінеральныя воды. Элементы экатурызму можна знайсці і ў арэндзе дачных домікаў, і ў адпачынку ў пансіянатах і сельскіх гатэлях.

Беларусь, дзе захаваліся некранутыя куточки ўнікальных прыродных комплексаў, – проста “рай” для “зялёных” турыстаў. На экатурыстычную прывабнасць нашай краіны “працуюць” яе геаграфічнае становішча і кліматычныя фактары: разнастайнасць

прыродных ландшафтаў, параўнальна мяккі клімат, метэаралагічная бяспека, – а таксама нацыянальны менталітэт, дзякуючы якому беларусаў лічаць памяркоўнымі, гасціннымі людзьмі з высокім узроўнем інтэлектуальнага развіцця і выхаванасці.

Адна з найважнейшых вартасцей экатурызму ў тым, што ён дазваляе павысіць экалагічную адукацыю і агульнакультурны ўзровень як турыстаў, так і мясцовых жыхароў. Трэба мяняць свядомасць людзей, грамадскую думку, праводзіць растлумачэнне ў прэсе. Усе павінны зразумець, што сельскі турызм закліканы дапамагчы эканамічнаму станаўленню беларускай вёскі і стварэнню станойчага іміджу нашай краіны на сусветным турыстычным рынку.

Ці можа быць прывабнай наша вёска Багушэвічы для экатурыстаў? Можа. Багушэвічы – быццам асобная маленькая планета на карце Бярэзінскага раёна. Гэта адна з мясцін, дзе здаецца, што час раптам запаволіў свой бег. Тут шмат нескранутых лясоў, мяляўнічых узгоркаў, зялёных лугоў, працякае рака Уса з халаднаватай нават у спякотны дзень вадой, возера з блакітнай гладдзю, шмат унікальных прыродных урочышчаў і балотных масіваў.

Немалую цікавасць для турыстаў уяўляе разнастайны ландшафт вёскі з яе маляўнічай ваколіцай, з прадуманым рацыянальным размяшчэннем палёў, пашаў, багаццем вырошчваемых культур у садах і агародах. Акрамя гэтага, тут захаваліся традыцыйны народны стыль забудовы.

Адпраўляючыся на адпачынак у вёску, турысты будуць шукаць перш за ўсё тое, чаго не хапае ў горадзе: чыстае паветра, нескранутую прыроду. Прырода – адно з галоўных багаццяў вёскі, таму неабходна мяняць свядомасць і выходзіць культуру сельскіх жыхароў, каб яны шанавалі і аберагалі свой жыццёвы асяродак.

Можна ўнесці разнастайнасць у праграму сельскага турызму, запрашаючы гасцей паўдзельнічаць у мясцовых святах, фестывалях, гульнях. Такія мерапрыемствы дазваляюць адчуць мясцовыя звычаі і каларыт.

Вялікай папулярнасцю карыстаюцца кастры, шашлыкі, рыбалка, юшка, паляванне, катанне на конях. Тут прастор для ўзаемадзеяння гаспадароў: адны прапаноўваюць начлег і пражыванне, іншыя могуць рыхтаваць забавляльную праграму.

Традыцыйная сельская гаспадарка – таксама добры занятак для гасцей у вольны час, таму ім трэба дазваляць не толькі назіраць, але і ўдзельнічаць у сельскагаспадарчай працы. Дзеці ахвотна дапамагаюць даць кароў, вазіць сена, збіраць гародніну і садавіну.

Многія жыхары вёскі займаюцца пчаларствам. Гэта дае магчымасць частаваць гасцей свежым духмяным мёдам.

Найперш турыстам варта паказаць візітоўку вёскі – архітэктурны помнік XIX ст. касцёл-капліцу Свентаржэцкіх. Гэта пабудова надае ўсёй вёсцы непаўторны каларыт. Пажадана (па магчымасці) дэталёва распавесці гасцям пра тыя бурлівыя падзеі, якія разгортваліся ў Багушэвічах, каб падкрэсліць, што вёска мае багатую і цікавую гісторыю.

Ваколіцы нашай вёскі багатыя на валуны, якія з'яўляюцца абломкамі горных парод, прынесеныя

ледавікамі са Скандынавіі ў часы старажытных абледзяненняў.

З даўніх часоў яны выкарыстоўваюцца ў якасці будаўнічага матэрыялу для добраўпарадкавання вуліц і дарог, стварэння культываных і мемарыяльных збудаванняў. У апошнія часы камяні шырока выкарыстоўваюцца ў паркава-ландшафтных комплексах.

Валуны вялікіх памераў і незвычайнай формы або колеру выклікалі ў старажытных людзей асаблівую пачуццёвую павяг і страху, таму надзяляліся чарадзейнымі ўласцівасцямі. Яшчэ да прыняцця хрысціянскай рэлігіі, ды і пазней, людзі надавалі ім сакральны, культывы сэнс. Лічылася, што пад камянямі могуць быць схаваны скарбы. Тут адпраўлялі паганскія (язычніцкія) культы, сюды прыносілі падарункі, тут чаравалі.

Ёсць камяні з паглыбленнямі, зробленымі чалавекам, са знакамі. Акрамя культываных прызначэнняў, у такіх камянях была яшчэ і функцыя размежавання зямель.

Многія валуны называлі чортавымі, лічылася, што нібыта д'ябал хоча такім каменем падперці дзверы ў царкве ці ўвогуле яе разбіць, пад такім валуном чорт і хаваўся. Ёсць на Беларусі мноства так званых следавікоў – валуноў з адбіткамі ног альбо рук чалавека, слядоў жывёлін. У гэтых адбітках збіраецца дажджавая вада. Паводле народных павер'яў, яна гаючая.

На многіх валунах, якія знаходзяцца ў нашай мясцовасці, ёсць лішайнікі – своеасаблівы індыкатар чысціні паветра.

Упрыгожваюць Багушэвічы і багатыя лясы, якія акружаюць вёску з усіх бакоў, нібы каштоўныя каралі.

Не памылімся, калі прапануем турыстам аглядаць такую незвычайную прыродную з'яву, як бабровая хатка. Усе насельнікі нашых лясоў, балот, рэк і азёр па-свойму адметныя і запамінальныя. Бабёр жа – найпершы будаўнік ва ўсім жывёльным свеце. Калісьці нашыя мудрыя прашчурны нават закон пісаны мелі: каб не турбаваць слыннага будаўніка, як дакінуць кіем, нельга было ля яго хаткі касіць сена, араць зямлю, секчы лес.

Бабровая хатка здалёк нагадвае капку леташняга сена. Змайстраваная яна моцна, з вялікім умельствам. Ад яе разыходзіцца шмат норак-хадкоў. Некаторыя служаць сталожкамі, астатнія дапамагаюць ратавацца падчас небяспекі. А само жытло знаходзіцца над вадою. Яно цёплае, сухое. Тут увесну бабрыха нараджае маленькіх бабранят. Ды такіх удалых, што ўбачыш – адразу згадаеш прымаўку-нявымаўку: дабёр бабёр, бабраняты на падбор.

Здараецца, што ў гарачае лета рэчка мялее, і ўсе патаемныя хады да хаткі – навідавоку. Трэба хутчэй рамантаваць, хаваць ад чужых вачэй уваход у жылло! І бабрыная сямейка распачынае новую будоўлю: перагароджвае рэчышча сапраўднаю плацінаю. Тут і людзям пры дапамозе экскаватараў не на адзін тыдзень хапіла б работы, а бабры ўпраўляюцца за некалькі дзён.

Звычайкі гэтых звяроў і іх будаўнічае майстэрства нікога не пакінуць абыякавым.

Далей наш шлях будзе ляжаць у дубовы гай. Дуб – незвычайнае дрэва. Гэта сімвал духоўнасці нашых

продкаў, своеасаблівы партал, праз які тысячы год таму прашчурны кантактавалі з тым светам. Гэта і волат-абаронца, што ўвасабляе ў сваёй прыроднай велічы трываласць, мужнасць і непераможнасць нашага народа, і крыніца вельмі каштоўнай драўніны.

Усходнія славяне лічылі дуб дрэвам галоўнага язычніцкага бога Перуна. Святыя гаі, дубовыя ў прыватнасці, на беларускіх землях былі звязаны з паганствам. Менавіта таму вялікая іх колькасць была высечана напрыканцы XIV ст., калі Ягайла ліквідаваў апошнія буйныя асяродкі паганства ў Вялікім княстве Літоўскім.

Дуб і яго асобныя элементы знайшлі сваё адлюстраванне ў беларускай геральдычнай традыцыі. На гербах многіх гарадоў, мястэчак і нават вёсак нашай Радзімы ёсць альбо жалуды, альбо дубовыя галінкі ці лісце дуба, што мы бачым і на гербе нашага раённага цэнтра Беразіно і Бярэзінскага раёна. Нават знакамітыя шляхецкія роды змяшчалі выявы дрэва на свае пячаткі і сыгнеты.

Дуб варты захаплення. Зялёныя шаты да неба, якія падпіраюць аблокі, карэнне, што злучае гэты свет з тым светам, і магутны камель у чатыры абхваты. Якое яшчэ дрэва можа з ім раўняцца?

Падобна да таго, як ліванскі кедр стаў афіцыйным сімвалам ліванскага народа і дзяржавы, беларускі дуб павінен заняць сваё пачэснае месца на Радзіме.

Нашы лясы ці не на ўсю Беларусь славяцца сваімі шчодрымі на дары – грыбы і ягады – мясцінамі. Значную частку тэрыторыі Багушэвіцкага лягаса займаюць верасова-бруснічная, імшыстая і чарнічная група лясоў. Растуць грыбы, якія слаба накопліваюць радыёнуклідны: апенька восеньская, лісічка, баравік, падбарозавік, падасінавік. Шмат радыёнуклідаў накопліваюць махавік, масляк, польскі грыб, грузды, сыраежкі.

Судакрананне з жывой прыродай – адно з рэдкіх і вытанчаных задавальненняў у наш супертэхналагічны век. Прырода ў Багушэвічах – як астравок спакою ў віры бурлівага часу. Пра гэта сведчыць і колькасць гараджан-дачнікаў, якая павялічваецца ў нашай вёсцы з кожным годам.

“Зялёныя маршруты” вядуць ад чалавека да чалавека і з’яўляюцца той сцяжынкай, па якой да нас прыйдуць замежныя турысты. Экатурызм – акно ў свет, магчымасць пазнаёміцца з іншымі людзьмі.

• Даследчыкі тапанімікі.

Смалярня. Дарога, якая вядзе ад Магілёўскай шашы да Багушэвіч, на ўчастку паміж 5-м і 6-м кіламетрамі робіць зігзаг, спускаецца ў нізінку і перасякае невялікі ручай. Мабыць, раней тут была смалакурня, таму гэтае месца называюць Смалярняй. Да сярэдзіны 80-х гг. мінулага стагоддзя пакрыццё дарогі было грунтавое, а мосцік цераз ручай быў драўляны, патрабаваў частага рамонту і заўсёды быў дзіравы. Таму насіў назву Чортаў масток.

Фрыдава паляна. Пасля сёмага кіламетра злева, паміж дрэвамі, калі няма лістоты, праглядае вялікае поле, так званая Фрыдава паляна. У пачатку XX ст. гэтае поле арандаваў яўрэй Фрыда з Багушэвіч.

Тартак. Налева адыходзіць лясная дарога, якая выводзіць на бераг ракі Усы. Мабыць, некалі тут была

вадзяная лесасілка (тартак). На правым беразе, дзе павешаны крыж, выбіваецца маляўнічая крынічка Святая. Звестак, што крынічку асвячаў святар, няма.

Старая школа – назва невялікага пасёлка на правым беразе ракі, што ўзнік ля школы, якую адкрылі ў 1862 г. Гэта быў драўляны двухпавярховы будынак. У 1965 г. пабудавалі новую школу ў іншым месцы. Ад старой забудовы захавалася невялікае памяшканне майстэрні ды калодзеж.

Дзялы. На захад ад Старой школы размешчана поле Дзялы. Кажуць, назва ўзнікла, калі дзялілі панскую зямлю.

Брылеўшчына – участак лесу ў паўднёва-заходнім напрамку ад вёскі. Паходжанне назвы невядома.

Гнілы масток. Раней, калі дарога мела грунтавое пакрыццё, цераз ручаі былі перакінуты драўляныя масткі, якія хутка зношваліся, патрабавалі частага рамонту, вось ім і давалі такія несімпатычныя назвы. Адзін з іх знаходзіўся ля дома № 38 па вул. Кавалёнка, другі – у лесе па старой дарозе на вёску Ганакі.

Выдра. Мабыць, гэты звер вадзіўся ў невялікім балоце на ўсход ад Багушэвіч па дарозе на в. Віляціна, якой ужо няма. Некалі з гэтага балота выцякаў ручаёк у бок Багушэвіч, які быў перакапаны трактарамі ў пасляваенныя гады. У засушлівае лета ў тым месцы, дзе ён працякаў, вельмі добра родзіць бульба.

Красны дом. На ўсход ад Багушэвіч па дарозе на Міхалёў можна бачыць рэшткі в. Палянкі. У пачатку XX ст. Закрэўскі, заможны чалавек, пабудоваў дом з чырвонай цэглы. У 30-я гг. сям’я Закрэўскіх была рэпрэсавана, у доме размясцілі школу. Дом і месца назвалі Красны дом.

Некрашы. Вялікі лясны масіў на паўднёвы захад ад Багушэвіч атрымаў назву ад хутара сям’і Некраш. Яго рэшткі можна ўбачыць на паляне сярод лесу.

Па цячэнні ракі Усы можна знайсці некалькі цікавых месцаў: **Пераезд** – месца пераезду транспарту. “Маладая” назва.

Кавалёва Лука. Паходжанне невядома. Кажуць, што раней лука была вышэй па цячэнні ракі. Цудоўны пляж.

Віры. Даволі глыбокая плынь ракі з невялікімі вірамі.

• Заключнае слова настаўніка.

Выказваецца ўдзячнасць усім удзельнікам праекта за плённую працу ў высакароднай справе вывучэння і захавання духоўнай спадчыны свайго краю, а таксама спадзяванне на тое, што будучыня вучняў будзе напоўнена рамантычным духам, імкненнем памножыць прыгажосць зямлі. Вопыт, набыты ў працэсе даследавання, дапаможа юнакам і дзяўчатам у творчай самарэалізацыі і трывай падтрымцы духоўна-інтэлектуальных сувязей у грамадстве і прыродзе.

Рэфлексія.

1. Якім быў ваш эмацыянальны стан падчас працоўкі, выканання, прэзентацыі праекта?
2. Вашы думкі аб удзеле ў праекце?
3. Што вам даў гэты праект?
4. Як вы ацэньваеце вынікі калектыўнай працы?

“ВАШЫ ЛІСТЫ САГРАВАЮЦЬ МЯНЕ...”

З ПЕРАПІСКІ СЯРГЕЯ ДРЭЙЗІНА З БАЦЬКАМ ЮЛЬЯНАМ МІКАЛАЕВІЧАМ І РОДНЫМІ (1941 – 1943)

Галасы вайны... Мінаюць гады, праходзіць час. А яны ізноў вяртаюцца да нас, галасы вайны... Вяртаюцца ў выглядзе пажаўцелых трохкутнічкаў з мноствам штэмпеляў, зачытаных, зацёртых на згібах, напоўненыя чалавечым горам, турботамі, хваляваннямі, любоўю, смуткам, надзеямі. У гэтых лістах – адлюстраванне чалавечага жыцця, з яго трагізмам, мужнасцю і праўдай ваеннай эпохі.

У Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва захоўваецца шмат дакументаў – сведчанняў падзей Вялікай Айчыннай вайны. Сярод іх – перапіска бацькі і сына Дрэйсінных (ф. 401, ум. спр. 1, 3, 8), якая пацвярджае старую ісціну: чалавек павінен заставацца чалавекам у любых абставінах, нават у самых драматычных, на мяжы жыцця і смерці, існавання і небыцця. Гэтыя лісты напоўнены святлом такой любові, спагады, дабрыні, душэўнасці, такім суперажываннем і клопатам пра лёс родных людзей, якія цяжка ўявіць у мірным, будзённым жыцці.

У пачатку Вялікай Айчыннай вайны васемнаццацігадовы юнак Сяргей Дрэйсін, які толькі што скончыў сярэдняю школу, быў накіраваны ў Чэлябінскае танкавае вучылішча. Сяргей, як і курсанты-равеснікі, яшчэ па-дзіцячаму наіўны, узнёслы, дапытлівы. Ён марыць хутчэй авалодаць ваеннай справай, каб трапіць на фронт і біць ненавісных фашыстаў. Але ў адрозненне ад таварышаў па вучобе, хлопец зусім незагартаваны, яму цяжка даецца фізічная падрыхтоўка, ад чаго ён страшэнна пакутуе. У мінулым засталіся мары пра гуманітарную адукацыю, любыя бацькі, музыка, кнігі. А ў рэчаіснасці – ваенная муштра, суровы побыт, адсутнасць сяброў. І толькі ў лістах да самых родных людзей можна задаволіць сваю патрэбу ў духоўных зносінах, сардэчных размовах. Амаль штодзённа ён піша лісты да бацькі, маці, да сястры Веры і стрыечнага брата Дзмітрыя (які ў час вайны жыў у сям’і Дрэйсінных). З кожным лістом мы адчуваем, якім унікальным дарам валодае гэты зусім яшчэ малады чалавек, – дарам глыбокай, чыстай, адданай любові да бліжняга, што даецца не кожнаму.

Каб адказаць на пытанне, адкуль жа карані гэткага рэдкага таленту, звернемся да гісторыі сям’і Дрэйсінных. Лёс яе непарыўна звязаны з Беларуссю. Бабуля і дзядуля Сяргея па бацькавай лініі родам з Мінска, маці Аляксандра Іванаўна Кесарава нарадзілася і жыла ў Вільна, адкуль пайшла замуж за Юльяна Мікалаевіча Дрэйсінна, якога пасля заканчэння ў 1908 г. гісторыка-філалагічнага факультэта Маскоўскага ўніверсітэта накіравалі ў Магілёў выкладчыкам лацінскай мовы. Сям’я Дрэйсінных пражыла на Беларусі амаль 30 гадоў:

спачатку ў Магілёве, з 1925 г. – у Мінску. У Магілёве ў Юльяна Мікалаевіча і Аляксандры Іванаўны нарадзіліся дзеці: ў 1912 г. – Вера, у 1913 г. – Яўгенія, а праз дзесяць гадоў – Сяргей. Цёплы, гасцінны, утульны дом Дрэйсінных стаў адным з асяродкаў насычанага культурнага і духоўнага жыцця правінцыйнага горада.

Немагчыма ўявіць беларускую музычную культуру 1920-х – пачатку 1930-х гадоў без таленавітай, бліскавай дзейнасці Юльяна Дрэйсінна. У дачыненні да многіх яго заслуг можна дадаць словы “першы”, “адзіны”. У час станаўлення і развіцця асноў нацыянальнай прафесійнай музычнай школы ён быў адзіным музычным крытыкам на Беларусі. Кніга “Музыка і рэвалюцыя” (1921), якой карыстаюцца і сучасныя музыказнаўцы, стала першым навукова-сацыялагічным даследаваннем у нашай краіне, а слоўнік “Музычныя тэрміны” (1926) – першай працай у галіне музычнай тэрміналогіі. Прыватны збор кніг па музыцы і літаратуры Юльяна Мікалаевіча быў скарыстаны як аснова пры стварэнні першай музычнай бібліятэкі на Беларусі. Ю. Дрэйсін – адзін з сааўтараў першага айчыннага дапаможніка па музычным выхаванні для агульнаадукацыйных школ. Шмат прац даследчык прысвяціў праблемам развіцця нацыянальнай музыкі, а таксама аналізу творчасці М. Багдановіча, З. Бядулі, Ц. Гартнага, Я. Купалы, Я. Коласа. Выдатны лінгвіст (валодаў 7 замежнымі мовамі) і знаўца антычнасці, Дрэйсін быў адным з заснавальнікаў школы мастацкага перакладу на Беларусі. На той час амаль усе оперы гучалі па-беларуску ў перакладах Юльяна Дрэйсінна. Ён было створана лібрэта оперы “Тарас на Парнасе” на музыку М. Аладава. У 1935 г. у выніку вульгарна-сацыялагічных нападаў Ю. Дрэйсін быў выключаны з секцыі савецкіх кампазітараў БССР і, каб пазбегнуць арышту, выехаў з Беларусі, жыў з сям’ёй у падмаскоўнай Нямчынаўцы, выкладаў лацінскую і грэчаскую мовы, а таксама гісторыю тэатра ў вышэйшых навучальных установах Масквы.

Педагагічныя здольнасці Юльяна Мікалаевіча мацаваліся на глыбокіх ведах, шырыні навуковых інтарэсаў, разнастайнасці творчых захапленняў. Гэтыя якасці выклікалі вялікую павагу і давер не толькі ў яго вучняў, але і ў родных, сваякоў, спрыялі добрым сямейным адносінам. Дзеці жылі ў атмасферы цеплыні і любові, займаліся музыкай і былі ўдзельнікамі паэтычных і музычных вечароў, якія арганізуюць для сваіх сяброў і знаёмых іх бацька. Зразумела, такое духоўнае асяроддзе спрыяла станаўленню і развіццю сына Сяргея як асобы творчай, захопленай музыкай і літаратурай. Адносіны паміж бацькам і сынам – глыбока даверлі-

Юльян Мікалаевіч Дрэізін за рабочым сталом. Мінск, 1935 г.

вья, пранізліва кранальныя. Юльян Мікалаевіч быў для сына неаспрэчным маральным аўтарытэтам, верным сябрам, дарадцам, настаўнікам. Сяргей бачыў у бацьку прыклад самаадданага служэння сваёй справе, а бацька імкнуўся вырасціць шчырага сумленнага чалавека, будучага вучонага-гуманітарнага. Вайна раскідала іх далёка адзін ад аднаго, але гэта толькі ўзмацніла сардэчна-духоўную сувязь. На адлегласці яны адчулі каштоўнасць таго простага паўсядзённага жыцця, што было ў іх раней, да вайны.

Юльян Мікалаевіч глыбока перажывае за сына, светлага, чыстага, трапяткога, але фізічна кволага юнака-рамантыка, разумее, як цяжка яму сярод чужых, агрубелых у складаных умовах ваеннай падрыхтоўкі людзей. Вялікі аптыміст, бацька хавае сваю трывогу за сына ў гарачых словах успамінаў пра сямейныя падзеі і маленькія радасці далёкага мірнага жыцця, верыць у часовасць трагічных выпрабаванняў, заклікае спадзявацца на бліскую перамогу над ворагам.

Сяргей, якому так не хапае сямейнага цяпла, любові, шчырасці, жартаў, душэўных размоў з бацькамі, кожны дзень піша лісты з вучылішча, падтрымліваючы родных у цяжкіх умовах існавання, дапамагае грашыма са сваёй мізэрнай стыпендыі, перажывае з-за хвароб блізкіх людзей, дае парады сястры і стрыечнаму брату.

Колькі душэўных, пяшчотных слоў знаходзіць юнак для сваёй матулі, паўтараючы на розныя лады самае святое слова – мама, мамачка, мамуся, матуля, мамушка, канарэчка мая любая, дарагая, мілая. З якой шчырасцю і спавядальнасцю прызнаецца ў любові да бацькоў іх сын.

У сваіх думках-успамінах Сяргей заўсёды разам з сям'ёй, у падмаскоўнай Нямчынаўцы, ён з болем і шкадаваннем успамінае родны Мінск, які цяпер зруйнаваны, і марыць хутчэй адпомсціць арыўскім варварам за ўсе няшчасці блізкіх людзей.

Бязлітасны лёс прынёс юнаку першае трагічнае выпрабаванне: нечаканую смерць бацькі. Сэрца Юльяна Мікалаевіча, вялікае, добрае, разумнае, не вытрымала цяжкай ношы хваляванняў за лёс сына, сям'і. Ён ніколі не скардзіўся на здароўе, каб не турбаваць родных людзей, і

ціха памёр у сне, так і не пабачыўшы сына. Незабыўны вобраз бацькі дадае мужнасці Сяргею, які адчувае святы абавязак падтрымаць маці, сястру і брата. У лістах мы бачым, як Сяргей Дрэізін сталее з кожным месяцам вучобы і службы ў рэзервовых частках (у чэрвені 1942 г. ён атрымаў званне лейтэнанта танкавых войскаў), цяжка перажывае, што знаходзіцца ў тыле, а не на перадавой, што яго франтавыя таварышы ўжо гоняць немцаў, геройскія здзяйсняюць подзвігі. . . Сорамна потым ім у вочы будзе глядзець. Гэты ліст, датаваны 21 студзеня 1943 г., стаў апошнім лістом, дасланым Сяргеем Дрэізіным з фронту. Можна толькі здагадацца, якімі былі перадсмяротныя хвіліны жыцця дзевятнаццацігадовага лейтэнанта Сяргея Дрэізіна. Магчыма, ён загінуў у першым баі, у якім так часта гінулі тысячы, дзсяткі тысяч юных, неабстраляных салдат Вялікай Айчыннай. Але ў гэтых пранізлівых лістах засталася споведзь яго светлай, высокай душы, якая гучыць як рэквіем па ўсіх тых хлопчыках, што не прыйшлі з вайны.

Таццяна КЕКЕЛЕВА,
загадчык аддзела БДАМЛМ.

Сяргей Дрэізін – бацькам

21.VI.1941 г.

Дарагія татачка і матуля!

Нарэшце я ў Чэлябінску. Прыехалі сюды ў 8 г. 30 хв. раніцы. Сядзім на вакзале ў агітпункце... Дарога страшэнна надакучыла. Пыл, грязь, недасыпанне. Асабліва ў таварных цягніках (ад Уфы мы ізноў ехалі ў таварным, а затым 80 км пасажырскім). Усяго ў нас было 5 перасадак і пройдзена 2260 км. Я бачыў цэнтр еўрапейскай часткі СССР, Паволжа, Перадуралле, Урал і частку Зауралля. Рэкі: Волга, Белая і шэраг іншых. Пра ўсё гэта я напішу ў лісце.

Ну, пакуль усяго добрага. Сярожа.

23.VII.1941 г.

...Я жывы, здаровы. Жыву ў палатцы для тых, хто прыбыў. Сплю на койцы. Шкада, што няма коўдры. Маё футра служыць мне спраўна. Яно мне вельмі-вельмі спатрэбілася. Учора была медыцынская камісія, якую я не прайшоў. Мяне пасадзілі на крэсла, якое круціцца, і пасля некалькіх абаротаў мне стала млосна, у мяне закружылася галава. Мне і зараз прыкра гэта ўспомніць. Відавочна, што ў лётчыкі я не траплю. Не траплю і ў танкавыя часткі (як іншыя хлопцы, у якіх дрэнны зрок). Прыйдзецца яўна адслужыць 4 гады ў пяхоце (авіяцыйнай: ахова, будаўнікі і г. д.).

Ю. М. Дрэізін – сыну

4.VIII.1941 г.

Дарагі мой, любы мой Сярожанька!

Мы жывём тваімі пісьмамі, памятай пра гэта і працявай пісаць... Пра нас не хвалюйся, немцы яўна выдыхаюцца, і ў час бяссонных начэй нам зусім не страшна, і мы ўсе займаемся назіраннем у паветры... Я кожныя тры дні дзяжуру ў інстытуце, але цяпер, здаецца, выкладчыкі старыя будуць дзяжурыць раз у два тыдні. Наколькі мы спакойныя

і бадзёрыя, можаш меркаваць па тым, што я працягваю чытаць Гамера і хутка закончу абедзве паэмы. Сярожанька, калі табе патрэбны грошы, не саромся, пішы, тэрмінова вышлю, калі прымуць на пошце, грошы ў нас ёсць. Калі твае яшчэ не патрачаны, узмаці сваё харчаванне, купляй, што трэба. Будзь здаровы, раднуса, і бадзёры.

Любячы цябе тата і сябра. Ю. Дрэйзін.

Сяргей Дрэйзін – сям’і

10.VIII.1941 г.

Дарагія, родныя мае, матуля, татачка і Дзімука!

Я жывы і бадзёры, але 4-га захварэў. Кашаль, праякі я вам пісаў, перайшоў 5-га ў грып. 6-га здарылася запаленне лёгкіх, і мяне перавялі ў гарадскую бальніцу. Спачатку т даходзіла да 39,5, але вельмі хутка ўпала і вось ужо трэці дзень нармальна. Вы, мілыя, не турбуіцеся. Дні праз два я ўжо выпішуся і заживу нармальным жыццём. У бальніцы я атрымліваю асалоду ад мяккай пасцелі і асабліва ад слухання музыкі па радыё... Мілыя мае! Вы ж ведаеце, якое сёння становішча нашай краіны, якая гераічна адбівае нахабных фашыстаў. Будзьце пільнымі! Захоўвайце ваенныя і дзяржаўныя тайны. Пішу я гэта таму, каб вы не пісалі нічога лішняга і не пыталіся ў мяне пра падрабязнасці майго жыцця...

Сярожа.

Сяргей Дрэйзін – бацьку

25.VIII.1941 г.

Дарагі, любы мой татачка!

Сёння выдаўся вольны час, і я вырашыў напісаць маёй любай сям’і кожнаму паасобку. Да сённяшняга дня я атрымаў ад цябе пяць нумароў паштовак. Як я рады, што ты зімой будзеш менш працаваць. Такой напружанай працай ты ў твае гады ў вялікай ступені падрываў сваё здароўе. Памятай, што яно яшчэ вельмі і вельмі патрэбна. З лістоў я бачу, што жарты ў вас не спыняюцца, тым больш, што новыя вашыя сябры таксама, наколькі я ведаю, народ вясёлы. Гэта добра. Працягвай, любы, і надалей жартаваць. Твае жарты вельмі важныя для ўсёй сям’і і для кожнага...

Твой Сярожа.

Сяргей Дрэйзін – маці

25.VIII.1941 г.

Дарагая, родная, любая мая матуля!

Твае лісты ажно саграваюць мяне. Я ўяўляю вас усіх, мілых, перад сабой, у хатніх умовах. Хацеў бы я даведац-

ца, ці існуе яшчэ наша галубятня, а таксама галубятні іншых хлопцаў у Нямчынаўцы і Бакаўцы. Тут са мной толькі адзін з тых 30 чалавек, з якімі я вандраваў. Ён з Бакаўкі і таксама "палкі галубятнік", як і я. Дарагая матуля, ты ўсё такая ж наўная, як і была. Ведай раз і назаўсёды, што ў арміі галёшаў не носяць. Зараз я нашу боты. Боты старыя, але адрамантаваныя і моцныя. Калі іх начысціць, дык атрымліваецца нават шыкоўна. Тут будзе ў мяне першая просьба – падрыхтуй, але не вышлай, тры-чатыры пары цёплых панчохаў. Але не вышлай, яшчэ раз прашу. Другая твая наўнасць наконт жанчыны для мыцця. Гэта нават і тлумачыць смешна, любая мая матуля.

Цалую моцна. Сярожа.

Сяргей Дрэйзін – сям’і

31.VIII.1941 г.

Мілыя, родныя мае!

...Сёння ў нас урачысты і святочны дзень! Сёння ўсе курсанты прымалі ваенную прысягу. Быў мітынг і парад. Я таксама ўдзельнічаў і прыняў прысягу на вернасць маёй Радзіме.

Ну, пакуль усяго добрага. Сярожа.

11.IX.1941 г.

Дарагія, мілыя мае!

Жыццё мае цячэ па-ранейшаму, па гадзінах, размерана.

Гэта неяк разморвае, расслабляе. Нейк адбівае ад думак, роздумаў, жаданняў. Я нават дзіўлюся. Раней я аб нечым думаў, вырашаў усялякія "сусветныя" пытанні, а цяпер усё стала ясна, няма чаго вырашаць, шмат што стала зусім абыякавым. Толькі вельмі хочацца пабываць у знаёмых хатніх абставінах, пабачыць вас, родных... Дарагія, калі можаце, вышліце мне маленькую пасылачку, паклаўшы ў яе толькі тое, што я напішу: 5-7 пар шкарпэтак, усё роўна якога колеру. Пару анучаў (г. зн. дзве анучы), не трэба тонкіх, трэба больш крэпкіх, больш новых. Можна нават грубых, палатняных. Грамаў 200 якіх-небудзь цукерак і грамаў 300 цукру, 2 іголки, 2 статуты РККА – баявой і страйковай пяхоты... Калі не цяжка – купіце статут унутранай службы, кніжку "Стрелковый взвод в бою" і настаўленні па ручным кулямёце ДП, пісталеце "Нагане" (тры апошнія не абавязковыя). Прышліце яшчэ пачкі 2 папярост (таных). Тут вельмі мала курыва, і гэта для майго падраздзялення будзе маленькай падмогай (не падумайце толькі, што гэта для мяне і я сам куру)...

Сярожа.

16.IX.1941 г.

Дарагія, мілыя, любыя мае татачка, мамачка і Дзімунчык!

Што здарылася з Вамі? Вось ужо шосты дзень я не атрымліваю ад вас ні прывітання, ні адказу... Я жывы, здаровы. Часам вясёлы, але не заўсёды. Наогул, я стаў больш сур’ёзным, калі так можна сказаць. Я не так часта ўсміхаюся і рагачу, як гэта было дома. Няма калі смяцца, ды і не ўсё гэта дазваляецца (напрыклад, у страі, на занятках і г. д.)... Учора ў нас, як, магчыма, і ў Вас, прайшоў мітынг, прысвечаны пытанню збору цёплых зімніх рэчаў для Чырвонай Арміі. Мітынг прыняў рэзалюцыю адлічыць для гэтай мэты месячную плату курсантаў (40 р.) і напісаць дахаты з просьбай здаць непатрэбныя цёплыя рэчы па месцы жыхарства...

Любячы вас сын Сярожа.

Сяргей Дрэйзін – бацьку

3.X.1941 г.

Дарагі татачка!

Я таксама вельмі часта ўспамінаю наша “культываван-не балбатні” і нашыя жарты і выдумкі. Вельмі часта ўспамінаю я, напрыклад, як мы мянялі асобныя словы, як спявалі песні і г. д. Вельмі рады, што гэтыя традыцыі падтрымліваеш і ты з Дзімукам. Як тваё здароўе, мілы мой, і як здароўе матулі? Напішы праўду. Што ты будзеш менш працаваць, гэта добра, але баюся, што не хопіць на жыццё. Дарагі мой, так хочацца паразмаўляць з табой, “пафіласофстваваць”, як ты пішаш. Менавіта ў такім духоўным жыцці мне шмат чаго не стае і не хапае. Асабліва адчуваю гэта я, які правёў тры гады з татам і жыву ў зусім іншых абставінах.

Цалую, Сяргей.

Сяргей Дрэйзін – сям’і

5.X.1941 г.

Дарагія, мілыя, любяы мае татачка, мамуся і Дзімульчык!

...У горад я ўсё яшчэ не маю магчымасці хадзіць, а то б даўно зняўся і прыслаў вам картку. Выглядаю я добра, слова гонару. Дарагая матуля, наконт цукру справы ідуць вельмі добра. Гарбаты я п’ю тут занадта многа. Проста надзімаюся ёю. Гарбата – значны пункт у маім харчаванні, ты ж ведаеш, які я вялікі прыхільнік яе. З раніцы я выпіваю два вялікія кубкі, вечарам таксама... Калі можна дастаць мукі, дык мне вельмі б хацелася мамачкіных коржыкаў, такіх, як пякла мне на дарогу. Фу ты, аддаўся марам пра мамаччыну кухню. Гэтак я хутка і да катлет дайду. Так, катлеты мамаччыны – гэта рэч “высокага ціску”, як казаў татуля.

Мілая, мілая мамачка! Твой почырк – самы лепшы почырк у свеце! Разбіраю я яго лепш, чым друк у азбуцы першага класа. Толькі б было што разбіраць... Наконт спеваў... Мілая, ясененькая мая канарэчка, твой чыжык спявае вельмі рэдка, дакладней, зусім не спявае. Няма калі дый няма дзе. У Лямонскім лесе ён бываў адзін, за 2-3 км ад першага чалавека, тут жа я ўвесь час на вачах у таварышаў. А мае спевы падабаюцца не ўсім, ды я і не люблю спяваць перад усімі. Я спяваю перад, так бы мовіць, выбраным колам слухачоў...

Цалую вас моцна, моцна. Любячы вас сын Сярожа.

12.X.1941 г.

Мілыя, дарагія, любімыя мае!

Так шмат хочацца сказаць вам, дарагія мае татачка, мамуся, Дзімусейчык! Я вас страшэнна люблю. Думаю пра вас кожную хвіліну. Успамінаю нашу кватэру, жыццё сям’і і вас, любімых маіх. І так гэта ўсё ярка ўспамінаецца, што я часам адчуваю сябе так, як бы толькі што выйшаў з дому, не больш, чым на гадзіну ці нават паўгадзіны. Вашы лісты – лепшы пачастунак для мяне (дарэчы, звычайна я іх і атрымліваю пасля абеду, як трэцюю страву). Я жыву разам з вамі ўсімі сваімі думкамі. У думках абедую, п’ю гарбату, сплю разам з вамі. І нейкае радаснае, дакладней, шчымліва-радаснае пачуццё сціскае мае цела...

Дарагі Дзімулька!.. Пospехі твае ў замежнай мове і наогул у школе радуюць мяне вельмі і вельмі. Вучыся, вучыся, мілы! Адзіныя чужоўныя, сапраўды чужоўныя рэчы на свеце і ў жыцці чалавека – навука і прырода. Татуся, як бачыш, я застаўся па-ранейшаму Мечыкам*. У гэтым я

пераконваюся з кожным днём. Нават больш. Да жыцця я прыстасаваны вельмі слаба, г. зн. бачу жыццё не такім, якое яно ёсць на самой справе. Прызванне маё не ў практычнай працы, а ў кабінэце з кніжнымі паліцамі.

Тысячу разоў вас усіх цалую. Пішыце, любяы мае. Сярожа.

Ю. М. Дрэйзін – сыну

17.X.1941 г.

Свецік мой, родны мой Сярожанька!

Цяпер без чвэрці адзінаццаці гадзін раніцы. Мы ўсе жывыя, здаровыя і спакойныя. Ноч прайшла трывожна – увесь час была стралянiна па нямецкіх аэрапланах, працягваецца яна і цяпер, але час ад часу наступае поўны спакой і цішыня. Зараз Дзіма пойдзе да Эгізаў, каб з імі разам пілаваць і перавозіць дровы аднаго з’ехаўшага грамадзяніна. Частка дроў Эгізам, а частка – нам. Я думаю, такіх кінутых дроў цяпер шмат, і мы будзем на зіму забяспечаны... Не хвалюся за нас, мой раднусенька, “гэта таксама пройдзе”, будзе ў будучым “светлае, добрае”, і мы з табой убачымся і зноў будзем разам.

Цалую цябе. Твой бацька.

24.X.1941 г.

Дарагі мой сыночак!

Сёння з Дзімам я ездзіў у Маскву з галоўнай мэтай купіць табе патрэбныя кніжкі. На жаль, як і раней, іх нідзе няма ў продажы, а “Баявы статут бранятанкавых войскаў РККА” нават і не паступаў у продаж, а пасля друкавання быў разасланы па частках. Вельмі мяне засмучае гэта няўдача, але тут я проста бяссільны. Сённяшняя паездка ў Маскву наогул была вельмі няўдалая, прывёз дадому толькі 400 г аўсянкі, 2 пачкі перцу (гарошак), ды 600 г белага, дакладней – шэрага хлеба. Сёння мы атрымалі твой ліст ад 12/X. Ты, магчыма, ужо атрымаў і 2-ю, і 3-ю пасылкі, і цяпер апранешся цяплей. Там ёсць два світэры, джэмпер, пальчаткі і рукавіцы. Дрэнна тое, што цяпер у нас не прымаюць пасылак, нават ваенным... Моцна, моцна цалую цябе, мой раднусенька. Мы таксама неадступна, безупынна думаем пра цябе, успамінаем усе падрабязнасці, бачым твой бясконца мілы, блізкі, родны твар.

Будзь здаровы, мой слаўны, бязмежна любімы, мой Сярожанька. Твой тата.

25.X.1941 г.

Дарагі мой раднуля!

Сёння хадзіў я ў Кунцава за пенсіяй і ўдала – атрымаў за два месяцы. З Кунцава паехаў (на аўтобусе) у Маскву ліквідаваць свае адносіны з маімі інстытутамі, якія эвакуіруюцца. Але што менавіта і хто будзе эвакуіравацца – не ведаю, таму што большасць работнікаў застаецца ў Маскве. У ІФЛ** я ўжо адлічаны і ўзяў даведку аб сваёй працы ў ім. А ў МДП*** (ды і канчатковы разлік у ІФЛ) будзе зроблены паслязаятра – 27-га. Пасля гэтага я буду “вольны сын эфіра”. Дахаты я прыйшоў позна, калі ўжо цямнела, так што дома ўжо ўсе хваляваліся, – аб гэтым табе піша Дзіма. Позна выехаў я з Масквы, бо ў чарзе на аўтобус прыйшлося стаяць дзве гадзіны. Твой ліст, дарагуся, ад 5/X мы сёння атрымалі. Калі няма папругі, якую ты просіш, у нямчынаўскім магазіне, дык паслязаятра буду шукаць у Маскве. Пра карткі табе ўсё на-

* Тут і далей згадваецца герой рамана “Разгром” А. Фадзева.

** ІФЛ – Інстытут гісторыі, філасофіі і літаратуры імя М. Г. Чарнышэўскага.

*** МДП – Маскоўскі дзяржаўны педагагічны інстытут.

**Сяргей Дрэізін.
Нямчынаўка, 1939 г.**

пісаў Дзіма. Там звярні ўвагу на “апрача”. Напрыклад, цукру па сваёй картцы я з 1200 г атрымаў дасюль 100 г, а 1100 г яшчэ не атрымаў. Зразумела, калі б мы жылі ў Маскве, дык я ўсё даўно б атрымаў, адстаяўшы ў чарзе, але гэтага цяпер я не магу зрабіць, таму што сувязь з Масквой ускладнілася, і я рызыкую зусім не трапіць дадому ў той жа дзень. Вельмі шкада, што яшчэ летам ты так катэгарычна забараняў рабіць табе пасылкі, тады было лёгка дастаць табе ўсё, што захочаш, па камерцыйнаму кошту, цяпер жа вельмі і вельмі цяжка... Разумееш ты, мой родны хлопчык, што ўсё тое цяжкае, што мы сёння перажываем, здаецца нам дробяззю ў параўнанні з разлукай з табой. Мы спакойныя, і ўся трывога толькі за цябе, усе думы пра цябе, усе жахі пра цябе, мой мілы, мой бязмежна любімы Сярожанька. Ты – Мечык? Пішаш ты. Вось і за гэта я цябе бясконца люблю, і гэта ў табе міла мне. Безумоўна, дрэнна быць Мечыкам у такі час, як цяпер. Але ж вайна не ёсць пастаянны і натуральны стан грамадства. Пройдзе яна, наступіць мір, пачнецца ізноў мірнае будаўніцтва. А тады Мечыкі патрэбныя, вельмі патрэбныя і карысныя. Без “дзяцей сонца” жыццё сумнае, шэрае, бескаляровае. Не згодны? Але яшчэ ў свой час мы паспрачаемся з табой пра гэта. І я Мечык, і я “дзіця сонца”, але, родны мой, я магу ганарыцца той карысцю, якую я за 33 гады настаўніцкай працы прынёс сваім вучням. Нездарма ж яны засыпалі мяне падарункамі, пра што ты добра ведаеш. Трагедыя толькі ў тым, што табе – Мечыку – прыйшлося ў пару свядомага юнацтва жыць ў эпоху антымечыкаўскую. Так, гэта вельмі сумна. Але і “гэта таксама пройдзе”. Ізноў мы ўбачымся, ізноў будзем жыць разам, мой цудоўны, мой чысты, светлы хлопчык, мой Сярожанька, сын мой ненаглядны. Так бы і паляцеў да цябе (Мечыкаўская мара, быць можа?), абняў бы цябе моцна, моцна цалаваў цябе.

Будзь здаровы, маё шчасце, мой гонар, мой Сярожанька.

Твой тата.

Сяргей Дрэізін – сям’і

29.X.1941 г.

Мілыя, родныя, любяыя мамуся, татачка і Дзімука!

...Страшэнна баліць за вас сэрца. Як вы там жывяце? Не здарылася б з вамі чаго-небудзь. Родныя мае, за мяне не турбуйцеся. Я вельмі добра сябе адчуваю і жыву вельмі

і вельмі добра. Нарэшце атрымаў абедзве вашыя пасылкі. Родная, неацэнная мая мамачка! Каб ты ведала, як я цябе люблю. Бясконцае дзякуй табе, любая мая, за клопат пра мяне. Усё, усё, усё мне вельмі спадабалася і вельмі спатрэбіцца. Пальчаткі прывялі мяне ў захапленне. Цудоўныя пальчаткі. Яны, мабыць, вельмі дарага каштуюць, гэта мне трохі непрыемна. Коржычкі, асабліва піражкі з варэннем – такі смак, што я і словамі выказаць не магу. Смакую іх маленькімі кавалачкамі. Як пахнуць яны домам! Рукавіцы, ваўняныя шкарпэткі, цёплыя анучы – раскоша. Джэмперы – не менш. Менавіта такі белы светэр і быў маёй марай. Цяпер я амаль забяспечаны на зіму. Не хапае толькі цёплай шапкі і валёнак. Першае відавочна будзе, а другое – не ведаю. Боты мае даволі-такі стапталіся. Цяпер, перад святам, мы трэніруемся ў страявой падрыхтоўцы, і я не ведаю, ці вытрымаюць мае боты бязлітасны страявы крок...

Родныя, дарагія мае. Любыя, абагаўлёныя. Будзьце бадзёрымі, вясёлымі, шчаслівымі. За мяне не турбуйцеся. Я заўсёды ў думках з вамі. Цалую вас моцна, моцна. Абдымаю і зноў цалую.

Любячы ваш сын Сярожа.

23.XI.1941 г.

Родныя, цудоўныя мае! Дарагія мамачка, татуся і Дзімушка!

Учарашні дзень быў для мяне проста-такі незвычайным. Усё маё падраздзяленне перапахалася – я атрымаў адразу 12 вашых лістоў. Вы можаце сабе ўявіць маю бясконцую радасць і шчасце. Лісты пачынаючы ад 23/X і заканчваючы 4/XI... Я з галавой акунуўся ў вашае жыццё. Ах, родныя, якія вы мне ўсе дарагія, блізкія. Якія бясконца дарагія. Калі з вамі што-небудзь здарыцца, жыццё страціць для мяне ўсялякую каштоўнасць. Вы адны прывязваеце мяне да яго... Родныя мае, становішча ваша і жыццё па лістах мне мала падабаюцца. Беражыце сябе, родныя. Глядзіце, не хварэйце. Вельмі хвалюся за ваша харчаванне. Страшэнна балюча ўсведамляць, што я нічым не магу вам дапамагчы..

Цалую, абдымаю, прыціскаю да сэрца моцна-моцна. Бясконца любячы вас Мечык – Сярожа.

2.I.1942 г.

Родныя, бясконца дарагія тата, маці, Дзімушка!

Так хочацца хоць пару слоў сказаць родным, мілым людзям, што проста жах. Усе памкненні да вас. Як вы там жывяце, ходзіце, спіце? Як і што ясце? Лістоў ад вас не атрымліваю ўжо некалькі дзён. Пішу вам штодзённа. Займаюся цэлымі днямі (па 12 гадзін). Цяпер яшчэ адно гора на маю галаву – фізкультура. Трэба рабіць розныя практыкаванні на турніку і брусах, а я ж ніколі не займаўся і цяпер у мяне нічога не атрымліваецца. Сорам страшэнны. Людзі па 30 гадоў займаюцца выдатна, а я, дзевятнаццацігадовы юнак, ні туды, ні адтуль. Галоўнае, усё ідзе за кошт брушнога прэса. Відавочна, і ў дыпламе будзе стаяць двойка. А гэта будзе мець дрэнныя для мяне вынікі. Што ж, нічога не зробіш. Ну, заканчваю.

Цалую безліч разоў. Любячы вас сын Сярожа.

Сяргей Дрэізін – бацьку

13.I.1942 г.

Мілы, родны мой татуся!

Атрымаў я твой ліст, дзе ты пішаш пра тое, як займаешся з Дзімусейчыкам і Нінай. Мілы, родны мой. Як спачуваю я табе. Такая перамена кафедры павінна быць вельмі цяж-

кай. Але нічога, я спадзяюся і ўпэўнены, што ты нядоўга будзеш знаходзіцца ў такім стане. Прыдуць часы, і ты зноў будзеш стаяць на кафедрах інстытутаў. Я ў гэта цвёрда веру. А таму, родны мой, беражы сябе, беражы і родную нашу мамачку. Ёй жа вельмі, вельмі цяжка дастаецца цяперашня становішча. На ёй жа цяпер сапраўды ўвесь дом трымаецца, і праце яна не па сваіх гадах. Родны мой, мілы татачка, вельмі я вас абодвух люблю і тым цяжэй мне чуць (наколькі я магу зразумець па лістах) пра тое, што паміж вамі бегаюць кошкі. Да чаго гэта нядобра, што я і перадаць не магу. Ніяк я гэтага не чакаў. Няўжо і ў дачыненні да вас можна скарыстаць прымаўку – сябры пазнаюцца ў бядзе... Дзякуй сястры за яе клопат пра маці...

Цалую Вас моцна. Сярожа.

Сяргей Дрэйзін – сям’і

28.I.1942 г.

Мілыя, родныя татачка, матуля, Дзімусейчык!

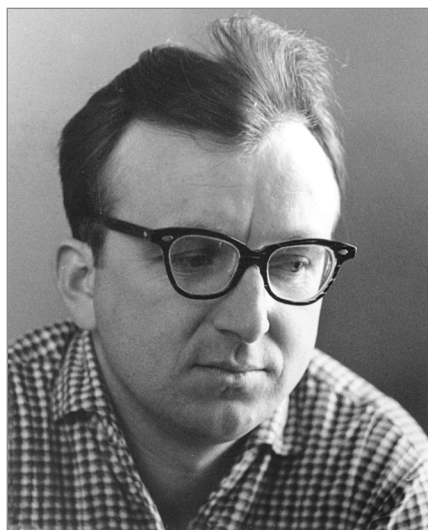
Як я рады, што ваша становішча крышачку палепшалася... Я пішу вам цяпер вельмі часта, амаль кожны дзень. Вашых лістоў назбіралася ў мяне вялікая колькасць. Здаецца, больш за 150 штук. Справа ў тым, што вы даўно ўжо зблыталі свае нумары, так, напрыклад, матуліныя лістоў пад № 60 і гэтага дзiesiąтку (шасцідзiesiąтыя) у мяне каля дваццаці штук. Гэта ж адбылося з татулінымі пяцідзiesiąтымі нумарамі.

Дзімушкіны лісты прыпыніліся на дваццатых і ўжо некалькі месяцаў ад яго ні слыху, ні духу. Дзімусейка, родны мой хлопчык, напішы мне ліст, родны мой. Ці вучышся ты ў школе? Чым займаешся дома? Ці пазнаёміўся ты з кім-небудзь з хлопцаў у Нямчынаўцы і ці псябраваш? Сябруй, родны мой, але ж не з дрэннымі. Выбірай, галоўнае, сумленных хлопцаў. Сумленнасць, справядлівасць – галоўныя якасці чалавека, які паважае сябе. У мяне быў таварыш Боня. Ты знаёмы з ім. Як прыемна мне цяпер успамінаць пра тых два з паловай гады, праведзеныя ў сяброўстве з ім. І як сумна і маркотна бывае мне тут, калі нікога з блізкіх побач няма, а таварышаў я таксама не магу знайсці. Яшчэ хачу параіць табе, родны мой, вучыся. Магчыма, што ты зараз не разумеш, як гэта трэба менавіта для цябе самога (я сам не разумей гэтага). Але павер мне на слова і вучыся, вучыся, вучыся. Гэта прынясе табе ў жыцці шмат радасці, палёгкі і наогул такой вялікай карысці, што ты і не ўяўляеш сабе. Яшчэ хачу параіць табе: не рызыкуючы і не губляючы галавы, патроху і паціху загартоўвай сябе. Хадзі болей на лыжах. Хоць я і не шмат, і не вельмі старанна гэта рабіў, але нават і тое, што рабіў, прыносіць мне цяпер вялікую карысць...

Цалую. Ваш Сярожа. Пішыце.

Працяг будзе.

Пераклад Таццяны КЕКЕЛЕВАЙ.

ЮРАСЬ СВІРКА

Юрась Свірка (6.05.1933, в. Маргавіца Докшыцкага р-на – 30.08.2004, Мінск) належыць да гэтак званага філалагічнага пакалення беларускіх паэтаў. І адукацыю ён меў філалагічна-журналісцкую, шмат гадоў адпрацаваў на Беларуска-радыё і ў штотыднёвіку “Літаратура і мастацтва”. Ягоная паэзія, што склалася ў кнігі “Шэпчуцца ліўні” (1959), “Аўтограф” (1974), “Памятная вярста” (1978), “Кружка з пясчаным дном” (1990), “Узаемнасць” (1993); Літаратурная прэмія імя Аркадзя Куляшова) і іншыя, напоўнена лірычным роздумам пра актуальныя праблемы сучаснасці. Аўтара заўсёды хваліла і становішча роднай прыроды, і маральны стан суайчынніка – экалогія душы, так бы мовіць. Пісаў Ю. Свірка і для дзяцей: адзін з ягоных апошніх зборнікаў мае назву “Мурашыны стажок” (2004) і ўтрымлівае вершы, казкі і загадкі.

У “Родным слове” друкаваліся вершы Юрася Свіркі “Звычайна ў жніўні” (1994, № 7-8), “Баравіковае” (1994, № 9), “Ужо другія суткі валіць снег...” (1995, № 1), “Журботны

працяг песні” (1995, № 4), “Адцвіў апошні майскі дзень...” (1995, № 5), “Ліў цёплы дождж...” (1995, № 7), “Хто гэта, хто гэта...” (1995, № 8), “Як мне ўяўляецца нараджэнне дня...” (1996, № 3), “Ліпень 1944 года” (2000, № 5), “Лесу я здаўна паклон...”, “Мяне заўсёды вабіла сюды”, “Ягады”, “Сосны”, “Нязломны, святлісты, ранімы”, “З той пары...”, “Паслухай голас той зямлі...”, “Беларуска-беластоцкая балада”, “Крыніца, як зямлі жывое вока...”, “Пажаданне маладзейшым”, “Краю родны...”, “Асанна”, “Адвечнае”, “Самой прыродаю запрошаны...” (2003, № 5; тамсама змешчаны партрэт аўтара на вокладцы), “Акраіронія. Без намёку на майстроў і чаляднікаў” (2005, № 5). Творчасці паэта прысвечаны публікацыі “З жыццём размова...: Творчы партрэт Юрася Свіркі” **Васіля Зуёнка** (2003, № 5) і «Найдаражэйшы чалавек: Верш “Мама спіць” Юрася Свіркі. VI клас» **Веры Ляшук** (2005, № 9).

*Недзе месяц у хмарах вяслуге,
Ён далёка заплыву. Не відаць.
З двух бакоў на дарогу лясную
Белакора бярозы глядзяць.*

*Хоць бы зорачка дзе, ці праменьчык,
Ці шырэйшая проразь святла.
Не ўздыхае зямля і не енчыць:
Ёй хапае такога святла.*

*Не рагочуць у ельніку совы.
Быццам здані, і пні, і карчы.
Ад святла у таемныя сховы
Ноч надзейна схавала ключы.*

1987

Падрыхтаваў **Віктар ЖЫБУЛЬ**.

Наш каляндар

НЯБАЧНЫЯ ГАСПАДАРЫ Ў СВЕТАПОГЛЯДЗЕ БЕЛАРУСАЎ

Адным з заўважных чыннікаў традыцыйнага беларускага светагляду, як у старадаўні час, так і на пачатку ХХІ ст., з'яўляецца вера ў існаванне звышнатуральных істотаў. Былічкі і аповеды пра чараўнікоў, ведзьмакоў шырока распаўсюджаны па ўсёй тэрыторыі Беларусі і разглядаюцца як сведчанні рэальных з'яваў. Параўнанне фальклорных запісаў ХІХ – пачатку ХХ ст. і канца ХХ – пачатку ХХІ ст. кажа пра захаванасць традыцыі: былічкі пра звышнатуральных істотаў будуцца паводле аднаго набору сюжэтаў, тэмапаральных і лакальных ўмовы і сёння апісваюцца гэтаксама, як і 100 гадоў таму, знешнасць і вопратка падаюцца як сучасныя для інфарматараў (напрыклад, у канцы ХІХ – пачатку ХХ ст. дабрахожы – кашлаты дзед у белай кашулі, падперазанай чырвоным поясам, у аборах, а ў канцы ХХ ст. – вершнік у чорнай куртцы з гузікамі), захаваліся ахвярапрынашэнні духам-гаспадарам хлеба, кашы і падобнага ля вады, у лесе.

Культ духаў-гаспадароў існуе на Беларусі ў выглядзе культу вужоў, іншых жывёлаў і ўласна антрапаморфных духаў-гаспадароў – нябачных людзей. Іх назвы вядомыя з мінулага і пазамінулага стагоддзяў: *дабрахожыя, нявідзімыя, дамахазяін, хазяін палявы, лесавы, дамавы, вадзяны, дваравы, лесавічок, дамавічок, дамавік, лесавік, ляшук, лясны дзедка, лясны дзед, лясны дух*.

Па ўсёй Беларусі (асабліва на абшарах ад Палесся да Паазер'я, уключна з Цэнтральнай Беларуссю) частыя аповеды пра лесуноў, дамавікоў, палевікоў, віхоры, якія разумеюцца як чэрці. Чорт тут звязаны з камянямі, горкамі, азёрамі. На тэрыторыі Пасожжа вуж як ахоўнік дому, якому прыносяць ахвяры, не сустракаецца, пра чорта ўспамінаюць рэдка, а нябачных гаспадароў уяўляюць пераважна ў антрапаморфнай форме. Інфарматары апавядаюць ці пра вужа-дамавіка, ці пра антрапаморфнага дамавога гаспадара, але ў адной хаце разам яны не жывуць.

У беларускім светаглядзе ўяўленні пра гаспадара падставовыя, што вынікае не толькі з рэальнага становішча і функцый гаспадара ў сучасным грамадстве, але і з тых меркаванняў, што ўсё ў свеце павінна мець гаспадара, а ўсе разумныя стварэнні могуць быць гаспадарамі. Паняцці пра ўласнасць, няроўнасць, падпарадкаванне пераносзяцца людзьмі ва ўяўны свет звышнатуральных істотаў. С. Токараў вылучаў асобна прамысловы культ, які мае свае рытуалы, што не з'яўляюцца ні родавымі, ні сямейнымі, ні шаманскімі і звязаныя з вераю ў духаў-гаспадароў. Ён тлумачыць веру ў іх бясціллем чалавека перад стыхійнай прыродаю, ад якой залежыць поспех промыслу і жыццё сям'і паляўнічага. Іншыя культуры, напрыклад жывёлаў, дрэваў, нябесных бостваў, таксама могуць набываць форму культу гаспадароў, злучацца ў адзін, напрыклад, у кульце дамавога гаспадара ў беларусаў, кульце камі ў японцаў злучаюцца культ продкаў і культ духаў-гаспадароў [12, с. 266].

Культ духаў-гаспадароў мае шырокае распаўсюджанне ў свеце і вядомы ў народаў, што жывуць на прасторах ад Ісландыі да Усходняй Сібіры.

З аналізу і супастаўлення літаратурных матэрыялаў, а таксама з праведзеных аўтарам апытанняў вынікае наступнае.

1. *Дабрахожыя, дабрахожыя, хазяева лесавыя, палявыя, дамавыя, вадзяныя, лесуны* ўсведамляюцца як катэгорыя людзей, якія жывуць у тым самым свеце, што і людзі звычайныя, маюць сваё месца жыхарства, а адрозніваюцца нябачнасцю. Іх сапраўдны выгляд адпавядае таму, як выглядаюць людзі зараз і выгідалі калісьці на памяці інфарматараў. Пабудова грамадства, сям'і нябачных гаспадароў адпавядае людской. Лад жыцця іх такі самы, як і ў людзей. А раз жыве шмат маладых дабрахожых, то не дзіва і тое, што яны водзяць карагоды, як і маладыя людзі (аналагічныя паданні ёсць пра “схаваных людзей” у Ісландыі).

2. Узаемадчынненні паміж бачнымі і нябачнымі гаспадарамі будуцца на падставе звычаю (звычайна права), агульнага для людзей бачных і нябачных. Паміж сабою яны ўзаемадзейнічаюць там, дзе ў іх ёсць агульная гаспадарка: поле, лес, хата. Зварот людзей пры сустрэчы да дзеда, гаспадара сведчыць, што ўзаемадзеянні адбываюцца на ўзроўні гаспадарак і грамады, дзе прымаюць рашэнні і ажыццяўляюць кантакты нябачных гаспадары ці людзі, якія маюць адмысловыя веды. Усе ўзаемадзеянні (шкода, крыўда, дапамога, сяброўства і г. д.) паміж людзьмі бачнымі і нябачнымі выяўляюць чалавечую прыроду і тых, і гэтых. Былічкі і аповеды пра нябачных гаспадароў выразна адлюстроўваюць народныя звычаі.

3. Веды для людзей бачных і нябачных адзіныя, магічная сіла мае адзін характар (напрыклад, аповед пра тое, як чалавек *подзівам*, г. зн. *сурокамі*, забівае і думкай ажыўляе парадзіху-гуменніху на хрэсьбінах, г. Сянно; 9, с. 90 – 91). Нябачныя гаспадары дзейнічаюць гэтаксама, як і людзі, што *ведаюць* (г. зн. валодаюць сакральнымі ведамі). Любыя ўзаемадзеянні з чужымі можа весці толькі чалавек абазнаны, а астатнім лепей з імі не сустракацца, відавочна, з-за вялікай сілы і ведаў нябачнага гаспадара.

На Беларусі вядомы шэраг паданняў пра паходжанне нябачных гаспадароў.

1. Яны былі скінуты Богам з неба і рассяліліся па пэўных месцах. Гэты сюжэт карэлье з тэрмінам “чорт”. Паданне вядома як на Палессі, так і на поўначы Беларусі [7, с. 118 – 150; 4, с. 40].

2. Людзі бачныя і нябачныя паходзяць ад адных бацькоў (ад звычайных людзей, ад Адама, Евы, Ноя). Бачных бацькі паказалі Богу (хрысцілі), нябачных не паказалі (не хрысцілі). Колькі бачных, столькі і нябачных. Паданне вядома на ўсходзе Гомельскай і Магілёўскай абласцей, на Смаленшчыне. У гэтым выпадку дабрахожых не называюць царцамі (зап. аўтарам у в. Неглобка Веткаўскага р-на, 1995; падобныя сюжэты бытуюць у Аланецкім краі Расіі, Кемскім р-не Карэльская рэспубліка; 7, с. 118 – 150; 8, с. 63 – 64; 9, с. 157).

3. Нябачныя людзі паходзяць ад памерлых дзяцей [8, с. 63 – 64].

4. Ад сувязі паміж людзьмі бачнымі і нябачнымі нараджаюцца дзеці. Дзеці ад жонак – скрадзеных дзяў-

чат і маладзіц – паслухмяныя і лагодныя. Лесавікам не падабалася, што яны добрыя, таму дзяцей забівалі (Петрыкаўскі р-н; 6, с. 120). Дзеці ад сувязі жанчыны з дабражым пакрыты поўсцю (Веткаўскі р-н).

5. Нябачныя людзі ўтвараюцца з жывых людзей назаўжды ці часова. Лясун бярэ нехрышчоных дзяцей, якіх заманьвае ў лес, хавае і праз некалькі дзён пераўтварае ў малога лесавіка ці ягоную нявесту (Жыткавіцкі р-н); лесавік крадзе дзяцей, на якіх няма Божага крыжа, у сялян і перарабляе ў сваіх (Ляхавіцкі р-н); дзіцё, якое не хрысцілі, у дзесяць гадоў уцякае ў лес, бо на яго падзейнічала “дурное вока”. Малое потым адкупляецца ад бацькоў, носячы ім грошы, пакуль не ажэніцца з іншай нячыстай сілай, і тады яго ўжо ніколі не пабачыш (Ляхавіцкі р-н; 6, с. 118). Лесавік адпускае скрадзенае дзіця паглядзець на бацькоў. Яно носіць ім грошы. Калі скрадзенае дзіця не выконвае загады лесавіка, лесавік яго забівае і труп носіць па лесе (Петрыкаўскі р-н; 6, с. 120).

Нябачны гаспадар звычайна ідэнтыфікуецца паводле наступных прыкметаў (зап. аўтарам у в. Неглюбка, в. Стаўбун, в. Акшынка Веткаўскага р-на; в. Белая Дуброва Касцюковіцкага р-на, 1995; в. Соіна Хіславіцкага р-на Смаленшчыны; в. Парадзіна, в. Каўшова Мсціслаўскага р-на, 1999; 3, с. 108; 6, с. 110, 112; 9, с. 91 – 93).

1. Гэта нейкі незнаёмы чалавек, які мае звычайны выгляд сяляніна ці чалавека ў багатай вопратцы. Гэты чалавек можа як рабіць, так і не рабіць нейкія нязвыклыя рэчы ці перадаваць веды.

2. З’яўляецца апоўдзень ці апоўначы.

3. З’яўляецца ў месцы, дзе звычайна павінен гаспадарыць ці жыць.

4. Аказваецца нязвыклымі гукамі ў лесе (нешта ляскае, нібы пугай) ці ў хаце.

5. З’яўляецца ў выглядзе віхору, буры, якія могуць быць нечым нязвыклым.

Часта ідэнтыфікаваць нябачнага гаспадара нельга, таму нейкіх прыродных з’яў, птушак, звяроў чалавек мусіць засцерагацца заўсёды.

Шмат якія гаспадарчыя і каляндарныя абрады заснаваны на веры ў нябачных гаспадароў: сяўба, выган кароў на Юр’я, збор ягад, жніво, провады русалкі (зап. аўтарам у в. Белая Дуброва Касцюковіцкага р-на, 1999; в. Соіна Хіславіцкага р-на Смаленшчыны, 2000; 1; 2; 5, с. 97 – 98; 11, с. 240).

Праца вясковых майстроў лічыцца немагчымай без сяброўства з гаспадарамі: так, млынару, рыбало-ву абавязкова трэба сябраваць з вадзяніком, бортніку – з лесуном і вадзяніком, паляўнічому, пастуху – з лесуном. Часта так і разумеецца, што майстра, пэўна, ведае, таму да яго звяртаюцца па дапамогу, калі трэба папрасіць ці ўлагодзіць нябачнага гаспадара. Сяброўства патрабуе выканання і дадатковых нормаў паводзінаў у звычайным жыцці [6, с. 45, 49, 53 – 54]. Адной з самых распаўсюджаных рытуальных формаў, звязаных з дамовамі з гаспадарамі, ёсць “аднос”: на пэўнае перакрываванне дарог кладуць хлеб, ліюць ваду і кажуць сваю просьбу замай (зап. аўтарам у в. Белая Дуброва Касцюковіцкага р-на, 1999; в. Неглюбка Веткаўскага р-на, 1995; 8; 10, с. 138 – 139).

Людзі павінны выконваць звычайныя нормы, у прынцыпе абавязковыя для любога нармальнага жыцця, пры ўзаемадзеянні паміж людзьмі, свойскімі жывёламі і нябачнымі гаспадарамі: падтрымліваць двор у

чысціні, не пераходзіць дарогу, дзе ездзяць нябачныя, не спаць на дарозе, не рабіць на гэтай дарозе паскудства (значыць, шанаваць сакральную прастору), не мацюкацца, не зневажаць, паказваць дарогу, клапаціцца пра знойдзенае немаўля, вітацца, заходзячы ў гаспадарку, хату нябачных гаспадароў (зап. аўтарам у в. Белая Дуброва Касцюковіцкага р-на, 1999; 6, с. 110, 112; 9, с. 93).

У тым выпадку, калі нябачныя гаспадары чужыя і шкодзяць, іх караюць, часта імкнучыся прагнаць [2, с. 43, 44, 398, 399; 9, с. 2; 10, с. 1]. Паколькі нябачныя гаспадары шмат ведаюць, то ў іх пытаюцца пра будучыню, як у багоў, просяць даць лёс, долю немаўляці (зап. аўтарам у в. Соіна Хіславіцкага р-на Смаленшчыны, 2000). Зыходзячы з таго, што адна з функцый гаспадара – ахова сваёй гаспадаркі, павелічэнне яе дабрабыту, нябачных гаспадароў просяць ахоўваць і абыходжваць скаціну (зап. аўтарам у в. Соіна Хіславіцкага р-на Смаленшчыны, 2000; 2, с. 7, 41, 42 і інш.; 9, с. 153; 10, с. 1, 48, 137, 154).

Нябачныя гаспадары, дзяды лесавыя, дамавыя, палявыя, як і ведзьмакі, чараўнікі, могуць наслаць хваробу, “адрабіць” або вылечыць, і таму іх просяць дапамагчы пры радзімцы, дзяцінцы, начніцы, крыксе, падвеі, уроку [2, с. 37, 43, 176 і інш.; 9, с. 73, 90 – 91, 162 – 163; 10, с. 4, 9 – 10 і інш.].

Улада нябачных гаспадароў не знікае тады, калі частка іх гаспадаркі трапляе да чалавека, напрыклад, калі з дрэва робяць рэч, сувязь працягваецца, і лічыцца, што былы гаспадар застаўся звязаны з гэтай рэччу, жыве ў ёй. Таму зразумела, што цяжка было б адрозніць дамавіка, які жыве ў драўлянай хаце, і лесуна, які застаўся ў драўніне, у лыку [3, с. 107 – 108].

На падставе аналізу можна зрабіць выснову, што ўяленні пра духаў-гаспадароў у носьбітаў традыцыйнага светагляду застаюцца ўстойлівымі.

Спіс літаратуры

1. **Жніўныя песні** / склад. А. Ліс і В. Ялатаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1974 (Бел. нар. творчасць).
2. **Замавы** / уклад. Г. Барташэвіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992 (Бел. нар. творчасць).
3. **Казакова, І.** Этнічныя традыцыі і духоўная культура беларусаў / І. Казакова. – Мінск : Універсітэцкае, 1995.
4. **Легенды і паданні** / склад. М. Грынблант, А. Гурскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983 (Бел. нар. творчасць).
5. **Лексічны атлас беларускіх народных гаворак** : у 5 т. – Мінск : Фонд фундаментальных даследаванняў, 1996. – Т. 3 : Чалавек.
6. **Ненадавец, А.** За смугою міфа / А. Ненадавец. – Мінск, 1999.
7. **Белова, О.** Біблейскія сюжеты в восточнославянских народных легендах / О. Белова // Восточнославянский этнолингвистический сборник: исследования и материалы. – М. : Индрик, 2001.
8. **Лопатин, Г.** О культе умерших в образах доброхотных / Г. Лопатин // Наследие Кирилла Туровского и современная общественно-культурная жизнь : мат. науч. конф. – Гомель, 1994.
9. **Романов, Е.** Белорусский сборник / Е. Романов. – Витебск, 1891. – Вып. IV : Сказки космогонические и культурные.
10. **Романов, Е.** Белорусский сборник / Е. Романов. – Витебск, 1891. – Вып. V : Заговоры, апокрифы, духовные стихи.
11. **Романов, Е.** Белорусский сборник / Е. Романов. – Вильна, 1912. – Вып. VIII – IX : Быт белоруса. Словарь условных языков.
12. **Токарев, С.** Религия в истории народов мира / С. Токарев – М., 1976.

Дзмітрый КАНАПЛЯНІКАЎ,
даследчык культурнай антрапалогіі.

ТЫПАЛАГІЧНЫЯ РЫСЫ МІФАЛАГІЗМУ Ў НАВУКОВА-ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫХ ТЭКСТАХ АДАМА КІРКОРА

Артыкул прысвечаны аналізу міфалага-фальклорнай спецыфікі прац А. Кіркора, прадстаўніка міфалагічнай школы ў беларускай фалькларыстыцы. Выяўляюцца светапоглядная аснова і тэарэтыка-метадалагічныя прынцыпы даследаванняў знакамітага этнографа, гісторыка, публіцыста, выдаўца і грамадскага дзеяча XIX ст.

Адам Кіркор.

Распачатае ў 1970-я гг. навуковае даследаванне збіральніцкай дзейнасці беларускіх фалькларыстаў XIX ст., якія працавалі ў рэчышчы міфалагічнай школы, стала найкаштоўнейшай крыніцай для шматтомнага выдання беларускага фальклору “Беларуская народная творчасць” (БНТ)*.

Сёння здабыткі П. Шпілеўскага, А. Кіркора, П. Шэйна, Е. Раманава, М. Нікіфароўскага, Я. Ляцкага, М. Доўнар-Запольскага, А. Багдановіча не толькі ўвайшлі ў акадэмічныя зборы беларускага фальклору, але і знаходзяць развіццё ў працах сучасных беларускіх даследчыкаў (Т. Шамякіна, А. Ненадзевец, І. Казакова, В. Новак, У. Васілевіч, Т. Валодзіна, І. Швед).

У беларускай навуцы адбываецца паступовая перацэнка тэарэтычных палажэнняў, якіх прытрымліваліся прыхільнікі міфалагічнай школы ў фалькларыстыцы. Так, універсальнае філасофска-сімвалічнае значэнне міфалогіі як крыніцы нацыянальнай культуры не ўспрымаецца як рэакцыйнае і не выключаецца з праблемнага поля сучасных даследаванняў. Аднак канцэптualaнае асэнсаванне міфала-

гічнай спадчыны яшчэ за будучыняй. На шляху да гэтага значным крокам бачыцца аналіз міфалагізму ў навукова-публіцыстычных тэкстах яркага прадстаўніка айчыннай фалькларыстыкі – **Адама Кіркора** (21.1.1818 – 23.11.1886).

Уплыў міфалагічнай школы выяўляецца ўжо ў першай працы фалькларыста “Рэшткі язычніцкіх звычаяў на Беларусі: I. Купала. II. Русалкі” (1839). Выбар назвы першага альманаха “Radegast” (Радагост)**, з якога даследчык пачынаў у 1843 г. сваю выдавецка-публіцыстычную дзейнасць, таксама сведчыць пра зацікаўленасць славянскай міфалогіяй.

Адзначым, што вялікі ўплыў на творчасць А. Кіркора і ўсіх міфалагаў XIX ст. аказала праца чэшскага вучонага-славіста Вацлава Ганкі, які ў 1827 г. знайшоў у сярэднявечным энцыклапедычным слоўніку Mater Verborum (IX ст.) знакамітыя глосы.*** Іх аўтарства прыпісваюць чэшскаму пісьменніку XV ст. Вацераду. Апублікаваныя ў 1833 г. глосы з апісаннем славянскіх багоў сталі надзвычай важнай крыніцай для міфалагаў. Паводле А. Тапаркова, праца прадстаўніка рускай міфалагічнай школы А. Афанасьева “Паэтычныя погляды славян на прыроду” (1865; 1869) утрымлівае звесткі, заснаваныя на глосах Вацерада пра *Радагоста*, *Святавіта*, *Жыву* (*Civu*), *Сыціўрата*.

Знаўца гісторыі і этнаграфіі Беларусі і Літвы, А. Кіркор падрыхтаваў паводле праграмы Рускага геаграфічнага таварыства даследаванне “Этнаграфічны погляд на Віленскую губерню” (1857 – 1859). У ім з глыбокай павагай да духоўнай спадчыны народа прыведзена значная колькасць беларускіх народных песень. А. Пыпін, указваючы на аднабаковасць некаторых тэарэтычных палажэнняў А. Кіркора, разам з тым адзначаў, што “ён быў у тыя гады амаль адзіны чалавек, які мог даць для папулярнага чытання такія разнастайныя звесткі аб заходнім краі і гатовы быў працаваць” [2, с. 170]. “Этнаграфічны погляд на Ві-

* Выдаецца з 1970 г. Інстытутам мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. К. Крапівы НАН Беларусі. – *Заўвага рэд.*

** **Радагост** – боства язычніцкага пантэону заходніх славян. Упершыню зафіксавана ў “Славянскай хроніцы” нямецкага гісторыка Гельмгольда.

*** **Глоса** – найпрасцейшы лексікаграфічны запіс тлумачальнага характару, прататып слоўнікавага артыкула. У сярэднявечных помніках летапісання вядома тэкставая лексікаграфія ў выглядзе шматлікіх глос на палях і паміж радкамі рукапісаў. Галоўная функцыя глосаў у фалькларыстычных працах XIX ст. – дапамагаць чытачу знаёміцца з фальклорнымі тэкстамі і разумець іх. Глосы ў А. Кіркора арыентаваныя на спецыфічную беларускую лексіку, адны з іх уяўляюць пераклады слоў, другія – пераклады з міфалагічнымі паралелямі, роднаснымі ці блізказначнымі словамі, эксплікацыямі і кантэкстуальнымі каментарыямі.

ленскую губерню” стаў асновай трэцяга тома знакамітай “Жывапіснай Расіі” (1882), другая частка якой мае назву “Беларускае Палессе”*.

Вялікі ўплыў на змест матэрыялаў, змешчаных навукоўцам у гэтым выданні, аказалі працы Ф. Буслаева і А. Афанасьева. “А. Кіркора не робіць прамых спасылак на іх даследаванні, але запазычанае агульнае схемнае міфалагічнае уяўленне ў класікаў-міфалагаў зусім відавочна” [3, с. 210]. Дададзім, што А. Кіркора спасылаецца таксама на працы гістарыяграфу І. Бяляева, даследчыкаў рускага быліннага эпасу К. Квашніна-Самарына і Ус. Мілера і цытуе некаторыя летапісныя зводзі.

Для разумення прыроды міфалагічных поглядаў даследчыка будзе істотным дапаўненне пра ўплыў “сальна-метэаралагічнай тэорыі” нямецкіх міфалагаў М. Мюлера і А. Куна. Гэтыя даследчыкі лічылі, што найбольшы міфалагічна-абрадавы сэнс надаецца пераходным момантам календара: зімовы сонцаварот / барацьба добра са злом, святла з цемрай, увасобленая ў змаганні *Перуна з Сыціўратам / Карачуном* [4, с. 252]. У навуковых тэкстах А. Кіркора няма прамых спасылак на працы нямецкіх міфалагаў, аднак прыводзіцца цэлы шэраг распрацаваных імі міфалагем: маланка / *Грамаўніца, Цёця*, жонка *Перуна*; сіла холаду і зімы / воўк; мяцеліца / ваўчыная зграя; матыў “паварочвання сонца” / паварочванне мядзведзя ў бярогу; арыская ахвяра Богу-Сонцу / дзік, свіння [4, с. 251 – 252].

Нараджэнне Сонца ў каляндным цыкле беларускага земляробчага календара трактуецца А. Кіркора як нараджэнне *Божыча* (персанаж паўднёваславянскай міфалогіі, суадносна з пачаткам веснавога сонечнага цыклу) [4, с. 242]. Свята ў гонар нараджэння *Божыча* змяняе свята ў гонар маланкі / *Летніцы / Грамаўніцы / Цёці* / жонкі *Перуна*. Яе па-мастацку дэталізаваны партрэт – “прыгожая поўная жанчына з прыбранай у спелыя каласы галавой і пладамі ў руках” [4, с. 267]** – мае выразны адбітак партрэта багіні *Цэрэры*. *Летніца / Грамаўніца / Цёця / Жыва (Сіва)* звязана з семіятызацыяй адпаведнага адрэзку часу. Яна надзяляецца функцыямі культурнага героя: навучае людзей земляробству, апрацоўцы льну. “Не толькі на Беларусі, у дні, калі з’яўляецца гэтая багіня на зямлі (Багародзічныя святкі), народ пазбягае працы, ад якой уздымаецца пыл, каб не запарушыць вочы багіні. Таму ніхто не пачне часаць ці прасці лён, мыць бялізну, араць зямлю, нават месці падлогу” [4, с. 267]. Як адно з галоўных жаночых бостваў у заход-

неславянскай міфалогіі *Жыва* узгадваецца польскім гісторыкам Я. Длугашам (1415 – 1480).

Прыём супастаўлення антычных і германскіх / славянскіх багоў упершыню быў зафіксаваны яшчэ ў заходнееўрапейскіх хроніках Сярэднявечча. Падобныя інтэрпрэтацыі з’явіліся асноўным тэарэтыка-метадалагічным прынцыпам міфалагаў. Напрыклад, семантычна-функцыянальнае поле *Сыціўрата*, паводле А. Кіркора, атаясамлівае яго з грэчаскім *Кронасам* як персаніфікацыяй ідэі часу [4, с. 252]. Славянскі карань *врат* абумоўлівае рэмінісцэнцыі са значэннем ‘павяртанне сонечнага кола’, што сэнсава апраўдвае знаходжанне *Сыціўрата* ў каляндным цыкле. Беларускае свята *Грамаўніцы* нагадвае А. Кіркору “язычніцкае ачышчэнне агнём (Februa)” і параўноўваецца ім са старажытнарымскімі рытуаламі ў гонар багіні жывёлагадоўлі *Pales* (ахвярапрынашэнні агню, скокі праз агонь). *Масленіца* – “тыя ж Сатурналіі і Вахханаліі ў Беларусі” [4, с. 256]. *Лешы* (укр. *Полісун, Лісовік*) – казланогі *Пан*, ваўчыны пастыр [4, с. 271]. “*Пярун*, – піша А. Кіркора, – магутны цар нябесны, якому *Белабог* даручыў нябесны молат, каб весці адвечную барацьбу з *Чарнабогам* і яго бясоўскім войскам, жыве ў памяці ўсіх славянаў і літоўцаў. Ён цалкам адпавядае *Індры* індыйцаў, *Зеўсу* грэкаў, *Тору* германцаў” [4, с. 267]. Аднак ніжэй даследчык адзначае: “Пра *Чарнабога* мы не сустрэлі нідзе прамых указанняў. Здаецца, што *Зюзя* цалкам заступіў яго месца. Здаецца, адны паморцы яўна пакланяліся *Чарнабогу*; не менш за іх славяне баяліся *Чарнабога* і таемна прыносілі яму ахвяры. З пашырэннем хрысціянскіх паняццяў *Чарнабог* канчаткова змяніўся на чорта, а ў Беларусі, як ва ўсіх славянаў, захавалася прыказка *І Бога хвалі, і чорта не гняві*” [4, с. 273].

Пры даследаванні славянскай міфалогіі А. Кіркора аналізаваў не толькі праяўныя жанры фальклору, але і апісанні каляндарных абрадаў, звычаяў, часткова тэксты песень. У міфалагічнай спадчыне беларусаў, параўнальнай па старажытнасці, на думку фалькларыста, толькі з сербскай ці балгарскай, пераконваюць “абрадавыя звычаі, што хаваюць у сабе шмат ніцей, якія звязваюць сучаснасць з найадаленым мінулым” [4, с. 251].

Міфалаг-санскрытолаг, прыхільнік арыенталісцкага накірунку міграцыйнай тэорыі Т. Бенфея, Ус. Мілер узгадваецца А. Кіркора у сувязі з ідэнтыфікацыяй матываў міфа пра блізнят у каляндарнай абраднасці беларусаў. У працы “Нарысы арыіскай міфалогіі ў сувязі са старажытнай культурай: Асвіны-Дыяскуры” (1876) Ус. Мілер даказваў, што ў аснове антычных міфаў пра багоў-Дыяскураў (з грэч. – сыны *Зеўса*) ляжаць індуйскія ўяўленні пра сонца і месяц як пра блізнят. Іх рысы перанесліся на вобразы хрысціянскіх святых *Флора і Лаўра / Кузьма і Дзям’яна / Барыса і Леба*. З гэтым пагаджаецца А. Кіркора: “Здаецца, не падлягае сумненню, што св. *Кузьма і Дзям’ян* у народным уяўленні захавалі рысы старажытных індуйскіх блізнятаў Асвінаў. *Кузьма і Дзям’ян* не толькі лекары, што мае месца ў жыцці іх, але ў той жа час

* Варта ўдакладніць меркаванне І. Пішчанкі аб тым, што паля публікацыі “Этнаграфічнага погляду на Віленскую губерню” “даследчык не звяртаўся да фальклорна-этнаграфічнай тэмы амаль чвэрць веку” [3, с. 195]. Нарысы 1850-х гг. былі пазней перапрацаваныя А. Кіркора, што пацвярджаецца, напрыклад, уключэннем у іх тэкстаў са зборнікаў П. Бяссонава (1871) і П. Шэйна (1874).

** Тут і далей цытацы з тэкстаў А. Кіркора ў “Жывапіснай Расіі” падаюцца ў перакладзе на беларускую мову аўтара артыкула. – *Заўвага рэд.*

яны, падобна Асвінам, спалучаюць любячыя сэрцы, апякуюць вяселлі, *куюць* вяселлі і ўзгадваюцца ў вясельных песнях...” [4, с. 269]; “...у пачатку і ў канцы палявых прац народ святкуе памяць апекуноў земляробства, князёў *Барыса* і *Глеба*, на якіх адбіліся ў народным уяўленні некаторыя рысы старажытных блізнятў Асвінаў. Самі іх імёны ўказвалі народу падабенства са словамі *барыш* і *хлеб*, і таму сяляне імкнуцца абавязкова прадаць штосьці 2 мая, каб увесць год гандляваць з барышом” [4, с. 262]. Вяўленне дваістасці персанажаў сведчыць, паводле Т. Шамякінай, пра аднаўленне прадстаўнікамі міфалагічнай школы глыбінных міфа-сінкрэтычных структур [6, с. 6]. Кавалі – культурныя героі, звязаныя з агнём, якія могуць “выкаваць не толькі серп, падкову, меч, але і язык, слова, шлюб, лёс” [7, с. 155].

У рэчышчы ідэй, выказаных Ус. Мілерам, А. Кіркор аналізуе этымалогію гідроніма *Індра* – назвы прытока Заходняй Дзвіны. “Некалі яна аддзяляла латышоў і Русь. Чаму яна называецца *Індра*, г. зн. імем старажытнага індыйскага боства, якое адпавядае *Перуну* і *Перкунасу*? Гэта назва сярод народа, які мае шмат блізкіх суадносінаў са старажытнымі індусамі, не пазбаўлена асаблівага значэння” [4, с. 276].

Падаецца надзвычай істотнай выказаная М. Смірновым думка аб неправамернасці звядзення міфалогіі выключна да ментальных вобразаў і вербальных сродкаў іх выражэння, “калі дзейсны бок жыцця чалавека старажытнасці разглядаецца як нешта звязанае з міфам (праз рытуал, напрыклад), але дыферэнцыраванае ад яго... Думка і ўчынак, слова і дзеянне тут з’яўляюцца непадзельнымі, а таму акты жыццядзейнасці людзей архаічнага грамадства нельга аддзяляць ад міфалагічна ўяўленых іх свядомасцю вобразаў свету. Міф тут з’яўляецца не толькі словам, але адначасова і справай” [9, с. 28]. Дзеянні, заснаваныя на веры ў магчымасць свядомага / бессвядомага кантактавання са звышнатуральным, выконваліся беларусамі ў час шматлікіх каляндарных святаў, асабліва на Каляды, Масленіцу, у першы тыдзень Вялікага посту, на Купалле. А. Кіркор не робіць міфалагічнага аналізу мантычных абрадаў (варожбаў), рэгламентацый, павер’яў, прыкмет, аднак іх багацце, выяўленае ў фальклорна-этнаграфічным кантэксце, уяўляе сабой крыніцазнаўчую каштоўнасць. Так, у павер’ях рэалізоўваюцца метэаралагічныя функцыі *Стрыбога*, перанесеныя на св. *Міколу*: калі хочаш узняць вецер, трэба падражніць лысага дзеда; каб прайшоў моцны мароз, трэба налічыць дзесяць знаёмых лысых [4, с. 261]; “9 мая свята св. *Міколы* (Николая) *Марскога*, ці *Мокрага*. На яго перанесена язычніцкае ўяўленне марскога бога, *цара вадзянога-Стрыбога*. ...ён таксама ахоўнік земляробства, таму што *Стрыбог* быў у той жа час богам вятроў” [4, с. 262].

Узоры прэвентыўнай прадуцыруючай магіі зафіксаваныя А. Кіркорам у час многіх каляндарных святаў. Напрыклад, звіванне на Каляды жанчынамі клубкоў – на ўраджай капусты; змешванне се-

на з-пад каляднага абруса з пасяўным зернем – на ўраджай жыта. Узоры засцерагальнай / абарончай магіі і павер’яў: звязванне ножак стала ў калядны вечар – ад шкоды для свойскай жывёлы і пчол; забарона на Каляды звязваць памяло – каб не наклікаць пажар ці ўдар маланкі; “з дня Ражаства да Богаяўлення сяляне святкуюць і асабліва пасля заходу сонца ні за што не возьмуцца ні за якую працу. Калі ж штосьці непрадбачанае і пільнае прымусяць узяцца за якую-небудзь працу, то, каб засцерагчыся ад немінучага няшчасця, працаўнік павінен на другі ж дзень рассячы жэрдку ў сваім плоце. Звычай гэты, канешне, паходзіць з глыбокай старажытнасці і не пазбаўлены таямнічага сэнсу. Вырашыць пытанне цяжка, але рассячы жэрдку ва ўласным плоце – значыць прынесці ахвяру за выкупленне ўласнага граху. Каму гэтая ахвяра – белай ці чорнай сіле, вызначыць цяжка” [4, с. 254 – 255]. Для засцеражэння ад русалчых чараў трэба паказаць ёй “штосьці сталёное”; на траецкім тыдні нельга рабіць плот ці барану, бо “разгневаныя русалкі адробяць сваю злосць на каровах і конях” [4, с. 261]; ад ліхога чаравання малочных ведзьмаў гаспадыні трэба варыць *цадзілку* са святаянскім зеллем [4, с. 265].

Пашырэнню крыніцазнаўчай базы даследаванняў А. Кіркора спрыялі шматлікія тапанімічныя паданні гістарычнага зместу. Ён адзначаў, што старажытных паселішчаў чалавека, судзілішчаў, месцаў ахвярапрынашэнняў і вечавых сходаў на Беларусі вельмі многа. Варыянты паданняў, прыведзеныя ў нарысах “Жывапіснай Расіі”, з’яўляюцца арыгінальнымі: паданне пра Князь-возера і замак князёў Слуцкіх-Алелькавічаў [4, с. 334]; паданні пра Магілёў часоў Паўночнай вайны – захоп горада войскамі Карла XII і Пятра I [4, с. 407]; паданне пра Дуброўну з Аршаншчыны [4, с. 415]; паданне пра гару Рагнеды на Полаччыне [4, с. 248]; паданні пра Крычаў [4, с. 421], пра Тураў [4, с. 379]; паданне пра Дзмітрыя Янчына, уладальніка Прапойска [4, с. 424]. Аднак А. Кіркор не мог аб’ектыўна ацаніць міфалагічны патэнцыял празаічных жанраў: “*Паданні* (тэрмін ужываецца аўтарам непаслядоўна – А. Г.) гэтыя, натуральна, нічога не тлумачаць нам і патлумачыць не могуць, калі справа датычыцца тысячагоддзяў. Амаль пра кожнае гарадзішча распавядаюць легенды пра клады, скарбы, захаваныя пад ім” [4, с. 242]. Разам з тым матывы скамянення, сыходу пад зямлю / ваду, вядзьмарства, выкрадання нехрышчоных дзяцей, матывы невыканальных заданняў, цудоўных ахоўнікаў прысутнічаюць у названых эпічных творах. Іх семантыка выяўляе генетычную сувязь з міфам. “Часам немагчыма раздзіліць міф і гістарычнае паданне, – піша Т. Шамякіна. – Легенды, успаміны, хаджэнні, жыцці, хранікальныя запісы належаць да гістарычных апісанняў, але ўзыходзяць да міфапаэтычнай творчасці” [7, с. 159].

А. Кіркор прыводзіць узоры такіх эпічных твораў з матывам ператварэння ў камень як пакаранне за працу ў святы дзень, зафіксаваныя на Вілейшчыне і Піншчыне [4, с. 351]; цыкл легенд пра мегалітычнае

збудаванне – дальмен, вядомы як Рагвалодаў камень на Аршаншчыне, – якія ўтрымліваюць матыў пакарання млынара за выкарыстанне свяшчэннага каменя ў жорнах [4, с. 245 – 246]; легенды пра магілы *Галубец* і *Буда* на Віцебшчыне [4, с. 243]; дэманалагічныя легенды пра *Мару / Марану* – міфалагічную істоту, якая прадвясчае паморак або вайну [4, с. 275]. Адзначым, што для абазначэння дэманалагічнай легенды, былічкі, чарадзейнай казкі і іншых праявіўных форм фальклору А. Кіркора ужывае тэрмін *байка*: “у гэтых *байках* галоўнымі дзейнымі асобамі з’яўляюцца чараўнікі і чараўніцы, знахары, ваўкалакі (пярэваратні), лешыя, русалкі. Чорны госць, жывыя валасы на галаве, цудоўная палка, белая сарока, Твардоўскі, Стаўр і Гаўр і г. д. Амаль кожны аповед звязаны з заклатымі дзевамі, з сатаную, што ахоўвае скарб” [4, с. 273].

Адзін з галоўных персанажаў ніжэйшай міфалогіі ўсходніх і заходніх славян – *Ведзьма*. Канстытуіраванне гэтага вобраза адбылося ў Сярэднявеччы, чаму спрыяла хрысціянскае ўяўленне пра жанчыну як крыніцу спакусы і граху. Верагодна таксама, што на вобраз у міфапаэтычнай творчасці паўплывалі хрысціянскія апісанні язычніцкага пантэона (вобразы якога былі зніжаны да ўзроўню нячыстай сілы), а таксама язычніцкага жрэцтва [8, т. 1, с. 226]. У германскай сярэднявечнай міфалогіі часам штогадовага шабашу ведзьмаў на гары Брокен лічыўся пярэдадзень 1 мая – Вальпургіева ноч. Часам актывізацыі ведзьмаў ва ўсходніх і заходніх славян лічыліся вялікія каляндарныя святы, а таксама поўня, маладзік, навальнічныя ночы. “На Каляду, – піша А. Кіркора, – таксама як і пры сустрэчы вясны, і ў Купальскую ноч, ведзьмы і чараўнікі злітаюцца на Лысую гару ў Кіеве, гэтак жа як літоўскія ведзьмы на гару Шагрыю... а польскія, чэшскія і славянскія на Бабіны горы...” [4, с. 253]. Да найбольш пашыраных сюжэтаў пра ведзьмаў адносяцца калецтва жывёлы-пярэваратня з мэтай распазнання ведзьмы і “адбіранне” малака ў каровы [5, т. 1, с. 301].

Аналіз і тэарэтычнае асэнсаванне навукова-публіцыстычных тэкстаў А. Кіркора, прысвечаных беларускай міфалогіі, паказвае, што іх светапоглядная аснова грунтуецца на ідэях прадстаўнікоў нямецкай і рускай міфалагічнай школы і дасягненнях тагачаснай заходнееўрапейскай славістыкі. Асноўным тэарэтыка-метадалагічным прынцыпам даследчыка з’яўляўся прынцып супастаўлення антычных і германскіх / славянскіх міфалагічных персанажаў з акцэнтualізацыяй на славянскі фальклорна-этнаграфічны кантэкст. Спрэчнасць асобных міфалагічных рэканструкцый абумоўлена выкарыстаннем звестак з другасных навуковых крыніц, якія з’явіліся ў час, калі рэлігійна-міфалагічная цэласнасць язычніцтва была парушана.

А. Кіркора не ставіў мэты рэканструяваць міфалогію як тып культуры, заснаваны на архаічных формах ментальнасці. Гэта абумоўлівалася аб’ектыўным станам народазнаўчай навукі XIX ст., аднак ён істотна пашырыў крыніцазнаўчую базу міфалагічнага

даследавання, уключыўшы ў яе апісанні беларускіх абрадаў, павер’яў, абрадавых рэгламентацый, асобных праявіўных і песенных жанры, а таксама дадзеныя археалогіі і краязнаўства. Міфалагізм навукова-публіцыстычных тэкстаў А. Кіркора не мае рэтраспектыўнай скіраванасці, ён зарыентаваны на сцвярджэнне ў тагачаснай навуцы і сацыяльнай сферы ідэі унікальнасці і самабытнасці народнай культуры беларусаў.

Спіс літаратуры

1. **Янчук, Н. А.** А. К. Кіркора : Краткий очерк жизни и деятельности / Н. А. Янчук. – М. : Тип. А. И. Мамонтова и К, 1888. – 29 с.
2. **Пыпин, А. Н.** История русской этнографии: в 4 т. / А. Н. Пыпин. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1890 – 1892. – Т. 4 : Белоруссия и Сибирь. – 1892. – 488 с.
3. **Цішчанка, І. К.** Да народных вытокаў : збіранне і вывучэнне бел. фальклору ў 50 – 60-я гг. XIX ст. / І. К. Цішчанка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1986. – 246 с.
4. **Живописная Россия** : Отечество наше в его зем., ист., плем., экон. и быт. значении : Литов. и Белорус. Полесье : Репринт. воспроизведение изд. 1882 г. – Мінск : БелЭн, 1993. – 550 с.
5. **Славянские древности** : этнолингв. словарь : в 5 т. / под ред. Н. И. Толстого. – М. : Междунар. отношения, 1995. – Т. 1: А – Г / Т. А. Агапкина, Л. Н. Виноградова, А. В. Гура и др. – 578 с.; Т. 2: Д – К / Т. А. Агапкина, О. В. Белова, М. М. Валенцова и др. – 697 с.; Т. 3: К – П / Т. А. Агапкина, О. В. Белова, М. М. Валенцова и др. – 697 с.
6. **Шамякіна, Т. І.** Славянская міфалогія : курс лекцый : для студэнтаў-філолагаў спецыяльнасцей 1-21 05 01 “Беларуская філалогія”, 1-21 05 02 “Руская філалогія” / Т. І. Шамякіна. – Мінск : Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы, 2005. – 155 с.
7. **Шамякіна, Т. І.** Міфалогія Беларусі: нарысы : вучэб. дапам. для студэнтаў філал. спецыяльнасцей ВНУ / Т. І. Шамякіна. – Мінск : Выд. рэсп. унітар. прадпрыемства “Маст. літ.”, 2000. – 398 с.
8. **Мифы народов мира** : энциклопедия : в 2 т. / под ред. С. А. Токарева. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1987 – 1988. – Т. 1: А – К. – 671 с.; Т. 2: К – Я. – 719 с.
9. **Смирнов, М. Ю.** Мифологическое сознание и религия : теоретико-методол. исслед. : автореф. ... дис. д-ра филос. наук : 09.00.13 / М. Ю. Смирнов; СПб. гос. ун-т. – СПб., 2002. – 44 с.
10. **Судник, Т. М.** К реконструкции сюжета основного мифа в балто-балканской перспективе (фрагмент “Жена и дети громовержца”) / Т. М. Судник, Т. В. Цивьян // Этнолингвистические балто-славянские контакты в настоящем и прошлом : материалы конф., 11 – 15 дек. 1978 г. : предвар. материалы / редкол. : В. В. Иванов и др. – М. : Наука, 1978. – с. 124 – 131.
11. **Топорков, А. Л.** Об источниках “поэтических воззрений славян на природу” / А. Л. Топорков, А. Афанасьев. Поэтические воззрения славян на природу : справ.-библиогр. материалы / Рос. акад. наук, ин-т славяноведения. – М. : Индрик, 2000. – С. 7 – 50.

Анастасія ГУЛАК,
старшы выкладчык
кафедры этналогіі і фальклору
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў.

Артыкул рэкамендаваны да друку кафедрай этналогіі і фальклору БДУКМ.

Таццяна ШАМЯКІНА

БЕЛАРУСЬ – САКРАЛЬНЫ ЦЭНТР ЕЎРОПЫ: ГІПОТЭЗА

КУЛЬТУРАЛАГІЧНАЕ ЭСЭ

Гаворку пра культуру Беларусі як арганічную частку сусветнай (перш за ўсё еўрапейскай) культуры неабходна пачаць з аднаго надзвычай важнага палажэння, якое я сцвярджала яшчэ за некалькі гадоў да канчатковага высвятлення месцазнаходжання цэнтра Еўропы. У сваёй кнізе “Беларуская класічная літаратурная традыцыя і міфалогія” (Мінск, 2001) я дазволіла сабе дапушчэнне, што ў далёкія, магчыма, нават дакімерыскія, часы *тэрыторыя Беларусі была адным з сакральных цэнтраў Еўропы*. Доказам з’яўляецца нашае своеасаблівае геаграфічнае палажэнне, наяўнасць надзвычай разгалінаванай рачной сеткі, прычым рэчкі цякуць у супрацьлеглыя бакі, што дазваляе па гэтых блакітных гасцінках лёгка перамяшчаецца ў розныя краіны свету. У сваю чаргу, так жа лёгка прыплывалі і да нас. Усё гэта не магло не нарадзіць ідэю сакральнасці тэрыторыі, паколькі яна цэнтральная: як бы на ростанях дарог, бо рэчкі ў старажытнасці – найлепшыя шляхі-дарогі.

Толькі на сакральнай тэрыторыі маглі праходзіць *ініцыяцыі* юнакоў. Гэты найважнейшы абрад старажытнасці найлепш падыходзіць да нашай лясістай краіны, таму што, як даказаў знакаміты расійскі даследчык У. Проп, ініцыяцыі заўсёды адбываліся ў мясным гушчары, у пушчы. Вось чаму і чарадзейныя казкі ў нас самыя багатыя ў Еўропе, бо казка часта мела абрад ініцыяцыі як аснову сюжэтай схемы. Адсюль жа, можна меркаваць, і такая развітая *курганная культура* на нашай зямлі. У курганах-валатоўках, паводле народных паданняў, хавалі волатаў – можна сказаць, ваяроў-рыцараў, якія праходзілі не адзін, як звычайныя падлеткі, а некалькі іспытаў, ці адзін, але надзвычай складаны, невыносна цяжкі і ў фізічным, і ў інтэлектуальным плане. Пасля ажыццяўлення подзвігаў волаты вярталіся на сакральную тэрыторыю ці іх прывозілі сюды для пахавання. Згодна з ЭЛіМБел “на Беларусі вядома больш за 6000 курганных магільнікаў”. І гэта ў XX стагоддзі, пасля таго, як па нашай тэрыторыі пракацілася столькі войнаў і тысячы курганоў былі знішчаны!

Я лічу, што ініцыяльны абрад часткова адноўлены ў “Песні пра зубра” Міколы Гусоўскага: змаганне з самым вялікім зверам беларускіх лясоў, царом пушчы, безумоўна, – выключна цяжкае выпрабаванне. Тым больш, што, як сцвярджаюць сёння беларускія вучоныя, літаратуразнаўцы і біёлагі (В. Чамярыцкі, В. Шакун), зубр таго часу быў большы і мацнейшы за цяперашняга ў два разы. З другога боку, курган, месца пахавання волата-рыцара, – адзін з цэнтральных вобразаў – вобразаў-міфалагем – дарэвалюцыйнай творчасці Янкі Купалы, класіка беларускай літаратуры, які занатаваў у сваёй паэзіі архетыпавыя формы народнай культуры. Курган-валатоўка з’яўляўся, магчыма, цэнтрам некаторай сакральнай мікрапрасторы і адначасова зямной праекцыяй пэўнай зоркі на небе, як даказваюць сучасныя ўкраінскія навукоўцы, у прыватнасці акадэмік А. Шылаў.

У апошнія гады беларускія даследчыкі пры дапамозе самых сучасных метадык вылічылі сапраўдны цэнтр Еўропы: ён знаходзіцца на тэрыторыі Беларусі, за 50 км на поўдзень ад Полацка на дне возера Шо. Такім чынам, сакральнае веданне старажытных славян пацверджана навукай. Я глыбока ўпэўнена, што будучы ўрэшце даказаныя і іншыя меркаванні, веды, міфы, інтуітыўныя азэрэнні нашых продкаў.

З часу выхаду маёй кнігі з’явіліся іншыя доказы, зноў-такі звязаныя з геаграфічным палажэннем нашай краіны. Геалагі гавораць пра платформы зямной кары. Беларусь якраз месціцца на такой, адной з самых стабільных (так лічылася), – Рускай платформе. Але з чаго яна сама складаецца? У самы апошні час вучоныя ўдакладнілі геафізіку нашага “падсцілу” і высветлілі здзіўляючыя рэчы. Беларусь – месца ўнікальнае, магчыма, адзінае ў свеце, калі ўлічваць узнікненне яе тэрыторыі. Аказваецца, краіна размешчана на глыбокіх разрывах-разломах зямной кары, адным з якіх з’яўляецца Прыпяцкі прагіб. Наша айчына знаходзіцца на стыку трох тэктанічных пліт: два мільярды год таму Фенаскандыя, Сарматыя і Волга-Уралія сутыкнуліся разам, утварыўшы Беларусь. Месца іх сутыкнення – Цэнтральна-Беларуская “шоўная” зона. Праўда, “швы” за мільярды гадоў утварыліся даволі трывалыя. Але ўсё ж гэта рубцы, як бываюць рубцы на целе чалавека пасля цяжкіх аперацый. “Рубцамі” наша краіна быццам спецыяльна агароджана нават на межах з суседнімі дзяржавамі: надзвычай рэзкі разлом, як адзначана вышэй, знаходзіцца паміж намі і Украінай, ёсць пэўныя прыродныя межы з Польшчай, Літвой і Расіяй. Самы буйны вузел разломаў знаходзіцца пад Полацкам. Магчыма, разломы не заўсёды шкодныя, як гэта сцвярджаюць геафізікі. З зямной трэшчыны могуць ісці і дабратворныя выпраменьванні: нездарма шмат доўгажыхароў жыве на Каўказе, дзе суцэльныя пікі, але ж і бездані. Вось чаму і на Полаччыне нараджаліся геніі беларускага народа. Продкі, як бачым, адчувалі нават геафізічную ўнікальнасць нашай тэрыторыі – месца стыку тэктанічных пліт.

Гэтыя пліты, у сваю чаргу, месціцца на яшчэ адным прыродным фундаменце – заходнім краі той часткі Еўразіі, якая калісьці складала прамацярый Гандвану (паводле геафізіка К. Пчэльнікава). Сам прамацярый узнік у выніку ўздзеяння на першасную планетную матэрыю сіл гравітацыі, працэсаў утварэння зямной кары. Менавіта сярэдзінная частка прамацерыка стала спачатку Расійскай імперыяй, потым СССР, цяпер Расіяй разам з Беларуссю, Украінай і Казахстанам. Нічога выпадковага, як бачым, у свеце не бывае. Прычым зона СССР у геафізічным плане ўяўляла сабою прагнуты ўсярэдзіне і як бы выцягнуты па шыраце сподак. Усё астатняе абкружала гэты каласальны эліпс; сюды з гор спускаліся людзі, ды і сёння мы разам з Расіяй цяг-

нем да сябе горцаў. Менавіта тут працаваў і “этнагенатар”: узнікалі розныя плямёны, народы, якія загіралі сабою ўвесь каласальны “сподак”, часам перабіраючыся і на навакольныя тэрыторыі, у прыватнасці ў Еўропу, якую сёння разглядаюць усяго толькі як паўвостраў Азіі. Але, хутчэй, Еўразіі, калі пад “Еўра” разумець менавіта тэрыторыю Беларусі, Украіны і Расію да Урала. Нездарма і ў клімаце мы адзелены ад астатняй часткі Еўропы; адмоўная ізатэрма студзеня, як вядома,

праходзіць па Польшчы: на захад ад яе – станоўчыя тэмпературы зімою, на ўсход (на Беларусі) – адмоўныя. Тое, што ў апошнія гады ў клімаце ўсё парушана, – не доказ, паколькі пацяпленне можа быць часовай з’явай, як ужо не раз здаралася на памяці людзей.

Такім чынам, Беларусь месціцца на падсцілаючай пліце, якая з часу ўтварэння сушы была сярэдзіннай яе, сушы, часткаю. У далейшым наша краіна аказалася ў цэнтры той новаўтворанай часткі Зямлі, якая сёння называецца Еўропай. Прычым дзіўным чынам фізічныя працэсы аказаліся звязаныя з культурнымі.

У плане апошняга палажэння прывяду яшчэ адзін аргумент: падарожжы вугроў. Нараджаючыся ў Саргасавым моры, яны, падхопленыя Гальфстрымам, плывуць да Еўропы. Самцы застаюцца ў моры, а самкі ўваходзяць у вусці еўрапейскіх рэчак, прычым канцавы іх маршрут – менавіта рэчкі і азёры Беларусі. Праз два гады ўжо сталыя вугры злучаюцца ў шлюбныя пары і плывуць разам на радзіму, у Саргасава мора, каб займець там дзяцей і памерці. Памятаю, як Міхась Лынькоў, у якога было лецішча на возеры Нарач, распавядаў пра вугроў, што, як змеі, у росныя ночы проста па траве перапаўзалі з вадаёма ў вадаём – інстынкт няўмольны. Дзіўна тое, што ад Саргасава мора да Амерыкі – намнога бліжэй, чым да Еўропы, чаму ж патрэбна было плыць у далёкую Беларусь? Часткова адказ знайшоў вядомы нямецкі даследчык О. Мук, які лічыў, што дзiesiąткі тысяч гадоў таму Гальфстрым абцякаў вялікі востраў ці нават мацярык – Атлантыду, і вугры пладзіліся ў гэтым цёплым цячэнні і ў рэчках Атлантыды. Пасля яе пагібелі рыбы працягвалі кіравацца цячэннем Гальфстрыма, што пачаў абцякаць ужо Еўропу. Аднак загадка ўсё роўна застаецца. Чаму вугры заходзяць не ў зручныя фіёрды Нарвегіі, не ў рэчку Няву, а ў вадаёмы нашай краіны? На маю думку, таму, што яе клімат найбольш падобны (ці быў падобны) на клімат легендарнай Атлантыды. А Атлантыда, як сёння лічыцца, менавіта той цэнтр, які даў пачатак шмат якім старажытным цывілізацыям свету – Егіпту, інкам і майя ў Амерыцы, цывілізацыі Чатал-Гуюка на тэрыторыі сучаснай Турцыі.

Яшчэ адзін гіпатэтычны, дапагонны (у літаральным сэнсе слова), цэнтр – Гіпербарэя – на поўначы Еўразіі. Шмат якія еўрапейскія вучоныя лічаць Гіпербарэю радзімай белай, або нардычнай, расы. Як вядома, афіцыйная версія паходжання насельнікаў Еўропы – барэальная. Барэалы, што жылі каля мяжы ледавіка, паступова прасоўваліся ўслед за ім па меры яго адступлення. Ледавік спускаўся “языкамі”. Паміж яго “языкоў” аказаліся

Таццяна Іванаўна Шамякіна – літаратуразнаўца, крытык, культуролаг. Доктар філалагічных навук (2001), прафесар. Закончыла філфак (1971) і аспірантуру (1974) Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Выкладае ў БДУ. Загадчык кафедры беларускай лінгвістыкі і міфалогіі (2000–2004), кафедры беларускай літаратуры і культуры (з 2004 г.). Даследуе тэорыю літаратуры, гісторыю культуры, міфалогію. Аўтар кнігі літаратурна-крытычных артыкулаў “На лініі перасячэння” (1981), навучальнага дапаможніка “Міфалогія Беларусі” (2000), манаграфіі “Беларуская класічная літаратура і міфалогія” (2001), сааўтар шэрагу дапаможнікаў і падручнікаў. Сябра Саюза беларускіх пісьменнікаў з 1983 г.

некаторыя рэгіёны цяперашняй Беларусі, у прыватнасці радзіма маёй маці – на самым поўдні ўсходу Гомельскай вобласці. Там – дзіўны мікраклімат, ёсць пэўныя асаблівасці ў глебах, адметнасці ў флоры і фаўне. Барэалы аказаліся найбольш дужымі і моцнымі, бо менавіта каля мяжы ледавіка – найлепшая інсалацыя і безліч жывёл. Магчыма, пра гэтую дужасць і нагадваюць легенды аб волатах, пахаваных у курганах.

Ёсць, аднак, іншыя версіі пра паходжанне барэалаў. Адна з іх – якраз міфічная краіна Гіпербарэя, што часта згадвалася ў антычных аўтараў (паводле А. Лосева). Гіпербарэя знаходзілася там, дзе цяпер Паўночны полюс. Але полюс дванаццаць-чатырнаццаць тысяч гадоў таму размяшчаўся ў іншым месцы – на паўвостраве Лабрадор; Еўропа і Паўночная Амерыка пакрываліся ледавіком, а на цяперашняй “макушцы” зямнога шара быў умераны, надзвычай спрыяльны, клімат і жылі шчаслівыя людзі, якія, паводле міфаў, не ведалі беднасці, хвароб і смерці. У выніку катаклізму, змянення палажэння зямной восі або перамяшчэння полюсаў клімат паўночнай паловы Зямлі кардынальна змяніўся, і гіпербарэйцы вымушаны былі пакінуць сваю, пачаўшую замярзаць, краіну, спусціўшыся на поўдзень.

Ёсць і яшчэ адна версія, якая заваёўвае ў апошні час усё большую папулярнасць у прыхільнікаў тэорыі катастрафізму. Яна асноўваецца на абсалютна навуковай гіпотэзе нямецкага вучонага О. Вегенера пра перамяшчэнне тэктанічных пліт. Зямля згодна з гэтай гіпотэзай параўноўваецца з апельсінам, у якога паміж скуркай і ўласна мякаццю знаходзіцца некаторая вадкасць, якая адпавядае магме, размешчанай паміж карой і ядром Зямлі. Калі па Зямлі – “апельсіну”, якая нясецца ў касмічнай прасторы, ударыць звонку (скажам, астэроідам), то “скурка” – кара па вадкасці-магме перамесціцца, як бы “паплыве”. Продкі белай расы – краманьёнцы – жылі ў спрыяльным клімаце недзе на поўдні, а ў выніку катастрофы літаральна за адзін дзень перамясціліся далёка на поўнач. Іх сучаснікі – маманты – не вытрымалі рэзкай перамены клімату і загінулі, апынуўшыся ў вечнай мерзлаце (у іх страўніках і нават у роце знаходзяць неперавараную траву і вецце), а вось частка людзей неяк ацалела. Менавіта яны ці, хутчэй, іх нашчадкі, з таго часу няўхільна рухаліся на поўдзень, на сваю сапраўдную радзіму, і калі аказаліся там, стваралі магутныя цывілізацыі – Шумера, Індыі, Кітая, Ірана.

У любым выпадку, якая б тэорыя ні аказалася справядлівай, нельга сумнявацца, што нашым

далёкім продкам прыйшлося перажыць глабальную катастрофу: або перамясціцца разам з карою Зямлі, або перажыць сапраўдны патоп у выніку раставання ледавіка. Магчыма, таму і зрабіўся курган, што імітуе ўзгорак, нашай асноўнай ландшафтна-архітэктурнай формай: на ўзгорках толькі і можна было выратавацца ад наступваючай вады.

Большасць даследчыкаў гавораць пра беларускую “пераходнасць” і “межавасць”, перш за ўсё тэрытарыяльную і культурную, якія і абумовілі асаблівасці нацыянальнай самасвядомасці. Не аспрэчваючы гэтага палажэння, я лічу, што можна дадаць паняцце *цэнтру*, які адначасова – і *глыбіня*.

Пэўныя аргументы ўжо былі прыведзены. Звярнуся і да іншых. Скажам, да назвы нашай краіны. Слова БЕЛАРУСЬ выразна падзяляецца на два карані: *белы* і *русь*. Ёсць розныя тлумачэнні слова *белы*. Адно з іх: у 1238 годзе ардынскае нашэсце было спынена пад Смаленскам. Княствы, якія не плацілі даніну Ардзе, атрымалі назву Белай Русі, што значыць свабоднай ад татар. Названую тэорыю падтрымліваў наш незабыты Уладзімір Караткевіч у кнізе “Зямля пад белымі крыламі”, указваючы яшчэ і іншыя версіі: белы твар насельнікаў дадзенай тэрыторыі, іх белыя валасы, адзенне. Фактычна славыты пісьменнік даў азначэнне белай расы – нардычнай. Атрымоўваецца так, што беларусы як бы ўвасабляюць у сабе найбольш характэрныя расавыя прыкметы, з’яўляючыся тыповымі арыяцамі-індаеўрапейцамі. Ці не таму, што, як сцвярджаюць некаторыя навукоўцы (Г. Бендэр, Л. Казлоўскі), калыскай індаеўрапейцаў быў раён паміж Нёманам і Віслай? Аргументы даследчыкаў грунтуюцца на мове: літоўцы і беларусы ў найбольшай чысціні захавалі архаічныя рысы індаеўрапейскай мовы. Можна меркаваць, што гэты рэгіён у дагістарычныя часы быў і больш буйным культурным цэнтрам, чым пра гэта сведчаць гісторыкі-дагматыкі. Праўда, археалагічныя даныя як быццам гэтага не пацвярджаюць. На думку Г. Чайлда, культура і, відаць, каланісты прыйшлі сюды, ужо валодаючы дастаткова высокім агульнацывілізацыйным узроўнем. Але слова *каланісты* – нездарма ад *кола*: славяне вярнуліся туды, адкуль паходзілі іх продкі. А археалогія не дае доказаў таму, што цывілізацыя прайндаеўрапейцаў усё ж была драўляная (пра гэта гаворыць і народная мова, у якой усё сканцэнтравана вакол паняцця *дрэва*), а драўляныя вырабы ў нашым клімаце, безумоўна, захавацца не маглі. Там, дзе маглі (дзякуючы торфу), зроблены літаральна ў апошні час ашаламляльныя адкрыцці: Полацк узнік у VII стагоддзі да нашай эры – амаль тады, калі і Рым!

Прывяду яшчэ адзін аргумент, які раней не сустракала ў навуковых крыніцах. Як вядома, існуе шэсць колераў. Сёмы колер – уласна белы, ён як бы іх злучэнне, міжкрыжовасць. “Белы колер характарызуецца завершанасцю, як канцавы пункт яркасці” (М. Люшэр). Сем колераў вясёлкі суадносяцца з сямю бакамі свету. Маюцца на ўвазе чатыры асноўныя напрамкі – поўдзень, поўнач, усход, захад, а таксама зеніт, надзёр і цэнтральная кропка паміж імі. Белы колер якраз адпавядае гэтай сярэдзіннай кропцы, цэнтру. Якімі шляхамі – падсвядома ці на аснове дакладных навуковых даных (а я лічу цывілізацыю

нашых продкаў высокаразвітай, хоць і не ў сучасным разуменні слова) – старажытныя людзі ведалі, што Беларусь знаходзіцца пасярод Еўропы, пасярод славянскага свету, ці, можа быць, тады мелася на ўвазе сярэдзіна нечага іншага? Зусім верагодна, што меўся на ўвазе *выток*, бо, паводле вядомага французскага даследчыка Р. Генона, усё пачынаецца і распаўсюджваецца з Цэнтра. А сакральныя цэнтры свету Р. Генон называў Белымі Астрадамі. Да назваў духоўных цэнтраў, якія даследаваў ён у сваіх працах, далучаюцца назвы краін, мясцовасцей і гарадоў, што таксама сімвалізуюць ідэю белага: Альбіён, Албанія (першапачаткова каўказская), Альба-Лонга (правобраз Рыма). Беларусь, як вядома, на лацінскай мове *Albaruthenika* (*albus* – ‘белы’). Р. Генон лічыў, што ў старажытнасці існавала асаблівая галіна ведаў – жрэчаская геаграфія: размяшчэнне гарадоў і храмаў вызначалася паводле надзвычай дакладных законаў геамантыкі. Веды гэтыя, праўда, былі таемныя, як і фэн-шуй у Кітаі.

Белая зямля – у поўным сэнсе слова ‘святая зямля’. Таму тут і праходзілі ініцыяцыі юнакоў. У вядомага расійскага даследчыка-філосафа А. Дугіна існуе свая тэорыя. Паводле яе, яшчэ задоўга да славян басейн Дняпра і Дона называўся “Зямля багоў” – Вялікая Швецыя, якая значна пазней разам з германскімі плямёнамі перамясцілася ў Скандынавію, дзе таксама ўзнікла Швецыя. Уласна ж слова *Швецыя* – *Sveden-Sueti* – хутчэй за ўсё, азначае ‘светлы, белы, святы’. Існаванне Швецыі на Доне даказаў незадоўга да сваёй смерці знакаміты нарвежскі падарожнік і вучоны Тур Хеердал. Рухаліся германскія плямёны з Дона, хутчэй за ўсё, па рачной сістэме, якая ўжо ў гістарычныя часы атрымала назву “з варагаў у грэкі”, гэта значыць, у значнай сваёй частцы па нашай тэрыторыі, якой і перадалі назву сваёй айчыны.

Такім чынам, “светлая, белая, святая” краіна ў старажытнасці звязвалася з нашымі землямі, што магло глыбока замацавацца ў свядомасці людзей, як арыяцаў, чые сакральныя кантакты захоўваліся і пасля разбурэння этнічнага адзінства, так і іншых аўтаhtonных народаў, якія не раз дэманстравалі унікальную здольнасць памятаць на працягу тысячагоддзяў міфалагічныя кампаненты, атрыманыя імі ад больш дынамічных і актыўных індаеўрапейцаў.

Я веру ў глыбіню чалавечай памяці. У якасці доказу прывяду такі цікавы факт. Мы часта гаворым: “коўш Вялікай Мядзведзіцы”. А гэта ж бязглуздзіца: калі сузор’е падобнае на коўш, чаму яно названа Вялікай Мядзведзіцай? Нядаўна астраномы вылічылі, што сузор’е сапраўды было падобным да мядзведзіцы, але было гэта 80000 гадоў таму! (паводле В. Ільіна) Прычым называецца яно так не толькі ў Еўразіі, але і ў індзейцаў Паўночнай Амерыкі – значыць, і ім так раней бачылася мядзведзіца.

Белы колер, святло, белы дзень (без сонца) увасабляў у беларусаў Белабог. У пісьмовых крыніцах ён не згадваецца, але часта сустракаецца ў розных фальклорных тэкстах, напрыклад у прымаўках (“Цёмна ў лесе без Белуна”). Відаць, у гістарычную эпоху так пачалі называць Сварога. У заходніх славян гэты ж бог выступае пад імем Светавіта (Свентавіта), у кельтаў – Бялінуса, што ўказвае на сувязь продкаў беларусаў з

кельтамі (ды і Светавіт у нас быў вядомы). У сучаснай мове адбылося некаторае змяшчэнне паняцця *белы* – перш за ўсё ў напрамку да абазначэння колеру, фарбы, хоць і тут не страчаны першапачатковы сэнс – ‘светлы, святы’. Адсюль яшчэ адно маё тлумачэнне этноніма: паходжанне беларусаў і іх веры звязанае са святлом – магчыма, на тэрыторыі Беларусі размяшчаліся свяшчэнныя цэнтры, прысвечаныя святлу, светламу небу (дакладна такі цэнтр быў у Тураве).

Другі кампанент назвы БЕЛАРУСЬ мае карань *рус*. Не разумею некаторых нашых навукоўцаў і публіцыстаў, якія ўсяляк імкнучца адхрысціцца ад свайго рускага паходжання – толькі на падставе існавання назвы суседняй дзяржавы. Але ж пра таямнічы народ “рош-рус” згадвала яшчэ Біблія. У народным хрысціянстве існаваў наступны міф, зафіксаваны больш як у ста версіях: у выратаванага пасля Сусветнага Патопу Ноя было тры сыны – Сім, Хам, Яфет. Ад Яфета паходзяць індаеўрапейскія народы. У яго было шмат сыноў. Сярод іх нас найбольш цікавяць тры: Скіф, Рус і Славен. Скіф жыў у стэпе, ад яго, як быццам, паходзяць скіфы – магутны, актыўны, ваяўнічы народ. Герадот, “бацька гісторыі”, называў неўраў, што жылі ў сярэднім цячэнні Дняпра і былі нашымі продкамі, “ляснымі скіфамі”. Ад Славена пайшлі славены, якія пасяліліся ў лясах Еўропы паміж рэчкамі Эльбай (Лабай), Віслай і Дунаем. Антычныя рымскія гісторыкі называлі іх венедамі. Сярод іншых народаў яны вылучаліся сілаю і мужнасцю, але ў прынцыпе ваяваць не любілі, а займаліся земляробствам. Потым частка іх пасялілася на возеры Ільмень недалёка ад Балтыйскага мора, заснаваўшы там горад Славенск і краіну Славенію (або Славію), пра якую згадваюць армянскія сярэднявечныя гісторыкі. Можна меркаваць, што частка сучаснай Беларусі ўваходзіла ў Славенію, існаванне якой сёння даказана. Назва ж *русь* узнікла ў зоне інтэнсіўных кантактаў славянскіх і скандынаўскіх плямёнаў.

Пытанне пра русаў надзвычай складанае. Гісторыкі спрачаюцца: *русь* – гэта мясцовасць, назва народа, назва касты-саслоўя ці нешта іншае? Пра народ *русь* пісалі арабскія і візантыйскія гісторыкі. Сёння ўжо лічыцца даказаным, што росы-русы – не славяне, але яны, бяспрэчна, індаеўрапейцы. Дзіўна, што росы-русы жылі і на тэрыторыі Беларусі, і на беразе Чорнага мора, і ў Паволжы, і ў Скандынавіі – у розных месцах. У нашым беларускім рэгіёне па рэках сяліліся плямёны росаў, беларусаў, неўраў, будзінаў, раксаланаў, языкаў і інш. Для грэчаскіх аўтараў усе яны – скіфы, для рымскіх – сарматы, для нас – русы. На Ваўкавыскім узвышшы на берагах левага прытока Нёмана Росі ў II тысячагоддзі да нашай эры жылі *белыя росы*, што здабывалі крэмень у бялюткіх крэйдавых тоўшчах. Шахты тут ледзь не самыя старажытныя на тэрыторыі Еўропы (паводле Р. Баландзіна).

У некаторых крыніцах, якія, праўда, не ўсімі даследчыкамі прызнаюцца, гаворыцца пра плямёны лясной русі – барусаў, што жылі ў барах, а таксама *руськалуней* (раксаланаў), якія жылі ў круглых (кола) паселішчах. Разам гэтыя плямёны змагаліся з готамі ў IV–V стст. нашай эры.

Да ўсяго сказанага дадам магутную цывілізацыю этрускаў, якая склалася на тэрыторыі Італіі яшчэ да

Рыма. Свяшчэннай птушкай этрускаў, дарэчы, быў бусел, як і ў нас, беларусаў. Увогуле ў іх культуры, якая літаральна ва ўсім з’явілася асновай для рымскай, шмат рыс падабенства са славянскай.

Росы-русы, відаць, змяшаліся са славянамі і далі ім сваё імя. Хоць усё больш вучоных схіляецца да думкі, што *рус* – зусім не этнонім, а назва ініцыятычнай сістэмы (паводле А. Бяляева). Інакш кажучы, гэта якраз ваяры-рыцары, што прайшлі складаную ініцыяцыю, а пасля смерці былі пахаваныя ў курганах-валатоўках. Паколькі найбольш такіх курганоў было ў нас, то і назва *Русь* найлепш падыходзіць да нашага краю.

Наконт семантыкі самога слова *русь* існуе шмат версій. Адна з іх: *рус* – ‘светлавалосы’: у санскрыце адно са слоў для абазначэння святла *rusa* – ‘светлы, ясны’ і *rus* – ‘святло, бляск’. Згодна з гэтай версіяй, беларусы – двойчы белыя, светлыя (бела-бліскучыя). А па колеры валасоў, дарэчы, называліся шмат якія народы – гэта тая прыкмета, якая найперш кідаецца ў вочы. Напрыклад, шумеры называлі самі сябе *чорнагаловымі*.

Другая версія: *рус* – ад *рысь*. Заўважым, што слова *арыец* адным са значэнняў мае ‘леў’, а свяшчэннай жывёлай этрускаў быў леопард – усе жывёлы аднаго раду.

Трэцяя версія: *рус* – менавіта славянская назва мядзведзя (на лацінскай мове *urs*). А мядзведзь, як вядома, быў татэмнай жывёлай у шмат якіх еўрапейскіх і азіяцкіх народаў, а значыць, меў непасрэднае дачыненне да ініцыяцыі. Тое ж слова *рус* – па-нямецку назва каня. Конь таксама для волатаў-арыйцаў – культавая жывёла.

Чацвёртая версія: *рус, рош, рос* – ад назваў чырвонага колеру, якія характэрны для шмат якіх індаеўрапейскіх народаў (ням. *Rot*, лацінск. *russus*, франц. *rouge*, англ. *red*, санскр. *rohita*, бел. *руды*). Чырвоны колер здаўна самы прыгожы, у той жа час як ні адзін з іншых – амбівалентны: сімвалізуе жыццё, агонь, радасць, узрыў эмоцый, нават пажаднасць і адначасова – раны, кроў, смерць (але і ачышчэнне). Усе значэнні чырвонага, акрамя таго, звязаныя зноў-такі з ініцыяцыяй. У тэорыі сімвалаў злучэнне белага і чырвонага, характэрнае для нашай культуры, лічыцца злучэннем супрацьлегласцей, мужчынскага і жаночага пачаткаў.

У прынцыпе ўсе версіі (на самай справе, іх намнога больш) – прымальныя. І ўсе сведчаць пра важнасць, цэнтральнае палажэнне зямлі, якая носіць назву, што мае столькі розных унутраных значэнняў.

Беларусь не брала ўдзел у фарміраванні і станаўленні індустрыяльнай цывілізацыі, час якой ужо, дарэчы, мінае (свет уступае ў постіндустрыяльнае грамадства), але мы валодаем такой жа па сваёй значнасці дагісторыяй і прагісторыяй, як і іншыя еўрапейскія нацыі, а па багацці фальклорнай традыцыі дык і перасягаем шмат якія народы.

Сёння беларуская гуманітарная навука мае унікальную магчымасць ацаніць духоўнасць і сакральную гісторыю свайго народа. У цане ўсё больш не толькі гісторыя, але і прагісторыя і нават пазагісторыя (метагісторыя); на першы план выходзяць калектыўныя, архетыпавыя формы свядомасці, сімволіка, духоўныя традыцыі. А гэта найбагацейшая спадчына нашага народа.

Іна ШВЕД

ВІШНЯ Ў СЛАВЯНСКАЙ НАРОДНАЙ КУЛЬТУРЫ

Вішня – дрэва, якое ў культуры розных народаў надзялялася сакральным статусам, выкарыстоўвалася ў каляндарных і сямейных абрадах, для варожбаў, а таксама ў лекава-магічных рытуалах. Гаючай лічылася нават раса з вішнёвых галін: чэхі абцярушвалі яе на хворых ліхаманкай, а сербы трымалі вішнёвую галінку над дзіцем у час замовы [1, с. 382 – 383]. Ва Украіне ў якасці купальскага дрэўца выкарыстоўвалася ўпрыгожаная вянкамі з мяты, руты, каліны, барвенку вішня, якую называлі *Марена*, *Морана*, *Мара*, *Купала*, *гільце*, *вільце*, а вішнёвы напой лічыўся рытуальным на Зялёныя святкі, Купалле, Каліту, Каляды. У Польшчы напярэдадні св. Яна пад стрэхі хат утыкалі галінкі вішні, а сербы, харваты і славенцы ўпрыгожвалі імі хаты знутры на Каляды. У Польшчы адлучэнне дзіцяці ад грудзей здзяйснялася ў час цвіцення вішні [1, с. 382].

Ёсць сведчанні пра выкарыстанне вішні ў якасці апатрапея для **распазнання дэманічных істот**. Так, чэхі, лужычане верылі, што пры дапамозе галінкі вішні з кветкамі можна пабачыць ведзьму ці *мору* (здань кшталту беларускай мары): зрабіўшы з галінкі кальцо і паглядзеўшы праз яго, назіралі, як ведзьмы стаяць спінамі да алтара. Палякі вішнёвымі галінкамі “калолі” сапсаванае ведзьмай малако з надзеяй, што гэта прычыніць ёй боль. З міфалагічнымі істотамі вішня судачынялася і ў іншых кантэкстах. Так, у сербскіх песнях *вілы* (духі прыроды кшталту русалак, жывуць у гарах, лясах) водзяць карагоды вакол вішні [1, с. 382]. Палякі адзначаюць свята *Matki Bożej Wiśniowej*.

Шырокае прымяненне знайшла вішня ў **любоўна-шлюбных рытуалах**. Ва Украіне і ў Польшчы вядома вясельнае дрэўца з вішні [1, с. 382]. Вішня з размешчанымі на ёй арнітаморфнымі знакамі – сімвал, энергетычная аснова шчаслівага шлюбу, стварэння новай сям’і, працягу роду: “*Ой славен, славен цей вечір настав! / А ще славніша на столі вишня. / А на вишні ластівочка / Извила гніздечко у самім вершечку / Та вивела дітки та все однолітки. / Першее дитячко – Микола молодий, / А друге дитячко – Наталка молода*” [4, с. 100]. У чэхаў і славакаў вішнёвыя галіны – знак кахання; у Валахіі распушчаную да Калядаў і ўпрыгожаную галінку вішні дзяўчаты дарылі каханым, якія, у сваю чаргу, чаплялі яе на капелюшы [1, с. 382]. У польскіх вясельных песнях на вішню – дзявочае дрэва, надзеленае медыятаўнымі ўласцівасцямі, – нявеста вешае свой руцяны вянок дзявоцтва.

Вішня як дрэва, якому прыпісваліся сувязі і з гэтым, і з тым светам, шырока выкарыстоўвалася ў **варожбах пра шлюб, здароўе, жыццё і смерць, ураджай**. Так, ва Украіне, у Польшчы, Чэхіі, Маравіі, Славакіі, месцамі ў Балгарыі і краінах былой Югаславіі

вядомы звычай зразаць галінкі вішні ў дні (або напярэдадні) святых Андрэя, Кацярыны, Варвары, Люцыі, у першую нядзелю Адвенту і ставіць зрэзаных галінкі ў ваду або ўтыкаць іх у сыры пясок, у гліну. На Кіеўшчыне дзяўчаты садзілі маладыя галінкі вішні ў кадушкі і трымалі іх у цяпле. Расцвілая перад Калядамі вішнёвая галінка прадказвала дзяўчыне хуткае замужжа, сведчыла пра яе цнатлівасць, а сям’і абяцала шчаслівы, ураджайны год і здароўе. Ва Украіне пры дапамозе вішнёвай галінкі варажылі як дзяўчаты, так і хлопцы: перад узыходам сонца зразалі вішнёвую галінку, добрае цвіценне якой абяцала прыгожага, працавітага суджанага (суджаную). Такія варажбы маглі і не прывязвацца да ідэі шлюбу. У Славені галінкі вішні ставілі адпаведна колькасці членаў сям’і: не распушчаная да Калядаў галінка была кепскім знакам для таго, каму яна прызначалася. На Белацаркоўшчыне група дзяўчат крала ў садзе маладую вішаньку і садзіла яе ў гаршчок. Кожная з дзяўчат несла ў роце ваду, палівала дрэўца і зазначала сабе галінку. Да часу расцвітання вішні (што асэнсоўвалася як добры знак) яе хавалі ад святара, бо дрэўца ад яго позірку нібыта магло засохнуць. Пасля варажбы вішню закідвалі на дах, што, верагодна, адпавядала адпраўцы выкарыстанага рытуальнага сімвала – вішні – з чалавечага локуса. Разам з тым ва Украіне, у Маравіі існавала меркаванне, што прымушаць дрэўца распускацца зімой насуперак прыродзе – грэх [1, с. 382].

Славацкія дзяўчаты ў дзень св. Андрэя, адломваючы вішнёвую галінку, прасілі ў вішні парадзіць, як правільна выбраць мужа [1, с. 382]. Ва ўкраінскай песні вішнёвы сад з’яўляецца месцам, дзе дзяўчына звяртаецца да любоўных чараў: “*Ой, ніду я ніду / Вишневий садочок / Та вирву я, вирву / Кленовий листочок... / Прикрию, пристелю / Милого слідочок, / А щоб той слідочок / Пташки не збродили, / Щоб мого милого / Інші не любили*” [5, с. 117].

Фігуравалі вішні і ў **метэаралагічных прыкметах, варожбах**. Так, рускія лічылі, што калі лісце з вішань не апала, колькі б снегу ні выпала, адліга яго не згоніць. На Спірыдона-сонцаварота (25 снежня) наразалі вішнёвых галінак і ставілі іх у ваду. Калі яны зацвіталі на Каляды, то гэта сведчыла пра доб-

На працягу 2004 – 2005 гг. “Роднае слова” змясціла цыкл публікацый, прысвечаных вобразнай сімволіцы дрэваў у беларускай традыцыйнай культуры. Іна Швед падрабязна разгледзела вобразы асіны, вішні, вярбы, грушы, дуба, сасны, яблыні, явара, яліны (2004), вольхі, клёна, ляшчыны, рабіны, таполі і ясеня (2005) у беларускім фальклоры. Пра сад і лес у народнай творчасці аўтарка пісала ў 2006 г. (№№ 4, 6). З мінулага года Іна Швед друкуе ў “Родным слове” цыкл матэрыялаў пра колеры ў традыцыйным светапоглядзе беларусаў (белы, чырвоны і жоўты колеры разгледжаны адпаведна ў №№ 3, 9 і 12).

Іна Анато́льеўна Швед – культуралаг. Закончыла філалагічны факультэт Брэсцкага педагагічнага інстытута імя А. С. Пушкіна (1993) і аспірантуру Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта (1999). У 2001 – 2004 гг. вучылася ў дактарантуры ІМЭФ імя К. Крапівы НАН Беларусі. Выкладае ў БрДУ. Даследуе праблемы тэорыі ўсходнеславянскага фальклору, духоўнай культуры беларускага народа: паэтыку фальклорных твораў розных жанраў, этнасеміётыку, асаблівасці генезісу, семантыкі і функцыянальнасці сімвалаў народнай культуры. У апошнія гады займаецца рэканструкцыяй міфапаэтычнай карціны свету і сродкаў яе знакавай фіксацыі, на аснове інтэрдысцыплінарнага сістэмнага падыходу вывучае коды беларускага традыцыйнага фальклору. Апублікавала каля 100 артыкулаў у айчынных і міжнародных навуковых выданнях. Аўтар манаграфій “Раслінныя сімвалы беларускага фальклору” (2000), “Дэндралагічны код беларускага традыцыйнага фальклору” (2004).

ры ўраджаі садавіны ў наступным годзе. Калі пчолы садзіліся на вішнёвы цвет, то чакаўся добры ўраджаі вішань.

У шэрагу кантэкстаў вішня звязвалася з **няшчасцем, смерцю**. Так, згодна з кашубскімі ўяўленнямі вялікі ўраджаі вішань прарочыць няшчасце (слёзы). Вішні выступаюць лакалізатарамі загубленых людзей – і часта гэта дзеці: “*A gdzie ja tez mat – / A gdzie ja tez mat / To dzieciąteńko podzieć? / A zakor – ze go, / A zakor – ze go / A w sadecku pod wiśnią*” (“А дзе ж мне... тое дзіцянятка падзець? А заканай яго... у садочку пад вішняй”; 9, т. 17, с. 10 – 11). У польскіх казках вішню садзяць на магільні забітага. Так, чалавеку “*нож у сэрца ўбілі, чаранком вочы накрылі, пясочкам засыпалі, вішаньку замест крыжа пасадзілі*”.

Стэрэатыпнымі колерамі вішні з’яўляюцца **зялёны, белы і чырвоны**. У польскай загадцы вішня выяўляецца наступным чынам: “*Zielone jak łancka, a ne łancka. / Biale jak mąnka, a ne mąnka. / Czerwone jak lis, a ne lis. / Ma ogonek jak mysh, a ne mysh*” (“Зялёная, як луг, а не луг. Белая, як мука, а не мука. Чырвоная, як ліс, а не ліс. Мае хвосцік, як мыш, а не мыш”; 8, с. 648). У архаічнай карпацкай зімовай песні распавядаецца, што вішня-чарэшня запалілася ад сонца. Вішням прыпісваліся **псіхічныя прэдыкаты**. Верылі, што гэтыя дрэвы адчуваюць чалавечыя праклёны, прычым інфармацыя пра апошнія перадаецца генетычна. Так, у паданні “*Чаго ў Вішневе вішні пасохлі*”, запісаным у Любомльскім раёне, пан некалі накармаў ненавіснага хлопца, які кахаўся з яго дачкой, атручанымі вішнямі. Людзі сталі праклінаць вішні, і з тых часоў вішнёвыя дрэвы ў сяле не могуць расці: “*...што не вткнеш дрэво в землю – дивисься: уже й сохне чогось, хоч село і далі веться так, як колісь – Вишнів*” [2, с. 103].

Вішня, якая стаіць у садзе, у даліне, каля стадоў, – улюбёны вобраз польскіх песняў. Вішнёвыя ягады па прынце ядомасці / неядомасці ў польскай песні ставяцца ў апазіцыйныя вянкі / пярэцёнак. Разам з тым усе вобразы выступаюць сімваламі кахання. У вялікай колькасці фальклорных твораў у вішнёвым садзе паміж дрэвамі знаходзіцца каханая дзяўчына, нявеста (у польскай вясельнай песні яна падае з вішні): “*W sadzie, w sadecku, / W sadzie wiśniowym / Siedzi dziewczyna, / Płace za stołem*” [9, т. 23, с. 158 – 159]; дзяўчына шлюбнага ўзросту [9, т. 26, с. 213]. Ва ўкраінскіх песнях хлопец просіць у дзяўчыны: “*Та подавай голосочок / В вишневий садочок*” [5, с. 87], у вішнёвым садзе спыняюцца сваты: “*Ой приїхали трої старости: / Одні ми стали за воротами, / Другі ми*

стали в вишневім саду, / Треті ми стали кіньми під сіньми. / Порадь ми, мати, як дари дати? / – Ой тим, що стали за воротами, / Ой тим би дати по рушнікові. / Ой тим, що стали в вишневім саду, / Ой тим би дати по перстінцеві. / Ой тим, що стали кіньми під сіньми, / Сама молода та як ягода” [3, с. 48].

З вішняў звязаныя **пэўныя птушкі**: зязюля (“*Zaku-kała kukuleczek o inszej myśli*” – “Закувала зязюлька ў садзе на вішні... А ўжо каханы пра іншую думае”; 9, т. 11, с. 200), ястраб (“*Siedzi jastrząb na wiśni, / Ma kokoszkę na myśli*” – “Сядзіць ястраб на вішні, мае зязюльку ў думках”; 9, т. 28, с. 273), галубы, вераб’і. Ва ўкраінскай вясельнай жартоўнай песні ў вішнёвым садзе ловяць вераб’я, з якога гатуюць “многа” ежы для частавання сватоў [6, с. 29 – 30]. У польскіх баладах у вішнёвым садзе знаходзіцца **змяінае дрэва, змяінае зелле ці гад, зялёны вуж**: “*Idź do sadu wiśniowego, / Urwij z drzewa węzowego*” (“Ідзі ў сад вішнёвы, сарві з дрэва змяінага”; 9, т. 12, с. 210); “*Ukop ziółka węzowego*” (“Выкапай зёлку змяіную” – з такіх зёлка робяць атруту; 9, т. 21, с. 57); “*Idź do sadu wiśniowego / Złapaj węza zielonego*” [9, т. 1, с. 116].

З іншых **раслін** у вішнёвым садзе або каля вішні лакалізуюцца маліна, каліна (“*Зацвила червона калина / В зеленім вишневім саду*”; 6, с. 178; “*Pod wišnjami pod czereśniami kalineczka wyrosła*”; 9, т. 16, с. 229), яблынька (“*Oj jabłonecka – w sadku wiśniowym, / Siedzi Brygisia, płace za stołem*”; 9, т. 23, с. 145 – 146), барвенак (“*Pod wišnjami, pod czereśniami, barwineczek zielony*”; 9, т. 16, с. 229) – расліны, надзеленыя любоўнай сімволікай. У польскай песні аднапарадкавым дрэвам з вішняй выступаюць граб (“*Wyleciał ptasek z graba / Już ci Marysia baba. / Wyleciał ptasek z wiśni / Już ci Marysia pusiń*”; 9, т. 2, с. 69 – 70), таполя (“*A w tym pole dwie topole, a ta trzecia wiśnia*”; 10, с. 59). Вішнёвы сад і калінавы лес – вобразы, звязаныя з сімволікай кахання. Ва ўкраінскай песні бяроза і вішня проціпастаўляюцца як дзікарослае і культурнае дрэвы: голуб (жаніх – чужы з пункту гледжання роду нявесты) сядзіць на бярозе, а галубка (г. зн. свая) – на вішні [7, с. 146].

Асаблівыя адносіны звязваюць вішню і сакральна вызначаныя **ландшафтавыя аб’екты**: раку (ваду), камень (які можа быць **залатым**), дарогу: “*Na polu wiśnia, a pod nią woda, / Stoji tamój dziewczyneczka kieby jagoda*” [9, т. 26, с. 213]; “*Przede wrotym kamień złoty, wiśnia czerwona / Wyprowadź że nas z tego podwórka / Moja matulu rodzona*” [9, т. 26, с. 157]; “*За лугамі за зелеными, / За садами за вишневими / Лежав шлях-*

доріженька, / Широкая та й убитая, / Слізоньками та й прилтайя” [3, с. 174 – 175].

Нярэдка вішня функцыяніруе як **вобраз-стэрэа-тып**, пазітыўнае клішэ, якое змяшчае стабілізаваны аспект гармоніі, прыгажосці. У лірычных песнях скарэктываваны на новым узроўні свядомасці вобраз вішні ўтварае моцную мастацка-выяўленчую канструкцыю эпітэтна-сімвалічнага кантэксту, што акрэслівае эмацыянальны стан героя і адпаведнай сітуацыі. Так, ва ўкраінскіх песнях расцвітанне вішні асацыіруецца з развіццём любоўных адносінаў: “В саду вишенька цвіте, / Козак до дівчини йде... / В саду вишня розцвіла, / Дівка парня поняла” [7, с. 106]. У польскіх песнях вішня, якая не расце, адпавядае каханню, што вычарпала свае патэнцыі.

Вішнёвы цвет, апалы на галаву дзяўчыны, – знак **накрывання** нявесты і набыцця ёю жаночага статусу: “Ой ходила, подруженьку, у вишневий сад, / Там на мою головушку білий цвіт упав. / А вже ж його ні звихнути, ні струсити, / Треба ж його аж до віку доносити” [4, с. 173]. З вішняй, як і з малінай, калінай, асацыюецца прыгажосць дзяўчыны: “Dziewczyna jak malina, jak wiśnia” [11, т. 2, с. 17].

Сумесная яда вішнёвых ягадаў сімвалізуе аб’яднанне людзей на аснове агульных для іх інтарэсаў (“Z wielkimi panami niebezpiecznie wiśnie jadać, bo pestki w oczu rzucają” – “З вялікімі панамі небяспечна вішню есці, бо косткі ў вочы кідаюць”; 11, т. 2, с. 371). Часам мае шлюбна-эратычны змест. У польскіх тэкстах з’яданне вішань адпавядае страце вянка: “Która panna usmakuje, / Wianusek utraci”; “Która panna zasmakuje, / Rumieniec nie taki” [9, т. 40, с. 203]; “Prosił ci ją przy wiśni, / By z nim była do myśli. / A ona się wstydała, / Wisienki tu nie dała” (“Праціў яе ля вішні, каб была з ім. А яна засаромелася, вішанькі яму не дала”; 9, т. 26, с. 267), параўнаем таксама фармалізаванае ўжыванне вобраза вішні ў матывах тыпу “Zakukała kukuleczka na wiśni, / Już nasza Marysia o kościele myśli” [10, 38]. У польскіх вясельных песнях кукаванне зязюлі на вішні сімвалізуе пачатак вясельнага абраду. Разам з тым існуе адпаведнасць паміж адзінокай дзяўчынай і самотнай вішняй у садзе.

Мікрапрасторы вішні, як і саду ўвогуле, можна вызначыць як дзявочую. Так, ва ўкраінскіх, польскіх вясельных песнях занятак дзяўчыны – хадзіць у вішнёвы сад і гадаваць там галубоў. Вішнёвы сад – сімвал **роднай стараны** жанчыны, якая выйшла замуж і перасялілася да свёкра: “Облітай же, зозуленко, / Вишневий садочок, / Та й принеси хоч квітоньку, хоч один листочок...” [5, с. 426]. Гэта і свякроўскі сад, месца, адкуль павінен з’явіцца нявесцін суджаны: “– Де ж бо ти забаврився, сивий голубе? / – За садом, садом вишневым / Сидлав коника під себе / Їхати, Наталко, до тебе” [4, с. 135]. Ва ўкраінскіх вясельных песнях праводзіцца наступная паралель: як пчалінаму рою добра ў вішнёвым садзе, так і нявестцы будзе добра ў свёкравай хаце [4, с. 159], таму хлопец, сватаючыся да дзяўчыны, прапаноўвае ёй выгоды: “Поставлю тобі хаточку / У вишневім садочку, / Щоб по саду походжала, / До неньки не сучала” [4, с. 168].

У шэрагу песняў стан вішні адпавядае перыпетыям жаночага жыцця, а сама вішня сімвалізуе **жан-**

чыну. Вішнёвыя ягады суадносяцца з жанчынай па прынцепах дасягнення імі найвышэйшай ступені прыгажосці ў час даспявання. Нахіленая вішня з дробнымі ягадамі ў польскай песні – прыродная паралель няшчаснай удавы. У некаторых выпадках з вішанькай у садзе параўноўваецца родная мамачка ў хаце, а да маці звяртаюцца “ой, матінко-вишня” [5, с. 553]. Універсальным вобразам маці з дзеткамі з’яўляецца дрэва з пладамі, у тым ліку вішня з ягадкамі – як ва ўкраінскай песні: “А у саду вишню треба поливати, / А я в тебе господина, тра мня шанувати. / А у саду вишня вишеньками рясна, / А я в тебе, мій миленький, діточками красна. / А у саду вишня вишеньки зродила, / А я в тебе, мій миленький, діток наплодила. / А у саду вишню та обірвуть люде, / А ми діти подружимо, слава наша буде” [7, с. 169]. У польскай жартоўнай песні вобраз крывого кавалера малюецца праз такія яго атрыбуты, як пояс з былінкі і шапка з вішні.

Такім чынам, вішня – дрэва, надзеленае жаночай семантыкай, сімвал дзяўчыны, жанчыны-маці, знак кахання, эратычных адносінаў, стварэння новай сям’і, працягу роду. Значную ролю вішня адыгрывае ў выяўленні семантычнай мадэлі роднасных стасункаў у калектыве. Гэтае дрэва служыць важным элементам шэрагу абрадаў і звязаных з імі вербальных тэкстаў, удзельнічае ў вызначэнні і праграмаванні лёсу чалавека і грамады, служыць сродкам адрознення свайго свету ад чужога і сувязі паміж імі.

Спіс літаратуры

1. **Усачева, В.** Вишня / В. Усачева // Славянские древности : этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общ. ред. Н. Толстого. – М. : Международ. отношения, 1995. – Т. 1: А – Г.
2. **Золота скриня** / упор. В. Давидюка. – Луцьк : Вежа, 1995.
3. **Народні перлины** : Українська народна поетична творчість / Упор. та вступна стаття М. Корсюка. – Бухарест : Вид-во Критеріон, 1986.
4. **Танцюра, Г.** Весілля в селі Зятківцях / Г. Танцюра; упор., ред. М. Дмитренко, Л. Єфремова. – Київ : Редакція часопису “Народознавство”, 1998.
5. **Українські народні ліричні пісні** / Упор. М. Гордийчук і інш. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1960.
6. **Українські народні пісні** / Зап. і розшифрував М. Романко. – Київ : АРФА, 1997.
7. **Українські народні пісні в записах С. Тобілевич** / Упор. С. Мишанич, М. Мишанич. – Київ : Наук. думка, 1982.
8. **Folfasiński, S.** Polskie zagadki ludowe / S. Folfasiński. – Warszawa, 1975.
9. **Kolberg, O.** Dzeła wszystkie : w 60 t. – Wrocław – Poznań, 1961 – 1985. – Т. 1 – 60.
10. **Niebrzegowska, S.** Przestrach od przestrachu : Rośliny w ludowych przekazach ustnych / S. Niebrzegowska. – Lublin : W-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2000.
11. **Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich** : w 3 t. / red. J. Krzyżanowski. – Warszawa, 1969 – 1972. – Т. 1 – 3

Віктар КАРАМАЗАЎ

КРАСА І ВОЛЯ

ЭСЭ*

Цікава, што пра жывапіс Станіслава Жукоўскага казалі на пачатку XX стагоддзя? Вось некалькі думак вядомых аўтарытэтаў і прэсы таго часу:

Аляксандр Бенуа: “Жукоўскі – святая душы...”

Сава Мамантаў: “Непаўторны паэт прыроды! Чараўнік!..”

Пецяярбургскія “Біржавыя ведамасці”: “Жукоўскі валодае таямніцаю, якою валодалі толькі Куінджы і Левітан...”

Брэшка-Брашкоўскі: “Дзіўна таленавіты пейзажыст! Як каларыст – вышэйшы за Левітана...”

Куды вышэй? Левітан у той час быў вяршыняю расійскага пейзажа...

Выставы Жукоўскага называлі яго карнаваламі. Яны кружылі галовы заўзятым наведнікам сталічных жывапісных салонаў.

З тых карнавалаў і “**Раяль у гасцёўні**”. Матыў для Жукоўскага як быццам звычайны. Мастак слыху каралём у жанры інтэр’ера і чараўніком, як казаў Сава Мамантаў, быў у пейзажы. Любіў яднаць інтэр’ер з пейзажам. Чым яднаў? Не толькі святлом і цёплым каларытам. Часам. Жыццё, якое мела ў інтэр’еры сваю гісторыю, былое. Настроем сведкі гэтага жыцця. Той музыкаю. Гукам.

Вокны і дзверы яго пакояў звычайна адчыненыя ў прыроду, за імі – алеі паркаў, кветкі, сажалкі, святло і цені, далягляды, неба. Свет жыцця адзіны – што ў пакоях, што за пакоямі. Гэтае адзінства мастак сшываў усімі сродкамі выяўлення характа, якімі, як жывапісец, валодаў: смелымі кантрастамі, амаль рухомымі святлацэнямі, пастозным багаццем колераў, іх нечаканымі нюансамі, валёрамі. Але віхура колераў заўсёды ва ўладзе святла, яго законаў, не разбурае гармоніі і таноў. А ў выніку? Высокая паэзія.

“Раяль у гасцёўні” – акно зачыненае, замружанае зімовым срэбрам, і дрэвы за ім заснежаныя. А ў пакоі цёпла. Само паветра цёплае. Ад раяля, яго адкрытай клавіратуры, разгорнутай на нейкім музычным творы партытуры, ружовых кветак на раялі, ад крэсла перад ім, ледзь-ледзь адсунутага, як на адну хвілінку, – зараз у пакой зойдзе і сядзе ў крэсла той... хто нам сыграе цёплую, з глыбокім сэнсам і настроем, як усё ў пакоі, музыку. Хто ён?..

– Інтэр’ер пад назваю “**Успамін**” напісаны Жукоўскім у доме Аракчэева ў Гарусава. Пакой з марозлівым акном, адкрыты раяль, на раялі ружовыя кветкі. Гады?.. 1906...

Тут голас Бялыніцкага-Бірулі? Хто ж яшчэ можа ведаць усе таямніцы і загадкі на палотнах Жукоўскага, як не яго найбліжэйшы сябра ў жыцці, у мастацтве, у прыродзе?..

1906...

Гарусава – вёска на возеры Удомля ў Цвярской губерні ў Расіі. Сюды на пачатку XX стагоддзя Станіслава Жукоўскага і Вітольда Бялыніцкага-Бірулю прывялі сцежкі любімага імі Ісака Левітана. У пошуках загадак яго творчасці маладыя мастакі вандравалі па мясцінах, дзе ён пісаў свае апошнія выдатныя карціны. Знайшлі Гарусава, дом на беразе возера, у якім дзесяць гадоў назад Левітан жыў з Куўшынікавай, пісаў эцюды для свайго апошняга шэдэўра – “Над вечным спакоем”. Гэта быў дом памешчыка Аракчэева, нейкага сваяка графа, вядомага па эпіграмах Аляксандра Пушкіна. У доме з братам жылі тры сястры, і ўсе яны ахвотна расказвалі пра Левітана, як кожную раніцу ён са сваёй скрыняй, у якой ляжалі фарбы, ішоў праз сад да возера, на лодцы плывуў уздоўж берага або на востраў Аржанік, дзе пісаў эцюды. Па вечарах Куўшынікава садзілася за раяль і іграла Левітану Бетховена, Чайкоўскага, асабліва часта – яго любімую “Баркаролу” Чайкоўскага.

Але чаму Біруля назваў карціну Жукоўскага “Успамінам”? Усе яе ведаюць пад назваю “Раяль у гасцёўні”?

Зноў загадка? Як для каго. Біруля, успамінаючы карціну, бачыў перад сабою Левітана, яго любімую піяністку, чуў яго любімую музыку. І гэтак, з тым успамінам, карціну пісаў Жукоўскі. Астатняе – фон, дэталі. Як кветкі ў гасцёўні, як раяль. Хоць і дэталі не выпадковыя.

Гэты раяль раней стаяў у доме памешчыка Ушакова ў Астраўно, на беразе Астравенскага возера, усяго за пятнаццаць верст ад Гарусава, у таго самага Ушакова, пра якога Антон Паўлавіч Чэхаў пісаў у апавяданні “Дом з мезанінам”: “Гэта было шэсць-сем гадоў таму назад, калі я жыў у адным з паветаў Ц-ой губерні, у маёнтку памешчыка Белакурава, маладога чалавека, які ўставаў вельмі рана, хадзіў у паддзёўцы, на вечарах піў піва і ўсё мне скардзіўся, што ніхто яму не спачувае. Ён жыў у садзе ў флігелі, а я ў старым барскім доме, у агромністай зале з калонамі, дзе не было ніякай мэблі, акрамя шырокай канапы, на якой я спаў, ды яшчэ стала, на якой я раскладаў пасьянс”. Чэхаў не ўспомніў, што да яго ў тым доме жылі Левітан і Куўшынікава, што ў зале стаяў яшчэ раяль, на якім Куўшынікава іграла Левітану “Баркаролу”. Пазней той раяль быў перавезены ў Гарусава, у гасцёўню, дзе Левітан з Куўшынікавай жылі таксама. І дзе яго, раяль, пісаў Жукоўскі. А калі ў 1912 годзе Біруля пабудаваў на Удомлі, на беразе, дзе Левітан пісаў “Над вечным спакоем”, дачу “Чайка”, вядомую ў мастацтве, ён той раяль у Аракчэева выкупіў і паставіў у гасцёўні свайго новага дома. Ужо тут гучала “Баркарола”. І тут ужо на славу тым раялі іграла Бірулева маладая жонка, цудоўная піяністка Вольга Іванаўна. Пісала вершы і на гэтым раялі складала да іх музыку.

* Пачатак эсэ змешчаны на чацвёртай старонцы вокладкі часопіса.

Вось радкі з дзённіка Любы, дачкі Вітольда Каятанавіча і Вольгі Іванаўны, напісанья ў “Чайцы”:

“Цудоўная ноч. Я сяджу на балконе. Мама зноў іграе на раялі, але сёння – тое, што падабрала для свайго верша. У музыцы і паэзіі яна можа выказаць усё, што ў яе на душы...”

І ўсё гэта, не толькі гэта, нашмат больш, у карціне Жукоўскага “Гасцеўня з раялем”. А што – не толькі? Ды хоць і тое, што Жукоўскі, калі яе пісаў, бачыў перад сабою родны дом у Старой Волі, там – мамін пакой, раяль, акно, таксама ў сад, і маму за раялем.

З лепшых выяў роднага дома ў Старой Волі – карціна “Бяссонная ноч. Світае”. Дом з белымі пілонамі на нізкім ганку, драўляны, за пілонамі дзверы ў дом, ад дзвярэй у фасадзе тры высокія акны налева і тры направа, пад вокнамі абапал ганка старыя кусты бэзу, а насупраць ганка клумба з ружамі. Гэты дом і ў карцінах “Раз’езд. Світанак”, “Раз’езд на світанні”, “Май”. Усё напісана ў маладыя гады, свежым бодем ад страты маці, якая памерла вельмі рана, калі ён яшчэ вучыўся ў Беластоку, а ў доме жылі старэйшая сястра і бацька, чалавек маўклівы, жорсткі. За тое, што сын паехаў у Маскву вучыцца на мастака, кінуўшы вучэльню ў Беластоку, ён выракся сына і да канца жыцця не хацеў яго бачыць. Станіслаў не асуджаў бацьку. Ён яго разумее. Жорсткім Юльяна Жукоўскага зрабіла цяжкая драма сям’і і роду. Ён сам і яго два браты бралі актыўны ўдзел у паўстанні пад штандарамі Кастуся Каліноўскага. Браты былі людзьмі вайсковымі, афіцэрамі, іх цар выслаў у Сібір, адзін з іх там загінуў, другі адтуль уцёк за мяжу. Юльян на полі бою не быў, але дапамагаў паўстанцам зброяй, коньмі, прадуктамі, аддаў ім свайго каваля. Цар пазбавіў бацьку Жукоўскага шляхетных тытулаў, прывілей, нерухомай маёмасці. Сям’я хоць і жыла ў сваім доме, але праваў на дом ужо не мела, арандавала яго ў царскай казны. Юльян ненавідзеў цара, яго сталіцу, усю Расію. А тут – сын едзе ў Маскву вучыцца жывапісу ў мастакоў-перасоўнікаў...

Вось чаму трывожна гарыць чырвонае святло ў начных вокнах дома Жукоўскіх у Старой Волі. Няма тут сну, спакою. На лаўцы перад домам сядзіць зняможаная ад бяссонніцы жанчына ў белай сукенцы. Яе мастак пісаў са свае жонкі Ляксандры, але бачыў у ёй, пішучы, родную маці, яе цяжкую ў тым доме долю.

Няма спакою ў родным доме і на карцінах “Раз’езд. Світанак”, “Раз’езд на світанні”. Ужо ноч мінае, а ў

вокнах светла, там яшчэ не клаліся спаць. Начныя госці? Хто яны? Адны ад’язджаюць, другія застаюцца? Трывога застаецца.

Драма, перажытая мастаком у родным доме, наклала свой адбітак на ўсё яго жыццё, на ўсю яго творчасць. “**Былое. Пакой старога дома**” пісаў далёка ад Старой Волі, блізка ад Удомлі і ад Гарусава, у маёнтку Астраўкі, але хіба не тое чырвонае святло ў пакоі, якое ў “Бяссоннай ночы” ў вокнах роднага дома? Адчуўшы гэта, і тут, у золаце багета, на партрэтах, што вісяць па сценах, бачыш бацьку мастака (на сцяне злева) і маці (сцяна насупраць), як быццам бацькавага брата-паўстанца ў вайскавай форме і Серафіму, сястру. Зноў нібы дыхаеш паветрам таго, у Старой Волі, дома.

Маёнткі ды інтэр’еры Станіслава Жукоўскага маюць яшчэ і тую асаблівасць, што яны не дазваляюць нам забываць: іх стварыў найкаларытнейшы пейзажыст. Яны ўсе дыхаюць красой прыроды. Калі ж глядзіш на яго пейзажы, то адчуваеш сябе і ў прыродзе, і ў акне чалавекам абжытага дома, на ганку дома, на тэрасе. Мастак, здаецца, як мала хто ў жывапісе, ачалавечыў прыроду, паяднаў яе з нашым жыццём.

Ціхі, да хваравітасці сарамяжлівы ў маленстве хлопчык, у мастацтве аказаўся дзёрзкім, бунтоўным, бязмежна тэмпераментным і смелым. Сучаснікі казалі, што ён піша не фарбамі – агнём. У ім, пяшчотным ад маці, нібы прачнулася бунтоўная кроў бацькі. Ён бачыў, як гінуць шэдэўры мастацтва, дойлідства, як руйнуецца жылло чалавека, і спяшаўся пакінуць усё гэта ў памяці народа праз свае палотны. Пісаў – нібы выносіў усё гэта з агню.

Гэтак і жыў. Нібы ў тым агні.

Восенню 1944 года ён быў у Варшаве. Калі патрыёты Варшавы паўсталі са зброяй у руках супраць фашыстоўскай акупацыі, Жукоўскі таксама выйшаў, як кажуць, на барыкады. Фашысты кінулі яго ў канцэнтрацыйны лагер Прушкава. Там і пахаваны ў брацкай магіле.

Мы ўжо знаёмлі чытачоў з кнігамі Віктара Кармазава пра беларускіх мастакоў: “Крыж на зямлі і поўня ў небе”, “З вясною ў адным вагоне”, “Зачарованая душа”, “Антон”, “Брама”. Рады наведаніць, што выходзіць з друку новая кніга пісьменніка пра мастака Станіслава Жукоўскага. Называецца, як і наша эсэ, – “Краса і воля”. У кнізе: мастацкая аповесць пра Станіслава Жукоўскага “Мой брат духоўны”, альбом каляровых рэпрадукцый з карцін мастака, яго фотаархіў, эсэ пра жыццё і творчасць жывапісца.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2008 г.

ЛПЕНЬ

1 ліпеня – 180 гадоў з дня нараджэння Іпаліта Гар а ў скага (1828 – ?), мастака-пейзажыста

3 ліпеня – Дзень незалежнасці (Дзень Рэспублікі)

90 гадоў з дня нараджэння Рыгора Бяро з кіна (1918 – 1981), крытыка

90 гадоў з дня нараджэння Івана М я л ы (1918 – 1999), празаіка, вучонага-протазаолага

60 гадоў з дня нараджэння Анатоля А ў р у ц і н а, паэта, крытыка, перакладчыка

5 ліпеня – 70 гадоў з дня нараджэння Надзеі Б р а н а в е ц, жывапісца, графіка

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра М а ш к о в а, празаіка

6 ліпеня – 85 гадоў з дня нараджэння Валянціна П а н а м а р о в а (1923 – 2006), рускамоўнага празаіка, нарысіста.

10 ліпеня – 95 гадоў з дня нараджэння Ніны В а й т о в і ч (1913 – 1976), мовазнаўцы

Заканчэнне на с. 101.

ЖАНЧЫНА Ё БЕЛАРУСКАЙ СЯМЕЙНАЙ АБРАДНАСЦІ

Самай галоўнай уласцівасцю жанчыны на зямлі ва ўсе часы з'яўляецца дадзеная прыродай магчымасць працягваць жыццё, яго няспынны рух. Гэтым яна нібы набліжаецца да брамы неўміручасці.

Ад першабытных часоў захаваліся досыць нату-ралістычныя каменныя і касцяныя жаночыя фігуркі, якія звяртаюць на сябе ўвагу гіпертрафіраванымі формамі, што падкрэслівае асаблівасці жанчыны – прадаўжальніцы жыцця. У музеі валуноў у Мінску ёсць каменны крыж з-пад в. Даўгінава Вілейскага раёна. Амаль двухметровай вышыні, ён вырашаны ў выглядзе жаночай фігуры, у якой на ўзроўні жывата адлюстравана крыжападобная фігура дзіцяці. Вобраз маці з дзіцём характэрны для мастацтва ўсяго свету, але ў беларусаў ён карыстаецца асаблівай пашанай. Нашы продкі ўслаўлялі жанчыну-маці, упрыгожваючы яе сімваламі разнастайных вырабы. Як адзначаюць даследчыкі беларускага арнаменту, “у тканым і вышываным арнаментах вобраз маці сустракаецца ў розных варыянтах: у выглядзе жаночай фігуры, абмежаванай гірляндай зорак і схематычна вырашанага дрэва жыцця” [1, с. 45]. Ручнікі, на якіх выраблялі сімвалы Багіні-Маці ў суправаджэнні сімвалаў сонца, зорак, месяца, выкарыстоўвалі для варажбы і іншых магічных рытуалаў (для лячэння, зняцця сурокаў).

Вобраз Маці як сімвал любові і міласэрнасці ў дэ-корках беларускіх тканых і вышываных вырабаў вельмі часты. У яго аснове – васьміканцовая зорка, што ўвасабляе веліч маці, яе асаблівую ролю ва ўзнаўленні і працягу жыцця. Звычайна зорка суправаджаецца чатырма крыжамі – пажаданнямі добра і шчасця. Сустракаецца ў народных вышыўках і вобраз Аранты – Маці-Багіні з узнятымі рукамі, добра вядомы ў хрысціянскім мастацтве. Вобраз Маці-Радзіцельніцы – адзін з самых шанаваных. Ручнікі з такім узорам жанчыны часта вышывалі з магічнымі мэтамі, каб зберагчы жыццё і здароўе сваіх дзяцей. З тэмай мацярынства звязаны вобраз Берагіні, якая апекавала маці і дзіця, аберагала іх ад смерці, няшчасцяў і хвароб. Жанчына не толькі нараджае і гадуе дзіця, але і выходзіць чалавечую асобу, ствараючы новае грамадства. Менавіта жанчына вырашала (і вырашае!), што перадаць дзецям з тых здабыткаў цывілізацыі, якія вынайшаў няхай сабе і мужчына.

Цікава, што мужчына хоць і стварыў сучасныя машыны для вытворчасці палатна, панчоў, рознага адзення, вышывак і г. д., але ўпершыню менавіта жанчына зрабіла простыя прылады, якія былі вельмі карыснымі на пачатку цывілізацыі. Уся гісторыя чалавецтва (як і сучасная навука) даказваюць, што жанчына больш выносліва за мужчыну, калі казаць пра фізічны боль, стомленасць і хваробы (напрыклад, ніводны мужчына не вытрымаў бы родавых пакут). Сярэдняя працягласць жыцця жанчын таксама значна большая. У старажытных народаў менавіта жанчыны выконвалі самую цяжкую працу: апрацоўвалі зямлю, жалі, пераціралі між двух камянёў зерне ў мукі, пераносілі ўсю маёмасць з аднаго часовага месца жыхарства на іншае, прычым усё гэта, не перастаючы насіць і выкармліваць дзяцей. Сучасная жанчына таксама працуе на высокім прафесійным узроўні ва

ўсіх сферах і прадстаўляе вельмі сур'ёзную канкурэнцыю для мужчыны.

Выключнай з'яўляецца роля жанчыны ў старажытных рытуалах, якімі суправаджаліся тры асноўныя, галоўныя этапы чалавечага жыцця (нараджэнне, шлюб і пахаванне).

У народнай творчасці, сямейных абрадах адлюстраваліся і замацаваліся архаічныя вераванні і рытуалы, сканцэнтраваныя вакол універсальнага сусветнага ўяўлення – праз смерць да новага нараджэння. Жанчына з'яўляецца цэнтральнай фігурай усіх трох цыклаў сямейнай абраднасці. Менавіта жанчына выконвала галоўныя ролі на ўсіх этапах гэтага вельмі значнага абрадавага комплексу (парадзіха, бабка-павітуха, нявеста, плакальшчыца па нябожчыку). Сямейна-абрадавы цыкл разумеўся як замкнуты цыкл жыццёвага кола. Гэты кругаварот адбываўся вакол пэўнага цэнтра, якім і была жанчына, бо менавіта яна дала новае жыццё, выпраўляла ў падарожжа ў іншы свет і несла адказнасць за фарміраванне новага мікракосмасу (новай сям'і) у вялікім макракосмасе (у Сусвеце).

Жыццё жанчыны рэгламентавалася пэўнымі канонамі, парушэнне якіх было недаравальным. Напрыклад, шмат абмежаванняў звязана з паводзінамі цяжарнай жанчыны. Так, ёй нельга было працаваць у калядныя і іншыя святочныя дні (акрамя прыгатавання ежы і прыбірання хаты); нельга было глядзець на нябожчыка (нават калі паміраў хто-небудзь з блізкіх людзей); цяжарная жанчына не павінна была доўга глядзець у люстэрка, інакш дзіця магло нарадзіцца касавокім або з бяльмом на воку; нельга было карыстацца чужымі рэчамі, інакш дзіця магло стаць злодзеем; асабліва забаранялася апранацца ў чужы строй, бо дзіця магло памерці ненароджаным, і насіць адзенне з вузельчыкамі, завязанымі паясамі ці тасёмкамі, каб не наклікаць цяжкія роды і г. д.

Парадзіху трэба было засцерагчы ад чужых вачэй, каб пазбегнуць сурокаў і злога чаравання. Людзі верылі, што чым менш людзей будзе ведаць пра пачатак родаў, тым менш будзе пакутаваць жанчына. Акрамя будучага бацькі, пра гэта ведала толькі запрошаная ім бабка-павітуха. Разумная, кемлівая, з вялікім жыццёвым вопытам жанчына, якая ведала і розныя практычныя прыёмы народнай медыцыны, і знахарскую магію; яна не толькі прымала дзіця, але і дапамагала парадзісе пасля родаў: ведала, як спыніць крывацёк і зняць ліхаманку, вылучыць вывух у нованароджанага. Менавіта бабка павінна была спаліць пасцельную бялізну, дзе засталася кроў, і салому, якая была разаслана пад парадзіхай. Бабка-павітуха несла дзіця з лазні (дзе раней нараджалі жанчыны) у хату, дапамагала пры першым купанні. Пасля купання бабка перадавала дзіця на рукі маці, каб тая яго накармавала. Маці павінна была даць дзіцяці спачатку правую грудзь, а пасля левую, каб дзіця не было ляўшой.

На наступны дзень пасля з'яўлення на свет немаўляці суседкі і сяброўкі прыходзілі павіншаваць маці і дзіця (адведкі). Яны прыносілі з сабой падарункі, ежу, салодкую гарэлку. Пачастунак, які прыносілі жанчыны для маладой маці, мужу есці забаранялася.

У радзінным (хрэсьбінным) свяце галоўныя ролі выконваюць бабка (якая гатавала рытуальную стра-

ву – “бабіну кашу”), гаспадыня (якая прымала гасцей), а таксама кум і кума (кума трымала на руках дзіця, а кум павінен быў разбіць рытуальны гаршчок з “бабінай кашай”). Маці нованароджанага даравала куму ручнік і кашулю, а куме – палатно.

У час хрэсьбінага застолля гучыць вельмі многа песень, якія прысвячаюцца бабцы-павітусе і парадзісе. У велічальных песнях услаўляецца жанчына-парадзіха, клпатлівая маці, добрая гаспадыня, працавітая і прыгожая жонка. Шчырая падзяка гучыць і да бабкі-павітухі.

З’яўленне на свет новага чалавека – гэта вялікая радасць. Таму на хрэсьбінах спяваецца шмат жартоўных песень, пануе гумар і веселасць. Людзі верылі, што чым веселей пройдуць хрэсьбіны, тым шчаслівейшым будзе жыццё ў новага чалавека. На свята запрашалі жанчын-спявачак з прыгожымі гучнымі галасамі, каб песенная магія была моцнай і садзейнічала добраму жыццю дзіцяці.

Самым урачыстым і прыгожым сямейным святам з’яўляецца вяселле. Гэта адзін са старажытных беларускіх абрадаў, у якім адбіліся рэшткі старажытнай свядомасці нашых продкаў, іх светаўспрымання, адчування сям’і ў Сусвеце. Назва абраду паходзіць ад слова “весела”, і гэта сапраўды так. На вяселлі не змаўкалі песні, музыка і жарты. Але галоўнай дзеючай асобе гэтага свята – нявесце – забаранялася быць вясёлай. Яна павінна была плакаць, каб адвесці ад сям’і ўсе беды і сурокі і быць у далейшым шчаслівай. Наогул, уступленне чалавека (асабліва жанчыны) у шлюб у народнай свядомасці – вельмі складаны працэс. Нявеста як лімінальная істота, якая змяняе свой сацыяльны і фізічны статус, праходзіць вельмі няпросты шлях ініцыяцыі ў час, калі распадаецца адно цэлае (сям’я, з якой выходзіць дачка) і складаецца новае (маладая сям’я).

Дзяўчына пасля таго, як яе прасваталі, аказваецца ў сваім уласным доме ў незвычайным становішчы. Яна ўжо не член роднай сям’і, а як бы гасця. П. В. Шэйнзначае, што “нявеста становіцца ва ўласнай хаце абсалютнай гасцяй, якая нічога не робіць і павінна выглядаць сумнай” [2, с. 460]. У час “дзявочніка” дзяўчаты развітваюцца з сяброўкай, плачуць, спяваюць ёй развітальныя песні. Плача і сама нявеста. Яе маці аплаквае дачку (і перад вяселлем, і падчас яго), як нябожчыцу. Напярэдадні вяселля рабілі “зборы”. Зраніцы пачыналі паліць лазню. Тры сяброўкі-дзяўчыны (яны не маглі быць чарнавокімі, каб не сурочыць нявесту) разам са старэйшай сваціяй вялі нявесту ў лазню. Перад гэтым яна павінна была неапанутай, з расплеценай касою і кветкамі медуныцы ў руках сустрэць узыход сонца і папрасіць яго бласлаўлення. Мылі ў лазні дзяўчыну толькі дажджавой вадой, якая ўпала з неба, бо нявеста – гэта сама чысціня. Яшчэ дождж, які садзейнічаў добраму ўраджаю зямлі, павінен быў дапамагчы будучай маці нарадзіць прыгожых і здаровых дзяцей. Па валасах нявесты варажылі пра яе будучае жыццё. Лічылі, што колькі з касы выпадзе доўгіх валасоў, столькі будзе ў маладой жонкі сыноў. З лазні нявеста ішла па ручніку (каб не ступаць на зямлю), які быў напалову белы, напалову чырвоны, што сімвалізавала пераход у стан жанчын. Перад вяселлем нявеста адпачывала адна ў цёмным пакоі. Яе ніхто не мог бачыць, акрамя роднай маці, каб не сурочыць.

Вельмі важным рытуалам вяселля з’яўлялася выпяканне шлюбнага карава. Яго прыгатаваннем кіравала хросная маці жаніха, акрамя яе, у гэтым прымалі

ўдзел яшчэ дзесяць жанчын-каравайніц (іх колькасць магла быць рознай). Прыгатаванне карава сведчыла пра неадкладны пачатак вяселля.

У час вясельнага абраду адбываліся тры рытуальныя плачы нявесты: першы раз яна плача ў час “свагоў”, другі – у час “дзявочніку” і трэці – перад ад’ездам у дом жаніха. Ад’езд нявесты ў дом жаніха, развітанне яе з бацькоўскім домам – кульмінацыйны момант вяселля. Уваходам нявесты ў “іншы свет” (у новую сям’ю) заканчваецца першы этап вясельнага абраду.

За “часовай смерцю” настае ўваскрэсенне нявесты ў новай якасці. Яна апранаецца ў жаночае адзенне, валасы таксама ўбіраюцца па-новаму. Замужнюю жанчыну раней называлі “маладзіца”, “маладуха” або па імені мужа – Сяргеіха (Сяргеева жонка), Ахрыміха (Ахрымава жонка). Замужняя жанчына – гэта ўжо новы чалавек з новым імем і новым сацыяльным статусам.

Калі на першым этапе вясельных абрадаў у песнях малюецца прыгожы, поўны хараста вобраз дзяўчыны-нявесты, то песні, якія спяваюцца пасля шлюбнай ночы, адлюстроўваюць спецыфічнае абрадавае афармленне нараджэння новага чалавека. У некаторых песнях замужняя дачка пераўтвараецца ў птушку і прылятае да роднай матулі. Сюжэт гэтых песень заўсёды сумны: дачка-птушка не мае права заляцець у хату, і часцей за ўсё родныя яе не пазнаюць.

Такім чынам, вясельны абрад адлюстроўвае галоўныя падзеі жыцця – нараджэнне і смерць – праз вобраз нявесты.

Вялікая роля адводзілася жанчыне і ў час пахавальных абрадаў. Неабходную прыналежнасць “хаўтур палюдску” амаль заўсёды складалі галашэнні па нябожчыку. Аплакваюць нябожчыка і галосыць па ім зноў жа жанчыны. Часам на пахаванне запрашалі прафесійных плакальшчыц. У галашэннях, якія выконваліся часцей за ўсё імпрывізавана, адлюстроўвалася і сапраўднае чалавечае гора па памерламу, і ўяўленні старажытных людзей аб замагільным жыцці, і быт сялян, і сямейныя ўзаемаадносіны.

Пераемнасць пакаленняў нідзе не адлюстравана так поўна і натуральна, як у фальклору. Змяняецца з цягам часу і характар народа, і яго светаўспрымання. Але ўнутраная, спецыфічная сутнасць застаецца і забяспечвае трываласць існавання этнасу. І сёння нас хвалююць тыя самыя пытанні, якія хвалілі нашых продкаў тысячы гадоў таму назад: жыццё і смерць, стварэнне новай сям’і, нараджэнне дзіцяці... За ўсім гэтым стаіць Жанчына, Маці.

Набліжанасць да сіл прыроды, чароўны ўплыў іх прыгажосці заўсёды рабілі жанчыну незвычайнай, загадкавай істотай. Але ж галоўным у народным светапоглядзе заставалася вялікая пашана да жанчыны як да маці, прадаўжальніцы роду, здольнай даваць жыццё новаму чалавеку, захавальніцы шчасця і дабрабыту сям’і.

Спіс літаратуры

1. **Кацар, М. С.** Беларускі арнамент / М. С. Кацар. – Мінск, 1993.
2. **Шейн, П. В.** Велікорус в своих песнях, обрядах и обычаях, верованиях, сказках, легендах и т. д. / П. В. Шейн. – СПб., 1898 – 1902. – Т. 1.

Ірына КАЗАКОВА,
доктар філалагічных навук.

Вольга НЯЧАЙ

ПАСЛЯВАЕННАЕ ЕЎРАПЕЙСКАЕ КІНО

МАЙСТРЫ “НОВАЙ ХВАЛІ” І ВЯЛІКАГА СТЫЛЮ

У еўрапейскім пасляваенным кіно склаліся магутныя кірункі прынцыпова новай экраннай стылістыкі – італьянскі неарэалізм і французская “новая хваля”. Іх узнікненне было звязана з дэмакратызацыяй кіно, арыентацыяй майстроў на дакументальнасць, з імкненнем распавесці пра жыццё простых людзей з іх штодзённымі клопатамі. Вядома, у з’яўленні гэтых новых для еўрапейскага кіно мастацкіх кірункаў вялікую ролю адыграла агульная атмасфера ў Еўропе пасля перамогі народаў над фашызмам. У Італіі з экрану пазнікалі заказныя дзяржаўныя салонныя меладрамы (фільмы з “белымі тэлефонамі”) і суперкалосы – псеўдагістарычныя касцюмныя эпопеі з гісторыі Старажытнага Рыма. У Францыі, дзе “новая экранная хваля” з’явілася пазней, на развіццё кіно паўплываў росквіт маладзёжнага руху – так званы чырвоны май 1968 г. Кіно стала больш бліжэй да рэальных падзей жыцця і, вядома ж, да падзей вызваленчага руху народаў, супраціўлення фашызму ў гады Другой сусветнай вайны.

Абнаўленне тэматыкі і вобразнай мовы кіно першай пачала Італія, якая адлюстравала ў фільмах Руху Супраціўлення рэжым Мусаліні. Яшчэ ў гады вайны таленавітыя кінематаграфісты аб’ядналіся вакол часопісаў “Cinema” і “Blanco e negro”. У артыкулах і сцэнарыях Чэзарэ Дэзаваціні рэалізаваў ідэі набліжэння кіно да праблем рэальнасці. Першы экранны маніфест неарэалізму – фільм Раберта Раселіні “Рым, адкрыты горад” (1945) з непараўнальнай, яркай, экспрэсіўнай актрысай Ганнай Маньяні. Гэта кінастужка пра народнае антыфашысцкае супраціўленне, у якім удзельнічаюць розныя слаі грамадства. Р. Раселіні таксама зняў фільмы “Пайза” (1946) – хроніку жыцця Італіі ў гады вайны, “Генерал Дэла Раверэ” (1959), “У Рыме была ноч” (1960). Віторыо дэ Сіка, які шмат гадоў супрацоўнічаў з Чэзарэ Дэзаваціні, пашырыў праблематыку італьянскага кінамастацтва. У яго творах героямі сталі беднякі – беспрытульныя дзеці (“Шуша”, 1946), беспрацоўныя (“Выкрадальнікі веласіпедаў”, 1948), старыя жабракі (“Умберта Д”, 1951), маладыя бяздомнікі, якія мараць пра дах над галавой (“Дах”, 1958). Актрыса Сафі Ларэн у фільме В. дэ Сіка “Чачара” (1960) стварыла адзін з найлепшых экранных вобразаў – італьянскай жанчыны ў віхуры вайны. У кінакарціне “Генерал Дэла Раверэ” (1959) В. дэ Сіка выступіў і як акцёр – сыграў драматургічна складаную ролю чалавека, які паступова становіцца ўдзельнікам Супраціўлення. Вельмі папулярнымі былі камедыі В. дэ Сіка з Сафі Ларэн у галоўных ролях: “Учора, сёння, заўтра” (1963), “Шлюб па-італьянску” (1965). Стужкі здымаліся пераважна не на фоне дэкарацый, а ў рэальных

інтэр’ерах, што надавала рысы дакументальнасці экраннаму апавяданню.

Джузепе дэ Санціс у востра драматычных фільмах, таксама знятых на натуре, а не ў павільёнах, рэалістычна паказаў цяжкае існаванне абяздоленых жыхароў Італіі: былых партызанаў, якія шукаюць працу (“Трагічнае паляванне”, 1947) ці гібеюць на палях, збіраючы ўраджай (“Горкі рыс”, 1949), процістаянне беднякоў і багачоў у італьянскай вёсцы (“Няма міру пад алівамі”; 1950), незайздросны лёс беспрацоўных у горадзе (“Рым, 11 гадзін”, 1952), адзіноту дзяўчыны, што марыць пра сям’ю (“Страчаныя мроі”, 1953), становішча італьянскіх салдатаў у арміі Мусаліні (“Яны ішлі на Усход”, 1964).

Калі ў 1950 – 1960-я гг. у італьянскім кіно дамінавала сацыяльна-крытычная накіраванасць і абнаўленне нацыянальнай кінематаграфіі было звязана найперш з паказам жыцця простых людзей, знятых часта ў рэальных гарадскіх інтэр’ерах ці на фоне пераважна паўднёвай прыроды, то пачынаючы з 1960-х гг. італьянскае кіно набыло сусветную славу дзякуючы выдатным кінематаграфістам паэтыка-метафарычнага кірунку, кожны з якіх – непаўторны майстар, стваральнік асаблівага свету экранных вобразаў. Гэта час росквіту аўтарскага паэтычнага кіно – кіно Вялікага Стылю. Яго стварылі перш за ўсё рэжысёры Лукіна Вісконці, П’ер Паола Пазаліні, Федэрыка Феліні.

Лукіна Вісконці, антыфашыст, прынёс у кіно праўдзівасць паказу жыцця простых людзей. Згадаем некалькі яго карцін: “Зямля дрыжыць” (1948) пра жыццё рыбакоў-сіцылійцаў; “Самая прыгожая” (1951) пра спробы беднай жанчыны зрабіць сваю маленькую дачку кіназоркай (таксама адна з бліскучых роляў Ганны Маньяні), “Рока і яго браты” (1960) пра беднякоў з поўдня Італіі, што імкнуцца знайсці месца ў прамысловай, больш багатай паўночнай частцы краіны (з удзелам Алена Дэлоне і Ані Жырардо). Нашчадак старадаўняга дваранскага роду, Л. Вісконці стварыў шэраг фільмаў і пра арыстакратыю: “Смерць у Венецыі” (1960) пра славу тага кампазітара, што перад смерцю прыязджае ў Венецыю, “Ле-апард” (1962) пра багатага сіцылійскага землеўладальніка і заняпад яго ў эпоху Рысарджымента, “Пагібель багоў” (1969) пра так званую ноч доўгіх нажоў у 1934 г. у Германіі і стан разбурэння маралі ў сям’і буйных германскіх прамыслоўцаў, “Сямейны партрэт у інтэр’еры” (1974) пра адзіноту арыстакрата,

Цыкл-факультатыву на гісторыі сусветнага кіно друкуецца з 2005 г., дзе ў сакавіцкім нумары Вольга Нячай распавяла пра вытокі заходнеўрапейскага і расійскага кінамастацтва, а ў красавіцкім – пра яго развіццё ў 1920 – 1930 гг. У другім нумары за 2007 г. цыкл быў працягнуты артыкулам “Пасляваеннае рускае кіно: шматграннасць талентаў”.

Вольга Фёдаруна Нячай – кіназнаўца. Доктар мастацтвазнаўства (1986). Закончыла Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (1958). З 1958 г. працуе ў Інстытуце мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя Кандрата Крапівы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Прафесар, вядучы навуковы супрацоўнік гэтай установы. Аўтар кніг “История белорусского кино” (1969–1970, у сааўт.), “Экран и мы” (1971), “Борьба идей в киноискусстве мира” (1973), “Фильм у нас дома” (1974), “Кино Советской Белоруссии” (1975, у сааўт.), “Становление художественного телефильма” (1976), “Большой мир малого экрана” (1979), “Блеск и нищета массовой культуры” (1984), “Основы киноискусства” (Москва, 1989) і інш.

які назірае занябанне мінулай класічнай культуры. Гістарычныя кінафрэскі Л. Вісконці вылучаюцца багатай пластычнай і музычнай палітрай, шыкоўнымі касцюмамі, інтэр’ерамі розных эпох, выдатнай працай акцёраў. Гэтыя кінастужкі прасякнуты інтанацыйнай горкага развітання з каштоўнасцямі і культурнымі дасягненнямі літаратуры, архітэктуры, выяўленчага мастацтва.

П’ер Паола Пазаліні пачаў як неарэаліст (фільмы сацыяльнага пратэсту “Акатоне”, 1961; “Мама Рома”, 1962). Яго пазнейшы стыль вылучаецца вострай графічнасцю экраннай выявы, філасофскай абагульненасцю ў трактоўцы класічных сюжэтаў, трагізмам светаўспрымання, часам натуралізмам і фрэйдысцкімі матывамі (“Евангелле ад Матфея”, 1964; “Птушкі вялікія і малыя”, 1966; “Цар Эдып”, 1967; “Тэарэма”, 1968; “Медзя”, 1969; “Дэкамерон”, 1970; “Кентэрберыйскія апавяданні”, 1971; “Сало, ці 120 дзён Садома”, 1975).

Кадр з фільма “Рэпетыцыя аркестра”.

Безумоўна, найбуйнейшы майстар італьянскага і сусветнага кіно – **Федэрыка Феліні**. Ён распрацаваў у сваіх фільмах стыль так званага фантастычнага рэалізму. Сувязь з традыцыямі неарэалізму і адначасова адметнасць трагіфарсавага бачання рэчаіснасці, тэатральнасць кінавідовішча, спалучэнне драматызму падзей і добрай аўтарскай іроніі, спачуванне да герояў прысутнічаюць у яго фільмах з

удзелам актрысы **Джультеты Мазіны**, якую называлі “Чаплін у спадніцы” (“Дарога”, 1954; “Ночы Кабіры”, 1957; “Джультета і духі”, 1965).

Магутныя аўтарскія фрэскі – абагульненыя панарамы жыцця італьянскай эліты – надалі фільмам Ф. Феліні новыя рысы эпічнасці (“Салодкае жыццё”, 1959; “Восем з паловай”, 1963; “Сатырыкон Феліні”, 1969; “Рым”, 1972; “Казанова Феліні”, 1976). Кінакарціна “Амаркорд” (1974) – лірычна-сатырычны ўспамін рэжысёра пра яго дзяцінства ў гарадку Рыміні. Асобна вылучаюцца кінапрыпавесці Ф. Феліні, у якіх праз рэалістычныя сюжэты падаецца абагульненая аўтарская ацэнка крызісных падзей у гісторыі і сучаснасці, падкрэсліваецца небяспека эсхаталагічнага фіналу ў развіцці чалавецтва, калі хаос пераможа гармонію (“Рэпетыцыя аркестра”, 1979; “Горад жанчын”, 1980; “А карабель плыве”, 1983).

Федэрыка Феліні, тытан кінамастацтва, спалучыў у фільмах па-мастацку ўвасоблены вобраз Італіі з агульначалавечымі праблемамі, вобразам Зямлі як калыскі жыцця.

У Францыі “новая хваля” ўзнікла ў 50 – 60-я гг. XX ст. – так акрэслілі творчасць маладых кінамастаграфістаў, якія здымалі стужкі ў рэальных гарадскіх інтэр’ерах метадам імправізацыі. У дакументалістыцы ён вядомы як метада “кінапраўды” (фіксацыя жывой матэрыі рэальнасці) – “сінема верытэ”. **Франсуа Труфо** ў цыкле фільмаў распавёў пра адзінокае, бязрадаснае дзяцінства (“Чатырыста ўдараў”, 1959), пошукі шчасця ў каханні (“Жуль і Джым”, 1961; “Любоў у 20 гадоў”, 1962; “Выкрадзеныя пацалункі”, 1968; “Амерыканская ноч”, 1973). **Жан Люк Гадар**, этнограф па адукацыі, зняў фільмы, амаль дакументальныя па атмасферы, пра маргіналаў, адзінокіх бунтароў, анархістаў (“Маленькі салдат”, 1960; “На апошнім дыханні”, 1960; “П’еро-вар’ят”, 1965). **Клод Лелуш**, які спачатку працаваў у дакументальным кіно, у мастацкіх фільмах карыстаўся ручной камерай, адмовіўся ад дэкарацыі, дасягнуў дакументальнай натуральнасці акцёрскага выканання (“Мужчына і жанчына”, 1966; “Жыць, каб жыць”, 1967; “Жыццё, любоў, смерць”, 1969). **Клод Шаброль** па-

Ганна Ман'яні ў кінастужцы “У Рыме была ноч”.

чынаў як кінакрытык, а потым ва ўласных стужках перадаў спустошанасць і адзіноту маладога правінцыяла (“Кузены”, 1959; “Мілашкі”, 1960).

Адметнасць французскай “новай хвалі” – у яе дакументальнай стылістыцы, набліжэнні атмасферы ў кадры да рэальнасці, даследаванні псіхалогіі простых людзей з іх надзённымі клопатамі.

Практычна ўсе краіны пасляваеннай Еўропы маюць пэўныя мастацкія дасягненні ў кінематографе. Але сярод найбуйнейшых майстроў нацыянальнага кіно варта вылучыць кінапаэтаў – паляка Анджэя Вайду і шведа Ингмара Бергмана.

Анджэй Вайда стаў пачынальнікам “школы польскага кіно”. Выпускнік Вышэйшай школы дэкаратыўных мастацтваў у Сарбоне, ён на ўсё жыццё захаваў асаблівую любоў і павагу да пластыкі экраннага відовішча. Вытанчанасць кампазіцый, кантраставасць святла і цемры, рытм мантажных спалучэнняў вылучаюць яго фільмы, знятыя на матэрыяле падзей польскай гісторыі (“Пакаленне”, 1955; “Канал”, 1957; “Попел і дыямент”, 1958; “Лётна”, 1959; “Самсон”, 1961; “Попел”, 1963; “Зямля абяцаная”, 1975; “Чалавек з мармуру”, 1981).

Сусветна вядомы шведскі рэжысёр **Ингмар Бергман** прыйшоў у кіно з тэатра, і ў многіх яго фільмах адчуваюцца традыцыі тэатральнай культуры: з дапамогай мастацкіх сродкаў кінамайстар паглыблена даследуе псіхалогію герояў, надае асаблівую ўвагу атмасферы дзеяння, часам выкарыстоўвае тэатральныя сюжэты і нават уключае ў кантэкст фільмаў фрагменты тэатральных спектакляў. Стылістыка стужак І. Бергмана адметная аўтарскім спалучэннем рэалістычна паказаных падзей і карцін падсвядомасці герояў – іх сноў, успамінаў, фантастычных мрояў (“Вечар блазнаў”, 1953; “Усмешкі летняй ночы”, 1955; “Сёмай пячатка”, 1957; “Сунічная паляна”, 1957; “Персона”, 1966; “Шэпты і крыкі”, 1972; “Восеньская саната”, 1978; “Фані і Аляксандр”, 1983).

Эпоха майстроў Высокага Стылю – вяршыня ў развіцці пасляваеннага еўрапейскага кінематографа; іх творчасць сведчыць пра вялікія мастацкія здабыткі кіно як новага віду мастацтва.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2008 г.

ЛІПЕНЬ

Заканчэнне. Пачатак на с. 96.

11 ліпеня – 100 гадоў з дня нараджэння Вольгі Захаравай (1908 – 1981), актрысы, заслужанай артысткі Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Мікалая Красоўскага (1933 – 1989), артыста балета, педагога, заслужанага артыста Беларусі

12 ліпеня – 90 гадоў з дня нараджэння Мікалая Шышка (1918 – 2000), артыста эстрады, спевака, заслужанага артыста Беларусі

13 ліпеня – 70 гадоў з дня нараджэння Юрыя Марухіна (1938 – 2001), кінааператара, рэжысёра, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

15 ліпеня – 70 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Шабаліна, публіцыста, празаіка, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

17 ліпеня – 120 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Вазнясенскага (1888 – 1966), рускага і беларускага літаратуразнаўцы

18 ліпеня – 90 гадоў з дня нараджэння Івана Шасталава (1918 – 1993), жывапісца

20 ліпеня – 80 гадоў з дня нараджэння Галіны Куляшовай (1928 – 2005), музыказнаўцы

21 ліпеня – 145 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Краснянскага (1863 – 1930), краязнаўцы, педагога

22 ліпеня – 80 гадоў з дня нараджэння Ларысы Лось, мастака дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва

24 ліпеня – 110 гадоў з дня нараджэння Рыгора Кобца (1898 – 1990), драматурга, празаіка, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

25 ліпеня – 180 гадоў з дня нараджэння Івана Малышэўскага (1828 – 1897), пісьменніка, гісторыка царквы, славізназнаўцы

26 ліпеня – 90 гадоў з дня нараджэння Івана Грамовіча (1918 – 1986), празаіка, заслужанага работніка культуры Беларусі

27 ліпеня – 110 гадоў з дня нараджэння Сцяпана Сямашкі (1898 – 1965), празаіка

75 гадоў з дня нараджэння Навума Гублера, рускамоўнага празаіка.

29 ліпеня – 100 гадоў з дня нараджэння Юркі Лявонага (сапр. Леанід Юркевіч; 1908 – 1937), паэта

30 ліпеня – 80 гадоў з дня нараджэння Яраслава Громава, тэатральнага педагога, рэжысёра, акцёра

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

“БОЛЬШ ЗА ЎСЁ НА СВЕЦЕ ЖАДАЮ Я..”

СЯМЕЙНАЯ РЭЛІКВІЯ БАГДАНОВІЧАЎ

Музеі захапляюць і прывабляюць нас з дзяцінства... Здаецца, што тысячы таямніц захоўваюць іх сцены, іх фонды і экспазіцыі. Не менш цікавай з’яўляецца гісторыя нараджэння самога музея, яго пачатак. Па-рознаму пачынаюцца музейныя сюжэты ў гісторыі культуры, у гісторыі кожнага чалавека. Асабісты збор нараджаецца “з каменьчыка, падабранага ў заповітным месцы, хаця ўжо і не ўспомніць у якім, са старой паштоўкі, якую сентыментальна захоўваеш гадамі, ці з глінянай цацкі, якую не выкінеш ні за што на свеце” [1, с. 206]. У аснове большасці вядомых музеяў ляжаць калекцыі, сабраныя прыватнымі асобамі, альбо матэрыялы, якія перададзеныя нашчадкамі вялікага пісьменніка ці музыканта.

Літаратурны музей Максіма Багдановіча нараджаўся незвычайна. Так, як і паэзія маладога творцы, якая не адразу была прынятая сучаснікамі, крытыкавалася ў першыя дзесяцігоддзі савецкай улады. Але творчасць Максіма разумелі простыя людзі, любілі яго ціхія вершы, марылі, што калі-небудзь беларусы змогуць выказаць сваю павагу да яго на поўны голас. Гісторыя музея Максіма Багдановіча пачыналася з ідэі аб неабходнасці ўвекавечыць слаўнае імя генія беларускай літаратуры, аддаць даніну павагі таму, хто прысвяціў сваю творчасць і сваё жыццё народу, нічога не патрабуючы ўзамен.

Музей ствараўся ў 80-я гады ХХ ст., калі большасць матэрыялаў, звязаных з іменем паэта, ужо знаходзілася на захаванні ў іншых музеях, бібліятэках, архівах не толькі Беларусі, але і Расіі, Украіны, Літвы, Латвіі. Супрацоўнікі музея Максіма ганарацца і беражліва захоўваюць *свае* каштоўныя экспанаты: рукапісы паэта, фотаздымкі сям’і Багдановічаў і самога Максіма, зборнікі вершаў “Вянок” (1913 г.) з аўтографамі аўтара.

Мядзведзік Васенька.

Наташа Кунцэвіч. 1910-я гг.

Ёсць у музейнай экспазіцыі прадметы, якія, на першы погляд, не маюць ніякага дачынення ні да асобы М. Багдановіча, ні да яго творчасці. Напрыклад, у чацвёртай зале экспазіцыі музея, у куточку, заняла сваё месца звычайная дзіцячая цацка – плюшавы мядзведзік. Не, гэта не звычайная цацка, скажучь вам супрацоўнікі... У 1913 г. гэтага мядзведзіка Максім Багдановіч падараваў сваёй стрыечнай пляменніцы Наташы Кунцэвіч. Наташа – дачушка Веры Іванаўны Гапановіч (па мужу Кунцэвіч), якая з’яўлялася стрыечнай сястрой Максіма. На той час Наташы споўнілася 2 гады, разам з бацькамі яна жыла ў Ніжнім Ноўгарадзе, і можна толькі здагадацца, як узрадавалася яна гэтаму падарунку. Вядома, што пасля таго, як Наташа падрасла, цацка перайшла ў спадчыну яе сёстрам. І не адно дзіцятка, відаць, засынаючы ў сваім маленькім ложку, абдымала мядзведзя, якому ўжо было дадзена імя – Васенька.

Пра тое, што робіць з намі час, не трэба і казаць, не пашкадаваў ён і цацку. За свае гады мядзведзік некалькі разоў мяняў вопратку. Як успамінала Наталля Глебаўна Кунцэвіч, цёця Поля (няня) абшывала яго каракулем, а сама яна пазней пашыла яму фланелевыя штаны. У 1950-я гг. Васенька абзавёўся новым адзеннем – ліловымі шараварамі і касавароткай, ды і тых хапіла ненадоўга.

Хто ж першым з даследчыкаў звярнуў увагу на гэтую цацку? Ніна Барысаўна Ватацы, галоўны бібліяграф Дзяржаўнай бібліятэкі БССР, шчыры прыхільнік таленту Максіма Багдановіча, актыўны збіральнік творчай спадчыны пісьменніка. У 1957 г. яна напісала лісты з просьбай аб дапамозе ў пошуку і зборы матэрыялаў пра паэта зводнаму брату Максіма Паўлу Багдановічу і стрыечнаму брату Андрэю Галавану. Апошні, у сваю чаргу, перадрукаваў гэты ліст і разаслаў сваякам. У 1964 г. на яго адгукнулася

Наталля Глебаўна Кунцэвіч, завязалася цесная перапіска з Н. Б. Ватацы, адбылася іх сустрэча ў Горкім (Ніжнім Ноўгарадзе). Вось што пра гэта ўзгадвала Н. Ватацы: “Наталля Глебаўна расказала многа цікавага пра сям’ю Багдановічаў, удакладніла некаторыя даты. Яна не толькі захавала аўтаграфы і фотаздымкі Максіма і ўсіх членаў сям’і Багдановічаў, а таксама цікавую перапіску свайго дзядзькі (А. Багдановіча, бацькі Максіма – *І. М.*), але і сама з’яўляецца яскравым прадстаўніком гэтай сям’і. Чалавек высокай культуры, разумны, справядлівы і востры на слова, патрабавальны да сябе і іншых...” [2, с. 20]. У 1965 г. Наталля Глебаўна пабывала ў Мінску, пазнаёмілася з горадам, некаторымі пісьменнікамі, супрацоўнікамі Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы. І, магчыма, гэтая паездка аказала на яе тое ж ўздзеянне, як некалі і паездка на Беларусь самога паэта. Чытаем у яе лісце да Н. Ватацы, датаваным 27 кастрычніка 1976 г.: “...Я ўсё марыла і мару яшчэ раз з’ездзіць у Беларусь...”. На жаль, другой паездкі не адбылося. А 21 ліпеня 1982 г. яе не стала.

Супрацоўнікі музея Максіма Багдановіча яшчэ паспелі сустрэцца з Наталляй Глебаўнай Кунцэвіч і атрымаць для экспазіцыі гэтую каштоўную цацку. Сёння мядзведзік Васенька апрануты ў ільняны гарнітурчык з вышытым гальштукам, як сапраўдны беларускі франт. Штодня ён сустракае новых на-

ведвальнікаў, маленькіх і дарослых. Яго бліскучыя вочкі-пацеркі пільна ўглядаюцца ў кожнага наведвальніка, нібы шукаючы свайго тату ці матулю, бо кожная цацка, як вядома, марыць аб гэтым. І кожны чалавек марыць пра тое, каб мець свой дом, сваю сям’ю, цудоўных дзетак, сыночкаў і дачушак. І Максім марыў пра тое ж:

*Больш за ўсё на свеце жадаю я,
Каб у мяне быў свой дзіцёнак –
Маленькая дачушка-немаўляшка...*

Таму, калі вы прыйдзеце ў музей Максіма Багдановіча, не спяшайцеся прайсці міма цацкі, пастойце каля яе, прыслухайцеся, і, можа, не адну музейную таямніцу раскрыве вам мядзведзік Васенька – сведка вялікай любові Максіма Багдановіча да ўсіх дзяцей, якія, як вядома, – наша будучыня і надзея.

Ірына МЫШКАВЕЦ,

вучоны сакратар

Літаратурнага музея Максіма Багдановіча.

Спіс літаратуры

1. **Калугіна, Т. П.** Художественный музей как феномен культуры / Т. П. Калугіна. – М. : ООО «Изд-во «Петрополис», 2001.

2. **Ватацы, Н.** Шляхі : гіст.-літ. артыкулы / Н. Ватацы. – Мінск : Маст. літ., 1986.

Наш каляндар

МІХАСЬ СТРЫГАЛЁЎ

70

Міхась Стрыгалёў (25.05.1938, в. Недайка Буда-Кашалёўскага р-на – пачатак 2006 г., Мінск) – паэт з багатай біяграфіяй. Пасля таго як ён закончыў у 1961 г. энергетычны факультэт Беларускага політэхнічнага інстытута, лёс закінуў яго на далёкі Урал. Там М. Стрыгалёў працаваў старшым інжынерам-электрамеханікам вайскавай часці, інжынерам трэста “Уралмантаж-аўтаматыка”, старшым інжынерам лабараторыі трэста “Пермгаррамбуд” у Пермі. Увесь гэты час ён не забываў, што яго прызначэнне – літаратура, друкаваў вершы ў перыёдыцы, завочна вучыўся ў Літаратурным інстытуце імя М. Горкага ў Маскве. Закончыўшы яго ў 1969 г., М. Стрыгалёў працаваў пераважна ў гуманітарнай галіне: быў літкансультантам Пермскай абласной пісьменніцкай арганізацыі Саюза пісьменнікаў РСФСР, загадчыкам фальклорна-выдавецкага аддзела пермскага Дома народнай творчасці, рэдактарам шматтыражнай газеты трэста “Будтэрмаізаляцыя” “За коммунистический труд”. Аднак паэту не давала спакою настальгія, і ў 1978 г. ён вярнуўся да родных мясцінаў, на Беларусь, жывучы спачатку ў Бары-

саве, а потым у Мінску, кіраваў літаб’яднаннем “Бярэзіна”, працаваў сцэнарыстам на кінастудыі “Беларусьфільм”.

Пісаў Міхась Стрыгалёў на дзвюх мовах. На рускай выдаў кнігі “Хмель” (1966), “Цвет времени” (1971), “Viquila tertia: Третья стража” (1999), кнігу перакладаў “Четыре ветра: Поэзия народов Прикамья” (1970), на беларускай – “Белая Русь” (1967), “Ростань” (1974), “Чырвоныя казармы” (1978), “Кола фартуны” (1981), “Дзевяты кардон” (1990) і інш. Навяняны, адпаведна, духам і беларускай, і расійскай зямлі, ягоныя вершы шмат у чым аўтабіяграфічныя: у іх адлюстраваныя і будні ўральскага вайсковага інжынера, і боль за атручанае радзіннае Палессе (дзе, між іншым, знаходзіцца родная вёска паэта), і па-аўтарску асэнсаваныя падзеі далёкай і не надта далёкай гісторыі.

ЗЯМНОЕ ВЯСЛО

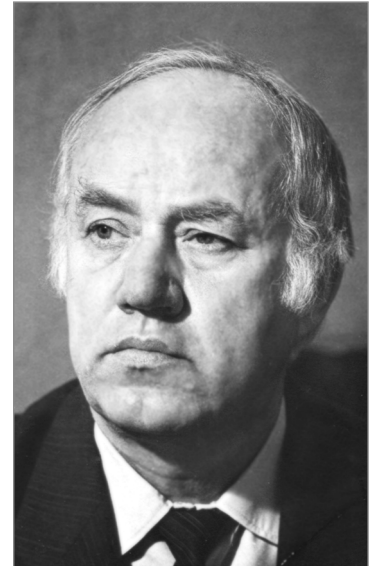
*Мы – людзі, мы – зоркі; мы – госці
на гэтай цудоўнай Зямлі?
Ступілі ў таемны мы космас
і зніклі – былі не былі?
А ўсё-ткі, як зоркі, свяцілі!
Імя дарагое насілі,
ў касмічнае сіняве
мы сталі туманнасцю, пылам.
Ці інеем на траве.
Мы – людзі, і кожнага – вечна
на гэтай планеце чало.
Праз вечнасць,
праз зорную млечнасць
нясе нас зямное вясло.*

Падрыхтаваў **Віктар ЖЫБУЛЬ**.

Іван Сцяпанавіч Курбека – музейшчык, літаратар. У 1958 г. скончыў Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. З 1958 г. навуковы супрацоўнік Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы. З 1964 г. працуе ў Літаратурна-мемарыяльным музеі Якуба Коласа на пасадах навуковага супрацоўніка, старшага навуковага супрацоўніка, загадчыка аддзела. Ветэран музейнай справы. Укладальнік шэрагу зборнікаў, альбомаў, буклетаў, прысвечаных творчасці Янкі Купалы і Якуба Коласа.

Выступае ў друку з 1958 г. Аўтар кнігі гумарыстычных вершаў “Абы здароўе” (1979), зборніка лінгвістычных загадак “Хітрыя літары” (1991).

Сёлета ў выдавецтве “Кнігазбор” выходзіць яго кніга “Запрашэнне ў музей”. Гэта вясельны прысвечэнні аўтара сабе і сябрам-музейцам. Часопіс падае адзін твор з гэтага зборніка.

Іван КУРБЕКА

СПОВЕДЗЬ ЛІТМУЗЕЙЦА

*Ці хто з вас ведае Курбеку?
Сказаць адразу ўсім гатоў:
Сябры! Я добрую чвэрць веку
Прапагандую песняроў.*

*Не тых, дзе рэй вядзе Мулявін,
А песняроў маёй зямлі,
Чый у народзе вобраз славен,
Якія вечнасьць набылі.*

*І я пры вечнасці вякую.
Не раз даводзіцца ўжо чуць –
Мяне за вернасьць за такую
Музейнай рэдкасцю завуць.*

*Спачатку быў музей Купалы
(О, гэта гонар для юнца!) –
Мне проста шчасце перапала,
Што даў якраз суды ньрыца.*

*На службу брала цёця ўладзя
(Міхал Жыркевіч – дзейсны сват!) –
Яе клопотнасці і ўладзе
Заўсёды быў я вельмі рад.*

*Пары мінулай не забыцца,
Усё яскрава паўстае –
Ідэш па залах ты і быццам
Тут сустракаеш і Яе.*

*Затым узяў у рукі лейцы
Рэдактар, што пакінуў “ЛіМ”*.
Прызнацца варта – нам, музейцам,
Нязгорш жылося і пры ім.*

*Аднойчы мне данеслі міла,
Як Слесарэнка Аляксея
Натхняў Міцкевіча Данілу:
– Вазьмі Курбеку ў свой музей!*

*Была свабодная мясіна,
І мы ўступілі ў геішэфт:
У калектыве – больш мужчыны,
Аўтарытэтны сам і шэф.*

*Змяніў на Коласа Купалу.
А сэнс жыцця застаўся той –
Жазло панёс далей памалу
Я службы светлай і святой.*

*І так працую неўпрыкметку
Ужо, сябры, каторы год –
За інфармацыю, заметку
Прыходзіць часам перавод.*

*Выкарыстоўваць трэба прэсу,
Радыехвалі і экран –
У нас ніякага ж “прагрэсу”,
Ты навічок ці ветэран.*

*“Непрагрэсіўная” ўстанова
Нат для музейнай галавы,
Але ж хвалы, прызнання словы
Ў свой адрас ці чыталі вы?*

*А мы на гэта – багацеі,
І супрацоўнік кожны з нас
У кнізе водгукаў музея
Людзьмі пахвалены не раз.*

*Мае пачуцці не размяклі.
І я зрабіў штось на вяку, –
Са мной вітаецца Шамякін,
І Танк працягвае руку.*

*Заўсёды Вітка пры сустрэчы
Вітае думна, спакваля,
Мне “Добры дзень!” ці “Добры вечар!”
Пачуць прыемна ад Брыля.*

*З пачцівасцю Максім Лужанін
Ківае мудрай галавой.
Я рад, сябры, такой пашане,
Што чалавек для ўсіх я свой.*

*Мае калегі па вучобе
Службовы не спыняюць крос.
Я ўсё хаджу ў музейнай “робе”,
Але ж не скарджуся на лёс.*

*Вось так жыве Курбека Ваня,
Без бурных зрухаў і падзей –
Калі сустрэцца ёсць жаданне, –
Прыходзьце ў Коласаў музей!***

* Янка Шаrafoўскі.

** Верш напісаны ў 1984 годзе, да 50-годдзя аўтара.

Уладзімір КУЛІКОВІЧ,
Аляксандр РАДЗЕВІЧ

ПІНСК СУСТРАКАЎ НАЙЛЕПШЫХ

На працягу тыдня (з 24 да 28 сакавіка) Пінск сустракаў удзельнікаў заключнага этапу 24-й Рэспубліканскай алімпіяды па беларускай мове і літаратуры. Нягледзячы на запознены снег, якім сустрэла нас Палессе, было цёпла – ад Піны, што спакойна, як і стагоддзі таму, нясе свае воды, рукаючыся з Прыпяццю; ад вузкіх вулачак і завулкаў, якія захоўваюць гісторыю горада; ад адчування малодасці, духоўнай еднасці, творчага імпульсу. Атмасферу ўтульнасці дапоўнілі гаспадары дзяржаўнай установы адукацыі “Сярэдняя агульнаадукацыйная школа № 16”, на базе якой прайшла алімпіяда, – яе дырэктар Яўген Міхайлавіч Мендзель са сваёй камандай.

Горад сустракаў найлепшых – пераможцаў папярэдніх этапаў алімпіяды. 116 юнакоў і дзяўчат з Брэсцкай, Віцебскай, Гомельскай, Гродзенскай, Магілёўскай, Мінскай абласцей, горада Мінска, Ліцэя БДУ прыехалі пазмагацца за высокія ўзнагароды. Для старшакласнікаў перамога дае магчымасць паступіць без іспытаў на філалагічны факультэт вышэйшых навучальных устаноў рэспублікі. Сярод вучняў XI і X (11-гадовы тэрмін навучання) класаў 17 бралі ўдзел у інтэлектуальных спаборніцтвах ужо трэці раз: Уланоўская Анастасія, Дыро Настасся, Варнашова Дар’я, Лапо Марыя, Маркевіч Кацярына, Шульга Таццяна, Гракава Вольга, Кузьмінава Алеся, Лаковіч Яўген, Борыс Алена, Ляўчук Вераніка, Рамейка Вольга, Цемчанка Кацярына, Кунцэвіч Вольга, Гінцэўская Людміла, Аблажэвіч Вольга, Качан Анастасія. Толькі чацвёра з іх не сталі прызёрамі.

Спадзяёмся, што добрую традыцыю падтрымаюць адзінаццаць дзесяцікласнікаў (11-гадовы тэрмін навучання), якія маюць вопыт дзвюх рэспубліканскіх алімпіяд: Зелелятдзінава Ксенія, Мароз Марыя, Беякова Насця, Вішнеўская Марыя, Януковіч Вікторыя, Падасінавік Вера, Мацюк Бажэна, Лаўрынко Ганна, Петрулевіч Марына, Качалка Вольга, Анацка Юлія. Дарэчы, сярод іх толькі дзве не сталі пераможцамі.

Радуе і тое, што алімпійскія вышыні з поспехам штурмуюць вучні з сельскай мясцовасці: сямёра з 14 сталі прызёрамі, двое атрымалі пахвальныя лісты.

Віншаванні чакалі пераможцаў у апошні дзень – дзень падвядзення вынікаў, урачыстага закрыцця алімпіяды і ўзнагароджання прызёраў. Да гэтага – цяжкая інтэлектуальная праца, вынікі якой ацэньвала кампетэнтнае журы з удзелам прадстаўнікоў вышэйшых навучальных устаноў Рэспублікі Беларусь. Узначальваў яго Уладзімір Іванавіч Куліковіч – галоўны рэдактар часопіса “Роднае слова”, дацэнт кафедры сучаснай беларускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Старшынямі і адказнымі за арганізацыю праверкі алімпійдных заданняў у

X (з 12-гадовым тэрмінам навучання), X (з 11-гадовым тэрмінам навучання) і XI класах былі: Леанід Пятровіч Кузьміч – намеснік дэкана філалагічнага факультэта, дацэнт кафедры беларускай мовы ўстановы адукацыі “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”; Юрый Міхайлавіч Бабіч – дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства ўстановы адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава”; Генадзь Антонавіч Арцямёнак – закладчык кафедры беларускага мовазнаўства ўстановы адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава”, кандыдат філалагічных навук. Ім дапамагалі: Алена Рыгораўна Сігаева – начальнік аддзела планавання і тыражавання ўпраўлення вучэбнага кнігавыдання навукова-метадычнай установы “Нацыянальны інстытут адукацыі”; Лідзія Пятроўна Радзівонава – выкладчык беларускай мовы і літаратуры Пінскага каледжа ўстановы адукацыі “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна”; Марыя Антонаўна Кныш – старшы выкладчык кафедры сучасных педагогічных тэхналогій установы адукацыі “Мінскі гарадскі інстытут развіцця адукацыі”; Дзмітрый Васільевіч Дзятко – дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”; Аляксандр Васільевіч Макарэвіч – дацэнт кафедры гісторыі беларускай мовы і дыялекталогіі ўстановы адукацыі “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна”; Ірына Валер’еўна Казакова – прафесар кафедры беларускай літаратуры і культуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта; Эрыка Ананьёўна Ялоўская – дацэнт кафедры гісторыі беларускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта; Алеся Валер’еўна Доўгаль – дацэнт кафедры англійскага, агульнага і славянскага мовазнаўства ўстановы адукацыі “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова”; Мікалай Валянцінавіч Трус – дацэнт кафедры славянскіх літаратур Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта; Святлана Мікалаеўна Тарасова – старшы выкладчык кафедры беларускай літаратуры ўстановы адукацыі “Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы”; Аляксандр Аляксандравіч Радзевіч – старшы выкладчык кафедры сучаснай беларускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Каардынатарам па правядзенні заключнага этапу 24-й Рэспубліканскай алімпіяды па беларускай мове і літаратуры была Зоя Іванаўна Падліпская – галоўны інспектар ўпраўлення агульнай сярэдняй адукацыі Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь.

Журы сказала сваё слова – пераможцы названыя. Шчыра віншуем іх і ўсіх, хто далучыўся да свята роднай мовы.

**Вынікі заключнага этапу Рэспубліканскай алімпіяды
па беларускай мове і літаратуры ў 2007 / 2008 навучальным годзе
X клас (з 12-гадовым тэрмінам навучання)**

№ п/п	Прозвішча, імя, імя па бацьку	Агульнаадукацыйная ўстанова	Настаўнік	Агульная сума балаў	Узнагарода
1.	Сілюк Вераніка Алегаўна	ВПК "Юрацішкаўскі дзіцячы сад-сярэдняя школа Іўеўскага раёна"	Дуніч Галіна Паўлаўна, Сілюк Нона Уладзіміраўна	70	Дыплом I ст.
2.	Урбановіч Вераніка Барысаўна	Мінойтаўская сярэдняя агульнаадукацыйная школа Лідскага раёна	Енко Ганна Чаславаўна	67	Дыплом I ст.
3.	Лётка Сяргей Віктаравіч	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Будслаўская сярэдняя агульнаадукацыйная школа імя Паўліны Мядзёлкі" Мядзельскага раёна	Дзямідовіч Яніна Вацлаваўна	63,25	Дыплом II ст.
4.	Хახель Алена Генадзьеўна	Установа адукацыі "Новапагосцкая дзяржаўная агульнаадукацыйная сярэдняя школа-сад Мёрскага раёна"	Рыкун Наталля Фадзееўна	61,75	Дыплом II ст.
5.	Марозава Ірына Аляксандраўна	Установа адукацыі "Сноўская дзяржаўная агульнаадукацыйная сярэдняя школа" Нясвіжскага раёна	Еўшаль Соф'я Іосіфаўна	61,75	Дыплом II ст.
6.	Алейчанка Юлія Аляксандраўна	Установа адукацыі "Аршанская дзяржаўная агульнаадукацыйная сярэдняя школа № 13"	Казімірская Ірына Анатольеўна	61	Дыплом II ст.
7.	Каровушкіна Ганна Уладзіміраўна	Сярэдняя агульнаадукацыйная школа № 2 г. п. Рось Ваўкавыскага раёна	Сідаркевіч Тамара Уладзіміраўна	61	Дыплом III ст.
8.	Давідовіч Кацярына Паўлаўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Гімназія № 22 г. Мінска"	Кендыш Наталля Антонаўна	59,75	Дыплом III ст.
9.	Сняжко Кацярына Андрэеўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Гімназія № 1 г. Слуцка"	Бурнель Алена Юр'еўна	59	Дыплом III ст.
10.	Яскевіч Алена Аляксандраўна	Установа адукацыі "Сярэдняя агульнаадукацыйная школа № 26 г. Бабруйска"	Пушкіна Алена Іванаўна	58,75	Дыплом III ст.
11.	Салейчук Эліна Аляксееўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Гімназія г. Іванава"	Сацута Ларыса Уладзіміраўна	58,5	Дыплом III ст.
12.	Гіль Алеся Генадзьеўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Гімназія-каледж мастацтваў г. Мінска"	Лазарчык Наталля Аляксандраўна	58,25	Дыплом III ст.
13.	Каваленка Дар'я Уладзіміраўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Тэхналагічная гімназія № 13" г. Мінска	Галубіч Марына Мікалаеўна	58,25	Дыплом III ст.
14.	Долгая Аксана Аляксандраўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Бабуніцкая сярэдняя агульнаадукацыйная школа" Петрыкаўскага раёна	Некрасэвіч Валянціна Іванаўна	57,5	Пахвальны водз'ю
15.	Наварка Аліна Станіславаўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Гімназія № 1 г. Пінска"	Лічэўскі Павел Іванавіч	56,75	Пахвальны водз'ю
16.	Цітавец Аліна Сяргеёўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Гімназія № 22 г. Мінска"	Кендыш Наталля Антонаўна	56,75	Пахвальны водз'ю
17.	Казлова Кацярына Аляксандраўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Гімназія г. Светлагорска"	Хоміч Таццяна Уладзіміраўна	56,25	Пахвальны водз'ю
18.	Бакуновіч Вераніка Уладзіміраўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Сярэдняя агульнаадукацыйная школа № 8 г. Мінска"	Ліцяга Наталля Анатольеўна	55,75	Пахвальны водз'ю

**Вынікі заключнага этапу Рэспубліканскай алімпіяды
па беларускай мове і літаратуры ў 2007 / 2008 навучальным годзе
X клас (з 11-гадовым тэрмінам навучання)**

№ п/п	Прозвішча, імя, імя па бацьку	Агульнаадукацыйная ўстанова	Настаўнік	Агульная сума балаў	Узнагарода
1.	Качан Анастасія Валер'еўна	Установа адукацыі "Полацкая дзяржаўная гімназія № 1"	Казлова Алена Уладзіміраўна	84	Дыплом I ст.
2.	Аблажэвіч Вольга Васільеўна	Установа адукацыі "Полацкая дзяржаўная гімназія № 1"	Казлова Алена Уладзіміраўна	80	Дыплом I ст.
3.	Мацюк Бажэна Юр'еўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Вілейская гімназія № 2 з экалагічным ухілам"	Кажура Віктар Віктаравіч	78,75	Дыплом I ст.
4.	Анацка Юлія Сяргеёўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Гімназія № 146 г. Мінска"	Шакаль Ала Анатольеўна	75,75	Дыплом II ст.
5.	Падасінавіч Вера Уладзіміраўна	Установа адукацыі "Полацкая дзяржаўная гімназія № 1"	Казлова Алена Уладзіміраўна	74,75	Дыплом II ст.
6.	Кудраўцава Дар'я Аляксандраўна	Установа адукацыі "Шумілінская дзяржаўная агульнаадукацыйная сярэдняя школа № 2"	Навуменка Ала Анатольеўна	73,5	Дыплом II ст.
7.	Шыркiна Анастасія Вітальеўна	Вучэбна-адукацыйная ўстанова "Ліцэй БДУ"	Важнік Сяргей Аляксандравіч, Ківель Ізольда Уладзіміраўна	72,25	Дыплом II ст.
8.	Януковіч Вікторыя Эдуардаўна	Установа адукацыі "Пастаўская дзяржаўная агульнаадукацыйная сярэдняя школа № 2"	Захарэвіч Тамара Мікалаеўна	71,75	Дыплом III ст.
9.	Мароз Марыя Валер'еўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Ліцэй № 1 імя А. С. Пушкіна г. Брэста"	Дзярках Надзея Раманаўна	71,25	Дыплом III ст.
10.	Вішнеўская Марыя Віктараўна	Сярэдняя агульнаадукацыйная школа № 7 г. Ваўкавыска	Заморская Яўгенія Іванаўна	71,25	Дыплом III ст.
11.	Петрулевіч Марына Янаўна	Бераставіцкая сярэдняя школа Бераставіцкага раёна	Талочка Алена Аляксандраўна	69,25	Дыплом III ст.
12.	Тупіца Наталля Сяргеёўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Сярэдняя агульнаадукацыйная школа № 7 г. Кобрына"	Зялёнка Святлана Уладзіміраўна	69	Дыплом III ст.
13.	Азаранка Алена Леанідаўна	Установа адукацыі "Магілёўскі дзяржаўны абласны ліцэй № 3"	Кавалёва Тамара Васільеўна	68,75	Дыплом III ст.
14.	Белякова Анастасія Валер'еўна	Гімназія № 2 г. Гродна	Садоўская Валянціна Станіславаўна	68,5	Дыплом III ст.
15.	Каваленка Ганна Аляксандраўна	Установа адукацыі "Магілёўскі дзяржаўны абласны ліцэй № 3"	Кавалёва Тамара Васільеўна	68,25	Пахвальны водзый
16.	Сыраватка Яўгенія Алегаўна	Установа адукацыі "Сітцаўская дзяржаўная агульнаадукацыйная сярэдняя школа Докшыцкага раёна"	Дзюбак Марыя Браніславаўна	67,75	Пахвальны водзый
17.	Лаўрынко Ганна Сяргеёўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Гімназія № 1 г. Салігорска"	Пратасеня Таццяна Міхайлаўна	67,5	Пахвальны водзый
18.	Далматава Аляксандра Уладзіміраўна	Вучэбна-адукацыйная ўстанова "Ліцэй БДУ"	Важнік Сяргей Аляксандравіч, Ківель Ізольда Уладзіміраўна	67,25	Пахвальны водзый
19.	Махнач Кацярына Аляксандраўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Гімназія г. Светлагорска"	Хоміч Таццяна Уладзіміраўна	65,75	Пахвальны водзый

**Вынікі заключнага этапу Рэспубліканскай алімпіяды
па беларускай мове і літаратуры ў 2007 / 2008 навучальным годзе
XI клас**

№ п/п	Прозвішча, імя, імя па бацьку	Агульнаадукацыйная ўстанова	Настаўнік	Агульная сума балаў	Узнагарода
1.	Лаппо Марыя Сяргееўна	Установа адукацыі "Дзяржаўны ліцэй № 1 г. Віцебска"	Лукашэнка Любоў Яўгенаўна	80,25	Дыплом I ст.
2.	Борыс Алена Мікалаеўна	Вучэбна-адукацыйная ўстанова "Ліцэй БДУ"	Савіцкая Ірына Іванаўна, Кушнярэвіч Вераніка Вячаславаўна	79,75	Дыплом I ст.
3.	Маркевіч Кацярына Васільеўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Бараўлянская гімназія" Мінскага раёна	Шпылева Валянціна Васільеўна	78,75	Дыплом I ст.
4.	Анушкевіч Наталля Юр'еўна	Установа адукацыі "Наваполацкая дзяржаўная агульнаадукацыйная сярэдняя школа № 12"	Ярахновіч Лідзія Канстанцінаўна	77,25	Дыплом I ст.
5.	Пісарык Дар'я Міхайлаўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Гімназія № 1 імя Ф. Скарыны г. Мінска"	Сцяшко Любоў Уладзіміраўна	76,5	Дыплом I ст.
6.	Дыро Настасся Юр'еўна	Вучэбна-адукацыйная ўстанова "Ліцэй БДУ"	Савіцкая Ірына Іванаўна, Кушнярэвіч Вераніка Вячаславаўна	76,25	Дыплом II ст.
7.	Агеева Ірына Сяргееўна	Установа адукацыі "Брэсцкі дзяржаўны абласны агульнаадукацыйны ліцэй імя П. М. Машэрава"	Дуброўская Наталля Мікалаеўна	74,25	Дыплом II ст.
8.	Гінцэўская Людміла Мікалаеўна	Вучэбна-адукацыйная ўстанова "Ліцэй БДУ"	Фурс Вольга Уладзіміраўна, Кушнярэвіч Вераніка Вячаславаўна	74	Дыплом II ст.
9.	Рамейка Вольга Раманаўна	Сярэдняя агульнаадукацыйная школа № 16 г. Ліды	Пільчук Таццяна Канстанцінаўна	73,25	Дыплом II ст.
10.	Рамнёў Сцяпан Сямёнавіч	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Гімназія № 7 г. Мінска"	Бажкова Таццяна Іванаўна	73,25	Дыплом II ст.
11.	Філімонава Вольга Васільеўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Негарэльская сярэдняя агульнаадукацыйная школа № 1" Дзяржынскага раёна	Шавель Людміла Францаўна	72,75	Дыплом II ст.
12.	Уланоўская Анастасія Збігнеўна	Вучэбна-адукацыйная ўстанова "Ліцэй БДУ"	Савіцкая Ірына Іванаўна, Кушнярэвіч Вераніка Вячаславаўна	72,5	Дыплом II ст.
13.	Варнашова Дар'я Ігараўна	Вучэбна-адукацыйная ўстанова "Ліцэй БДУ"	Фурс Вольга Уладзіміраўна, Кушнярэвіч Вераніка Вячаславаўна	72,25	Дыплом III ст.
14.	Ероха Анастасія Уладзіміраўна	Установа адукацыі "Мінская дзяржаўная лінгвістычная гімназія-каледж № 24"	Афанасьева Людміла Аляксандраўна	72	Дыплом III ст.
15.	Міклашэвіч Юлія Леанардаўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Гімназія № 2 г. Брэста"	Радзюк Наталля Мікалаеўна	71	Дыплом III ст.
16.	Холева Ганна Сяргееўна	Вучэбна-адукацыйная ўстанова "Ліцэй БДУ"	Савіцкая Ірына Іванаўна, Кушнярэвіч Вераніка Вячаславаўна	70,75	Дыплом III ст.

17.	Сёмуха Дар'я Паўлаўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Ждановіцкая агульнаадукацыйная сярэдняя школа" Мінскага раёна	Пархоменка Тамара Віктараўна	70,5	Дыплом III ст.
18.	Глухава Святлана Пятроўна	Установа адукацыі "Сярэдняя школа № 40 Ленінскага раёна г. Магілёва"	Козырава Людміла Аркадзьеўна	70,25	Дыплом III ст.
19.	Еўрэзава Таццяна Уладзіміраўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Славянская гімназія г. Бабруйска"	Рудая Вольга Іванаўна	70	Дыплом III ст.
20.	Валчок Алена Сяргеёўна	Сярэдняя агульнаадукацыйная школа № 7 г. Гродна	Кісялёва Галіна Вячаславаўна	69,75	Дыплом III ст.
21.	Кузьмінава Алеся Юр'еўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Сярэдняя агульнаадукацыйная школа № 166 з паглыбленым вывучэннем англійскай мовы і ліцэйскімі класамі г. Мінска"	Шлык Тамара Мікалаеўна	69,5	Дыплом III ст.
22.	Іонава Вольга Аляксандраўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Сярэдняя агульнаадукацыйная школа № 4 г. Кобрына"	Валасюк Валянціна Уладзіміраўна	69,25	Дыплом III ст.
23.	Кунцэвіч Вольга Аляксандраўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Ліцэй № 1 г. Баранавічы"	Барзьянкова Кацярына Антонаўна	69,25	Дыплом III ст.
24.	Філіпчык Андрэй Васільевіч	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Гімназія № 5 г. Мінска"	Закалюкіна Марыя Антонаўна	69,25	Дыплом III ст.
25.	Паўловіч Антон Аляксандравіч	Установа адукацыі "Мінскі дзяржаўны абласны ліцэй"	Паўлава Ала Баляславаўна	69,25	Дыплом III ст.
26.	Яроменка Алеся Уладзіміраўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Сярэдняя агульнаадукацыйная школа № 13 г. Жлобіна"	Цярэшчанка Святлана Віктараўна	68,5	Пахвальны водзый
27.	Шульга Таццяна Георгіеўна	Сярэдняя агульнаадукацыйная школа № 32 г. Гродна	Бушэйка Зоя Аляксандраўна	68,5	Пахвальны водзый
28.	Бабкова Ксенія Аляксандраўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Гімназія № 1 г. Бабруйска"	Рудзянкова Людміла Іванаўна	67,75	Пахвальны водзый
29.	Ракевіч Ірына Уладзіміраўна	Установа адукацыі "Дзяржаўная агульнаадукацыйная сярэдняя школа № 4 г. Слоніма"	Барысевіч Іна Георгіеўна	67,5	Пахвальны водзый
30.	Гарбунова Ганна Юр'еўна	Установа адукацыі "Гомельскі дзяржаўны абласны ліцэй"	Карэлава Вікторыя Пятроўна	67	Пахвальны водзый
31.	Палішчук Алена Аркадзьеўна	Установа адукацыі "Докшыцкая дзяржаўная агульнаадукацыйная сярэдняя школа № 1"	Малаш Марына Аляксееўна	66,5	Пахвальны водзый
33.	Рыбкі Крысціна Юр'еўна	Дзяржаўная ўстанова адукацыі "Сярэдняя агульнаадукацыйная школа № 211 г. Мінска з паглыбленым вывучэннем замежнай мовы"	Пазнякова Людміла Віктараўна	66,25	Пахвальны водзый

Падрабязны аналіз выканання заданняў комплекснай работы па мове і літаратуры, водгуку на мастацкі тэкст і вуснага выказвання з парадамі і разборам тыповых памылак чакайце ў наступных нумарах.

СУСТРЭЧА, НАТХНЁНАЯ СЛОВАМ

У той сакавіцкі дзень, калі рэдкалегія часопіса “Роднае слова” выступала перад студэнтамі і выкладчыкамі Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта, на небе з’явілася вясёлка. Як сімвал вясны, абнаўлення, надзеі, якія асабліва выразна сінамімізуюцца ў кантэксце творчага жыцця.

Сустрэча, натхнёная Словам. Сустрэча-споведзь, прасякнутая запамінальнымі момантамі.

Напачатку перад студэнтамі і выкладчыкамі выступіў загадчык кафедры беларускага мовазнаўства, кандыдат філалагічных навук, дацэнт Павел Міхайлаў, які пазнаёміў з гісторыяй стварэння часопіса, тэматыкай яго асноўных публікацый, вядомымі беларускімі лінгвістамі – аўтарамі “Роднага слова”. Выступоўца зазначыў, што гэты год знамянальны для часопіса: яму споўнілася 20 гадоў. А фактычна выданне вядзе свой пачатак з 1987 г., з часопіса “Народная асвета”, у якім існаваў раздзел “Беларуская мова і літаратура”. Цікаваць да яго публікацый расла. Неўзабаве ўзнікла ідэя заснавання асобнага выдання. Яе падтрымала Міністэрства адукацыі Беларусі, і ў студзені 1988 г. выйшаў першы нумар часопіса “Беларуская мова і літаратура ў школе”. А ўжо ў 1992 г. ён займае новае імя – “Роднае слова”. Роднае – бо ад шчырых крыніц беларускай душы, роднае – бо выспела на гуках матчыных калыханак, найлепшых радкоў пісьменнікаў, працуючых песень.

Жывым, дынамічным, яркім было выступленне галоўнага рэдактара “Роднага слова” Уладзіміра Куліковіча. Ён падзяліўся планами рэдакцыі, распавёў пра новыя рубрыкі выдання і пазнаёміў з членамі рэдкалегіі. З ягоных слоў многія даведаліся, што часопіс штогод плануе выдаваць 3-4 тэматычныя выпускі на аснове матэрыялаў, якія змяшчаліся ў ім або яшчэ знаходзяцца ў рэдакцыйным партфелі. Ужо выйшла першая кніга такога кшталту – бібліяграфічны паказальнік «Беларускія пісьменнікі на старонках часопіса “Роднае слова”». У планах рэдакцыі – выданне другой кнігі, прысвечанай жыццёваму і творчаму шляху В. Дуніна-Марцінкевіча. У ёй будуць змешчаны артыкулы, якія на працягу 20 гадоў друкаваліся ў часопісе і якія рыхтуюцца да друку, а яшчэ матэрыялы роднаслоўскіх аўтараў, апублікаваныя ў вузкасפעцыяльных зборніках. Застаецца толькі пасябраваць з “Родным словам” і падтрымаць выданне актыўнай падпіскай. Прычым можна стаць не толькі чытачом, але і аўтарам часопіса. І не важна, хто – выкладчык або

Супрацоўнікі часопіса “Роднае слова” падчас сустрэчы з выкладчыкамі кафедры беларускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка.

студэнт – будзе гэтым аўтарам. Галоўнае – не застацца толькі сведкам цікавых падзей, галоўнае – паспець прааналізаваць, напісаць і падзяліцца з любімым выданнем сваімі думкамі і пачуццямі.

У сваіх выступленнях члены рэдкалегіі Людміла Бохан, Дзмітрый Літвіненка, Ларыса Сагановіч, Наталля Шапран, Надзея Бышка расказалі пра змест цяперашніх і плануемых рубрык часопіса, а таксама пра найбольш актыўных аўтараў роднаслоўскіх публікацый.

Затым госці адказалі на шматлікія пытанні студэнтаў.

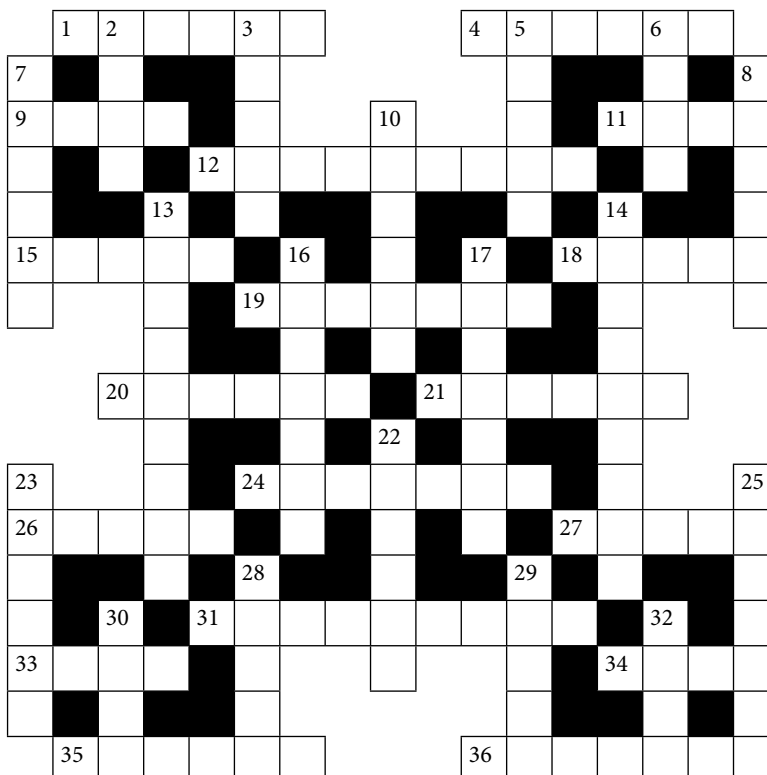
Запамінальнай была і паэтычна-песенная частка сустрэчы. Мара і натхненне – нязменныя спадарожнікі дацэнта кафедры беларускага мовазнаўства, кандыдата філалагічных навук, сябра Саюза пісьменнікаў Беларусі Міколы Шабовіча, вершы якога часта друкуюцца на старонках “Роднага слова”. Напэўна, ніводнай творчай вечарыны немагчыма ўявіць без дасціпнага і ўсмешлівага Міколы Шабовіча. Ягоня вершы маюць невычэрпны патэнцыял энергіі. Светлай, як вясновы ранак, і шчырай, як першае каханне. “Як на цябе, я, мабыць, не глядзеў...” – прагучалі радкі паэта. Радкі, адрасаваныя кожнай жанчыне. Прынамсі, хацелася ў гэта верыць. А пасля паэзія Міколы Шабовіча набыла асаблівы адценні – індывідуальныя, непаўторныя – у галасах спевакоў Дзмітрыя Пятровіча, Анатоля Міхальчэнкава і Кацярыны Сапожнікавай.

Песня “Падары мне сваю адзіноту”, якая завяршала сустрэчу, нібы зноў нагадала пра важнасць сяброўства. Узаемна чыстага і плённага. Падобнага на тое, што нарадзілася роднаслоўскай вясёлкай у той памятны сакавіцкі дзень. Нарадзілася, каб заўсёды яднаць “Роднае слова” са шчырымі прыхільнікамі беларускай мовы і літаратуры.

Таццяна СТАРАСЦЕНКА.

ЯНКА МАЎР

КРЫЖАВАНКА

Па гарызанталі. 1. Даўняя назва г. Ліепая (Латвія), дзе нарадзіўся Янка Маўр. 4. Апавяданне Я. Маўра. 9. Адносіны сваяцтва Якуба Коласа да Янкі Маўра. 11. Раман Я. Маўра, напісаны ў 1930 г. 12. “Палескія ...”. 15. Від пасажырскага або грузавога транспарту. 18. Адзін з відаў літаратурнага жанру ў творчасці Я. Маўра. 19. Спецыяліст у галіне мова- і літаратуразнаўства. 20. Уступная частка літаратурнага твора. 21. *Сярод лесу агонь гарыць* (загадка). 24. “... ідзе” – аповесць Я. Маўра, надрукаваная ў часопісе “Беларускі піянер”. 26. Верш Я. Купалы, напісаны ў 1908 г.: “Цягнецца ... за сахой крывой, / Конік слепаваты трасе галавой”. 27. Заір ... – вядомы беларускі скульптар, аўтар бюста Я. Маўра, сёлета 100 гадоў з дня яго нараджэння. 31. Адзін з навучальных прадметаў, якім цудоўна валодаў і які выкладаў настаўнік І. Фёдараў. 33. “... з цемры” – аўтабіяграфічная аповесць Я. Маўра. 34. *Повен хлявец белых авец* (загадка). 35. Той, кім з’яўляецца на літаратурнай ніве Я. Маўру амерыканскі пісьменнік Марк Твэн. 36. *Імчыцца абоз на сотні калёс* (загадка).

Па вертыкалі. 2. ... Фёдараў – сапраўднае імя і прозвішча Я. Маўра. 3. Беларуская пісьменніца і грамадска-культурная дзяячка, аўтар батанічнага слоўніка на 4 мовах, друкавалася ў “Нашай ніве” пад псеўданімам Мірка. 5. Гатунак ружы з кветкамі бледна-жоўтага колеру. 6. Верхняя частка галавы чалавека. 7. Навучанне, адукацыя, у галіне якой праявіў выдатныя здольнасці Я. Маўр. 8. Копія з чаго-небудзь (перан.). 10. Той, хто валодае вялікімі ведамі, такім быў пісьменнік і педагог Я. Маўр. 13. Штучная міжнародная мова, якой дасканалала валодаў Я. Маўр. 14. Мастацкі метады, які прысутнічае ва ўсіх творах Я. Маўра. 16. Беларускі пісьменнік, вучань і сябра Я. Маўра, аўтар кнігі “Дзед Маўр”. 17. ... ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга – тытул, які атрымаў Я. Маўр. 22. Рэзкая, з’едлівая іронія, якая прысутнічае і ў фельетонах Я. Маўра, змешчаных у ленынградскім часопісе “Бегемот”. 23. Імя дачкі Я. Маўра. 25. Тэатральны ... – прафесія Маі Гарэцкай, якой у лютым споўнілася 70 гадоў з дня нараджэння. 28. Байка Я. Маўра (1929 г.). 29. *Не ткачыха, а адзявае, не шавец, а абувае, не гаспадыня, а корміць, не чараўніца, а цуды робіць* – гэта загадка пра прадмет, які вывучаецца ў школе. 30. *Асот ды лебяды* – для палетка ... (прыказка). 32. “Слёзы ...” – апавяданне Я. Маўра (1930 г.).

Адказы

Па гарызанталі: 1. Лібава. 4. “Шчапец”; 9. Свят. 11. “Амок”. 12. Рабінзончы. 15. Таксі. 18. Байка. 19. Філопал. 20. Прыказка. 21. Каліна. 24. Чалавек. 26. “Араты”. 27. Азёр. 31. Геаграфія. 33. Шлях. 34. Зубы. 35. Сабрат. 36. Цяпнік. Па вертыкалі: 2. Іван. 3. Верас. 5. Чайнык. 6. Цяма. 7. Асвета. 8. Сколак. 10. Знаток. 13. Эсперанто. 14. Раман-эпіка. 16. Міронаў. 17. Кавалер. 22. Сатыра. 23. Наташа. 25. Крытык. 28. “Пекла”. 29. Хімія. 30. Бяда. 32. Тубі.

ПАВАЖАННЯ ЧЫТАЧЫ!

Неўпрыкмет падышла да мяжы першая палова юбілейнага для часопіса года. Мы ўдзячны ўсім, хто застаўся верным “Роднаму слову”, працягнуў на дружбу і супрацоўніцтва сваю руку.

За гэтыя паўгода калектыў рэдакцыі ажыццявіў многія намеры па ўдасканаленні зместу і знешняга выгляду выдання. З’явілася “свежая” вокладка. Часопіс друкуецца з каляровай уклейкай, на 112 старонках замест 96. Спадзяемся, што ўсе вы адзначылі змены і ў напавуенні часопіса матэрыяламі. Пры гэтым, як і было абяцана, мы захавалі нязменным кошт выдання як для індывідуальных, так і для ведамасных падпісчыкаў.

Прапануем вашай увазе анонс зместу часопіса на II паўгоддзе бягучага года.

Раздзел “**Літаратура і час**”. Агульным пытаннем літаратуразнаўчай навукі, гісторыка-тэарэтычным аспектам развіцця кампаратывістыкі ў Беларусі будуць прысвечаны артыкулы Галіны Адамовіч. Беларускую драматургію разгледзяць Сцяпан Лаўшук, Анатоль Сабалеўскі, Святлана Калядка, Фёдар Драбеня. Айчынная паэтычная класіка будзе ў цэнтры ўвагі публікацый Вячаслава Рагойшы, Яўгена Гарадніцкага. Пытанні развіцця беларускай прозы разгледзяць Дзмітрый Бугаёў, Наталля Кузьміч, Лада Алейнік. Цыкл публікацый па методыцы выкладання беларускай літаратуры прапануе Валянціна Смыкоўская. Сусветную літаратуру ў розных аспектах асэнсавання прадставяць артыкулы Евы Лявонавай, Святланы Малюковіч, Мікалая Хмяльніцкага, Алены Вострыкавай. Мікола Трус прапануе цыкл публікацый пра беларускую прысутнасць у міжваеннай Чэхаславакіі, невядомыя матэрыялы пра жыццё і творчасць Уладзіміра Жылкі. Янка Саламевіч працягне гутарку пра псеўданімы. Пра традыцыйны кніжны культуру распавядзе Аляксандр Павільч. Жанна Некрашэвіч-Кароткая зрабіла пераклад паэмы “Пра жыццё і подзвігі святога Гіяцынта” Мікалая Гусоўскага, а Іван Саверчанка – “Занатовак пра Рагнеду” паводле Радзівілаўскага летапісу. Жанна Шаладонава параўнала творчасць Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча і Тараса Шаўчэнкі. Матэрыялы пра славянскія замежных пісьменнікаў (Дж. Г. Байрана, Г. Г. Маркеса) рыхтуе Аляксандр Герцык. Таксама плануецца цыкл матэрыялаў пра літаратурныя рухі Беларусі XX і XXI стст.

У раздзеле “**Мовы рысы непаўторныя**” Сяргей Важнік прадоўжыць цыкл публікацый, прысвечаных моўнаму этыкету беларусаў. Анжаліка Садоўская прапануе чарговыя матэрыялы з цыкла “Нацыяналь-

на-культурны кампанент беларускай фразеалогіі”. Святлана Мароз і Марына Ржавуцкая раскажуць, як падрыхтаваць вучняў да напісання партрэтнага нарыса і апавядання паводле прыказкі. Таццяна Старасценка разгледзіць мастацкі і гутарковы стылі. Ірына Савіцкая прапануе матэрыялы па вывучэнні сінтаксісу простага сказа ў IX класе і сінтаксісу складанага сказа ў X класе. Арнольд Міхневіч адгорне новыя старонкі “Стракатай лінгвістычнай энцыклапедыі”. Пад рубрыкай “Культура мовы” будуць змешчаны артыкулы Алеся Каўруса, Івана Лепешава, Наталлі Перавалавай, прысвечаныя правільнасці, дарэчнасці, лагічнасці маўлення.

У раздзеле “**Алімпіяды. Конкурсы. Испыты**” будуць прапанаваны матэрыялы з абласных і рэспубліканскай алімпіяд (заданні комплексных работ па мове і літаратуры, тэксты водгукі, лепшыя вусныя выказванні) з аналізам, а таксама новыя матэрыялы для падрыхтоўкі да цэнтралізаванага тэсціравання, правядзення тыдняў беларускай мовы і літаратуры.

На старонках раздзела “**Нацыянальная і сусветная культура**” чытачы па-ранейшаму змогуць весці “дыялог з карцінай” разам з Віктарам Карамазавым; адкрываць чароўную маляўнічасць прасторы праз колеры беларускага жывапісу з дапамогай Галіны Горавай; спасцігаць скарбы народнага вопыту і мудрасці дзякуючы Ірыне Казакавай.

Мяркуем распацаць публікацыю новых аўтарскіх цыклаў. Уладзімір Рынкевіч пазнаёміць чытачоў з творчасцю беларускіх мастакоў-графікаў XIX – XX стст., якія дачыніліся да фарміравання графічнага пласта нацыянальнай культуры. У артыкулах Алены Бохан будзе даследаваны традыцыйны беларускі арнамент, а яго багацце і колеравую насычанасць зможа праілюстраваць наша каляровая ўклейка. Таццяна Валодзіна пазнаёміць з таямнічым светам народнага знахарства. У жанры культуралагічнага эсэ Таццяна Шамякіна падзеліцца ўласнымі поглядамі на сусветную культуру ў праекцыі на Беларусь. Унікальны вопыт навучання традыцыйным народным спевам у дзіцячым фальклорным ансамблі “Калыханка” стане зместам аўтарскага цыкла Ларысы Рыжковай.

У гэтыя апошнія веснавыя дні прыміце, шаноўныя падпісчыкі, віншаванні з заканчэннем навучальнага года. Будзьма поплеч і надалей! Абяцаем, што летнія нумары “Роднага слова” стануць не менш змястоўнымі і цікавымі, чым папярэднія, і паслужаць вам значнай падтрымкай у працы з першага верасня.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”». Заснавальнік – Міністэрства адукацыі. Рэгістрацыйны нумар часопіса 346. 220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + званок). Р/р № 3015702170012 у Сталічным аддз. ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНН 190241571, ОКПО 37551965.

Тэлефоны:

галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара і рэдактараў (017) 203-34-79, адказнага сакратара (017) 203-07-40, галоўнага бухгалтара і справавода (017) 203-24-69. Факс (017) 203-24-69. E-mail: rodnaje_slova@tut.by

Падп. да друку 07.05.2008. Фармат 60x84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура «Minion Pro». Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 13,02. Ум.-фарб. адбіт. 14,07. Ул.-выд. арк. 15,4. Тыраж 3502 экз. Зак. 1238.

Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”». 220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79.